

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİMDALI

SOSYOLOJİK AÇIDAN SINIR: HAKKÂRİ ÖRNEĞİ

Ferhat TEKİN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. YASİN AKTAY

KONYA - 2012

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ferhat TEKİN		
	Numarası	094105002001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Yasin AKTAY		
Tezin Adı		Sosyolojik Açıdan Sınır: Hakkari Örneği		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Sosyolojik Açıdan Sınır: Hakkari Örneği başlıklı bu çalışma 22.1.09.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Bülent Akçın		
Doç. Dr. Kemal Alver		
Doç. Dr. Mustafa Çimen		
Doç. Dr. Feriye Egenel		
Prof. Dr. Yasin Aktay		

Bilimsel Etik Sayfası

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ferhat TEKİN

ÖNSÖZ

Devlet sınırlarının sosyolojik bir yaklaşımla incelenmesi henüz yeni bir olgudur. Devlet sınırlarının genellikle uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimine konu olmalarına karşın aslında ulusun ve ulusal bir kültürün inşa edilmesi ve sürdürülmesinde sosyolojik olarak çok önemli fonksiyonlar üstlendikleri ortadadır. Buna rağmen sosyoloji sınırların bu fonksiyonlarını ihmal ederek uzun bir dönem sadece sosyal sınırlara odaklanmıştır. Dünyada sosyoloji literatürüne 1990'lı yıllarda girmeye başlayan teritoryal sınır kavramı Türkiye'de sosyoloji literatürüne yeni yeni girmektedir. Bu bağlamda sınıra yönelik sosyolojik bir araştırma olan bu tez çalışması söz konusu alandaki boşluğa bir katkı sunma çabasını da göstermektedir.

Bu çalışmaya başından sonuna kadar olan her aşamada adını anamayacağım kadar çok sayıda insanın katkısı oldu. Fakat burada adını anmadan geçemeyeceğim insanlar olduğunu belirtmem gerekir. Öncelikle lisans öğrenciliğimin başlangıcından beri benimle yakından ilgilenen, sınır konusunu çalışmamı öneren ve bütün yoğunluğuna rağmen tezin proje aşamasından bitimine kadar olan her safhasında bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Yasin Aktay'a müteşekkirim. Önerileriyle tezin şekillenmesine katkıda bulunan hocam Prof. Dr. Birol Akgün'e ve tezin birçok aşamasında yaptığı yardım, gösterdiği ilgi ve samimiyeti nedeniyle hocam Doç. Dr. Ertan Özensel'e çok teşekkür ederim. Lisans öğrenciliğimden beri kendilerinden çok şey öğrendiğim hocalarım Prof. Dr. Mustafa Aydın ve Prof. Dr. Abdullah Topçuoğlu'na ve verdikleri destek için Yrd. Doç. Dr. Mahmut Hakkı Akın ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Aydemir'e teşekkür ederim.

Tezin saha araştırması kısmında özellikle sınır köylerinde bana rehberlik eden ve zor koşullarda yol arkadaşlığı yapan babam Yusuf Tekin'e ve desteklerini esirgemeyen annem Cüveyra Tekin'e ve benimle görüşmeyi kabul eden, verdikleri bilgiler nedeniyle görüştüğüm tüm sınır insanlarına teşekkür ederim. Ayrıca bu tezin tüm aşamalarında beni yalnız bırakmadığı ve ince bir anlayış gösterdiği için eşim Hümeysra'ya teşekkür eder; bana katlandıkları için kızım Cemre Nur'a ve oğlum Kerem'e de teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
ÖZET	ix
ABSTRACT.....	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
MODERN SINIRLAR, ULUS DEVLET VE ULUSÇULUK.....	6
1. 1. Hudut Boylarından Sınırlara.....	6
1. 1. 1. Eski Çağlardan Modern Çağa Sınırlar	6
1.1.2. Modern Çağda Sınırlar.....	8
1.2. ULUS-DEVLET, ULUSÇULUK, TOPRAK VE SINIRLAR.....	15
1.2.1. Devlet, Teritorya ve Sınır	15
1.2.2. Ulus İnşası-Toprak İlişkisi	21
1.2.3. Ulus-Devletin Varlık Alanı: <i>Teritoryanın Kurumsallaştırılması</i>	29
1.2.4. Yeni Teritoryal Düzen ve Haritalar	36
1.2.5. Sınırlar ve Uluslaştırma: <i>Zoraki Cemaat</i>	39
İKİNCİ BÖLÜM.....	49
SINIR ALANLARI, TERMİNOLOJİSİ VE SINIR TEORİSİ	49
2. 1. Sınır Alanları ve Terminolojisi.....	49
2. 1. 1. Hudut (Boundary), Sınır (Border/Borderland) ve Sınır Boyları (Frontiers)	49
2.1.2. Sınırlar: Yapay mı Doğal mı?	51
2. 2. Sınırlarla İlgili İlk Çalışmalar	53
2. 2. 1. 19. Yüzyıl Sonu ile II. Dünya Savaşı Arası Dönem	53
2. 2. 2. 1950’den ve 1970’li Yıllara Kadar Sınır Çalışmaları	56
2. 3. 2. Semboller ve Söylemler Olarak Sınırlar	61
2. 3. 3. Çelişkili ve Çok Yönlü Fenomenler Olarak Sınır	69
2. 3. 4. Engeller Olarak Sınırlar.....	71
2.3.4.1. Panoptik Olarak Sınır	73
2.3.4.2. Dıştalama Ya Da Banoptikon Olarak Sınır	75
2.3.5. Köprüler ve Fırsatlar Olarak Sınırlar	77
2.3.6. Kurumlar ve Süreçler Olarak Sınırlar	78
2.3.7. Sınırlar ve Zihinsel Haritalar.....	81
2.3. 8. Tarihsel Değişim Sürecinde Sınırlar	85
2.4. Sınır Bölgelerinde Etkileşim Biçimleri	90

2.5. Sınır Toplulukları ve Kùltürleri	94
3.BÖLÜM	99
TÜRKİYE’DE TERİTORYAL SINIRLAR KARŞISINDA SOSYAL SINIRLAR VE SOSYAL MESAFE.....	99
3.1.Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu: Yeni Sınırlar, Yeni Vatan ve Kimlik Anlayışı	99
3.1.1.Teritoryal Kurumsallaştırma Olarak Misak-ı Milli.....	99
3.1.2. Yeni Teritoryal Düzen, Vatan ve Ulusal Kimlik	103
3.1.3. Sınırın Millileştirilmesi	112
3.1.4.Vatanın Cinsiyetleştirilmesi: “Hudut Namustur”	116
3.2.Sınırların İnşasında Soyut Bir Gerçeklik Olarak Kùltür ve Sembol.....	121
3.2.1.Etnik Sınırlar ve Siyasal Şiddet	125
3.2.2.Türkiye’de Sosyal Sınırlar ve Sosyal Mesafe.....	126
4.BÖLÜM	132
4.1. SINIR BÖLGESİNİN TARİHİ, DİNİ VE SİYASİ ARKA PLANI	132
4.1.1. 1850’lerden 1900’lara Şemdinli: Sınır Bölgesinde Sadete Nehri’nin Faaliyetleri	133
4.1.2. Türkiye-İrak Sınırının Belirlenmesi: Musul Sorunu, Hakkâri ve Nasturiler	142
4.1.2.1. Musul Sorunu.....	142
4.1.2.2. Musul Meselesinde Göçer ve Yerleşik Aşiretlerin Durumu	147
4.1.2.3. Nasturiler ve Hakkâri Üzerindeki İddialar	150
5.BÖLÜM	157
METODOLOJİ, ALAN ARAŞTIRMASI VE VERİLERİN YORUMLANMASI	157
5.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	157
5.1.1. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Teknikler	158
5.1.2. Araştırmanın Örnekleme	159
4.1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi	160
ALAN ARAŞTIRMASI VE VERİLERİN YORUMLANMASI	161
5.2. Sınır Bölgesinin Temel Karakteristikleri	161
5.2.1.Coğrafi Özellikler.....	161
5.2.2. İktisadi Özellikler	163
5.2.2.1. Sınırla Birlikte ve Sınıra Rağmen	163
5.2.2.2. Yeni Sınırlar ve Kaçakçılık.....	165
5.2.2.3.1980’lere Kadar Hakkâri’de Hayvan (Koyun) Kaçakçılığı.....	168

5.2.2.4. Bir <i>Tampon Mekanizma</i> Olarak Kaçakçılık: 90'lı Yıllar ve Sonrası	172
5.2.3. Sosyal ve Kültürel Yapı	176
5.2.3.1. Aşiret Örgütlenmesi ve Temel Özellikleri	176
5.2.3.2. Din	184
5.2.3.3. Dil	185
5.3. Sınırdaki Yaşam ve Kültür	186
5.3.1. Bir Sınır Topluluğu Olarak Gerdi Aşireti	186
5.3.1.1. Sınır Bölgesindeki Aktörler ve Sosyo-Politik İlişkiler	189
5.3.1.2. Kuzey Irak'ta Kürtlerin Özerklik Elde Etmesi ve Gerdi Aşiretine Etkisi	193
5.3.1.3. Karşı Tarafla İktisadi İlişkiler	196
5.3.1.4. Aşiret ve Akrabalık İlişkileri	198
5.3.1.5. Sınırdaki Toplumsal Cinsiyet ve Evlilikler	199
5.3.1.6. Gerdilerin Sınır Algısı: “Aslında Burada Sınır Diye Birşey Yok”	203
5.3.1.7. Sınırın Ötesine Uzanan Davalar	209
SONUÇ	212
KAYNAKLAR	218

ÖZET

Bir insan eylemi olarak sınır koymak insanlık tarihiyle eşzamanlı bir faaliyet olarak süregelmiştir. Fakat bu eylemin devlet bazındaki biçimi hiçbir dönem modern çağdaki kadar yaygın, sert, ötekileştirici, yaralayıcı ve ayırıcı olmamıştır. Yeni teritoryal bir rejim olarak ulus-devlet açısından sınırlar bir yandan ulusal kültürle eşbiçimlidir; diğer yandan da “bizi” “öteki”den/“yabancı”dan, içeriği dışarıdan, dostu düşmandan ayıran çizgilerdir. Fakat sınır bölgelerindeki kültür ve algı biçimi ulus-devletin bu görüşünün kör ve yanılılı olduğunu ifade eder.

Devlet sınırlarını sosyolojik bir bakış açısıyla konu edinen bu çalışma bir yönüyle teorik, diğer yönüyle de bir alan araştırmasıdır. Teorik kısımda modern devletle birlikte ortaya çıkan yeni sınır anlayışı üzerinde durularak sınırın ulus-devlet, milliyetçilik ve modern teritoryal düzen için ne anlama geldiği tartışılmıştır. Ayrıca son dönem sınır çalışmalarıyla birlikte şekillenmeye başlayan sınır teorisinin temel özellikleri ele alınarak sınır konusuna yönelik farklı yaklaşım biçimleri üzerinde durulmuştur. Yine teorik kısımda Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte onun teritoryal sınırlarının devletin kurucu kadrosu tarafından nasıl epistemolojik ve kültürel sınırlara da dönüştürülmeye çalışıldığına işaret edilmiştir.

Çalışmanın alan kısmında ise bir sınır ili olan Hakkâri üzerine odaklanılmıştır. Bu çerçevede geçmişten günümüze genel olarak Hakkâri’nin sınırın karşı tarafıyla kurduğu sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkilere değinilmiştir. Daha özelde ise bu araştırma Türkiye-Irak sınırındaki Derecik bölgesine odaklanmıştır. Söz konusu sınırda ikamet eden Gerdi aşiretinin sosyo-kültürel, iktisadi ve siyasi yönlerden sınırla ve sınırın karşı tarafıyla nasıl ilişki kurduğu ve bunun yaşam tarzını ve kültürünü nasıl etkilediği yapılan derinlemesine mülakat, gözlem ve diğer birçok teknik aracılığıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede sınırın, aşiret ve akrabalık ilişkilerinden evliliklere, ticaretten adetlere ve sınır algısına kadar birçok yönden kendine has bir sosyo-kültürel uzama sahne olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sınır, Sınır Sosyolojisi, Sınır Kültürü, Sınır Topluluğu, Sınır Algısı, Ulus-devlet, Ulusçuluk, Hakkâri, Derecik, Kaçakçılık, Gerdi Aşireti.

ABSTRACT

Bordering as an human action has been going on a simultaneously activity during the history. But since modern states have started to border, this activity has commonly become more strict, otherizer, hurtful and separative. For nation-state, as a new teritorial regime, borders mean national culture and limits which separate the “us” from “other/foreigner”, the inside from outside, the friend from enemy. But the culture and perception in borderland represent the policy of nation-state as sightless and illusion.

This study that researches state borders from sociological aspect, has both theoretical and field research. In theoretical chapter, it is disscussed new border concept that comes out with modern state and how it can be understood for nationalism and modern teritorial order. Furthermore, it is emphasized the main characteristics of recently emerged border theory and different approaches on this issue. Again in this chapter, it is pointed that out, how new founders construct the teritorial borders as epistemological and cultural borders within the establishment of Republic of Turkey.

Field research focused on Hakkâri that is a border city. In this context it is refeared generally social, political, economic and cultural relationships between Hakkâri and other side of the border. In particular this research focused on Derecik region that settled on Turkey-Iraq border. In this chapter, it is tried to be identified how Gerdi tribe that lives in this borderland contact socio-cultural, economic and political relationships with otherside and how those relationships effected on their lifestyles and culture by using in-depth interview method and other technics. In this context, it is determined that border can be accepted a socio-cultural space that includes the relationships from tribe and kinship to marriages, from trade to customs and border perceptions.

Key Words: Border, Border Sociology, Border Culture, Border Community, Border Perception, Nation-state, Nationalism, Hakkâri, Derecik, Smuggling, Gerdi Tribe.

GİRİŞ

Sınırlar, Fransız Devrimi'yle birlikte yasal, mali, idari, ekonomik ve siyasal alanın limitlerini belirleyerek insan, sermaye ve malların sınır aşırı akışını düzenlemiş oldu. Sınırlar bu düzenleyici fonksiyonlarını bu dönemden neredeyse 1980'lerin sonuna kadar sürdürdü. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru iki kutuplu dünyanın ortadan kalkmasıyla ve siyasal sınırların açıklığının artmasıyla “kapalı totaliter sınırlar”dan “daha farklılaşmış sınırlar”a doğru bir değişim meydana geldi (Kollosov, 1998: 261). Soğuk Savaş'ın bittiği 1990'ların başından itibaren sınırlar, uluslararası hayatın sert ve değişmez özellikleri olarak görülmekten çıkarak genellikle bağımlı, akışkan ve gözenekli bir hal almaya başladılar. Bu değişime bağlı olarak sınırlar birçok akademik disiplinin ilgi odağı olmaya başladı.

Sınırlar genellikle uluslararası ilişkiler veya siyaset biliminin konusu olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte neredeyse bütün ulusal sınırlar vatandaşlarına bir kültür ve kimlik algısı dayatır. Bu bakımdan sınırlar toprak üzerinde kurulduğu kadar insanların zihinleri üzerine de çizilir. Bazen toprağa çizilen sınırların insan zihinlerinde veya kültürlerinde tam bir karşılığı olmayabilir. Bu durumda coğrafi sınırlar büyük ölçüde etkisiz ama bir o kadar da yaralayıcıdır. Her halükarda sınırdaki hayat, sınırdaki kültür, geçişkenliği, engelleyiciliği ve diğer birçok açıdan ilginç toplumsal ilişki biçimlerine yol açabilmektedir.

Sınırlar özellikle 90'lı yılların başında birçok akademik ve popüler araştırmaya konu oldu. Coğrafyadan antropolojiye, tarihten siyasal bilimlere, sosyolojiden iktisada ve daha birçok akademik disiplin sınır konusuyla ilgilenmeye başladı. Dolayısıyla günümüzde sınır konusunda muazzam bir literatür oluşmuş durumdadır. Bununla birlikte sınırlara yönelik çalışmaların çoğu siyaset, jeo-politika ve jeo-stratejik merkezli olduklarından sınırların gerçekliği ya tek taraflı ya da devlet merkezli olarak anlaşılır. Oysa sınır çok yönlü, çok anlamlı ve çok aktörlü bir gerçekliktir. Dolayısıyla sınırların söz konusu yönlerini anlamak ve ortaya çıkarmak için onlara farklı bakış açılarından yaklaşmak gerekmektedir. Bu noktada sosyoloji gibi akademik disiplinlere önemli görevler düşmektedir. Aslında sosyolojinin teritoryal sınırlara ilgi duyması çok yakın bir dönemde (1990'lı yıllar) gerçekleşti. Donnan ve

Wilson’ın belirttiği üzere sınır sosyolojisinin “toprak, egemenlik ve kimlik arasındaki ilişkileri araştırmaya ancak 1990’lı yıllarda ilgi göstermeye başlaması, hiç de şaşırtıcı değildir” (2002: 108). Bundan önce sınır sosyolojisi denildiğinde akla gelen ilk şey sosyal sınırlardı. Bir başka ifadeyle ya etnik ya sınıfsal ya da toplumsal cinsiyet sınırları akla gelirdi. Dolayısıyla sosyoloji ve sınır ilişkisi uzun bir süre sadece bu çerçevede ele alındı. Aslında bu durum sosyolojinin teritoryal sınırlara karşı ne kadar ilgisiz kaldığının da bir göstergesidir.

Kuşkusuz bu ilgisizliğin temelinde, özellikle sınır ve teritorya konusunda, Weberci yaklaşımın sosyolojiye hâkim olması yatmaktadır. Bu bakış açısından sınırlar ve teritorya verili olarak görülür. Dolayısıyla sınırların ve teritoryanın sosyal ve siyasal olarak inşa edildiği görmezden gelinerek sadece belirli sınırlar içindeki topluma yani ulus-devletin toplumuna odaklanılır. Böylece sosyolojinin sınırlar karşısındaki bu ihmalkâr tavrı, Agnew’in (1994) ifadesiyle tam da bir “teritoryal tuzak”*a (territorial trap)* düşüldüğünün ifadesidir. Oysa sosyolojik bakış açısı kimliğin oluşmasındaki teritoryal öğeleri görmezden gelemeyiz, aksi takdirde ne sınır maddi ve sembolik anlamlarıyla tam olarak anlaşılır ne de onun, devlet ve devletin kapsama alanındakiler için taşıdığı anlam ve önem anlaşılır.

Sosyoloji, sınır toplumlarının sosyo-kültürel görünüşleri ile ilgili çalışmalara katkıda bulunur. Ayrıca sınır bölgelerinde yaşayan bireylerin günlük aktivitelerini belirleyen gerçeklikleri göstermeye çalışır. Oda-Angel’in da belirttiği gibi sınır sosyolojisi bir yandan çelişkili değerlerin nedeni olarak sınır engelini algısal görünümünü gözönünde bulundururken, diğer yandan da sınır bölgelerinin temel karakteri içindeki ilişkilerde ortaya çıkan süreçteki uyum ve anlaşmaya (konsensusa) dikkati çeker (2000: 3). Dolayısıyla sınır sosyolojisi sınır toplumlarının karakteristikleri olan olayların analizine ve tanımlanmasına odaklanır ve ortak unsurlara sahip olmalarına rağmen, her bir sınırı büyük ölçüde diğerinden farklı kılan kendine has sosyal gerçekliğin özelliklerini değerlendirir.

Sınırı konu edinen bir sosyolojik çalışmanın belki de en önemli özelliği *teritoryal tuzak*’a düşmeden sınırın diğer tarafıyla olan sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik bağların göz önünde bulundurulmasıdır. Zira, Gupta ve Ferguson’un

(1992) da belirttiği üzere sınırlar ve sınır bölgeleri bir “ara bölge”dir. Dolayısıyla sınıra yönelik sosyolojik bir yaklaşım bu “ara bölge”deki yerel toplulukların ulus-devlet sınırlarından nasıl etkilendiğini, bu toplulukların, devletin sınırlara yüklediği anlamlara rağmen, farklı etnik ve kültürel özelliklerini nasıl devam ettirdiklerini ve diğer tarafla sosyal, kültürel, iktisadi vs. bağlarını nasıl sürdürdüklerini incelemeye çalışır.

Bu bağlamda sosyolojik açıdan sınıra göndermede bulunmak yalnızca, çizilmiş hatlara ya da savaşların bir sonucu olarak ve yahut diplomatik görüşmelerden ortaya çıkan ve hayali olarak çizilmiş sınırlara işaret etmek demek değildir. Bunların yanı sıra sınırlar, onun her iki tarafındaki toplulukların günlük yaşamına anlam veren ve belirleyen kendi özelliklerine sahiptir. Bu bakımdan “sınır toplulukları ve insanları, sınırı hareketli ve esnek bir kavram ya da düşünce kategorisi yapan özellikler paylaşırlar, üstelik kendi doğalarındaki büzülmelerden muaf tutulmayan melez kültürel ifadelerin büyük bir çeşitliliğini kapsayarak” (Oda-Angel, 2000: 2).

Sosyoloji uzun bir dönem sınıra karşı ilgisiz kalmış olmasına rağmen günümüzde dünya çapında söz konusu alanda çok geniş bir literatür olmuş durumdadır.¹ Fakat ülkemizde bu konuda yapılmış araştırmalar yok denecek kadar azdır. Türkiye’de sadece H. Neşe Özgen (2004; 2005) sınırı sosyolojik bir bakış açısıyla ele alarak araştırmıştır. Özgen, *Sınır Kasabaları Sosyolojisi* (2004) adlı çalışmasında sınırı bir bağımsız değişken olarak ele alarak onun kendi kültürünü nasıl oluşturduğunu ve zamanla nasıl değişip dönüştüğünü iktisadi ilişkiler çerçevesinde incelemiştir. Bunun dışında sınırla ilgili bir diğer çalışma da Cahit Bağcı’nın “Van İli Sınır Köyleri Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım: Sorunlar ve Çözüm Önerileri” (2001) adlı araştırmasıdır. Bağcı bu çalışmasında sınır köylerinin sosyo-ekonomik sorunlarına odaklanırken, sınırın, sınır insanları tarafından nasıl algılandığını, karşı tarafla ne tür sosyo-ekonomik, kültürel vs. ilişkilerin kurulduğunu ihmal etmiştir.

¹Sınır sosyolojisi alanında özellikle Strassoldo (1982), Vila (2000, 2003) ve O’Dowd’un (2001, 2005) çalışmalarına bakılabilir.

Bu tez çalışmasında sınır, sosyolojik bir yaklaşımla ele alınarak, onun bir taraftan ulus-devlet, ulusçuluk ve ulusal kimlik ve kültür açısından ne ifade ettiği ve bunlar için nasıl işlevsel bir rol üstlendiği, diğer taraftan da sınırın, sınır insanları ve sınır toplulukları tarafından nasıl algılandığı dolayısıyla sınır bölgesindeki kültürün şekillenmesinde nasıl rol oynadığı incelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışma hem teorik hem de uygulamalı olmak üzere iki yönden gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda modern öncesi sınırların ya da hudut boylarının temel özellikleri üzerinde durularak bu özelliklerin modern devletin ortaya çıkışıyla birlikte nasıl değiştiği ve dönüşüme uğradığı, bir başka ifadeyle hudut boylarının sınırlara nasıl dönüştüğü ele alınmıştır. İkinci kısımda ise ulus-devlet, sınır ve toprak (teritory) arasında nasıl bir ilişki olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Devletin teritoryal hatlarının temsili olan sınırlar aynı zamanda çerçevesi çizilmiş bu teritorya içinde yaşayanların söz konusu devletle tanımlanmaları ve ortak bir ulusal kimliği paylaşmış oldukları anlamında sıkça kullanılırlar. Bu bakımdan bu kısımda sınırın nasıl bir söylem olarak kurulduğu, ulus- devletin ve ulusal kimliğin inşa edilmesinde nasıl rol oynadığı gösterilmeye çalışılmıştır. Zira devlet sınırları ulusal kimlik ve teritoryalite ile doğrudan bağlantılı olduğundan bunlardan ayrı olarak ele alınamazlar.

İkinci bölümde ise sınır teorisi ele alınmıştır. Bu bölümde, başlangıcından günümüze kadar geçen süreçte sınır çalışmalarının nasıl bir seyir izlediği üzerinde durulmuştur. İlk olarak sınır terminolojisine dair genel bilgiler verilmiş daha sonra da değişik bilim dalları tarafından yapılan çalışmaların genel özelliklerine değinilmiştir. Bu bağlamda sınır çalışmalarının modern, pozitivist ve makro bir yaklaşımdan postmodern, anlayıcı ve mikro bir yaklaşıma doğru nasıl bir gelişme gösterdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son olarak da birçok sınır bilimcinin çalışmalarıyla şekillenmeye başlayan sınır teorisinin ayrıntıları üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümü, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi sonucunda onun yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin “modern teritoryal düzeni” benimsemesine bağlı olarak “sınır”, “vatan” ve “kimlik” anlayışına odaklanmıştır.

Bu çerçevede Kurtuluş savaşı sırasında ilan edilen Misak-ı Milli sınırları anlayışının Cumhuriyetin ilan edilmesi ve ulus inşasına başlanmasıyla birlikte nasıl değiştiği, böylece sınırlar üzerinden bir yandan dışarıya diğer yandan da içeriye nasıl ve ne tür mesajlar verildiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde (Osmanlı-Fars ve Türkiye-Irak) sınırın tarihi, dini ve siyasi arka planı ele alınmıştır. Bu bağlamda özellikle ondokuzuncu yüzyılın ortalarından yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı-Fars sınır bölgesinde etkin olan Sadete Nehri'nin (Nehri Şeyhleri) göstermiş olduğu faaliyetler üzerinde durulmuştur. Bu bölümün bir sonraki kısmında ise Türkiye-Irak sınırının belirlenmesinde rol oynayan dinamikler üzerinde durularak sözkonusu sınırın belirlenme süreci ve bu süreçte meydana gelen olaylara değinilmiştir.

Beşin bölüm üç kısımdan oluşmakta olup ilk kısmında çalışmanın metodolojisi, kullanılan teknikler, sınırlılıkları, örnekleme, amacı ve önemi üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda ise sınır bağlamında Hakkâri'nin sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları üzerinde durularak geçmişte sınırın karşı tarafıyla ne tür sosyo-ekonomik ilişkilerin kurulduğu ve zamanla bu ilişkilerin nasıl değişip kesintiye uğradığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümün son kısmı, gittikçe özele inen bu araştırmanın asıl uygulama alanını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye-Irak sınırının sıfır noktasında bulunan Derecik mıntıkasına ve burada yaşayan Gerdi aşiretine odaklanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın bu kısmında Gerdilerin sınırla nasıl yaşadığı, onu nasıl algıladıkları, sınırın karşı tarafıyla nasıl, niçin ve ne tür ilişki kurdukları sorunsallarına cevaplar bulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN SINIRLAR, ULUS DEVLET VE ULUSÇULUK

1. 1. Hudut Boylarından Sınırlara

1. 1. 1. Eski Çağlardan Modern Çağa Sınırlar

Hudut (boundary) bir çizgi ya da hattı ifade ederken, sınır boyu (frontier) ve sınır (border) ise alan ya da bölgenin farklı türlerini ifade eder (Prescott-Triggs, 2008: 12). Söz konusu yazarlar modern öncesi dönemlerde dünyanın her yerinde sınır boylarının aşiretleri, krallıkları ya da prenslikleri birbirinden ayıran bir özelliğe sahip olduklarını belirtirler. Üstelik bu sınır boyları ya da uçlar herhangi bir tarafça kontrol de edilmezdi. Buralar kanun kaçakları ve haydutlar için bir sığınak işlevi görürdü (Prescott-Triggs, 2008: 12). “M.Ö. 3000 yıl önce aşağı Mezopotamya’daki Sümerler’in sınırları ya sınır taşlarıyla (*kudurru*) ya da ağaç kazıklar (*pulukku*) ile belirlenmişti. Devletlerin sınırları ise genelde muhtemel işgalcilere karşı sınırı savunmak için kurulmuş olan askeri garnizon şehirlerin adı verilerek belirtiliyor”du (Abdulla, 2010: 159).

Anthony Giddens, *Ulus, Devlet ve Şiddet*, (2008) adlı eserinde Romalılar tarafından inşa edilen surlarla Çin Seddi gibi yapıların modern anlamdaki sınırlara benzediğini ileri sürmenin hata olacağını belirtir (Giddens, 2008: 74). Zira “modern olmayan devletlerde surlarla çevrili sınırlar, merkezi otoritelerin düzenli denetiminin çok dışında kalan sınır boylarıdır; devlet büyüdükçe, bu durum daha da belirginlik kazanır. Surlar ne Roma’da ne de Çin’de terimin bugün kullanıldığı anlamıyla “ulusal egemenlik”in sınırlarına tekabül etmez, daha ziyade “derinlemesine” bir savunma sisteminin dış uzantısını oluştururdu”(Giddens, 2008: 74). Owen Lattimore da Çin’in tarıma dayalı ekonomisini kuzeyden gelen göçebe barbarlara karşı korumak için Çin Seddi’ni inşa ettiğini ifade eder. Aynı şekilde Romalıların da surları barbarlara karşı bir savunma hattı oluşturmak amacıyla inşa ettiğini belirtir (Lattimore, 1962: 484–8).

Roma İmparatorluğu sisteminde imparatorluğun etrafında bent ve kalelerin aracılığıyla savunma bölgeleri oluşturulmuştu. Roma şehirleri

etrafındaki bu savunma bölgeleri küçük devletler (site devletleri) olarak değerlendiriliyordu ve sınırları da imparatorluğun savunma hattı olan *limes* hattı olarak biliniyordu. Roma İmparatorluğu'nun *limes* yanında onun egemenliği altında olan ve kendilerine has sınırlara sahip devlet ve ülkelerin sınırını teşkil eden başka bir hattı vardı. Tüm bu devletlere (imparatorluğun sonu anlamında) *fins* (bitiş noktası, son) deniyordu. Romalılarda sınırın limiti yoktu, çünkü Roma İmparatorluğu sabit sınırı olmayan kutsal bir imparatorluk olarak görülüyordu (Abdulla, 2010: 161).

Dolayısıyla modern öncesi dönemlerdeki sınır anlayışları devletin egemenliği ilkesine değil, dış saldırılardan korunmaya dayalıydı. “Bir siyasi otoritenin erkini kullanabileceği toprak parçasının etrafını çevreleyen hat anlamındaki sınır kavramı Antik Yunan'daki site devletlerinden beri, Roma, Çin, Bizans, Osmanlı, Rus imparatorlukları gibi, her gelişmiş siyasi yapılanmada mevcuttur. Ancak bunlar bir “mülk”ü çevreleyen sınırlar olmaktan öte bir anlam ifade etmez”di (Erözden, 1997: 116).

Giddens gibi M. Anderson da öncü sınırların bir çizgi ya da hattan çok bir bölgeyi ifade ettiğini belirtir. Orta Çağ'daki çoğu imparatorlukların sınırları yüzeysel olup çizgisel savunma hatlarıydı. Ortaçağ'da hudutlar nadir görülen şeylerdi çünkü sınır hatlarını sürekli tahkim etme gerçekte olmayan birşeydi (M. Anderson, 1996: 13).

Mesela Osmanlı imparatorluğunun sınır boyları tam da bu duruma uyan bir özellik göstermiştir. Onaltıncı yüzyılın sonuna kadar Arap ve Kuzey Afrika çöllerinin oluşturduğu doğal engeller, Kafkas dağ silsilesi, Akdeniz ve kuzeydeki bozkırlar Osmanlı'nın sınır boylarını oluşturuyordu (Kasaba, 2004: 47). Kasaba, bu engin alanların belirsiz bir şekilde tanımlandığını, ondördüncü ve onaltıncı yüzyıllar arasında bu yerlerde bariz bir hudut uygulanmasının söz konusu olmadığını ifade eder (2004: 47). Bu yerlerdeki belli bölgelerin Osmanlı'ya ve diğerlerinin de başka devletlere ait olduğunu belirten bir bölme işareti de yoktu. Fakat “modern çağın başlarında egemenliğin uluslararası ilişkilerde bir yönetim prensibi olarak kabul edilmesi sonucunda Avrupalı devletler, Osmanlı İmparatorluğu'na sınır olanlar da

dahil, üzerinde meşru (yasal) gücü kullanabilecekleri daha kesin bir teritorya oluşturmaya çabaladılar” (Kasaba, 2004: 47). Böylece Avrupa’da egemenliğin kesin olarak belirlenmiş bir teritorya üzerinde uygulanması ilkesi sınırların kesin bir şekil almasına zemin hazırlayarak Osmanlı’nın da sınır boylarında kale inşa etmesine neden oldu.

1.1.2. Modern Çağda Sınırlar

Modern teritoryal sisteme geçişle birlikte sınırların hem anlamında hem de işlevlerinde önemli dönüşümler meydana geldi. M. Anderson’un da ifade ettiği üzere “sınır oluşturmak insanlık tarihi boyunca sürekli tekrarlanan bir etkinlik olmuştur, fakat sınırların özellikleri zamanla oldukça değişmiştir” (M. Anderson, 1996: 12). M. Anderson devletlerarasındaki sınırların reformasyon sonrası Avrupasında gittikçe birbirine benzediğini ve düşüncenin ortak bir buluşu olarak yerleştiğini belirtir. Sonuçta da egemenlik fikri -yani teritorya üzerindeki özel kontrol- ulus-devlet ve milletlerarası hukukun gönüllü kabul edilmesiyle düzenlenen devletlerin yasal eşitliği, devlet sınırları konusunda ortak bir anlayışın yayılmasına neden oldu (1996: 12).

Modern dönemdeki evrensellik ve egemenlik anlayışının Roma ve Hristiyanlık düşüncesinden miras alındığını belirten M. Anderson’a göre çağdaş uluslararası sınırlar, Hristiyanlık’tan esinlenen bu evrenselcilik ile Fransız devrimiyle birlikte yaygınlaşan seküler ya da maddeci düşüncenin ‘acayip bir alaşımı’ sonucunda gelişti (1996: 18-19). Söz konusu bu sınır anlayışı, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllardaki Avrupa siyasetinin teori ve pratiğindeki egemenlik kavramının ortaya çıkışına çok girift bir biçimde bağlanmıştır (M. Anderson, 1996: 19).

Giddens (2008: 73), geleneksel devletlerde sınırlardan ziyade hudut boylarının belirgin olduğunu, sınırların ulus devletin ortaya çıkmasıyla oluştuğunu belirtir. Avrupa’da devlet sınırlarının belirlenmesi sürecinde daha önce var olan hudut boyları sadece değişmekle kalmamış anlamsal olarak da hudut boylarından sınıra doğru sertleşen bir biçimde değişikliğe uğramıştır.

“Devletlerin sınırlarının düzenlenmesi sürecinde evvelce var olan hudut boyları yalnızca değiştirilmemiş daha önce verilen anlamda sınır olmaya doğru önemli biçimde değişmiştir. Bu 19. yüzyıl içlerine kadar özellikle kıtanın daha az yerleşilmiş kısımlarında sona ermemiş bir süreçti. 17. yüzyılda hudut boylarının birçoğu oldukları gibi geleneksel, dağınık şekilde belirlenmiş ve ilgili devletlerin politik ya da ekonomik faaliyetiyle doğrudan hiçbir ilişkisi olmayan biçimde kaldı. ... 17. ve 18. yüzyıllardaki savaşlar ve sonuç kongreleri hudut boylarının sınırlara dönüşmesini mantıksallaştırdı. 17. Yüzyılda ilk kez olarak sınır halkına devletlerden birine ya da diğerine ait olma opsiyonu verme uygulaması oluştu” (Giddens, 2008: 127).

Giddens’in belirtmiş olduğu gibi modern öncesi dönemde sınırlar değil, sınır boyları vardı. Bu farklılığın nedeni bir yandan modern öncesi devletlerin teritorya üzerindeki egemenlik anlayışına dayanırken, diğer yandan da sınır boylarının buralarda yaşayan insanların din, kültür, sosyo-ekonomik yaşam, yerleşim v.b. özelliklerinin dikkate alınmasına bağlıydı. Dolayısıyla modern devlet sınırlarının sosyal yaşamı keskin bir biçimde ikiye böldüğü bir durum söz konusu değildi. “Fakat Ortaçağ’ın sonlarında ve erken modern dönemlerde Batı Hristiyanlığı’nın krallıkları ayakta kalmak için adeta merkezileşmeye zorlandılar. Merkezi otoritenin herhangi bir zayıflığı içteki ve dıştaki düşmanlar tarafından insafsızca sömürüldü” (M. Anderson, 1996: 19–20).

Diener ve Hagen’in da vurguladığı gibi Avrupa’da modern devlet sisteminin ortaya çıkmasına kadar feodal bölgeler arasındaki sınırlar genellikle belirsiz bir biçimde tanımlanmıştı. Dolayısıyla modern egemen teritoryal kontrolün açık çizgisel hudutlarının yerine Avrupa’nın siyasal sınır bölgeleri belirsizlik ve geçirgenliklerle işaretlenmişti (Diener ve Hagen, 2010a: 6). Modern devlet sistemi ve onun temel unsurlarından olan sınır, teritorya ve egemenlik fikirlerinin ortaya çıktığı onaltıncı ya da onyedinci yüzyıldan sonra ise sınırlar gittikçe keskinleşmeye ve sertleşmeye başladı (Diener ve Hagen, 2010a; M. Anderson, 1996; Giddens, 2008).

Siyasi iktidar merkezileştikçe, yönetimin teritorya üzerindeki kontrolü de etkin bir şekilde artmaya başladı, böylece devletler sınırlarını açık bir biçimde belirlemek için gittikçe daha çok özen gösterdiler (Diener ve Hagen, 2010a: 6). “Oysa daha önce geniş ve eğreti tanımlanmış sınır boyları (frontiers) tatmin ediciydi. Modern devletlerin gelişmesi, devletlerin yetki alanı içindeki ve dışındaki teritoryaları, nüfusları ve ekonomileri belirleyen kesin sınırların çizilmesini teşvik etti. Böylece egemenliğin yeni bir anlayışı da ortaya çıkmış oldu” (Diener ve Hagen, 2010a: 6).

S.B. Jones’e göre hudut boylarının sınırlara dönüşmesi dört aşamalı bir süreçte gerçekleşmiştir. Bunlar: tahsis etme, sınırlandırma, işaretleme (ayırma) ve yönetmedir.

Tahsis etme, bir bölgenin bölüşülmesi konusunda devletler arasında yapılan anlaşmalara ve siyasi kararlara atıfta bulunur. Sınırlandırma ise paylaşılan sözkonusu bölgenin sınır yerlerinin belirlenmesiyle ilgilidir. İşaretleme, sınırların fiziksel çevre üzerinde nasıl işaretleneceğini ifade eder. Ve son olarak yönetme de sınırların korunması ve denetimi için gerekli tedbirlerle ilgilenir (Aktaran: Giddens, 2008: 163; Prescott-Triggs, 2008: 60).

Anderson ve O’Dowd’un, *Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance* (1999) başlıklı çalışmalarında belirttikleri gibi “açıkça çizilmiş sınırlar, 18. yüzyıldan beri küresel devlet sistemi için önemi gittikçe artan hayati bir unsur oldu” (1999: 594). O zamandan bu yana sınırlar farklı bölgesel egemenlikleri birbirinden ayıran yasal hatlara ya da basit bir şekilde farklı toplumlar ve güç merkezleri arasındaki geniş ‘geçiş mıntıkası’na göndermede bulunmuştur (Anderson ve O’Dowd, 1999: 594). “Sınır boyları 1900’e gelindiğinde hemen hemen gözden kayboldular ve çizgiler olan hudutlarla (boundaries) değiştirildiler” (Prescott-Triggs, 2008: 1).

M. Anderson, sınırların politik kimliklerin ve ulusların inşa edilmesi sürecinde mitik bir anlam kazandığını ifade eder (1996: 4). Bu nedenle homojen bir kültürel ve ulusal kimlik oluşturmak teritoryal sınırların öncelikli görevi olmuştur. Bu bağlamda

Diener ve Hagen (2010b) zoraki kültürel ve ulusal kimlik oluşturma'nın sınırlarla ilişkisine dair zamansal açıdan önemli bir noktaya dikkat çekerler:

“Elbette kültürler eskidir, etnik toplulukların izi de tarih öncesine kadar izlenebilir, fakat çağdaş uluslararası sistemin temel örgütsel birimini şekillendiren devletler ve sınırlar göreceli olarak modernlerdir. Bu bakımdan Afrika, Asya, Latin Amerika ya da Orta Doğu'nun post-kolonyal sınırlarının, haritalar etrafında toplanmış insanların oldukça keyfi kalem vuruşlarından ileri gelmesi şaşırtıcı değildir. Hiçbir siyasi sınırın doğal olmadığını ya da bir diğerinden daha gerçek olmadığını anlamak önemlidir. Daha doğrusu bütün sınırlar insan yapımıdır ve anlam ve işlevlerini böldüğü insanlardan alır” (Diener ve Hagen, 2010b: 189).

Foucher'ın belirttiği gibi ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte doğrusal sınır anlayışı, bir başka ifadeyle herhangi bir coğrafi nirengi noktası olmaksızın aralıksız süren ve türdeş bir toprak parçasını çevreleyen sınır anlayışı, tek meşru sınır anlayışı haline geldi (Aktaran: Erözden, 1997: 116). Bu açıdan B. Anderson'un verdiği Tayland örneği çok anlamlıdır. “Taylandlı yöneticiler sınırları, yerdeki hiçbir şeye tekabül etmeyen, ama diğer egemenlik bölgelerinin arasına sıkıştırılmış ve bütün diğer egemenlikleri dışlayan sürekli bir harita çizgisinin parçaları olarak ancak 1870'lerde kavramaya başladılar” (2007: 191–2).

Paula Banerjee, *Borders, Histories, Existences* (2010), adlı eserinde Güney Asya sınırlarının çok uzun bir süre, İngiliz sömürgecilerinin bu bölgeye girmesine kadar, çizilmeden kaldığını belirtir. Tüccarlar ve din adamları, katı bir sınır anlayışı olmadığı için istedikleri gibi sınır boylarını geçiyorlardı (Banerjee, 2010: xxxii). Sınır düşüncesiyle tanışma, İngilizlerin East India Company'nin (1600–1873) genişlemesiyle oldu ve ondan sonra da Himalayalar'ın ötesi Britanya, Rusya ve Çin arasında bir rekabet alanı haline geldi. Sonuçta sınır boyları süratle çizgisel hatlara indirgenmiş oldu. “Dolayısıyla, Güney Asya, muhtemelen dünyadaki ilk sınır bölgelerinden birdir” (Banerjee, 2010: xxxii).

Banerjee, Güney Asya'nın tarihsel olarak ulusal olmaktan çok yerel bir anlayışa sahip olduğunu ifade eder. Banerjee, Büyük Moğol ile Hindistan gibi güçlü

imparatorlukların yönetim biçimlerinin merkezileşmiş olduğunu fakat bu imparatorlukların, sınırların kesin bir şekilde ayrılmasıyla belirtilmediğini vurgular (a.g.e.: xxxv). “Britanyalılar gelmeden önce, Hintliler keskin olarak belirlenmiş siyasi sınırlara sahip değillerdi. Bölünmeden önceki günlerde milliyetçi hareketin liderlerinde siyasi sınırların tam bir anlamı yoktu” (Banerjee, 2010: xxxv).

Kolossov’un vurguladığı gibi Asya ve Afrika’ya empoze edilen ve “kesin bir biçimde tanımlanan bir çizgi/hat olarak sınırın Avrupai fikri” buralarda daha önce katiyen bilinmiyordu (Kolossov, 2005: 611). Sınırın sözkonusu bu anlayışının Avrupa dışında oluşması Avrupalı kolonyal güçlerin bu bölgeleri, toplumları ve ekonomileri Avrupalı normlara göre siyasi ve teritoryal olarak yeniden düzenlemesinin bir sonucuydu (Kolossov, 2005: 611; Diener ve Hagen, 2010a: 5).

Ulus-devletin mutlakiyetçi devletin yerini almasıyla birlikte sınırın hem sözcük anlamında hem de üstlendiği rol açısından önemli bir değişme oldu.

Fransa’da, Devrim ertesinde ulus-devletin tüm ideolojik içeriğiyle yerleşmesiyle birlikte, o döneme kadar sınır anlamında ağırlıklı kullanılan “limites”, “confins” gibi sözcükler terkedilerek “frontieres” sözcüğü benimsenmiştir. “Frontieres” sözcüğü etimolojik açıdan “cephe” anlamına gelen “front” sözcüğünden gelmektedir. Dolayısıyla, askeri bir içeriğe sahiptir. Bu değişim, sınır kavramının “dokunulmazlık”, “savunulması zorunlu çizgi” içeriğine kavuştuğunun somut bir göstergesidir” (Erözden, 1997: 117).

Böylece hudut ya da sınır bir mülkü çevreleyen, geçirgen ve belirsiz bir görünümünden, sınırlayan, katı ve askeri bir görünüme geçiş yapmıştır. Ulus-devletin bu yeni sınırlarının anlam ve fonksiyonları -çoğunlukla cephe olarak düşünülmesi- sınırın diğer tarafındaki “düşman” ya da “yabancı” söylemi aracılığıyla oluşturulur. Aslında sınırın karşı tarafındaki “düşman”, “öteki” ve “onlar” gibi söylemlere, “biz”in yani homojen bir ulusal kimliğin kurulması ve pekiştirilmesi için genellikle başvurulur.

Sahlins’e göre onsekizinci yüzyıldan beri Avrupalı hükümetler ya kendi sınırlarını açık bir şekilde belirlediler ya da sınır boyları üzerine çizgisel sınırlar

empoze ettiler (1998: 36–7). Böylece belirsiz, geniş ve boş olan sınır boyları bu dönemden sonra gittikçe belirginleştirilip katılaştırıldı.

Sınır hatlarının çizilmesi ve sınır bölgelerinin yaratılması dünyanın her yerinde modern devletlerin kurulmasının bir sonucudur. İyi tanımlanmış ve sabitleştirilmiş sınırlar istemek, ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış olan seçkin ve karşı çıkılamaz teritoryal devlet gücü fikrinin dolayısı bir sonucuydu. Bu gelişme, *uti possidetis*'in² (devlet sınırlarının esnek ve itiraz edilebilirliğini ima eden) meşru ilkesinin gecikmiş bir sonucuydu. Birçok yeni devlet teritoryalarının sınırlarını bu ilkeye dayandırdı, fakat onların anlamı süreç içerisinde değişti. Zira bu ilke, devlet sınırlarını yeni yasal, kültürel ya da ırksal terimler içinde meşrulaştırmak için çabalayan argümanlarla sık sık karıştırıldı. Bu bakımdan devlet seçkinleri sınırların esnek doğası üzerindeki vurguyu kaldırarak, onu verili bir teritorya üzerindeki ölümsüz ve değiştiremez egemenliklerini iddia etmek için kullandılar (Baud ve Schendel, 1997: 216-7).

Dünyanın şimdiki uluslararası sınırlarının çoğu (özellikle Avrupa'dakiler) son üçyüz yılda çizildi. Avrupalılar önce Avrupa'nın sınırlarını çizdiler sonra Amerika ve Afrika'nın sınırlarını çizmeye başladılar. Avrupalı güçler Orta Doğu'daki birçok ülkenin yanısıra İran, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın sınırlarını belirlemekte önemli bir rol oynadılar (Prescott-Triggs, 2008: 85). Gerçekten de Orta Doğu'nun günümüze kadar devam eden sorunlarının temelinde, bölgeye batılı güçler tarafından dayatılan bu keyfî sınırların yattığı söylenebilir.

“Bölgemizdeki bütün “ulusal” devlet sınırları, Batı devletleri arasında bölgenin kendi iç dinamikleri dışında müzakere edilip bağitlanan anlaşmaların bir sonucudur. Bu sınırlar, bölgedeki etnik ve dinsel yapıyı (mozayığı) gereğince gözetmediği gibi, ekonomik ihtiyaçların, işgücü hareketlerinin ve pazar ilişkilerinin de gözardı edildiği bir platformun ürünüdür. Temel perspektif, Batı devletleri arasındaki dengenin korunması ve dünya ekonomisinin istikrarı bakımından hammadde (özellikle petrol) kaynaklarının kontrol altında tutulabilmesidir” (Aydın, 2000: 240).

² Yani uluslararası hukukta mevcut sınırların korunmasını ifade eder (neye sahipsen onunla yetin ilkesi).

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana çeşitli ülkeler bağımsızlıklarını kazandılar ve genellikle uluslararası sınırları miras aldılar. Güney Amerika'da üç yeni devlet, Afrika'da otuzdört, Balkanlar'da beş, Rusya Federasyonu'nun Avrupa sınırı boyunca dokuz, Orta Asya'da beş, Kafkas bölgesinde dört ve Güneydoğu Asya'da onbir yeni devlet kuruldu (Prescott-Triggs, 2008: 85). Dolayısıyla devletlerin sayısı, sınırların sayısı ile doğru orantılı bir biçimde artmaktadır.

Sonuç olarak, modern sınırlar özellikle de ulus-devlet sınırları anlam ve işlevleriyle modern öncesi sınırlardan çok açık bir biçimde farklılaşmıştır. Dolayısıyla modern sınırlar Alvarez'in de (1995: 463) belirttiği gibi insan yapımı modern şeylerdir ve aynı zamanda sosyal alana empoze edilen ve onu tarihleştiren bir fenomendir. Sınırlandırma eylemi Heideggerci bir açıdan ifade edilirse, sosyo-uzamsal alanın çok belirgin biçimde çerçevelenmesidir. Bir başka ifadeyle sınır oluşturmak bulanık olan bir uzamdan keskin bir sınır çizgisine geçişi ifade eder (Strassoldo, 1982: 248).

Teritoryal sınırları sistem sınırları olarak ele alan Alman sosyolog Niklas Luhmann, *Territorial Borders as System Boundaries* (1982) adlı makalesinde sınırların sadece ayırmakla kalmayıp aynı zamanda birleştiren bir işleve sahip olduğunu da ifade eder (1982: 236). Luhmann'a göre sınırlar iki sistem arasındaki farklar olarak işlev görür: hem sistem içinde olma farkındalığını mümkün kılar hem de çevreyle ilişkileri düzenler. Bir başka ifadeyle çevreyle teması sağlayacak olan noktaları en aza indirir, böylece sistem sınırlar sayesinde çevreyle olan ilişkilerini düzenler (1982: 236). Diğer taraftan “hiçbir sistem bir çevre olmaksızın varolamaz” diye belirtir Luhmann, çünkü “bir sistem çevresiyle ilişkisinde bir farklılık olarak var olur ve sınırlar sayesinde bu farklılığını yansıtır” (1982: 236).

Luhmanncı bu açıdan ulus-devlet bir makro sistem olarak ele alındığında onun tam da sınırlar aracılığıyla farklılığını koruyup çevresinden farklılaştığı ve çevresini ötekileştirdiği, fakat aynı zamanda bu çevre -bir başka deyişle “sınırın ötesi” olmadan da bir ulus-devlet olamayacağı ortadadır.

1.2. ULUS-DEVLET, ULUSÇULUK, TOPRAK VE SINIRLAR

1.2.1. Devlet, Teritorya ve Sınır

“Teritoriyalite (toprağa bağlılık) devletin oluşmasındaki ilk şartlarından biridir, devlet sınırlarının ise temel şartıdır” (Wilson ve Donnan, 1998: 9). Anderson ve O’Dowd’un belirttikleri üzere, sınırlar anlamlarını, sosyal ve siyasi hayatı düzenleyen bir ilke olan teritoriyalitenin öneminden alırlar (1999: 594). Dolayısıyla teritoriyalite, “modern, egemen, ‘teritoryal ulus-devlet’ içinde şekillenir ve devlet sisteminin temelini sağlar” (1999: 598). Bir başka ifadeyle “sınırların rolü teritorya, teritoriyalite ve egemenlik fikrine sıkıca bağlıdır. Böylece “sınırlar devlet teritoriyalitesinin göstergeleri ya da ifadeleri olarak anlaşılır” (Newman ve Paasi, 1998: 187). Bu anlamda da sürekli bir üretilme süreci içinde olurlar, dolayısıyla “sınırların tekrar tekrar üretilmesi teritoryaları kurumsallaştırmanın bir parçası” olarak önemli bir işlev görür (Paasi, 1999: 670).

Hobsbawm’a göre modern devlet, Fransız devrimleri çağında biçimlenmiş ve pekçok açıdan yeni olan bir olguydu (Hobsbawm, 1995: 102). “Modern devlet yönettiği insanların hepsini kucaklayan (tercihen sürekli ve bölünmemiş) bir toprak parçası olarak tanımlanıyor, kendisi gibi diğer toprak parçalarından belirgin sınır çizgileriyle ayrılıyordu” (Hobsbawm, 1995: 102–3). Başka bir ifadeyle, bu devlet biçimi ideolojik ve politik görüntüsünün yanı sıra belli bir toprak parçasına dayanması nedeniyle ülke ve vatan anlayışına bağlı olarak kurulmuştur (Coşkun, 1997: 156). Bu bağlamda Jean Gottmann devletin anlaşılmasında teritoryanın önemine dikkat çekerek “bir politik kurum olan devlet, onun uzamsal ve teritoryal tanımlanması olmaksızın anlaşılamaz” diyor (Aktaran: Elden, 2010: 800). Dolayısıyla modern devlet açıkça çizilmiş ve tanımlanmış bir teritoryal alan gerektirir.

Avrupa’da onyedinci yüzyıldan itibaren seküler güçlerin (burjuvazi ve kral) Katolik Kilisesi’ne karşı verdiği mücadeleden galip çıkmaları modern devletin doğuşunda dolayısıyla da vatan ve ulusun inşa edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

“Kilise’nin dini ve kutsal hâkimiyetinden kurtarılan topraklar ve Hristiyan topluluklar, dünyevi iktidarın temsilcisi kralın tam hakimiyetine girince, toprak ve ahaliye yeni bir tanım gerekli oldu, toprağın kriterlere göre çizilen sınırlarına vatan ve bu topraklar üzerinde yaşayan insan topluluklarına “ulus” ve ulusun bireylerine vatandaş (yurttaş) adı verildi. İşte bu özel tarihsel çerçevede ortaya çıkan modern devlet, Kilise’ye ve onun dini evrensel iddialarına karşı bir konum ve tanım belirlemesi olarak toprağa bağlı ve ulusçu nitelikler kazandı” (Bulaç, 1998: 47).

Dolayısıyla “vatan fikri, prenslerin ve burjuvazinin ‘toprağı sekülerleştirilmesi’” projesidir (Bulaç, 2010: 272). Toprağı sekülerleştirme projesi belirli bir coğrafyada “yaşayanların toprağı “vatan”, yani ulus devletin hâkimiyet ve hükümlanlık alanı olarak tanımlamalarıyla mümkündür” (Bulaç, 2010: 272).³

Onyedinci yüzyıldan beri devlet tanımlanmış yasal sınırlar içinde en üstün güç olarak kabul edildi. Bu durum hem Kilise’nin ulus aşırı siyasal otorite iddialarının hem de Orta çağ sistemiyle özdeşleşmiş olan soylu, kral ve rahiplerin yetkilerinin sonu oldu (Barkin ve Cronin, 1994: 111). İç ve dış siyasal alanlar arasındaki ayırım ise modern devletin temel kurucu faktörü ve “modern bir fenomen” olan sınırlarla belirlendi. Böylece açıkça çizilmiş sınırlar içinde devlet egemenliği “kendi kendini doğruladı” (Barkin ve Cronin, 1994: 111).

Herhangi bir devlet için egemenlik ve insan topluluğu kadar etrafı sınırlarla belirlenmiş bir toprak parçası ya da ülke olmazsa olmaz faktörlerden biridir. İktidarın özel bir biçimi olarak egemenlik düşüncesi ile teritorya yani toprak birbirine sıkıca bağlanmıştır. Delaney’in belirttiği gibi “modern egemenlik, modern teritoryadan ayrılmaz” bir şekilde içiçe geçmiştir (2005: 36). Yani egemenlik teritoryal bir alan içinde mutlak ve paylaşılmaz bir otoriteye sahip olmak demektir. Bu egemenlik alanını belirleyen ise kuşkusuz sınırlardır. Sınırlar bir yandan toplum düzenine şekil verirken diğer yandan da bir alandan diğerine geçişlerin olduğu coğrafik alanı

³ Bulaç bu bağlamda Müslümanların tarihte sekülerleştirilmiş toprak anlamında vatanları olmadığını fakat “dar”ları olduğunu, çünkü müslümanlar için “Doğu da Batı da Allah’ındır” ve “Yeryüzü mescit kılınmıştır” diye ifade eder (Bulaç, 2010: 272).

belirler. Bu nedenle teritorya ve sınır fikri el ele gider ve biri olmadan diğeri hayal etmek ya da anlam mümkün değildir (Newman, 2010: 774).

Berezin'e göre teritorya karmaşık bir fenomen olup dört deneyimsel boyuta sahiptir:

“Teritorya *toplumsaldır*, çünkü insanlar onun içinde toplu olarak ikamet ederler; *siyasaldır*, çünkü topluluklar sahip oldukları alanları devam ettirmek ve bazen de genişletmek için mücadele ederler. O, *kültürel*dir, zira ortak bir hafızayı içinde barındırır ve ideolojik mücadeleler için bir araçtır. Ve teritorya *bilişseldir* (cognitive), çünkü o kültürel, siyasal ve toplumsal sınırları öznelletiren ve hem özel hem de kamusal kimlik projelerinin özünde yer alan bir kapasiteye sahiptir” (Aktaran: Paasi, 2009: 216).

Dolayısıyla teritoryanın çerçevesini belirleyen sınırlara yapılan her vurgu, Berezin'in sözünü ettiği teritoryanın bu boyutlarının tekrar tekrar üretilmesi için hayati bir öneme sahiptir.

Taylor, “*The State as Container: Territoriality in the Modern World-System*” (1994), adlı makalesinde modern bir devletin genellikle birkaç teritoryal stratejiye sahip olduğunu belirtir. Bunlar güç/iktidar kabı, refah/zenginlik kabı ve kültürel kaptır. Devlet bir “güç/iktidar kabı” olarak mevcut sınırlarını koruma eğilimindedir, oysa bir “refah/zenginlik kabı” olarak sınırlarını daha da genişletmek için çaba sarfeder. Daha ilginç olanı ise birçok ulusçuluk anlatısında homojen bir kültürün ulusal temsilleri çok önemli olmasına rağmen, o bir “kültürel kap” olarak daha küçük bir teritorya olmak eğilimindedir (1994: 154).

Modern anlamdaki toprak ile egemenlik kavramı birbiriyle yakından ilgilidir. Modern devlet sisteminin meşru temeli egemenlik ve toprağın birarada olmasını gerektirir (Taylor ve Flint, 2000: 156). Bir başka ifadeyle Westfalyacı sınırlama ile Westfalyacı düzenleme genellikle el ele gider (Lapid, 2001: 14). Bu anlayış 1648'de imzalanan Westfalya Antlaşması'yla ortaya çıkmıştır. Söz konusu antlaşma modern uluslararası hukuku tanımlayan ilk antlaşmadır. Buna göre her devlet kendisine ait

olan toprak parçasında egemendir. Taylor ve Flint ilk ‘Dünya Siyasi Haritası’nın bu anlayışa dayandığını belirtirler (Taylor ve Flint, 2000: 156).

Westfalya Antlaşması’nın ulus-devlet ve ulusalcılık çağının başlangıcına işaret ettiğini belirten Brunet-Jailly, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Paris Antlaşması’yla da birçok devletin sınırlarının yeniden gözden geçirildiğini belirtir (2010: 2). Sonuçta hem Westfalya çağında hem de Birinci Dünya Savaşı sonrasında, “sınırları belirlenmiş bir teritorya içinde meşru şiddeti kullanma özel hakkını tanımlayan egemenlik, devletler tarafından karşılıklı olarak onaylandı, özellikle de Fransa, ABD ve Britanya gibi büyük güçler tarafından. Kendi geleceğini belirleme ve egemenlik, düzenleyici ilkeler olurken, sınırlar da modern devletin şeklini çizdi” (Brunet-Jailly, 2010: 2).

Anderson, modern devletin şekillenmesi üzerine kaleme aldığı *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World* (1996) adlı eserinde, modern devletin asıl amacının altında ulus-devlet-toprak özdeşliğinin kurulmasının yattığını belirtir. Bu özdeşliği ya da kimliği kurmak için ilk gereksinim duyulan şey ise çizgisel sınırlardır. Zira ulus-devletin sınırları, çevrelediği toprak parçasının türdeş bir bütün olduğu varsayımına dayanır.

“Ulus-devlet olgusunun uluslararası sistemin ana unsuru haline gelmesiyle birlikte bir siyasi topluluk olan ulus, bu topluluğun egemenlik şeklindeki örgütlenmesi olan devlet ve bu siyasi egemenliğin yayıldığı alanı kapsayan ülke kavramları içiçe geçen bir iç anlam bütünlüğü ve bağımlılığı kazanmışlardır” (Davutoğlu, 2003: 18).

Bir başka ifadeyle sosyolojik bir kavram olan ulusun kültürel görünümü ile hukuki ve siyasi bir kavram olan devlet egemenliğinin eşitlenerek bir toprak parçası (teritorya) içinde bir araya getirilmesi modern dünyanın şu ana kadar karşılaştığı en etkili uzamsal teorilerden biridir (Amaral, 2002: 18). Amaral’a göre bu politik model özellikle Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupalı siyasi güçlerin belirlemiş oldukları hudutlara coğrafik katkıların merkezi façetası oldu (2002: 18). Avrupa kaynaklı politik ve uzamsal bir model olan bu ulus-devlet biçimi dünyanın geriye

kalan büyük bir kısmına, başta Avrupa sömürgeciliğinin bir yan ürünü olarak, ihraç edildi (Soja, 1971: 16).

Edward Soja, *The Political Organization of Space* (1971) adlı eserinde, ulus-devletin insanlık tarihindeki en yaygın örgütsel yapı olduğunu ifade ederek bu insani politik organizasyonun teritoryal özelliğinin çok fazla ön plana çıktığını belirtir. Modern öncesi sosyal organizasyonlarda “toplumun teritoryal olarak tanımlanmasından ziyade teritoryanın sosyal tanımlanması” sözkonusuydu (Soja, 1971: 13). Fakat, Soja alanın bu şekilde düzenlenmesinin modern bağlam içinde değiştirildiğini vurgular (Soja, 1971: 13). Dolayısıyla sanayi öncesi merkezi devlet ve özellikle de Batılı ulus-devlet sistemi, eşgüdüm, bütünleşme ve yönetimin istikrarını sağlamak için toplumun tanımlanmış sınırlar içinde olduğu katı ve şekli açıkça çizilmiş bir dinamik fonksiyonel alan organizasyonuna ihtiyaç duydu (Soja, 1971: 15). Bir başka ifadeyle “özellikle Batılı ulusalcılığın ortaya çıkmasıyla siyasi toplum teritoryal terimler içinde tanımlanmış oldu ve kan hukukundan (jus sanguinis) toprak hukukuna (jus solis) kayı”lmış oldu (Soja, 1971: 15). Bu bağlamda İtalyan sosyolog Daniele Conversi sosyo-politik alanın moderniteyle birlikte nasıl teritoryalleştiğini şöyle açıklar:

“Modern öncesi dünyada, aynı coğrafik alan içinde birçok topluluk birbirine karışmış olduğu için bu alan kesinlikle teritoryal değildi. Buna rağmen onlara aynı sosyal sistem içinde farklı yerler tahsis edilmişti. Onların herbirinin farklı rolü vardı. Sonuç olarak, rekabet çok nadirdi ve çatışma da daha spesifikti. Fakat moderniteyle birlikte ‘yapı kültürle yer değiştirdi’ ve dikey tabaklaşma da uzamsal kesitlemeyle. Böylece sınırlar daha içsel ve tüm düzeyleri kuşatandan, daha dışsal ve teritoryal olana doğru yön değiştirdi. Modern-öncesi dünyanın aksine, modern ulusların temeli kesinlikle coğrafiktir. Dolayısıyla ulusçuluk uzamsal sınırların tanımlanması üzerindeki bir mücadeledir. Yani belli bir memleketin ya da toprağın kontrolü üzerindeki mücadeledir” (Conversi, 1995: 77-8).

Giddens da ‘geleneksel’ devletlerle modern devletlerin teritoryal sınırlar bakımından farklı esaslara dayandığını vurgular. ‘Geleneksel’ devletlerde teritoryalite

“sınır boyları” (frontier) esasına dayalıyken, modern devletlerinkinde ise “sınırlar” (border) esastır (Giddens, 2008: 72). Başka bir şekilde söylemek gerekirse modern öncesi devletlerarasında sınır boyları, hem az yerleşilen hem de bir devletin siyasi otoritesinin dağınık ya da zayıf olduğu çeper bölgelerine işaret ederken; sınırlar ise iki veya daha fazla devleti ayıran ve birleştiren çizgilerdir (Giddens, 2008: 73). Dolayısıyla modern öncesi devletlerin sınırları (sınır boyları) sosyal yaşamı göz önünde bulundururken, modern ulus-devletin sınırları, sınır bölgesinde yaşayan toplulukların yaşamını görmezden gelerek çoğunlukla sosyal hayatı çok keskin bir biçimde ikiye ayırmıştır.

“Alanın politik düzenlenişinin Batılı kavramsallaştırması, Batılı ulus-devletin katı teritoryal yapısına dayanan etnik-merkezli imaj tarafından çok fazla etkilenmiştir. ... Bütün toplumlar uzamsal bir boyuta sahiptir, fakat sadece birkaçı teritoryal olarak tanımlanmış gruplarla ilgilidir. Böylece çoğu merkezi olmayan geleneksel toplumlarda teritorya, akrabalık ilkesi çerçevesi içinde sosyal olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, merkezi devlette toplum, sözleşme ilkesinin işlerliğini kolaylaştırmak için teritoryal olarak tanımlanmıştır” (Soja, 1971: 16-17).

Soja’nın vurguladığı üzere modern devletin teritoryal olarak tanımlanması dolayısıyla akrabalık ilkesinin önemsizlenmesi özellikle içinde bulunduğumuz coğrafya başta olmak üzere dünyanın diğer birçok yerinde hayatın süregelen akışını bozmuştur. Akbar S. Ahmed’in ifadesiyle;

“Afrika ve Asya’da devletlerin kurulması, çoğu kez, sınırların köyleri ve kabileleri ikiye bölmesi yüzünden, kabile mensuplarına zalimce gelen bir ayrılık demek olmuştur. Afganistan ile Pakistan arasında bölünen Pathanlar iyi bir örnektir. ...gündemdeki bir örnek de, yarım düzine ulus arasında parçalanmış durumdaki, kökenleri çok eskiye dayanan, soylu fakat trajik bir yazgıya sahip Kürtler’dir. Müslüman kabileler, Batılı güçleri yalap şap sınır çizme deneylerinden dolayı suçlamakta haklıdır” (Ahmed, 1995: 156).

Coşkun, ülke ve ulus (millet) kavramlarının çok yakın bir tarihte ve belli gelişmelerle birlikte ortaya çıktığını belirtir. “Tarihsel olarak Yeni Çağ ile birlikte

Batı’da ortaya çıkan ulusal devletlerle birlikte ülke ve ulus kavramları gerçeklik kazanmaya başlamışlardır” (Coşkun, 1997: 57). Dolayısıyla devletin teritoryal alan üzerindeki vurgusunun modern dönemlere has bir özellik olduğu aşîkârdır.

Ackleson, *Kimlik Söylemleri ve ABD-Meksika Sınırında Teritoryalite (Discourses of Identity and Territoriality on the US-Mexico Border)* adlı makalesinde teritoryal alanın modernliğin bir biçimi olarak ilan edilmesinin özellikle modern sınır anlayışıyla ilgili olduğunu ifade eder (1999: 159). Gerçekten de modern Westfalyacı devlet başarılı bir biçimde sosyal ilişkileri sardı ve teritoryalitesi aracılığıyla bu ilişkileri biçimlendirdi. “Devlet sınırlarının denetimi ve farklılığı geleneksel olarak anlaşılan egemenliğin bir damgasıdır. ‘Öteki’yle temas teritoryal bilinçliliğin şiddetini arttırabilir” (1999: 159).

Delaney, devlet sınırlarının yasal otoritenin egemenlik alanını belirlemesinin yanında çok daha derin bir anlamı olduğuna dikkat çeker. Sınır “sadece yasal otoritenin dışsal limitlerine işaret etmez, bundan başka ‘toplum’ ve ‘anarşi’nin kesin ayırımına da işaret eder” (2005: 37). Burada anarşi egemenliğin yokluğu anlamına gelirken, egemenlik ise türdeş olmayı (homojen) ve siyasi düzene sıkıca bağlanmayı ifade eder. Dolayısıyla teritoryal olarak toprak kavramı sadece devletin egemenlik alanının sınırları anlamına gelmez, o aynı zamanda “düzen/kaos, kimlik/farklılık, biz/öteki gibi kuvvetli dikotomik kavramlarla sosyal hayatı anlaşılır kılan hatlar ve mekânlar” olarak işlev görür. (Delaney, 2005: 37).

1.2.2. Ulus İnşası-Toprak İlişkisi

Ulusçuluk insan teritoryalitesinin özel bir çeşidi ve ideolojinin teritoryal bir biçimidir. Ulusçuluğun gayesi devlet sınırlarıyla desteklenen ulusal bir kimlik oluşturmaktır. Siyasal coğrafyanın klasik *ulus-teritorya-devlet* üçlüsü, ulus-devlet kavramının Avrupa’da görünmeye başladığı ondokuzuncu yüzyılın ortalarında ortaya çıktı ve kısa bir zaman içinde Avrupa’ya yayıldı (Kollosov ve O’Loughlin, 1998: 262).

Anderson, devlet, ulus ve toprağı birbirine bağlayan Fransız devriminin, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki ulusçuluk hareketleri için bir mit-motor

(*mythomoteur*) işlevi gördüğünü ifade eder. Avrupalı sömürgeci imparatorluklar ondokuzuncu yüzyılın ortalarında gerileyince bu *mythomoteur* dünyanın diğer kıtalarındaki uluslar için de benzer bir işlev gördü (1996: 25). Böylece ulusçuluk, Avrupa'dan sonra Afrika, Asya, Orta Doğu ve dünyanın diğer yerlerinde çoğu toplum için hem dünyaya bir anlam verme hem de onların bilinçlerini sürekli şekillendiren bir söylem oldu. Bu söylem biçimi ulusal olarak “biz”in tekrar tekrar üretilmesiyle kolektif bir kimlik oluşturur ve sonunda konuşmalardan, tutum ve davranışlara kadar gündelik yaşamdaki birçok şeyi yeniden görmenin ve yorumlamanın bir yolunu sağlar. Aslında bu ideoloji, Aydın’ın da vurguladığı gibi her ne kadar “topluma nispetle adlandırılıyorsa da devlete aittir”. Dolayısıyla “toplumla devlet arasındaki bağlantıyı kurup götürebilmek için yönetici seçkinler tarafından üretilmiştir (Aydın, 2009: 142).

Smith, ulusçuluğun temel özelliklerini sayarken toprağa bağlılık (teritoryal) ilkesinin önemine dikkat çekerek modern milletin, “karakter olarak ezici biçimde toprağa bağlı” yani teritoryal olduğunu belirtir (Smith, 2002b: 59). “Başka bir ifadeyle millet, hareketliliği belirli bir toprak parçasıyla sınırlandırılmış ve üyeleri ‘kendilerinin’ olarak kabul edilen o belirli toprak parçasına ait olan bir insan topluluğudur. Anavatan ve onun kaynakları ile halk arasında sıkı bir benzerlik, hatta birlik vardır” (Smith, 2002b: 59).

Böylece bir ulus fikri, açıkça tanımlanmış bir ülke toprağı ve özümsemiş bir kültürel birlik ile daha kuvvetli bir şekilde gelişir. Hiç kuşkusuz bu toprak (teritorya) ve toplum (ulus) birliği politik bir söylemi gerektirir. Dolayısıyla ulus-devlet bu yolla ulus ve devletin siyasal-teritoryal sentezi olur (Amaral, 2002: 18–19). Bu durumun en açık örneklerinden biri Siyonizm’de görülebilir. Zira “Siyonizm ulusal kimlik ile teritoryal anavatan arasında açık bir özdeşlik kurar” (Newman, 2001: 150). Bir başka ifadeyle “ siyasal bir hareket olarak Siyonizm teritoryal davranışın eşsiz bir biçimini oluşturur” (Newman, 2005: 11).

Teritoryaya bağlılık, onunla ilgili teritoryal tarihlerin ve mitlerin yaratılması kadar, bir toprak parçasına dair sembol ve işaretlerin üretilmesine de dayanır (Newman, 2005: 11). Çünkü hali hazırda olan sembol ve işaretler çoğunlukla belli

bir teritoryal iddiada bulunmak için yeterli olmayabilir. Dolayısıyla ulusal bilinç çerçevesinde amaç “bizim” teritoryayanın önemine vurgu yapmaktır.

“Teritoryaya sembolik bağlılığın özellikle akut bir biçimi “dinsel” ya da “kutsal” alanların kullanımı ile ilgilidir. Bir toprak parçasına dini bağlılık, siyasal anavatanın kuruluşundan çok daha fazlasını ifade eder. İlahi vaatle özel bir topluluğa verilmiş topraklara dair temel inanç onun bütün özelliklerini kavranılamaz hale sokar. Jeo-dindarlık (geopietty) fikri toprağa bağlılığın neredeyse saygı dolu ve ibadetsel bir ifadesidir. Böylece tanrısal haklar tarafından kendilerine verilen toprak parçasında yaşayan insanlar arasındaki karmaşık ilişkiler de tarih, mit ve din aracılığıyla kurulur” (Newman, 2005: 11).

Bununla birlikte bu, sadece Siyonizme özgü bir durum değildir. Sözkonusu durum modern ulus ve devletin çok yaygın bir özelliğidir. Zira, O’Dowd ve Wilson’ın vurguladığı gibi sınırlandırılmış bir teritorya “denetim ya da kaynaklara erişim ya da sabit coğrafi sınırlar içinde etkileşim ağlarının basitçe bir konusu değildir, o daha çok kolektif bir bilinçliliğe katılmaya işaret eder” (Aktaran: Hayward, 2004: 4-5). Bu kolektif bilinçlilik ise kuşkusuz teritoryal ulus bilincidir.

Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte teritoryal ulusçu bir akım olarak ortaya çıkan Anadoluculuk hareketi dikkat çekicidir. Anadoluculuk akımının önemli simalarından biri olan Remzi Oğuz Arık, teritorya-ulus ya da vatan-millet ilişkisini Coğrafyadan Vatana adlı eserinde dile getirmiştir. Arık, bu eserinde “cansız ve adsız coğrafya”nın nasıl vatana dönüştüğünü şu şekilde dile getirir:

Ana ve babasını seçmekte, doğacağı yeri istemekte serbest olmayan çocuğun, iradesini kazanıncaya kadar geçirdiği müphem, karanlık, hatta adsız devre pek benzeyen bu coğrafya ve cemaat adsızlığı yavaş yavaş silinir. Nesiller orada yaşama ve mesut olma şartlarını parça parça yaratır ve sonra kütle ad alır, ayrı bir karakter kazanır. Coğrafya da ad alır.

İnsan kütesinin bu adsız coğrafya üstünde yaşama ve mesut olma şartlarını yaratırken birleşmeleri, birleşik kütlelerin zaman içinde müşterek hareketleri, milletin, ilk büyük şartını meydana getirir. Bu şart, müşterek tarihtir. Bu andan başlayarak kütle de coğrafyaya damgasını vurmuştur. Artık

bu kütle, doğuşun karanlığını yırtmış; insan, toprağın ve toprak, insanın adını almıştır. Hücum ederken, hücum edilirken artık ortada “muayyen” bir cemiyet ve onun yurdu vardır. Vatan doğmuştur (Arık, 1968: 3).

Arık’a göre nasıl ki kütle coğrafyaya damgasını vurup onu vatanlaştırmışsa, aslında millet fikri de “vatanla vatanın doğuşuyla başlar.” “Müşterek tarihi yarattıran işlerin, felaketlerin ve saadetlerin potasında eriyip coğrafyaya dökülerek onu vatanlaştıran topluluk; akıcı olmaktan, muayyeniyetsizliğe her an namzet olmaktan çıkar. MİLLET olur. Ve artık nesiller, tarihi boyunca şu vatandan ve şu millettendir. Fertlerin hayatı için muayyeniyetsizlik burada bitmiş, muayyiniyet başlamıştır. Bu bakımdan, milliyet fikrinin esası da vatanla, vatanın doğuşuyla başlar” (1968:4). Böylece vatan ulusla vatanlaşıp kutsanırken, ulus da vatanla inşa edilir.

Arık, Anadolu’nun Türk yurdu olmasının kader ve bunun değiştirmenin de imkânsız olduğunu dile getirir: “Hakikat şu ki, biz Türk soyundan gelmiş ve Anadolu’da doğmuşuz. Soyumuzun geçirdiği ilk yerleşme macerası bittikten, vatan kurulduktan, soyumuz ve vatanımız adını, damgasını aldıktan sonra doğuşumuz, yaşamamız, adımız, sanımız artık muayyen bir kader çerçevesine girmiştir” (1968: 5). Dolayısıyla Anadolu’nun “vatanlaşma”sı ve Türk soyunun damgasını taşıdığı iddiası her ne kadar bir kader olarak telakki edilse de bu anlayış köklerini, son birkaç yüzyıldır gittikçe yaygınlaşan modern ulusal teritoryal anlayıştan almıştır.

Albert’e göre teritoryalite hem ulusal kimliğin oluşmasının altında yatan temel bir kod hem de dünyaya bakışımızı etkileyen bilişsel bir çerçevedir (2001:2). Yani, ulusal ya da etnik kimlikler için üzerinde denetim sağlayabilecekleri belli bir toprak parçasına ya da ülkeye ait olmak kimliklerinin oluşmasındaki temel bir bileşendir. Dolayısıyla ulusal kimlik genellikle belli bir toprak parçası üzerinde denetim sağlamayla ilişkili olarak resmedilir (Albert, 2001: 2-6). Bu bakımdan Giddens’in belirttiği gibi “ulusu, ulus-devletin tamamlayıcısı kılan şey, milliyetçilik duygularının varlığı değil, aksine bir yönetim aygıtının kesin bir biçimde saptanmış alansal sınırlar üzerindeki birleştiriciliğidir” (2000: 209).

Giddens, ulusçuluğun sadece grup kimliği için bir temel oluşturmadığını, bu kimliğin aynı zamanda farklı, değerli ve üstün olmanın bir neticesi olduğunu da belirtir. Diğer taraftan ulusçuluk köken efsaneleri aracılığıyla ulus-devletin yeniliğini örtmeye çalışarak onun doğal ve eski bir geçmişe sahip olduğunu ispatlama gayreti içerisindedir (Giddens, 2008: 281–9). Bu nedenledir ki her ulusçu hareket öncelikle var olduğu farzedilen ‘ezeli’ ulusal geçmişine doğru bir yolculuğa çıkar. Böylece, Storey’in belirttiği gibi, folklor⁴ ve hayal birleştirilerek ulus-devletleşme fikri tekrar tekrar üretilir (2001: 77).

Mitler ve efsaneler ulus inşasında önemli bir rol oynarlar. Ulusçu hareketlerin geçmişe ya da tarihe duydukları bu ihtiyaç bir yandan onların varlıklarını kanıtlamaya, diğer yandan da teritoryal (toprak) talepleri için bir meşrulaştırma aracı olmaya hizmet eder (Storey, 2001: 77). “Bütün milliyetçilikler, aslında, organisist bileşenler içerir; bir düşman (iç ve dış) gösterirler, bir eylem planı geliştirmek için tarihi kendi işlerine geldiği gibi yorumlarlar ve propaganda aracılığıyla kitleleri seferber ederler (Dellannoi, 1998: 33).

“Teritorya ulus-devletin zorunlu şartlarından sadece biridir. Modern çağın doğuşundan beri devletler nüfuz alanları içindeki farklı kültürel ve bölgesel gruplardan türdeş bir ulus oluşturmaya giriştiler. Ulus-inşası ve devlet-inşasının bu süreçleri ulus-devletin yaratılmasındaki ikiz yollardır, orijinal modelleri Fransız, Amerikan ve İngiliz olan” (Wilson ve Donnan, 1998: 9).

Smith, milliyetçilik tartışmalarında önemli bir çığır açan *Ulusların Etnik Kökeni* adlı eserinde, insanların kendi teritoryalarının olmasının ya da bir ‘anavatan’a ihtiyaç duymalarının milliyetçiliğin temel ilkesi olduğunu vurgular (2002a: 211).

Gerçekten milliyetçilik, diğer amaçları ne olursa olsun, toprağa sahip olmak ve onu muhafaza etmektir; çünkü pratik olarak ulus-inşa etme işinin gerçekleştirilebilmesi sadece bu tür sahiplik aracılığıyla olur. Sadece bir anavatanda etnik üyeler, siyasal birlik ve toplumsal bağlılıklarını hissedebilirler.

⁴ Ulusalcığın, siyasal özerklik dürtüsüyle geleneği folklorik olarak nasıl icat ettiğini İskoç ulusalcılığı örneğinde gösteren Gil Dellannoi, İskoç eteğinin Ortaçağ’ın değil ondokuzuncu yüzyılın ürünü olduğunu söyler (Dellannoi, a.g.e.: 35).

Sadece bir anavatanda ya da onun üzerinden devletler ya da elitler ‘vatandaşları’ harekete geçirebilir; çünkü bir ulus için bir anavatanın kazanılması ön koşuldur (Smith, 2002a: 211).

Ulus inşası söylemi içinde ülke çok büyük bir öneme sahiptir. Bu önem bir ulusun varolabilmesi için temel bir ihtiyaç olan bir toprak parçasından çok daha fazla bir şeydir. Özel bir yerle ilgili olarak ‘tarihsel gerçek’ ve mit ulusal imgelem içindeki anahtar unsurlardır (Storey, 2001: 77). Storey ulusalcı söylem içinde ülkeyle ilgili iki esas yöntemin olduğuna dikkat çeker: ilki bir ulusa ait toprakların soysal bir temele dayandığına göndermede bulunur. Ulusal toprakları ima eden bu tür söylemlere çok fazla rastlanır. İkincisi ise teritoryal unsurun açıkça belirtilmiş olan bir yerle bağlantısının kurulmasıdır (2001: 79). Özellikle birbirine komşu olan devletlerin birbirlerinin topraklarında hak iddia etmeleri ya da işgal girişiminde bulunmaları ulusalcı söylemin toprakla ilgili bu esaslarına dayanmaktadır. Karabağ konusunda Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlık, Filistin’in İsrail tarafından işgal edilmesi ve Sırbistan’ın Kosova’yı işgal etmesi, günümüzde bu konudaki onlarca örnekten sadece birkaçıdır.

Anderson, ulusun *hayal edilmiş* (imagined) olduğunu ifade eder. “Çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de herbirinin zihninde toplamalarının hayali yaşamaya devam eder” (Anderson, 2007: 20).⁵ Ancak burada önemli olan sözkonusu ulusun belli bir kapsama alanı içinde tahayyül edilmesidir. Bu kapsama alanını ya da çerçeveyi belirleyen ise sınırlardır. Zira, Kaerney’in (1998: 119) de vurguladığı gibi “ulusçuluk için savunulabilen ve genişletilebilen sınırlar olmadan” ulusun “tahayyül edilmesi imkânsızdır”. Bu bağlamda Ackleson (1999: 165) sınırların ulusçuluğun anlaşılmasında çok önemli olduğunu fakat bunun genellikle gözden kaçırıldığını belirtir. Zira “ulusçuluk hem sınırları sürdürmenin hem de oluşturma bir sürecidir. Dolayısıyla sınır bir tanımlama sürecidir” (Conversi,

⁵ Bu durum bırakın ulusu, ulus altı bir sosyal organizasyon biçimi olan aşiret için bile geçerlidir. Birbirlerine kan bağıyla bağlı olan herhangi bir aşiretin üyelerinin bu aşiretin bütün üyelerini tanıdığını söylemek çok zordur. Ama yine de aşiret tahayyülü onları bir isim altında birleştirmeye sevk eder.

1995: 77). Bu açıdan mutlak sınırlar hem modern ulus-devletin inşa edilmesi için hem de onun ideolojisi olan ulusçuluk için elzemdir. Bu bağlamda Kolossov siyasal-teritoryal birlik ile siyasi kimlik arasındaki ilişkiye dikkat çeker:

“O (siyasal kimlik), genellikle devletin kendisi ve ulusalcı siyasal elit tarafından şekillendirilir. Teritoryal sınırlar siyasal ve etnik kimliğin esas unsurlarından biridir. Sonuç basit bir siyasal formüldür: eğer sabit siyasal kimlik yoksa sabit sınırlar, teritorya ya da siyasal birlik de yok demektir” (Kolossov, 2005: 615).

İşte sınırların içeriye verdiği mesaj tam da bu noktada ortaya çıkar. Yani “milliyetçilik ve kimlikle ilgili kurgularda sınırların niçin bir söylem hali”ni aldığını gösteren sebeplerden biri “ulus ve devletin yaratılmasında ve sürekliliğinin sağlanmasında, sınırın oynadığı bu önemli roldür” (Donnan ve Wilson, 2002: 19). Bu nedenle “sınır ve kimlik aynı madalyonun farklı yüzleri gibi görünür. Sınırlar hem kimlik oluşturur hem de kimlik aracılığıyla oluşturulurlar” (Newman ve Paasi, 1998: 194). Dolayısıyla ulus-devlet teritoryaliteyi ve ideolojiyi, kimliğin oluşmasında ve sosyo-kültürel farklılıklarda etkin bir biçimde kullanır (Newman ve Paasi, 1998: 194). Böylece “ulusal kimlikler, devletlerarasındaki sınırları hem psikolojik hem de siyasi açıdan kuvvetlendirirler” (Anderson ve Bort, 2001: 20).

“Bu çerçevede bütünleşen ülke, vatan ve sınır kavramlarını yeni içerikleriyle toplumsal ölçekte benimsetmek işlemi de çeşitli kanallardan gerçekleştirilir. Bu kanallardan birincisi, mecburi askerlik hizmeti yoluyla, dokunulmaz nitelikte olan sınırların savunulması görevini doğrudan ya da dolaylı olarak tüm “ulusa” yüklemektedir. Bir diğer yöntem ise, “vatan”ı çevreleyen “sınır”ların ideolojik içeriğini objektif nitelikte olduğu iddia edilen birtakım unsurlarla takviye etmektir. Bu çerçevede somut bir örnek olarak, Fransa’da ortaya atılan “doğal sınırlar” kuramı gösterilebilir. Bu konuda bir diğer somut örnek de ülkemiz tarihinden verilebilir. Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı tarihte henüz işgale uğramamış Osmanlı Devleti topraklarını çevreleyen sınırlar olarak bir ölçüde tesadüfi bir biçimde belirlenen sınırlar, daha sonra “Misak-ı Milli” ile ulusal sınırlar olarak kabul edilmiş ve ulusal

devletin kuruluşunda ideolojik bir içeriğe büründürülmüştür” (Erözden, 1997: 117).

Sınır imajları ve kavrayışları Anderson’un (1996: 189) ifade ettiği gibi siyasi projelerle yakından ilgilidir. Örneğin ‘anavatan fikri’, ‘vatanın kutsallığı’, ‘etnisite’, ‘yaşam alanı’, ‘doğal hudutlar’ vs. sınır söylemlerini oluştururlar ve bunlar olmadan sınırın oynadığı rolü tam olarak anlamak mümkün değildir. Bu söylemler insanları sınırlar uğruna savaşmaya ve hatta ölmeye ikna ederler (Anderson, 1996: 189). Dolayısıyla sınırın bir ölüm-kalım meselesi olarak görülmesi bir başka ifadeyle ona bir “totemik hassasiyet” gösterilmesi ulus-devletin ve onun ideolojisinin bir yansımasıdır.

Bilindiği üzere ulus-devlet, ihtiyaç duyduğunda bazı dini söylemlere başvursa da, kurucu ilkeler itibariyle seküler bir temele dayanır. Oysa modern devletin seküler ve laik tutumu iş teritorya ve sınırlara gelince askıya alınır. Breuilly, tam da bu noktada ulus-devletin oluşumu itibariyle sadece coğrafik anlamda bir teritoryaya ve sınır fikrine sahip olmadığını, bunların (teritorya ve sınır) aynı zamanda “kutsal” bir anlamına da sahip olduğunu vurgulayarak, sınır konusunu ele alan sosyal bilimcilerin bu tür anlamları ihmal ettiğini ifade eder⁶ (1998: 36). Bu bağlamda dikkatleri güçlü bir “ötekileştirici” araç olarak sınıra çeken Manzo’ya göre “birbirlerinden bağımsız olarak varolamayan ‘ulusal’ ve ‘yabancı’ kavram çifti, bir siyasal din gibi işleyen ulusalcı kutsallıklar tarafından eşzamanlı olarak meydana getirilir” (Aktaran: Ackleson, 1999: 172). Zira ulusçuluk ideolojisiyle her fırsatta yeniden üretilen ulusal kutsallıkların hayatiyeti ve bunların koruyucusu olan sınırların muhafazası uğruna “öteki” ya da “yabancı” göz kırpmadan öldürülebilir ve bunlar için ölünebilir.

⁶ Kemal Karpat özellikle Osmanlı’nın son döneminde ortaya çıkan vatan anlayışının bazı dini söylemlerle insanlara aşılandığını belirtir. Söz konusu söylemlerden biri de hadis olduğu söylenen “Vatan sevgisi imandandır” ifadesidir (Karpat, 2009: 25). Karpat, bu hadisin sahih olması halinde buradaki “vatan sevgisi” ifadesiyle kabile topraklarına işaret edilmiş olabileceğini, fakat “çağdaş teritoryal vatan anlayışıyla ilgisinin olmadığını” söyler. Karpat, hadisin ikinci kısmı olan “imandandır” ifadesinin de “toprağı yüce bir sadakat ve bağlılığın konusu haline” getirdiğini “ve onun savunulmasını askeri bir yükümlülük olarak ortaya” koyduğunu bu yüzden de hadisin Namık Kemal’in (Vatan Yahut Silistre) siyasal vatan anlayışına uyduğunu ve ona “dini bir yaptırım” kazandırdığını dolayısıyla da “bu tip bir vatan anlayışını yaygınlaştırdığını” vurgular (Karpat, 2009: 25-6). Günümüzde de bu hadisin sahih olup olmadığına yönelik hiçbir kuşku duyulmaksızın güncel hayatta sık sık kullanıldığına şahit olmaktayız. Bu durum tam da Breuilly’nin vurguladığı gibi “kutsal”ın seküler ulus-devlet teritoryasının imdadına yetiştirilmesi çabasıdır.

1.2.3. Ulus-Devletin Varlık Alanı: *Teritoryanın Kurumsallaştırılması*

“Coğrafik alan duygusal ve maddi güce sahiptir”, bu duygusal ve maddi güç ulus ve devletin somutlaşmasında olduğu gibi, teritoryanın tanımlanmasında da işe koşulur” ya da kullanılır (Hayward, 2004: 4). ‘Anavatan’ ya da ‘anayurt’ söylemleri teritoryanın en aşına olunan tanımlanma biçimidir ve bu söylem milliyetçilikle el ele gitmektedir.

“Anavatan anlatısı, fiziksel ve tarihsel bir bağlam ile ‘ulus’ ve ‘devlet’in uzamsal kimliklerini doğal olarak destekler: ulusal teritorya içinde ulusun kültürel ve soyla ilgili kökenleri devletin çağdaş ve siyasal etkinliği ile birleştirilir. Böylece milliyetçilik sınırların hakiki (bona fide) ve karara bağlı (fiat) tipleri arasındaki bölünmeyi bulanıklaştırmaya hizmet eder, yani devletin sınırlarının, onun ‘doğal’ sınırları olduğu ve ulusun anavatanının (pre)tarihsel yerini gösteren iddiasına. Bu bakımdan devletin teritoryal sınırları, şimdi ile geçmişi birbirine bağlayan bir ‘hayali süreç’le, dışlama ve dahil etmenin hatlarını çizen bir ‘aktif süreç’ ile ilgili olur. Böylece devletin teritoryal sınırları onun kültürel, tarihsel, ekonomik ve siyasal sınırlarıyla örtüşmüş olur” (Hayward, 2004: 5).

Bu bağlamda anavatanın coğrafi sınırları ulusal karakterin imajını çerçeveler, dolayısıyla ulusal sınırların yaratılması ulusal karakterin yaratılması anlamına gelir (Rooke, 2006: 137). Bu durumun en güzel örneklerinden biri Misak-ı Milli sınırları çerçevesinde Türk ulusal kimliğinin inşa edilmesidir. Zira eğer Türkiye Misak-ı Milli’den önceki sınırlarını koruyabilseydi o zaman da ulusal kimliğini o çerçeveye bağlı olarak kurmaya çalışırdı. Bunun en açık göstergesi sonradan ‘Anavatan’a katılan Hatay’dır.

Paasi’ye (1997, 1998, 1999) göre jeopolitik ve ideolojik bağlamların bir parçası olarak meydana gelen teritorya sosyal ve siyasal olarak oluşturulmuştur (Paasi, 1997: 42). Zira teritorya verili değildir, eğer verili olduğu farzedilirse Agnew’in (1994) dediği gibi “teritoryal tuzak” a (*territorial trap*) düşülmüş olur. Teritoryanın önceden verili olduğu fikri sosyal bilimlerdeki en yaygın varsayımlardan biridir. Söz konusu varsayım özellikle sosyolojide çok açık bir biçimde görünür. Weber’in tanımında

teritorya sadece meşru fiziksel güç tekelinin üzerinde uygulandığı bir alandır. Teritoryanın bu tanımı yirminci yüzyılın hem sosyal terorisinde hem de sosyal bilimlerinde yaygın bir varsayım olarak kabul edildi.⁷ Oysa teritoryayı bu şekilde görmek onun sosyal ve siyasal olarak inşa edildiğini görmezlikten gelmek demektir.

Paasi, teritoryanın sosyal ve siyasal olarak inşa edilmesini, “teritoryanın kurumsallaştırılması” (*institutionalization of territory*) olarak adlandırır. Bu bakımdan “teritorya inşa etmek alanların kurumsallaştırılması (*institutionalization of regions*) olarak nitelendirilebilir” (Paasi, 1997: 42). Şöyle ki; bir süreç boyunca teritoryal sistemin parçaları olarak kurulmuş ve ortaya çıkmış olan teritoryalar daha sonra sosyal eylem ve sosyal bilinçlilik olarak tanımlanırlar, mesela özel bir kimlik olarak (Paasi, 1997: 42). “Teritoryal bilinçlilik”, meydana gelen bölgesel dönüşüm aracılığıyla uygulamaların yerelleşmesine işaret eder. Yani hatları belli bir teritorya oluşturulur ve bu teritorya uzamsal yapı içinde farklı bir birim olarak tanımlanmış olur. Bu da fiziksel, sosyal ve sembolik sınırların rolünü vurgular, zira “kimlik sosyal sınıflamanın bir biçimidir ve sınıflama sınırların inşa edilmesi anlamına gelir” (Paasi, 1997: 42).

“Egemen devletlerin sınırları açık bir biçimde tanımlanmış, sembolleştirilmiş ve onaylanmıştır. Dolayısıyla teritoryal şekillendirme sadece sınırların oluşturulmasına işaret etmez, bundan başka teritoryanın hem sembolleri hem de sosyal kurumları olarak onların rollerinin temsiline de işaret eder. Teritoryal semboller grup dayanışmasının soyut ifadeleridir ve teritoryal gruplarla özdeşleşmenin güçlü duygularını uyandırmaya hizmet ederler. Bir teritoryanın asıl sembolü onun adıdır. Zira bu, onun tarihsel gelişimini, tarihteki büyük olayları ve ortak mirasta birleşen bireysel tarihleri bir araya getirir. İsimler politik manzara içindeki temel unsurlardır. Teritoryal semboller bir teritoryal ikonografi oluşturur ve sosyal -kültürel, siyasal, yönetsel veya

⁷ Aslında sözkonusu “teritoryal tuzak” a belki coğrafyacılar, siyasal bilimciler ve jeopolitikacılar kadar sosyologlar da düşmektedirler. Zira sosyologların toplumu sınırları belirlenmiş bir teritorya ile sınırlı bir toplumdur, bir başka ifadeyle ulus-devletin toplumdur. Oysa hem sınırların hem de teritoryanın sosyal ve siyasal olarak inşa edildiği göz önünde bulundurulduğunda özellikle sınır bölgelerindeki sosyolojik çalışmaların, sözkonusu teritoryanın dışına taşırılarak yapılması bir zorunluluktur.

ekonomik- uygulamalar içindeki günlük yaşamın parçası olurlar” (Paasi, 1997: 42).

Böylece teritoryal bilinçlilik, “teritoryal ikonografi”ler ve semboller aracılığıyla oluşturularak birey ve toplum zihninde ve onların günlük yaşamında etnik merkezli bir teritorya kurumsallaştırılmaya çalışılır.

Gupta ve Ferguson, *Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference* (1992) adlı makalesinde modern çağda coğrafik alanın toplumların ve kültürlerin farklılığının bir göstergesi olarak nasıl parçalara ayrıldığına dikkati çeker. Alanın bu şekilde bölünmesiyle her ülkenin kendine özgü kültürü ve toplumuyla şekillenmiş olduğu varsayılır. Dolayısıyla da bu coğrafi alanlar ‘toplum’ ve ‘kültür’ kavramları aracılığıyla basit bir şekilde ulus-devletlerin adıyla anılırlar (1992: 6-7). Mesela “bir turist Hindantan’a gittiğinde “Hint kültürü” ve “Hint toplumu”nu tanır ya da Tayland’ta “Tay kültürü”nü tecrübe eder, ya da Birleşik Devletler’de “Amerikan kültürü”nün kokusunu duyar” (1992: 6-7). Dolayısıyla bu durum Gupta ve Ferguson’un ifade ettiği gibi kültür, aşiret ve insanların uzamsal dağılımını gösteren klasik “etnografik haritalar” fikrinin bir çeşididir. Bir başka ifadeyle coğrafik alan, üzerine “kültürel farklılıkların, tarihsel hafızanın ve toplumsal organizasyonun kaydedildiği” tarafsız bir zemindir (Gupta ve Ferguson, 1992: 7).

Gupta ve Ferguson’un da dikkat çektiği gibi alan, yer ve kültürün eşbiçimli (izomorfik) olarak varsayılması bazı önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Öncelikle ulusal sınırların kenarlarında ya da sınır bölgelerinde ikamet eden insanların sınırın diğer tarafıyla sahip oldukları sosyal, kültürel, ekonomik vs. bağlar ihmal edilmiştir (1992: 7). Ayrıca sınır bölgelerinde farklı kültürlerin varlığı görmezden gelinerek dominant kültür içinde zamanla eriyeceği farz edilmiştir. Dolayısıyla kültür ve kimliğin geleneksel teritoryal varsayımı, bir başka ifadeyle “teritoryal tuzak”ın kültürel biçimi, sınır bölgelerini bir “aradaki kuşak” (interstitial zone) (Gupta ve Ferguson, 1992: 18) ya da melez bir alan olarak görmesi mümkün olmamaktadır.

Teritoryal bir alanın, ulus-devlet inşasında çok önemli bir yeri olması ulusun varlığını üzerinde devam ettirebilmesi için temel bir gereklilik olarak görülen ülke topraklarından daha fazla bir şeydir. Zira herhangi bir toprak parçasının bir ulus için vatan olabilmesi bu toprak parçasının coğrafi ve tarihi olarak yeniden üretilmesiyle ilgilidir. Bir başka ifadeyle ‘tarihsel gerçek’ ve belirli bir toprak parçasıyla ilgili olan mit ulusal muhayyilenin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Böylece tarihsel teritoryaya referansla ataların izinin sürülmesi, yerli kültürün, din, dil ve gelenekler aracılığıyla yüceltilmesi ve “tarihin yeniden yazılmasıyla etnik bağların ve duyguların yeniden keşfedilip canlandırılması”yla ulusal muhayyile belli bir toprak parçasına bağlı olarak şekillendirilir (Smith, 2002a: 190). Dolayısıyla teritorya ulusal kimliğin esas parçalarından birini oluşturur ve ulusun tarihsel anlatısının oluşmasında tarihsel ve mitsel bir önem arzeder (Newman, 2001: 146). Bu bakımdan “ulusal tarih kolektif otobiyografinin” bir biçimi olurken, “ulusal coğrafya da aynı nedenle kendi portresini çizen ressamın kolektif bir türünü andırır” (Rooke, 2006: 135). Sonuçta “hayali cemaat” tarihsel referanslarla keşfedilen “hayali yer”le ilişkilendirilir.

Etrafı sınırlarla çevrilmiş bir siyasi ve coğrafi mekân olan teritorya, ulus-devletin varlık alanıdır. Bu bakımdan bu alan, ulus-devletin “hayali cemaat”ini kurması için çok önemli bir işlev görür. Bir başka ifadeyle ulus-devlet çerçevelemiş olduğu mekanın (ülkenin) içini doldurmak ve onu meşrulaştırmak için ona birtakım anlamlar yükler (Çalışkan, 1994: 163). Dolayısıyla coğrafi alan hiçbir zaman nötr olmamış, genellikle belirli bir ideolojinin taşıyıcısı olmuştur (Işık, 1994: 28). Bu duruma belki de en iyi örnek değiştirilen yer adlarıdır. Çünkü ulus-devlet herhangi bir müphemliğe mahal vermeyecek şekilde teritorya üzerine damgasını basar. Bu bağlamda Seydiyani (2009), özellikle kurtuluş savaşından sonra Anadolu’da birçok ilçe, köy, kasaba nehir ve dağ isimlerinin Türkçeleştirildiğine işaret eder. Örneğin Artvin (Livane) ilinde büyük kısmı Gürcüce olan yerleşim adları 1925 yılında çıkarılan bir kararla değiştirildi; aynı yıl Şeyh Said Ayaklanması’ndan ve 1938’deki

Dersim Olayı'ndan sonra bölgede birçok yerin adı değiştirildi (Seydiyani, 2009: 177).⁸

Ulusalci ideoloji özellikle teritoryal kontrolü sürdürmeye hizmet eder. Ya da Storey'in belirttiği gibi siyasi seçkinler ulusalci retoriğe ülke üzerindeki hegemonik kontrollerini sürdürmek için sıkça başvururlar (2001: 72). Bunu da özellikle eğitim aracılığıyla yaparlar. Dolayısıyla Hobsbawm'nın ifade ettiği gibi “devletler ‘millet’ imajı ile mirasını yaymak, ‘millet’e bağlılık duygusunu aşlamak ve herkesi (genellikle bu amaçla “gelenekler icat ederek”, hatta milletler icat ederek) ülkeye ve bayrağa bağlamak üzere kendi halklarıyla iletişim kurmanın her gün güçlenen aygıtından, öncelikle ilkokullardan yararlanırlar” (1995: 115).

Teritoryaya ideolojik yüklemelerin genellikle modern çağda ve özellikle de ulus-devletler döneminde yapıldığını söylemek mümkündür. Zira ulus-devlet ve onun ideolojisi olan ulusalcılık özellikle toprakla yani vatanla ilgilidir. Bu ideolojide en dikkat çeken yön ‘ulusun kökeninin bölgesi’ ya da ‘ilk vatan’ söylemidir (Storey, 2001: 79). “Ulusçu idealler “anavatan” kavramını bu ideallerin taşıyıcısı olduğuna inanılan topluma kültürel otonomi veren köken efsanesine bağlanmak eğilimindedir” (Giddens, 2008: 283). Bu çerçevede ortaya çıkan vatan ve ulus söylemi modern ulus-devletin temel özelliklerinden birini oluşturmuştur. Modern dönemlere has olan bu kavramlar adeta aynı madalyonun farklı yüzleri gibidir. Ayrıca sözkonusu kavramlar milliyetçi ideoloji için temel bir dayanak noktası olmuştur.

Power/Knowledge adlı kitabının “Questions on Geography” başlıklı bölümünde mekânsal metaforları bilgi ve iktidar ilişkileri açısından ele alan Foucault’ya göre “teritorya, hiç şüphe yok ki coğrafi bir kavramdır, fakat o her şeyden önce yasal ve siyasaldır” yani “iktidarın bazı çeşitleri tarafından kontrol edilen bir alan”dır (Foucault, 1980: 68). Foucault, bilginin bir yönetimi, politikası ve

⁸ 1940 yılında İçişleri Bakanlığı'nın 8589 sayılı genelgesiyle ad değiştirme işlemi resmileşti ve tek elden yapılmaya başlandı. Genelgeye göre “yabancı dil ve köklerden gelen ve kullanılmasında büyük karışıklığa yo lağan yerleşme yerleri ile tabii yer adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesi” gerekiyordu (Seydiyani, a.g.e.:177). Daha sonra 1949 yılında 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ile yer adlarının değiştirilmesi işlemi yasal bir dayanağa kavuştu ve 1957 yılında da bir “Ad Değiştirme İhtisas Kururlu” kuruldu. Böylece Kürtçe, Arapça, Ermenice, Çerkezce, Lazca, Gürcüce vs. yer ve yerleşim adları değiştirildi (Seydiyani, 2009: 177-8).

bu bilgi aracılığıyla geçen iktidar ilişkileri olduğunu dolayısıyla toprak, bölge ve alan gibi kavramlar aracılığıyla belirlenmiş tahakküm biçimlerine dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. “Siyasi-stratejik terim, silahlı kuvvetlerin ve idarenin gerçekte kendilerini hem maddi toprak üzerinde hem de söylem kalıplarının içinde nasıl kaydettirdiklerinin bir işaretidir” (1980: 69).

Foucault, *Governmentality* (1991), adlı makalesinde ise belli bir teritorya üzerindeki modern devlet gücünün “egemenlik–disiplin–yönetim üçgenine sahip olduğunu” ve bu üçgenin temel amacının nüfusu denetim altına almak, esas mekanizmasının da güvenlik aygıtları olduğuna dikkati çeker (1991: 102). Gerçekten de modern ulus-devletin ilk yaptığı şeylerden biri toplumu ya da nüfusu denetim altına almak ve belli bir standarda sokmak olmuştur. Bu açıdan kendinden önceki yönetim sistemlerinden çok farklı bir özellik göstermiştir. Zira modern öncesi devletlerde ne topluma yönelik bir denetim ne de bir standartlaştırma politikası sözkonusuydu.

Foucault, batıda devlet yönetiminin teritoryal olarak geçirmiş olduğu değişimi üç tipe ayırır. *Adalet devleti (state of justice)* olan ilki bir hukuk toplumuna (adetler ya da yazılı kanunlara) tekabül eden teritoryal rejimin feodal tipi içinde doğdu. Burada dava ve yükümlülük tam olarak bir karşılıklılık gerektirirdi. İkincisi olan *idari devlet (administrative state)* onbeşinci ve onaltıncı yüzyıldaki ulusal sınırların teritoryalitesi içinde doğdu. Bunun temel özelliği ise “bir disiplin ve denetim toplumuna” tekabül etmesiydi. Son olarak *hükümsel devlet (governmental state)* artık sahip olduğu teritoryalite açısından değil, fakat sahip olduğu nüfus kitlesi ve onun yoğunluğu ve miktarı açısından tanımlanmış olmasıdır. Nüfusa dayanan hükümsel devletin temel özelliği ise güvenliğin aygıtları tarafından denetlenen bir toplum tipine tekabül etmesidir (Foucault, 1991: 103–4).

Bir sosyal ve siyasal coğrafyacı olan Robert Sack da belirlenmiş bir alanı iktidarın temeli olarak görür. Sack’a göre bir coğrafik alan olarak teritoryalite o alan üzerindeki insan, fenomen ve ilişkilerin bir güç ya da iktidar tarafından kontrol ve etki altına alınması demektir (Sack, 2009: 1). Bu açıdan Sack’a göre “teritoryalite en iyi şekilde, bir alanın denetlenmesi aracılığıyla, insanları ve kaynakları denetleyen ve

onlara nüfuz eden bir uzamsal strateji olarak anlaşılır; ve bir strateji olarak, teritoryalite açılabilir ve kapanabilir” (Sack, 2009: 1-2). Denetim ve nüfuza dayanan bu teritoryal strateji bir yandan belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanların davranışlarını ve kaynakları denetlerken, diğer yandan da bu insanların giriş ve çıkışlarını denetler. Devletlerin inşa edilmesi ve komşu devletler arasındaki sınırların varlığı, teritoryalitenin en açık politik ifadesine işaret eder. Dolayısıyla, Storey’in ifadesiyle “iktidar, davranış ve girişi yöneten bir kurallar sistemi aracılığıyla sınırlandırılmış belirli bir alan üzerinde uygulanır. Bu bakımdan, teritoryalite iktidarın ya da gücün uzamsal bir biçimi olarak görülebilir” (2001:15). Dolayısıyla modern anlayışa göre “teritoryalite, teritoryanın siyasal, toplumsal ve ekonomik amaçlar için kullanılması ve devlet egemenliğince kastedilen yegane hükmetme yetkisini tesis eden büyük ölçüde başarılı bir strateji olarak görülmesidir” (Agnew, 2005: 437).

Böylece bilindiği üzere teritoryal devlet, çağdaş siyasal kuramda, başlangıçta erken modern Avrupa’da teritoryal olmayan hanedan sistemlerinin gerilemesiyle gelişti. Siyasal otoritenin teritoryalleşmesi ise ilk önce merkantilist ekonomilerin gelişmesiyle daha sonra da endüstriyel kapitalizmle yükseldi (Agnew, 2005: 441).

Sınırları çizilmiş bir alan olan teritoryayı bir “siyasal teknoloji” olarak kavramsallaştıran Elden’e göre sosyal bilimciler başta post-yapısalcı paradigmanın etkisi olmak üzere birkaç nedenle teritoryayı ihmal ettiler (2010: 801). Ayrıca, Elden, teritoryanın sadece politik-ekonomik ve politik-stratejik ilişkiler açısından anlaşılmasının da yetersiz olduğunu ve teritoryaya *politik teknolojik* açıdan yaklaşılması gerektiğini belirtir (2010: 811). Politik teknoloji ölçme ve kontrol etme tekniklerini içeren bir yaklaşım biçimi olup teritoryanın hem tarihsel hem de coğrafik bağlamlar içinde anlaşılması gerektiğini ifade eder.

“Teritorya tarihsel bir meseledir: üretilen, değişen ve akışkan olan. Coğrafiktir, fakat basit olarak değil, çünkü dünyayı düzenleme yollarından biridir. ... aynı zamanda siyasi bir meseledir, fakat geniş anlamda: ekonomik, stratejik, yasal ve teknik olarak. Dolayısıyla teritoryaya, onun tarihsel, coğrafik ve kavramsal belirlilikleri içinde yaklaşılmalıdır” (Elden, 2010: 812).

Aslında teritoryanın bütün bu görünümelerini en iyi gösteren fenomenlerden biri haritalardır. Bu bakımdan ulus-devlet için önemli bir ikon olan haritalara göz atmakta fayda olacaktır.

1.2.4. Yeni Teritoryal Düzen ve Haritalar

Ulus-devlet son üçyüz yıldır coğrafik bilginin üretilmesinin en önemli yeri olmuştur (Harvey, 2005: 221). Harvey'e göre ulus-devlet oluşumu sınırların haritalandırılmasından bu sınırlar içerisinde bir ulusal kimlik fikrinin geliştirilmesine kadar belli bazı coğrafi bilgilerin oluşturulmasına bağlıdır. Dolayısıyla ulus-devlet oluşumu, teritoryal temele dayanan siyasi gücün meşruiyetini ve uyumunu sağlamaya yönelik coğrafik bilginin belli türlerinin üretilmesiyle daima ele ele gitmektedir (Harvey, 2005: 221).

Biggs'in ifade ettiği gibi kartografik bilginin elde edilmesi, yönetim faaliyetlerinin rasyonelleştirilmesine yardım etti (1999: 385). Orduların manevra yapması, vergilerin toplanması ve yolların planlanması doğru haritalar sayesinde çok daha etkili bir biçimde yapılabildi. Böylece kartografya iktidarın gelişmesi ve büyümesi için zorunlu bir araç olarak görüldü. O aynı zamanda devletin amacını belirlemek ve iktidarın şeklini tanımlamak anlamına da gelmekteydi (Biggs, 1999: 385). Alanlar ölçülüp haritalandırılarak bir teritorya içinde yeniden şekillendirildiler: Doğrusal sınırlarla çizilmiş homojen ve tekbiçimli bir alan olarak. Böylece eski hanedan ülkeleri farklı nitelikte ve yeni bir biçim içinde teritoryal devlete dönüştürüldüler. Bu uzamsal rasyonelleştirmenin modelleri ise haritalar üzerinde gösterildi (Biggs, 1999: 385).

En eski haritalar her ne kadar hudutları kayıt altına almak için kullanılmış olsa da onlardan sonra gelen kartografik haritalar genellikle uçlarda tahkimat yapmak ve askeri seferberliklere hazırlık yapmak için kullanıldılar. Dolayısıyla, Biggs'in (1999: 387) de vurguladığı üzere "sınırları haritalamak ilk olarak askeri himaye altında uygulandı".

Modern ulus-devletin ve modern sınırların prototipi olan Fransa onyedinci yüzyılın ikinci yarısı boyunca, haritacılığın gelişmesi sayesinde komşularıyla aralarındaki sınırlarını belirleyerek modern haritacılığın da ilk örneğini oluşturdu. 1798'deki Fransa haritası doğal sınırlardan tamamıyla vazgeçerek ve sınırı iki devleti birbirinden ayıran bir hat olarak değerlendirerek anlaşmalara dayalı sınır çizimi politikasını benimsedi. Bunu takip eden 1815'teki Viyana Kongresi'nin amacı, Napolyon fetihlerinin neden olduğu değişiklikten sonra Avrupa devletlerinin yapılarını yeniden düzenlemektir (Abdulla, 2009: 164).

Böylece modern sınırların haritalandırılması süreci ilk olarak Avrupa'da tamamlandı ve çok geçmeden dünyanın hemen her yerinde uygulanmaya başlandı. Sonuçta devlet seçkinleri tarafından kolektif bir girişim olarak kesin teritoryal yetkilerin dünya çapındaki bir sistemini kurmak ve onların yasal ve siyasal egemenliklerini kartografik olarak onaylamak için sembolleştirildi (Baud ve Schendel, 1997: 215). Dolayısıyla Biggs'in (1999: 390) ifadesiyle haritalar hem uzamsal formu yeniden şekillendirmenin bir modeli hem de siyasal otoriteyi temsil eden imajlar oldu.

Harley'in de vurguladığı gibi "haritalar değer yüklü imajlardır" bu nedenle değerlerden bağımsız olarak ele alınamazlar (Harley, 1988: 278). Haritalar üzerindeki sınırlar açık bir şekilde siyasi çıkarlara bağlıdır. Bu, hem ulusal teritoryaya yönelik iddiaları öne sürme girişiminden hem de müstakbel teritoryal tutkuları meşrulaştırmak ve planlamak için haritaları kullanmanın kestirimci tarzından kaynaklanır (Harley, 1988: 289). Hakli'ye göre ise haritalar siyasal tarihin çarpıcı ve etkili anlatıcılarıdır (Hakli, 2002: 77). Bu da haritaları teritoryal ayırma araçlarından propagandanın açık vasıtalarına kadar çeşitli siyasal kullanımlara bağlı kılar (Hakli, 2002: 77). Bu bağlamda Jeremy W. Crampton, *Maps, Race and Foucault: Eugenics and Territorialization Following World War I*, (2007) başlıklı makalesinde I. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa sınırlarının nasıl öjenik (eugenics) ve ırka dayalı olarak çizilmeye çalışıldığını inceler. Crampton bunu yaparken Foucaultçu bir bakış açısından hareket ederek haritacılığa dair bilginin, ırkın

uzamsallaştırılmasında *biyopolitik* ve iktidarın bir teknolojisi olarak nasıl rol oynadığını ortaya çıkarmaya çalışır (Crampton, 2007: 223).

Ondokuzuncu yüzyılda haritalar daha fazla kurumsallaşırken ve bir disiplin olarak coğrafyanın gelişmesiyle birleşirken, onların iktidar etkileri Avrupa emperyalizminin devam eden akınlarında tekrar ortaya çıktı (Harley, a.g.m.: 283). İzleyen süreçte de harita ulus-devletlerin yükselmesiyle birlikte, hem ulusal birliğin etkili bir sembolü olarak hem de ulusalcı söylemi somutlaştıran bir kültürel ürün olarak ortaya çıktı. Harita aynı zamanda ulus-devlet ile toprak arasındaki ilişkiyi meşrulaştıran bir araçtır (Batuman, 2010: 222–3). Bu bakımdan B. Anderson yirminci yüzyılda sömürge sonrasında kurulan ulus-devletlerle kartografya arasındaki ilişkiye dikkat çeker (Anderson, 2007: 194). Dolayısıyla haritanın iktidar açısından ne kadar işlevsel olduğunu Taylandlı tarihçi Thongchai Winichakul şöyle ifade ediyor:

Sağduyuya ve çoğu iletişim teorisine göre harita gerçeklik hakkında yapılmış bilimsel bir soyutlamadır. Harita sadece “orada” nesnel bir tarzda zaten varolan şeyi temsil eder. Benim betimlediğim tarihte bu ilişki tersine çevrilmişti. Harita mekânsal gerçekliği öngördü, tersi değil. Başka bir deyişle, harita temsil ettiği gerçekliğin modeli değil, o gerçeklik için bir modeldi. Dünya yüzeyine dair yansıtmaları somutlaştırmanın gerçek bir aracı haline gelmişti. Harita artık yeni idari mekanizmalar için ve onların iddialarını destekleyen askeri birlikler için gerekliydi. Haritasını çıkarmak idari ve askeri operasyonların hem içinde çalıştıkları hem de hizmet ettikleri bir söylemdi (Aktaran: B. Anderson, 2007: 193).

Albert, ulus-devletlerin haritacılığı ve demografyayı kullanarak sınırları çizilmiş bir teritoryal modele uygun olarak toplumları modernleştirdiklerini ve bu uygulamalarla söz konusu modelin dünya çapında yaygınlaştırıldığını belirtir (Albert, 2001: 4). Bu nedenle hem toplumların hem de bu toplumların üzerinde yaşadığı coğrafyanın sınırları kalın çizgilerle çizilir. Zira bu, “gerçekleştirilecek eylemlere bir “uzam sunmaktadır”; bu eylemlere “temel” olacak, bunların “tiyatro sahnesi” olacak bir alan yaratmaktadır” (Certeau, 2009: 227-8).

Bu bakımdan Cumhuriyet'in kurulmasından önce belirlenen Misak-ı Milli haritası iyi bir örnektir. “Ulusal bağımsızlık teması çerçevesinde şekillenen Misak-ı Milli, ulusal ve mekânsal bütünlüğe yönelik en büyük tehdit olarak kavramsallaştırılan ve uzun vadeli bir travma etkisi yaratan Serves Antlaşması'na karşı bir meydan okuyuş olarak çıkmış ve Serves'in karşıtı olarak tanımlanabilecek Lozan Antlaşması'nın temelini oluşturmuştur” (Özkan, 2002: 145).

Geçmişe bakıldığında bazı dönemlerin modern devlet sınırları nosyonuna önemli katkılar yaptığını belirten Anderson, Roma İmparatorluğu'nun teritoryalite fikri ile Orta Çağ'ın 'evrenselci' öğretisinin, onbeşinci yüzyıl ve sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan ve ilk örneğini Fransa'nın oluşturduğu ulus devletlerin sınırlarını sertleştirmek için alternatif bir proje sunduğunu vurgular (1996: 12-13). Ayrıca Fransa'da dini reform ve ulusalcılık, ulusalcı fikirlere feodal devletleri değiştirme fırsatını verdi ve ulusal birlik üzerine bölgesel sınırı yeniden inşa eden de bu ulusalcı fikirler oldu (Abdulla, 2009: 164).

Devrim Fransa'sında (1789–1799), jeopolitik birlik ulusun egemenliği elde etmesiyle yerine oturdu. Taşraya özgü “ayırıcı nitelikleri” küçümseyen devlet, “yurttaşları uluslaştırdı”. Monarşinin uygulamalarını sürdürerek Fransız dilinin üstünlüğünü iddia etti. Kısa bir süre sonra “Büyük Ulus” toprak düzenlemesini silah zoruyla komşu halklara doğru genişletti (Santamaria, 1998: 22).

Dolayısıyla modern anlayışta sınır ve teritoryalite, devlet yöneticileri tarafından öncelikle bir “ulusal birlik miti” ve “yurttaş” kimliği inşa etmek için önemli işlevsel faktörler olarak kullanılmışlardır.

1.2.5. Sınırlar ve Uluslaştırma: Zoraki Cemaat

“Sınır boş ya da kolayca bükülebilen bir şey değildir; o, direnmenin, temsilin ve hilekâr düzenlenmenin paradoksal bir bölgesidir. Toplum ve vatandaşı da kapsayan bir dizi soyutlama üzerine varsayılmış teritoryal haklılığın ütöpic alanının zorunlu bir düzendir” (Rajaram ve Grundy Warr, 2007: ix).

Ulus-devlet açısından egemenlik iki farklı varlık tipine bağlıdır: Birincisi, kurumsal otoritelerin üzerinde yasal denetimi uyguladığı teritoryal olarak tanımlanmış olan *devlet*, ikincisi de devlet otoritesinin dayandığı siyasal temeli biçimlendiren “duygu toplumu” olarak tanımlanmış olan ulustur (Barkin ve Cronin, 1994: 110–1). Dolayısıyla ulus-devlet belirli bir ulusun siyasal amaçlarını temsil eden bir biçimde meşrulaştırılır. Bu meşrulaştırmayı da sadece sınırlar değil fakat bir de “duygu toplumu” sağlar (Barkin ve Cronin, 1994: 111). Fakat nihayetinde duygu toplumunun oluşması için belirlenmiş sınırlar gereklidir. Strassoldo’nun (1982: 250) da vurguladığı gibi sınır oluşturmak düşünce ve iletişimin sağlanması için gereklidir. Zira ulusa dayalı bir toplumsal projenin gerçekleşmesi düşünce ve iletişimin, sınırları belirlenmiş bir alan içinde işlerliğiyle mümkündür.

“Ulusal ve siyasal kimlikler kararlı bir devletin oluşturulmasında genellikle ırk, dil ve din topluluklarından çok daha önemli bir rol oynarlar. “İtalya’yı kurduk, şimdi de İtalyanları oluşturmamız gerekir”⁹ özlü sözü yeni devletlerdeki siyasal seçkinler için akılda tutulması gereken bir değerdir” (Kollosov ve O’Loughlin, 1998: 262).

Yakın tarihte devlet sınırları, toprak ilkesi ve egemenlik doktrininden dolayı temel bir fark olarak sayıldı ve ulus-devletin sınırlarıyla çevrilen insanların ortak değer, bağlılık ve özellikleri paylaştıkları farz edildi (Anderson, 1996: 5). Bu açıdan sınırlara, belirli bir sınırın her iki tarafındaki nüfuslar arasında farklılık fikrinin oluşturulmasında ve devletlerin ulus inşa etmelerinde özel bir rol yüklendi. Kuşkusuz bu ulusu topluma eşitleyen bir anlayıştır. Ya da tanımlanmış sınırlar içinde yaşayan ve ortak bir kültürü paylaşan ulus/toplumdur. “Ulus-devletler ‘arılık’ için çaba gösterirler: devlet sınırları ile ulus arasında bir birlik için. Devletler kendi sınırları içinde ulusun/ulusluğun (nationhood) ortak bir fikrini inşa etmeye çalışırlar” (Cox, 2002: 188). Bir başka ifadeyle “somut fiziksel olgular olmalarının ötesinde sınırlar, “farklılığın” üretilmesi anlamında toplumsal olarak inşa edilir” (Aslan, 2009: 44).

⁹ Bu ifade modern İtalya’nın kurucusu Giuseppe Mazzini’ye (1805–1872) aittir.

Cox'un ifade ettiği gibi ulus-devletler homojenleştirmeye karşı isteklidirler (Cox, 2002: 177). Farklılıklar ulusal birliği tehdit eden oluşumlar olarak görüldüğu için farklı dil, din ve kültür varlıkları ulusal birlik ve türdeşlik adına yasaklanır. Böylece ulusal sınırlar içinde yaşayan bütün vatandaşlar için tek bir ulusal dil, kültür ve hatta din zorunlu kılınır. İnsanları sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde birbirlerine benzetmeye ve tek tipleştirmeye zorlamak, Goffmancı¹⁰ fakat makro açıdan bir *total kurum* biçimidir. Çünkü “total kurum”da olduğu gibi ulus-devlet formu içinde de birçok şey belirli bir düzene göre, bir otorite altında ve birlikte yapılır ve yaptırılır. Bir başka deyişle tek tipleştirme “şeylerin/eşyanın ulusal Düzeni”ne (Maliki, 1992) göre gerçekleştirilir. Dolayısıyla homojen bir ulus ya da homojen bir sosyo-kültürel ve politik bir birim oluşturmak bir *zoraki cemaat* (Bakman, 2009) kurma gayretidir. İşte tam da bu noktada ulus-devletin totaliter yönü kendini gösterir. Zira cemaat gönüllülük ilkesine dayanır, oysa bir devletin sınırları içinde bulunan farklı özelliklere sahip toplulukları tek tipleştirmek zora dayanır. Böylece ulus-devletin söz konusu farklılıkları uluslaştırma yönündeki baskı ve çabaları Smith'in ifadesiyle “modern millet miti”yle sonuçlanır (Smith, 2002b: 40).

Ulus-devletin seçkinleri homojen ya da türdeş bir ulus inşa etme uğruna – kendilerini kendilerinden gayrı olanlardan ayırmak istememelerine rağmen- çoğu zaman içteki sınırları kaldırma ve dıştakileri (teritoryal sınırları) kuvvetlendirme gayretine girerler. Dolayısıyla bu homojenleştirme süreci içteki farklılıkları ve sınırları aşındırmaya neden olur. Conversi'nin ifadesiyle (1995: 78) “bu nasyonalizmin bütün anti-entropic aktör ve güçleri yakıp yıkan ezici eyleminin kötülüğuyle nam salmış homojenleştirici baskısının sonucudur”.

Devlet söz konusu ‘zoraki cemaat’ini kurarken sadece Weberci anlamdaki ‘meşru şiddet tekeli’ni kullanmaz, bazen de ‘simgesel şiddet’e¹¹ (Bourdieu, 2003)

¹⁰ Goffman’a göre “geniş bir toplumda, insanlar değişik kişilerle birlikte dua etmek, yemek yemek, çalışmak ve oynamak için pekçok gruba katılma eğilimindedirler.” Fakat kapalı bir sistem tipi olan bir tam ya da total kurumda ise “herşey aynı insanlarla, belli bir düzene göre, bir otorite altında, birlikte yapılır” (Aktaran, Polama, 1993: 208). Hapishaneler, ıslahevleri, akıl hastaneleri, toplama kampları, askeri kuruluşlar, yatılı okullar v.s. total kurum örnekleridir.

¹¹ Bourdieu *simgesel şiddeti*, bilinen fiziksel anlamdaki şiddetten farklı bir anlamda kullanır. şöyle ki fiziksel ya da görünen şiddet, tek taraflıdır ve şiddet gören tarafından kabul edilmez. Oysa simgesel şiddette, şiddet uygulanan aktör, şiddete rıza gösterir yani kendisine uygulanan şiddetin suç ortağıdır. Bir başka ifadeyle şiddet

başvurur. Bourdieu devleti, Weber'in 'meşru şiddet tekeli' formülünü *meşru simgesel şiddet tekeli* şeklinde değiştirerek tanımlar. Böylece Bourdieu'a göre "devlet *meşru simgesel şiddet tekeli*ni ele geçirmeyi amaçlayan mücadelelerin cereyan ettiği iktidar alanları bütünüdür: Bir ulusun yetkisi çerçevesinde, yani bir ülkenin sınırları içinde, ortak zorlayıcı normlar bütünü *tümel* olarak ve *tümel* bir şekilde dayatma ve kurma iktidarı"dır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 98).

Böylece, Bourdieu'dan ilham alarak, devletin belirlenmiş sınırlar aracılığıyla bu sınırlar içerisindeki insan kütlesini bir toplum ya da ulus olduklarına ikna ettiğini söylemek mümkündür. Zira ulus-devlet milliyetçilik ideolojisini insanlar için yeni bir "bağlılık odağı" haline getirmiştir (Bağlı ve Özensel, 2005: 12). Bu insan kütlesi de çoğunlukla buna zorla ikna olduğu için yani onlar da kendilerini söz konusu sınırlarla tanımladıkları ve belli bir devletin ulusal vatandaşları olarak tanımladıkları için tam da bir *simgesel şiddet*e maruz kalmış olurlar. Bu durumun belki de en güzel örneğini, aynı etnik kökene sahip olan ve aynı bölgede (Cerdanya) yaşayan, fakat İspanya ve Fransa sınırının çizilmesinden sonra "kendilerini Fransız ya da İspanyol olarak tanımlamaya" başlayan Cerdanyalılar gösterir (Sahlins, 1998: 34).

Donnan ve Wilson'ın da belirttiği gibi "modern ulus-devlet ortaya çıktığından beri, sınırlar ve sınır bölgeleri devletin imajına ve denetim gücüne işaret eden çok önemli sembolik sahalar olmuştur" (2002: 31). Bu bakımdan sınırlar bir devletin kendi hükümlerlik sahasını güvence altına aldığı, bir başka ifadeyle devletin o toprakların egemeni olduğunun işaretleridir. B. Anderson'un ifadesiyle "modern tasarımlara göre devletin egemenliği, yasal olarak tespit edilmiş sınırlarının içinde kalan her santimetre kare üzerinde, aynı tamlıkta, yaygınlıkta ve şaşmazlıkla işler" (2007: 33).

Devlet, teritoryal olarak tanımlanan bir "halk"ı yönetiyor ve bunu kendi toprakları üzerinde en yüce "milli" yönetim temsilcisi olarak (temsilcilerini giderek en ufak köylerdeki en aciz fertlere kadar yayarak) sürdürüyordu. ... Devlet, düzenli periyodik nüfus sayımları, kağıt üzerinde zorunlu olan

uygulan/lar bir şekilde ikna edilmiştir. Simgesel şiddetle en iyi örnek erkek egemenliğidir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 166-71).

ilköğretim ve uygulanabildiği yerlerde askere alma aracılığıyla tebasının ve yurttaşlarının tek tek sicilini tutuyordu. İnsan hayatı için önemli ayınların dinsel cemaatlerce düzenlenmesine sivil bir alternatif sunan devletlerde yurttaşlar devletin temsilcileriyle bu duygu yüklü gösterilerde karşılaşabilirlerdi ve her zaman için nüfus sayımlarını tamamlayan doğum, evlilik ve ölüm kayıtlarını tutan aygıt tarafından takip edileceklerdi. Hükümet ile uyruk ya da yurttaş, kaçınılmaz olarak, birbirleriyle daha önce rastlanmayan gündelik bağlarla bağlıydı (Hobsbawm, 1995: 103).

“Ulusal kimlik, merkezileşmiş devletin politik bir yaratımı olan kültürel birliğin ve ulusal bilincin eşzamanlı ifadesidir” (Sahlins, 1998: 31). Ulusal kimliği merkeze almak aynı zamanda sınırlara ilgiyi de artırır ve böylece bu kimliğin sınırlara duyduğu ihtiyaç gittikçe artar. Özgen’in de belirttiği gibi özellikle “milliyetçiliğin yükseltildiği dönemlerde sınır”ların “sertleşmesinden, nakdi faydalar kadar duygusal faydalar da elde edilir ve bunlar ırkçı milliyetçi bir söylemin yapı taşlarına da katkıda bulunurlar” (2005: 122). Böylece sınırlar ulus-devlet açısından içeride ulusu hem belirler hem de tanımlar. Dolayısıyla devlet de bir yandan ulusal kimliği homojenleştirerek onu sabitlemeye çalışır diğer yandan da sınırları sağlamlaştırır ve korur. Ya da siyasal ve kültürel sınırların birbirine tamamen uyduğu bir durum oluşturmaya çalışır. Bu bakımdan sınırlar “ulusal kültürlerin oluşumunda vazgeçilmez unsurlar haline” gelir (Donnan ve Wilson, 2002: 19).

Gellner, kültürel ve siyasal sınırların birbirleriyle örtüşmesi esasına göre tarım ve sanayi toplumlarının birbirlerinden oldukça farklı olduğunu ileri sürer. Ona göre tarım toplumu Malthusçudur. “Bu toplumda işleyen üç can alıcı etken, yani yiyecek üretimi, siyasal merkezileşme ve okur-yazarlık, kültürel ve siyasal sınırların nadiren çakıştığı bir toplumsal yapı oluşturur” (2008: 201). Sanayi toplumu ise tarım toplumundan farklı olup Malthusçu değildir ve büyümeye bağımlıdır. Bu toplum tipinde “çeşitli etkenler -evrensel okur-yazarlık, hareketlilik ve dolayısıyla bireycilik, siyasal merkezileşme, maliyetli bir eğitim altyapısına duyulan gereksinim- siyasal ve kültürel sınırların bütün bütüne çakıştığı bir durum yaratır” (2008: 201). Oysa sanayi toplumunda bu iddiayı geçersiz kılan birçok örnekle karşılaşılabilir. Gellner’in kültürel sınırlar kıstası, sanayi toplumunda sadece zorunlu eğitim ve bunun

sonucunda bireylere sunduğu iş imkânlarına bağlı olup kültürün zorunlu eğitim dışında süregelen boyutunu görmezden gelmiştir.

Anderson ve Bort'un da ifade ettiği gibi “ulus-devletler kültürel ve etnik olarak nadiren homojendirler ve ulusun ve devletin kimliği asla tamamlanmamıştır. Devletlerin vatandaşları aynı zamanda etnik, kültürel ya da dilbilimsel benzerlikler nedeniyle diğer devletlere de bağlıdır” (Anderson ve Bort, 2001: 20). Çoğunlukla sınır bölgelerinde karşılaşılan bu durum, ulus-devletin sınırlarının içeriye doğru birleştirici ve bütünleştirici olmasına karşın, aslında onların dışarıya doğru bölücü olduğunun açık göstergesidir.

Giddens'in da vurguladığı üzere ancak siyasi “sınırların mevcut dil-topluluklarıyla oldukça yakından kesiştiği yerlerdeki örneklerde ulus-devletle ulusçuluk arasındaki yakınsama nispeten sürtüşmesizdir” (Giddens, 2008: 287–8). Hatta devlet sınırlarının birbirinden ayırdığı sınır bölgelerinde yaşayan topluluklar hem devletin ulusçu ideolojisine hem de hâkimiyetine apaçık bir şekilde meydan okuyabilmektedirler. Bu bakımdan çoklu kimlik ve sadakat gösteren sözkonusu bu topluluklar “ulusalcı ideolojilerin birleştirici güçlerine” ciddi bir şekilde gölge düşürmektedirler (Brunet-Jailly, 2010: 5).

Ulus-devletin temel amaçlarından biri “sadece bir tane kamusal kültüre sahip olmaktır” (Smith, 2002b: 172). Dolayısıyla modern devlet, Gellner'in ifade ettiği gibi “her şeyden çok bir dinin değil, bir kültürün koruyucusu ve kaçınılmaz olarak türdeş ve standartlaştırıcı bir eğitimin sürdürücüsüdür” (Gellner, 2008: 201). Başka bir ifadeyle “ulus-devlet, geleneksel devletlerin olmadığı şekilde bir “kavramsal toplum”dur. Ortak bir lisanın paylaşılması ve ortak sembolik tarihsel mahiyet bunu başarmanın en kestirme yollarıdır” (Giddens, 2008: 287).

Modern öncesi (tarım) dönemdeki insanın aksine modern ya da sanayi insanının devletin eğitim ve diğer sistemleri tarafından nasıl bir standartlaştırmaya tabi tutulduğunu belirten Gellner, bu dönem insanını akvaryum içinde yaşayan bir canlıya benzetir:

“Yani sanayi insanı, bir tür dev akvaryum ya da solunum odasına benzeyen, özel bir biçimde sınırlandırılmış ve inşa edilmiş birimlerde yaşamaktadır; ancak bu odaların inşa edilmesi ve bakımının yapılması gerekir. Bu dev havuzların içindeki hayat veren ve koruyan havanın ya da sıvının bakımı otomatik değildir. Özel bir bitkiye ihtiyaç vardır. Bu bitkinin adı da ulusal eğitim ve iletişim sistemidir. Tek etkin bakıcısı ve koruyucusu da devlettir” (Gellner, 2008: 132).

Bu bakımdan “milli eğitim” hiç kimseyi dışarıda bırakmayacak bir şekilde zorunlu kılınarak ortak bir “milli bilinç” oluşturmaya gayret eder. Dolayısıyla sözkonusu eğitim Bauman’ın ifadesiyle “devlet sınırları içindeki her vatandaşın devlete hakim olan milletin değerlerini öğrenmesine, “doğuştan” yurtsever olmalarına ve böylece pratikte, teoride iddia edilenin, yani milliyetin “doğallığı”nın gerçekleşmesine hizmet eder” (Bauman, 2009: 192). Eğitim yoluyla bireylere ulus bilincinin aşılması yanında “ulusal tarih” ve “ulusal coğrafya” ile vatandaş haline dönüştürülmek istenen bireylere, “vatan” ve “tarihsel birliktelik” fikirleri de aşılanır (Erözden, 1997; Cox, 2002). Ayrıca “devletler, *ulusal* müzeler, *ulusal* galeriler, *ulusal* tiyatrolar, *ulusal* parklar, *ulusal* festivaller ve sergileri kurarak ve finanse ederek vatandaşlarına ulusal miraslarını öğrenmeleri için fırsatlar sağlar” (Cox, 2002:183).

Bu bağlamda ‘teritoryal sosyalleştirme’ (Duchacek, 1970) kavramı sözkonusu durumu çok güzel bir şekilde açıklamaktadır. Bu kavram daha geniş sosyalleştirme anlatısının bir parçası olarak teritorya üzerine odaklanmayı ifade eder (Aktaran: Newman ve Paasi, 1998: 196). Teritoryal sosyalleştirme biçimi genellikle coğrafya ve tarih kitapları ve atlasları aracılığıyla yapılarak bir yandan ulus ile teritorya bağıni pekiştirirken diğer yandan da teritoryal kontrol ve egemenlik iddiasını haklı çıkarmak için bir temel oluşturur. Dolayısıyla “çeşitli siyasal, teritoryal ve ulusal sosyalleştirme biçimleri pek çok milliyetçilik kuramındaki faktörler” olarak işlev görürler (Newman ve Paasi, 1998: 196).

Dolayısıyla teritorya bireysel, grupsal ve ulusal düzeydeki kimliklerimizin önemli bir bileşenidir. Bu önem sadece kesin sınırlarla belirlenmiş devlet

topraklarıyla ilgili değildir, fakat aynı zamanda belli bir yere ve alana yönelik bağlarımızı ve ilişkilerimizi tayin eden teritoryanın sembolik boyutuyla da ilgilidir. Newman’ın (2005: 3) vurguladığı üzere teritoryanın sembolik boyutunu tayin eden bu bağ ve ilişkilerimiz ise genellikle siyasal ve teritoryal sosyalleştirme süreci aracılığıyla edinilir.

Kolossov, *Sovyet-Sonrası Alanda Etnik ve Siyasal Kimlikler ve Teritoryalitelere* (1999), (*Ethnic and Political Identities and Territorialities in the Post-Soviet Space*), adlı makalesinde Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla kurulan yeni devletlerin kimlik krizini aşmak ve teritoryal ulusal bir kimlik inşa etmek için ne tür politikalar uyguladıklarına değinir.

“Dil ve eğitim alanındaki politikalar *ulusal enformasyonel alanın* (national informational space) oluşturulmasıyla yakından ilgilidir. Ulus ve devlet inşa etmek, şimdi sadece kitle iletişim araçlarını ve haberleşmeyi kullanarak mümkündür. Ulusalcı seçkinler *enformasyonel alanı* yabancıların etkisine (Rus medyasının etkisinden) girmekten kurtarmak ve devlete ait olmayan (Rusça) dil, yayın ve gazetelerin yayılmasını sınırlandırmak için çaba gösterirler. Modern teritoryal devlet nesiller üzerinde ve bilginin yayılmasında dominant bir rol oynar. Ayrıca siyasal sınırlar tarafından ayrıştırılmış aynı etnik topluluklar arasında farklı kimlikler oluşturmayı bütün güçleriyle hızlandırırlar. Böylece medya sınırın her iki tarafında farklı bir enformasyonel bağlam oluşturur” (Kolossova, 1999: 76).

Ulus-devletle teritoryalitenin birbirine bağlı olmasından dolayı “sosyalleştirme süreçleriyle ulusal sosyal alanın sürekli yeniden üretimi amaçlanır” dolayısıyla sınırlar bu alanın sembolleştirilmesinde büyük bir rol oynarlar (Passi, 1998: 678).

Alanın pedagojisi (pedagogy of space) devletin ideolojik olarak yeniden üretiminin esas kurumsal biçimleri olarak medya ve eğitimin rolü üzerine odaklanır. Alanın pedagojisi bir de eğitimsel metinlerde, anlatılarda ve söylemlerde sürekli yeniden üretilen “Biz” ve “Öteki”nin kurumlaştırılmış biçimlerinin yapılışını anlamamıza yardım eder (Newman ve Paasi, 1998: 196).

M. Anderson'un belirttiği gibi devlet inşa etme ve teritorya fikri genellikle birbiriyle çakışan bir durumu ifade eder. Fakat politik kimlikler egemen devletin sınırlarıyla her zaman uyuşmayabilir (M. Anderson, 1996: 5). Hatta birçok devletin sınırlarında sözkonusu uyumsuzluk durumunun daha fazla olduğu söylenebilir.

Anderson, O'Dowd ve Wilson'a göre yirminci yüzyılın genelinde dünya, sınırlandırılmış ulusal devletler, ulusal ekonomiler ve ulusal toplumlar sistemi olarak görüldü. Bu devlet merkezli dünya yüzyılın ortalarında doruk noktasına ulaştı -aşağı yukarı 1920'lerin ortası ile 1970'lerin ortası arasında. Bu dönemde, 'ulus-devlet' içindeki insanların kimliklerini tanımlayan sınırlar ve yine onlar tarafından çevrilen 'devlet' ve 'toplum' hemen hemen eşanlamlı olarak kullanıldı. Yine de, toplumlar devlet sınırları tarafından tanımlanmalarına rağmen, bu sınırlar paradoksal olarak nispeten ihmal edildi, olmuş farz edildi ve periferik olarak görüldü, sadece coğrafik anlamda değil, politik ve sosyal olarak da (2005: 2-3).

Waterman'a (2002) göre 1815, 1918–21 ve 1945 yılları dünyanın siyasal haritasının değişimindeki temel odaklar olarak dikkati çekmiştir. 1989–91 yılları ise dünyanın politik gelişimindeki dönüm noktalarından biridir (Waterman, 2002: 23). Bilindiği gibi bu dönemde doğu bloku dağılmış ve onlarca yeni devlet ve dolayısıyla onlarca yeni sınır ortaya çıkmıştır. Bu dönem "mekânın siyasallaşması"nın yani siyasal olarak bölünmesinin en fazla olduğu dönem olmuştur (Karabağ, 2002: 3). Ancak günümüzdeki gelişmelere bakıldığında bu parsellemenin daha da artacağı söylenebilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında sadece haritalar değişmekle kalmadı devlet biçimi de köklü bir değişikliğe uğradı. Benedict Anderson'un belirttiği gibi Birinci Dünya Savaşı birçok hanedanın altın çağını sona erdirdi. "1922'de Habsburglar, Hohenzollernler, Romanovlar ve Osmanlılar artık yoktu. Berlin kongresi'nin yerini Avrupalı olmayanların dışlanmadığı Milletler Birliği almıştı. Bu noktadan itibaren uluslararası norm artık ulus-devletti; o kadar ki varlığını sürdürebilen imparatorluklar bile Milletler Birliği'ne imparatorluk üniformasıyla değil ulusal kıyafetleriyle katılıyordu" (B. Anderson, 2007: 129).

Diğer yandan dünyanın birçok yerinde devlet ideolojisi olarak ulusçuluk, birçok ulusal topluluğun sosyal gerçekliği tarafından bir meydan okunmayla karşı karşıya kalmıştır (Brunet-Jailly, 2010: 6–7). Mesela Fransızlar, Basklılar, Katalanlar, Bretonlar, Normanlar, Flamanlar ve diğerlerinden oluşmaktadır. Buna benzer olarak Britanya ulusu da İngilizler, Galliler, İskoçlar ve İrlandalılarından oluşmaktadır. “Bu ulusların bazıları teritoryal olarak birleştirilmişlerdir, Korsikalılar, İskoçlar ya da İngilizler gibi, diğerleri ise -Basklılar, Flamanlar, Katalanlar ve İrlandalıları- bir uluslararası sınır tarafından bölünmüşlerdir” (Brunet-Jailly, 2010: 7).

İKİNCİ BÖLÜM

SINIR ALANLARI, TERMİNOLOJİSİ VE SINIR TEORİSİ

2. 1. Sınır Alanları ve Terminolojisi

2. 1. 1. Hudut (Boundary), Sınır (Border/Borderland) ve Sınır Boyları (Frontiers)

Anderson ve O'Dowd'un (1999) belirttiği gibi sınırlar (border), hudutlar (boundary), sınır boyları ya da uçlar (frontier) gibi terimler hemen hemen tüm dillerde sosyal grupların sınırlandırılması anlamında kullanılmaktadırlar. Sınırlar sadece haritalar üzerindeki çizgiler değildir, fakat aynı zamanda yasal ve politik bir otoritenin bittiği ve bir başkasının başladığını da gösterirler (Anderson, 1996: 1).

Kuşkusuz sınırlar çağımıza özgü fenomenler değildir, eski çağlarda Çin, Roma ve Mısır medeniyetlerinde de oldukları bilinen bir gerçektir. Çinlilerin kuzeyden gelen “barbar” saldırıları engellemek için inşa ettikleri Çin Seddi ile Roma imparatorluğunun yine “barbar”lara karşı inşa ettiği surlar bilinen en açık örneklerdir (Lattimore, 1962). Ancak sınırlar modern çağda hiç olmadıkları kadar yaygınlaştılar. Modern çağdaki sınırların temelini Westfalya Antlaşması'na dayandığı konusunda sosyal bilimciler hemfikirdir. Bu antlaşma ulus-devlet çağının yani modern siyasal düzenin başlangıcına işaret eder.

Sınırlara dair terimlerle ilgili akademik tartışmalar çoğunlukla karmaşık bir özellik gösterir, zira bu konuda kavramsal bir konsensus yoktur (Baud ve Schendel, 1997: 213). Mesela İngilizce konuşulan dünyada uç/sınır boyları (frontier), hudut (boundary) ve sınır/sınır bölgesi (border/borderland) terimlerinin farklı kullanımından doğan bir karışıklık söz konusudur. ABD'li bilginler ilkinin (frontier) kullanmaya eğilimliyken İngilizler genellikle diğer ikisini kullanırlar (Baud ve Schendel, 1997: 213).

Diğer taraftan hudut, sınır, sınır bölgesi, uçlar ya da sınır boyları terimleri genellikle eşanlamlı olarak kullanılır. Oysa bu terimlerin her birini diğerlerinden ayıran özel anlamları vardır. Prescott ve Triggs (2008) *International Frontiers and*

Boundaries: Law, Politics and Geography adlı eserinde bu terimlerin özel anlamları üzerinde dururlar. Söz konusu yazarlar hududun (boundary) bir çizgiye işaret ettiğini, uç/sınırboyu (frontier) ve sınırın (border) ise alanların farklı türlerine işaret ettiğini vurgularlar (2008: 12). Hudut genellikle var olan bir kültürel peyzaj üzerine çizilir dolayısıyla hudut çizilirken kültürel özellikler gözlemlenmez (Prescott ve Triggs, 2008: 12).

Prescott ve Triggs'e göre sınır (border) ve sınır bölgesi (borderland) terimleri ise hemen hemen eşanlamlıdır. Her ikisi de bir ülkenin en dıştaki kısımlarını şekillendiren belirsiz genişlikteki bölgelerine işaret eder (Prescott ve Triggs, 2008: 12). Prescott bir başka eserinde sınır bölgesini (borderland) "içinde hudut bulunan geçiş arazisi" olarak tanımlarken, sınırı (border) ise huduta bitişik ve onun "saçağı" olan alanlar biçiminde tanımlar (Aktaran: Donnan ve Wilson, 2002: 84).

Bir başka ifadeyle bir hat olarak sınır ve bir kuşak olarak sınır bölgesi devletler arasındaki ya da yasallaştırılmış teritoryalar arasındaki temas yerleridir. Fakat "sınırlar sadece temasa izin vermezler, onlar aynı zamanda süresizliklerin devam ettirilmesiyle farklılıkları tecrübe etmek için birçok fırsatlar da yaratırlar" (Breitung, 2009: 103).

Uçlar ya da sınır boyları (frontier) ise siyasi coğrafyada iki anlamda kullanılır. İlki iki devlet arasındaki politik bölünmeyi ifade ederken, ikincisi ise bir ülkenin yerleşilmiş ve yerleşilmemiş (ıssız) kısımları arasındaki bölünmeyi ifade eder (Prescott ve Triggs, 2008: 12). Prescott ve Triggs, 'yerleşim sınır boyları'nı (settlement frontiers) da ikiye ayırırlar: *birincil yerleşim sınır boyları* (primary settlement frontiers) ve *ikincil yerleşim sınır boyları* (secondary settlement frontiers). İlki bir devletin bir yeri ilk ele geçirdiği zaman daha önce yerleşilmemiş bölgelere doğru genişlemesini ifade eder. Bu durumun örneklerinden biri Amerika'nın batıya doğru genişlemesi, diğeri de Osmanlı'nın kuruluş yıllarında uç beylikleri aracılığıyla batıya doğru ilerlemesidir. Bu bakımdan birincil yerleşim sınır boyları tarihsel özelliklere sahiptir. *İkincil yerleşim sınır boyları* ise bir devletin toprakları içinde verimsizlik, engebeli arazi vb. nedenlerle seyrek olarak yerleşilen bölgelerdir (Prescott ve Triggs, 2008: 12–28).

Kristof, *boundary* ve *frontier* sözcüklerinin genellikle aynı anlamda yani hudut ya da sınır anlamında kullanıldığını dolayısıyla bu sözcüklerin birbiriyle değiştirilebilir bir tarzda kullanıldığını ifade eder (Kristof, 1959: 269). Oysa Kristof bu iki sözcük arasında etimolojik açıdan önemli bir fark olduğunu belirtir. *Frontier* sözcüğü ön, cephe anlamına gelen *front* kelimesinden türetilmiştir. *Boundary* kelimesi (hudut) ise verili bir politik birimin sınırlarını belirten *bounds* kelimesinden gelir. Bu bakımdan *frontier* dışa yöneliktir, yani cepheseldir. Buna karşın *boundary* içe yöneliktir. Kristof'a göre *frontier* bütünleştirici bir özelliğe sahiptir, yani bir yaşam tarzından diğerine bir geçiş bölgesidir. *Boundary* ise ayırıcı bir faktördür, bir taraftan insan, eşya ve fikirlerin hareketini engellerken diğer taraftan da politik birimleri birbirinden ayırır (Kristof, 1959: 269-73). Buna karşın Davutoğlu hukuki sınırın (boundary) ülkeleri birbirine bağlayan bir anlamının olduğunu, *frontier*ın ise bir jeo-politik ön-hat olarak anlaşılması gerektiğini belirtir (Davutoğlu, 2003: 19). Anlamları itibarıyla birbirinden farklı olmalarına rağmen bu kavramlar genellikle birbirlerinin yerine kullanılırlar.

2.1.2. Sınırlar: Yapay mı Doğal mı?

Newman'ın (2006:174) belirttiği gibi sınırlarla ilgili geleneksel coğrafi söylem sınır tiplerinin sınıflandırılması konusuyla çok fazla ilgilendi. I. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde coğrafyacılar ve devlet adamları özelde Avrupa'nın genelinde de dünyanın diğer yerlerinin değişen jeopolitik haritalarıyla meşgul oldular (Newman, 2006: 174). Dolayısıyla bu dönemin siyasi coğrafyacıları ve yöneticileri için öncelikli sorun hudut belirlemek ve işaretlemektir.

Siyasi coğrafyacılar sınırları genellikle 'doğal' ve 'yapay' olmak üzere iki kategoriye ayırırlar. İlk siyasi coğrafyacılarından biri olan Thomas H. Holdich (1916) de sınırları 'doğal' ve 'yapay' olmak üzere iki başlık altında sınıflandırmıştır. Holdich'e göre doğal sınırlar birçok açıdan yapay olanlara göre avantajlıdır. Zira doğal sınırlar hem maliyet gerektirmez hem de değişmezdirler. Doğal sınırlar, doğal topografinin özelliklerine uyum sağlayan fenomenlerdir. Mesela sıra dağlar, nehirler, akarsu havzaları, çöller vs. sınırların belirlenmesinde önemli roller oynarlar (Holdich, 1916: 147). Yapay (artificial) sınırlar ise Holdich'e göre ne coğrafi verilere

dayanır ne de doğal ya da topografik özelliklere bağlıdır. Enlemler, boylamlar, duvarlar, tel örgüler, çitler ve çizgisel işaretler yapay sınır örneklerindendir. Dolayısıyla yapay sınırlar hem maliyetlidir hem de korunmaları zordur (Holdich, 1916: 162).

Storey, *Territory: The Claiming of Space* (2001) adlı kitabında haklı olarak sınırları ‘doğal’ ve yapay diye sınıflandırmanın yanıltıcı olduğunu vurgular. Zira devletin kendisi insan yapımı iken elbette onun sınırları da insan yapımıdır (Storey, 2001: 30). Dolayısıyla doğal sınır olarak belirlenen nehirler, sıra dağlar, göller vs. doğal fenomenler de sonuçta politik kararlara ve belli birtakım çıkarlara göre belirlenmiştir.

Bu bağlamda Smith ‘doğal’ sınırlar söyleminin ideolojik boyutuna dikkat çekerek “doğal sınırlar” söyleminin “milli sınırlar” söylemine yakından bağlı olduğunu ve birçok soruna neden olduğunu vurgular:

Milliyetçilere göre milli sınırlar zaten aşikârdır; Danton’un Fransa, Mazzini’nin İtalya için ileri sürmüş olduğu gibi, milli sınırlar ‘doğal sınırlar’la örtüşür. Ancak sözkonusu sınırların –çok uzun süredir belirgin biçimde var olsalar bile- aslında hiç de doğal olmadığını göstermek oldukça kolaydır; Örneğin Güney Tirol, İtalya’yla Avusturya arasında tartışmalı bir bölgedir. Sınır bölgelerinde oturanlar belirli hudutların ‘doğallığını’ benimsemeyi reddetmek gibi bir âdete sahiptir (Smith, 2002b: 169).

Diğer taraftan sınırların yüzeyi, devlet, teritorya ve insanların birbirine tıpatıp uyduğunu farz eden anavatanın doğallaştırılmış imajıyla çelişir (Yuval-Davis ve Stoetzler, 2002: 332). Bir başka deyişle “hayali sınırlar sıklıkla anavatanın alanına özgü (endemic) nehirler, sıra dağlar ve denizlerle belirtilir. ...Mesela Ürdün Nehri, Osmanlı İmparatorluğunun çökmesinden hemen sonra bir ‘doğal sınır’ oluverdi” (Yuval-Davis ve Stoetzler, 2002: 332). Oysa bu örnekteki ve daha birçokundaki ‘doğal’ sınırların etnik, ulusal ve kültürel sınırlarla uyuşmadığını ve ‘doğal sınırlar’ söyleminin birtakım çıkarlarla ve ideolojik yaklaşımlarla yakından ilgili olduğunu göstermektedir.

Newman (2006) 1930'lu ve 1940'lı yılların coğrafyacı ve siyasal bilimcilerin 'doğal' (natural) sınırlar üzerinde çok fazla durduklarını ve bu dönemin coğrafyacılarının ve siyasal bilimcilerinin 'doğal' sınırları doğal çevrenin fiziksel özellikleriyle tanımladıklarını belirtir (2006: 174). Dolayısıyla bu bakış açısından sınırlar iyi ya da kötü olarak değerlendirilmiştir (Brunet-Jailly, 2005: 635-6). 'Doğal sınırlar' söylemi, "sınırların tümünün insanlar tarafından yapıldığı dolayısıyla yapay oldukları gerekçesiyle özellikle 1945'ten beri, büyük ölçüde terk edilmiştir" (Anderson ve Bort, 2001: 47).

2. 2. Sınırlarla İlgili İlk Çalışmalar

2. 2. 1. 19. Yüzyıl Sonu ile II. Dünya Savaşı Arası Dönem

Sınırlarla ilgili ilk çalışmalar coğrafyacılar tarafından yapılmıştır. Blake, coğrafyacıların İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar diğer sosyal bilimcilerin hepsinden bu alana daha fazla katkı yaptığını belirtir (2002: 55). Fakat bu katkıların büyük çoğunluğu neredeyse sadece sınırların çizilmesi ve işaretlenmesi konularına odaklanmıştır (Blake, 2000: 55).

Donnan ve Wilson'ın belirttiği gibi yirminci yüzyılın neredeyse başından sonuna kadar uluslararası sınırlar, sosyal bilimciler için önemli bir ilgi odağı oldu. Özellikle bu dönemde kurulan ulus-devletler dolayısıyla sosyal bilimciler ulus, devlet ve toprak arasındaki değişen ilişkileri anlamamanın bir yolu olarak dikkatlerini sınırlara yönelttiler. Bu araştırmalar için çoğu kez savaş ve barış süreçleri teşvik edici olmuştur (Donnan ve Wilson, 2002: 80). Yirminci yüzyılın ilk yarısının sınır bilimcileri sınırı siyasi karar verme sürecinin fiziksel ve durağan sonucundan ibaret bir oluşum olarak gördüler. Sınırlar siyasi haritalar üzerine çizilmiş çizgilerdi ve yerleri savaş, barış ve müzakereler nedeniyle meydana gelen sürekli yeniden bölgeselleştirmenin (re-territorialization) bir sonucu olarak değişim geçiriyordu (Newman, 2006: 175).

Siyasal coğrafya, coğrafyacıların devlet sınırlarının nereye ve niçin çizildiğini anlamaya ve bu sınırları iyi, kötü, geçici ve doğal gibi terimlerle sınıflandırıp tanımlamaya kalkıştıkları dönemlerden, Birinci dünya Savaşı'nın

hemen öncesi ve sonrasında bu yana, sınır çalışmalarıyla çok daha fazla iç içe geçmiş bir alan oldu (Donnan ve Wilson, 2002: 83).

Kolossov (2005) ondokuzuncu yüzyılın sonundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar yapılan sınır çalışmalarını yaklaşım ve yöntem itibarıyla ikiye ayırır. Birincisi 'tarihsel coğrafik yaklaşım' olup temel ilgi alanı ampirik verilerin toplanması ve sınır bölgelerindeki ekonomik ve sosyal yapının haritalandırılmasıydı.¹² Temel uygulama alanları da bir tarafta Avrupa'da savaş sonrası devlet sınırlarının tahsis edilmesi, sınırlandırılması ve işaretlenmesi, diğer tarafta da Asya ve Afrika'daki kolonyal mülklerin hudutlarını belirlemektir.

İkincisi ise 'sınırlar tipolojisi' olup birçok devlet sınırının tipolojisi ve sınıflandırılmasına ve bir sınırın engel ve temas fonksiyonu arasındaki ilişkiye odaklanmıştı. "Sınırlar tipolojisi"nin uygulamaları ise jeopolitik stratejiler ve dünyanın büyük güçlerin etkisiyle bölünmesiyle ilgiliydi. Tabii bu uygulamalar kesin sabit bir hat olarak 'sınırın Avrupalı kavramı' ile yapıliyordu (Kolossov, 2005: 607–9).

Brunet-Jailly de (2005:636) başlangıçta sınırların egemen devletlerin teritoryal mülklerini belirlemek için kullanıldığını ve sosyal bilimcilerin çalışmalarının da sınırları kendi istekleri doğrultusunda belirlemek isteyen yöneticilere hizmet ettiğini vurgular. Dolayısıyla bu dönemde sınırlar ulus-devletin ve ulusalcı gündemin merkezine yerleşmiştir. Bir başka deyişle "uluslararası sınırlar bir yandan devlet iktidarının fiziksel sınırlarına işaret eden mekânlar" olarak, diğer yandan da "devletlerin siyasal örgütlenmelerinin ve teritoryal bölünmelerinin uzamsal ifade"leri olarak görülmüştür (Donnan ve Wilson, 2002: 83). Örneğin bir siyasi coğrafyacı olan Julian V. Minghi'ye göre "uluslararası sınırlar ulusal alanın kenarlarına işaret eder,

¹² ABD'nin 1917'de savaşa girerken Inquiry adlı gizli bir coğrafi araştırma grubu kurması bu duruma iyi bir örnektir. Başkan Wilson ve Amerikan Coğrafi Topluluğu (AGS) tarafından kurulan bu araştırma grubu Paris'te yapılacak olan barış konferansında (Ocak-Haziran 1919) Amerika'nın politikalarını uygulamakla görevliydi (Crampton, 2007: 226). Crampton'a göre Inquiry savaş sonrası Avrupa'nın sınırlarını yeniden çizmek için hem kimlik hem de teritoryayı ayırmaya çalıştı. Inquiry Avrupa'daki teritoryal anlaşmazlıkları etnografik kartografya ile çözmenin mümkün olabileceğini düşünüyordu. Bir başka ifadeyle ırk temelli bir harita oluşturarak teritoryal sınırlar belirlenecek ve anlaşmazlıklara son verecekti (Crampton, 2007: 234).

ayrıca onlar devletler arasındaki ara yüzlerdir” (Minghi, 2002: 90). Minghi’ye göre de sınır çalışmaları İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana sürekli bir evrim geçirmiştir. Fakat coğrafyadaki “sınır çalışmaları çok yakın geçmişte sınır bölgesinin kültürel peyzajını (cultural landscape) etkileyen bir unsur olarak sınır üzerine odaklanmıştır” (Minghi, 2002: 92).

Özgen (2004) sınırlarla ilgili ilk çalışmaların “insansız alanlar üzerine” yapıldığını belirterek söz konusu bu çalışmaların ilgi alanlarının fazlasıyla makro düzeyde olduğunu vurgular:

Coğrafyanın çizilmesi, toprakla özdeşleşen vatanlar, stratejik çalışmalar, jeopolitika, uluslararası ticaret, ulusun güvenliği, gümrük ve dış ticaretin geçişleri sorunları, halleri vb. alanlarda sınırın tarifi, “üzerinden geçilen ve mutlaka çizgisel olarak belirgin olan” bir tür çizgi, diğer bir deyişle bir tür fay hattıdır (Özgen, 2004: 6).

Van Houtum ve Scott, *Boundaries and the Europeanisation of Space: The EU, Integration and Evolving Theoretical Perspectives on Borders* adlı çalışmasında sınırlara 1940’lara kadar determinist ve emperyalist açıdan bakıldığını ifade ederler. Bu bakış açısının başlıca temsilcileri, Freidrich Ratzel, Otto Maul ve Karl Haushofer’dır (2005: 4).

Siyasi ve beşeri coğrafyanın babası sayılan Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel bu ekolün öncüsüdür. Ratzel’in öncelikli amacı coğrafyayı, Darwinci doğal seleksiyon ve evrim yasasına dayanan ve fiziki ve beşeri unsurları birleştiren bütüncül (holistic) bir disiplin olarak kurmaktı (Van Houtum ve Scott, a.g.m.: 5). O’na göre devlet tıpkı bir canlı organizma gibi doğar, büyür ve çöker (Van Houtum ve Scott, 2005: 5). Dolayısıyla Ratzel’e göre sınırlar ve sınır bölgeleri de bu canlı organizmayı koruyan ve giriş çıkışlara izin veren en dıştaki deridir. Bu açıdan Ratzel için sınır dinamik bir özelliğe sahiptir (Prescott ve Triggs, 2008: 7). Ratzel’e göre “sınırlar devlet iktidarının bir ifadesi ve ölçüsüdür, bu nedenle bir devletin sınır bölgeleri çok daha merkezi bölgeler kadar önemli unsurlar olarak kabul edilmelidir” (Giddens, 2008: 72).

2. 2. 2. 1950’den ve 1970’li Yıllara Kadar Sınır Çalışmaları

Bu dönemdeki sınır çalışmalarının temel yaklaşım biçimini işlevselci anlayış belirlemiştir. 1950’li yıllara kadar sınırların çizilmesiyle meşgul olan coğrafyacılar ancak bu dönemden itibaren sınırların işlevleri ve özellikle de onların ekonomik ve demografik etkileriyle ilgilenmeye başladılar (Blake, 2000: 55; Kolossov, 2005: 608). İşlevselci ya da diğer adıyla fonksiyonel yaklaşım bir yandan sınır-ötesi insan, eşya ve bilgi akışına, diğer yandan da sınırın karşılıklı etkileri ile sınır alanlarının kültürel ve doğal unsurlarına odaklandılar (Kolossov, 2005: 608). Bir başka ifadeyle bu yaklaşım sınır-ötesi işbirliği ve sınır bölgelerindeki sosyal süreçlerin yönetilmesi ile meşgul olmuştur. Van Houtum’un (2000:62) ifadesiyle sınıra dair bu yaklaşım tarzı aynı zamanda sınırın bir engel olarak kavramsallaştırılmasına neden olmuştur. Ancak bu tür çalışmaları sadece bu dönemle sınırlandırmak doğru olmaz. Zira Minghi (1999;2000) gibi siyasi coğrafyacıların yakın dönemde de (1990 ve sonrası) sınıra sözkonusu açıdan yaklaşıtlarını söylemek gerekir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra determinist ve emperyalist bakış açısı terk edilerek deneyci, tanımlayıcı ve sınıflandırıcı bakış açısı benimsendi. Böylece 1950’li ile 70’li yıllar arasındaki dönemde sınırlar üzerinde hâkim olan bakış açısı bu oldu. Bu yaklaşımın başlıca temsilcileri Richard Hartshorne, Ladis Kristof ve Victor Prescott’dur (Van Houtum ve Scott, 2005: 7–10). Örneğin Prescott’ya göre “sınırlar yegânedir/tektir” ve onlar hakkında genellemelere varmak çok zordur (Paasi, 2009: 218). Paasi’ye göre sınırların yegâne olduğu tezi uzun bir dönem önemini korudu ve özellikle siyasi coğrafya açısından sınırlar devlet gücü ve egemenliğinin ampirik göstergeleri olarak görüldü (2009: 218).

Newman’a göre sosyal bilimciler sınırların asıl doğasını sosyal oluşumlar olarak kabul ettiklerinde bu determinist yaklaşım da aşamalı olarak terk edildi (2006: 174). Başka bir deyişle sınırların insan psikolojisinin ve toplumsal organizasyonun esas temeliyle ilgili karmaşık sosyal fenomenler olarak görülmesiyle birlikte sınırlara yönelik sözkonusu dar bakış açıları da geçerliliğini kaybetti (Kolossov, 2005: 606). Dolayısıyla özellikle siyasi ve beşeri coğrafyanın sınıra daha geniş bir açıdan bakması sınırın yeniden kavramsallaştırmasını da beraberinde getirdi.

Van Houtum ve Scott başlangıcından günümüze kadar sınırlara dair bakış açılarını çeşitli kriterler esasında üç temel kategoriye ayırmışlardır. Yukarıda kısaca bahsettiğimiz iki bakış açısını bir kategoride ele alan sözkonusu yazarlar özellikle 1980’li yıllardan bu yana sınırlar üzerine yapılan araştırmaları iki ayrı kategoride ele almışlardır.

Sınırlara Yönelik Üç Farklı Bakış Açısı

	Otto Maul	Anssi Paasi	Liam O’Dowd
İdeolojik Temel	Determinizm Jeodeterminizm Pozitivizm	Görecilik Eleştirel Analiz (Yapıbozum)	Pragmatizm, Olanaklılık (Possibilizm)
Bilimsel Amaçlar	Siyasi Coğrafyayı Sistemleştirmek, Sınırlandırma sürecinin arkasındaki nesnel yasaları ortaya koymak	Sınır kategorilerini sorgulamak, sınırlandırma sürecinin arkasındaki güç ilişkilerini ve çıkarlarını ortaya koymak	Toplumsal sorunların yansıtıcı öğrenme süreciyle halledilmesi
Sınırların Tanımlanması	Devletin periferik organları	Sosyo-kültürel oluşumlar	Siyasi ve sosyal kurumlar
Meseleler	Devletin yaşayabilirliği ve sınır morfolojisi	Söylemler ve Sınırların oluşturulması	Sınırlar ve toplumsal değişim arasındaki işlevsel dönüşümler
Sınır Problemi	Sınır bölgeleri ve sınır çizgileri arasındaki gerilim	Dıştalama ve çatışma: güç ilişkilerinin kuvvetlenmesi	İşbirliğine karşı engeller ve sosyo- ekonomik ayrımcılık
Avrupa Kimliği	Yaşayabilen devletler yaratmak için kimlik ulusların ve kültürlerin mücadelesi aracılığıyla tanımlandı, denge “mükemmel” sınırlar aracılığıyla elde edilebilir	Avrupa kimliği önceden belirlenmiş değildir fakat sürekli olarak yeniden tanımlanır	Demokratik sınır rejimlerinin oluşturulması ve işbirliği projesi olarak Avrupa kimliği

Kaynak: (Van Houtum ve Scott, 2005: 20).

2. 3. Sınır Teorisinin Doğuşu

2. 3. 1. Disiplinler arası Yaklaşım ve Sınırlar

Özellikle 1990’lı yıllarda ortaya çıkan zengin disiplinlerarası sınır çalışmaları, sınırları devletin mutlak ve katı çizgilerini belirleyen işaretler olmaktan ziyade onları

hem maddi hem de sembolik görünümlere sahip sosyal oluşumlar olarak anlamayı sağladı (Diener ve Hagen, 2010a: 9). Bu dönemde sınırlarla ilgili çalışma yapan uluslararası çapta bir topluluk ortaya çıktı. Bu sınır bilginleri topluluğu seleflerinden farklı olarak sınırların siyasal, iktisadi, sosyal, psikolojik ve kültürel anlamlarını teorize etmeye giriştiler (Paasi, 2009: 218). Ancak çok yakın bir dönem içinde teritorya, egemenlik ve kimlik arasındaki ilişkileri anlamak için anti-determinist ve anti-özcü yaklaşım açısından sınırlarla ilgili çalışmalar yapılmaya başlandı.

Van Houtum (2005a: 673) son birkaç on yıl içinde sınır epistemolojisi ve ontolojisinin genişlemeye başladığını bundan önce sınırlara çok dar ve deterministik bir açıdan bakıldığını ifade eder. “Bir bakıma, siyasi coğrafya ve jeopolitikada son birkaç on yıldır devletin siyasi hudutları olarak sınırlara odaklanmaktan, sosyal-teritoryal oluşumlar olarak sınırlara bir dönüş olduğunu görmekteyiz” (Van Houtum, 2005a: 673-4). Postmodern paradigmanın sosyal bilimlere hakim olması sınırlara yaklaşım biçimini de büyük ölçüde değiştirdi. Dolayısıyla son dönem sınır çalışmalarındaki anti-determinist, anti-pozitivist ve anti-özcü yaklaşım biçimleri postmodern paradigmanın sosyal teoriye hakim olmasıyla yakından ilgilidir.

Sınırların sadece politik ve iktisadi açıdan ele alınmasına karşı çıkan Baud ve Schendel’e göre (1997: 243) sınırın sosyal ve kültürel etkilerinin incelenmesi sınır teorisine önemli katkılar sağlayacaktır. “Eğer bu postmodern çağda dikkatlerimizi tarihsel kavramların oluşumuna ve yapı-bozumuna yöneltirsek, sınırlar ilgimizin başta gelen konusu olacaktır. Sınırların yapay karakterini vurgulayarak başlamalıyız. Sınırlar, zihinsel oluşumların nasıl sosyal gerçeklikler haline gelebildiklerinin başlıca örnekleridir” (1997: 243).

Sınırın, teritoryanın ve teritoryalitenin toplumsal ve siyasal değişim ve çatışmaların anlaşılmasında mühim arka planlar olarak önem taşıdıkları gözden kaçırılmamalıdır (Paasi, 2009: 218). Çağdaş sınır çalışmalarının köşe taşlarından biri teritoryal kimliklerin ortaya çıkması ve evrimi ile ilgili çalışmalardır. İnsanların günlük yaşamlarındaki sınırların önemi, sınırların toplumsal farkındalık içindeki rolleri ve insanların kendilerini çeşitli teritoryal (ülke, bölge, yerel vs.) düzeylerle tanımlamaları olmaksızın anlaşılabilir (Kolossoy, 2005: 614).

Hükümetlerin çok yönlü faaliyetleri, sınır bölgesi kültürünün rolü, sınır topluluklarının politik nüfuzu ve piyasa güçlerinin etkileri son dönem sınır çalışmalarının göze çarpan başlıca konularıdır (Brunet-Jailly ve Dupeyron, 2007: 3). Dolayısıyla sınır çalışmaları sınırları ve sınır bölgelerini sadece yapısal ya da yalnızca temsile yönelik oluşumlar olarak değil, bundan ziyade tarihsel açıdan “güç temsilinin değişken bir ifadesi” olarak da göz önünde bulundurmaktadırlar (Brunet-Jailly ve Dupeyron, 2007: 3-4). Aynı zamanda kültür, yerel politik nüfuz, pazar güçleri ya da hükümetlerin çok yönlü faaliyetleri süreç içinde değişken bir yapı sergileyebilirler. “Bir başka ifadeyle, kültür, yerel politik nüfuz, pazar güçleri ve hükümetlerin çok yönlü faaliyetleri arasında bir “şiddetli rekabet” vardır ve bunlar bir sınır bölgesini değişken bir tarzda yapılandırabilirler” (Brunet-Jailly ve Dupeyron, 2007: 4).

Van Houtum’a göre (2000: 65) sınır-ötesi işbirliği söylemi, ulusal sınırları aşan *hayali cemaatin* bir başka çeşidini oluşturmayı amaçlayan bir kuramın ortaya çıkışını sembolize eder. Mesela Euregion ya da Euroregion söylemi bu durumun en açık göstergesidir.

Sınır teorisi, sınırları homojen teritoryaların keskin kenarları olarak işaretleyen geleneksel bakış açısını reddeder (Delaney, 2005: 64). Dolayısıyla bu geleneksel bakışın sınırın diğer tarafını “dış”, “öteki” ve “tehlikeli” olarak tanımlayan görüşünü de reddeder. Buradan hareketle sınır teorisi sınırları, sınır bölgelerini ve kültürlerini kenardan merkeze taşıyarak inceler. Baud ve Schendel’in ifadesiyle “geleneksel sınır çalışmaları merkezden bir bakış açısını benimsemiştir; biz de periferiden bir bakış açısını savunuyoruz” (1997: 212).

Günümüzde sınırlara çok yaygın bir şekilde ‘sosyal olarak yeniden üretilen bir fenomen’ olarak yaklaşılmaktadır (Van Houtum ve Strüver, 2002: 142). Bu açıdan sınırlar farklı bağlamlar içinde imgeler, anlatılar ve metaforlar olarak dile getirilir.¹³

¹³Mesela sınır ve sınır bölgesi (borderland) kavramını uzamsal bir oluşum olmaktan öte bir metafor olarak kullanan Gloria Anzaldua’ya göre “sınırlar güvenli ve güvensiz yerleri tanımlamak ve *bizi onlardan ayırmak için oluşturulur*” dolayısıyla bir bölme hattı olarak sınır “bir keskin kenar istikametindeki dar bir şerittir”. Sınır bölgesi ise “doğal olmayan bir sınırın duygusal tortusu tarafından yaratılmış kararsız ve bulanık bir yerdir. O

Rumford gibi sosyologlar sınırların değişen doğasının, küreselleşen dünyada sosyolojinin odağının ulus-devletten yerküreye doğru kaymakla yakından ilgili olduğunu vurgular. Bu bakımdan “toplum ve sınırlar arasındaki değişen ilişkileri kuramsallaştırma” çabaları önemlidir, dolayısıyla “sınırları kuramsallaştırma toplumsalın doğasını anlamak için de gerekli bir girişimdir” (Rumford, 2006: 155).

“Bu yüzden sınırları kuramsallaştırmanın ve yeniden sınırlandırma dinamiklerinin çağdaş sosyal ve siyasal değişimin anlaşılmasında ana bileşenlere sahip olması şaşırtıcı değildir. Çağdaş sosyal teorideki merkezi konuların çoğu -küreselleşme, kozmopolitizm, şebekelenmiş toplum, devingenlik ve akış- sınırların rolünün ve doğasının yeniden düşünülmesine yol açtı. Bu konular aynı zamanda sosyal teorisyenlerin, sınırları toplumun incelenmesinde daha merkezi bir konuma yerleştirmeye sevk etti. Kısaca sınırlar sosyal teori gündeminin merkezine yerleşti: hareketlilikleri (mobilities) ve ağları (networks) kuramlaştırmak aynı zamanda sınırları kuramlaştırmak demektir” (Rumford, 2006: 155).

Sosyal teorisyenler genellikle sınırların kuramlaşmasıyla ilgili birbirini dışlamayan iki ana görüşü tercih ederler. Bir taraftan sınırlar, toplum üzerindeki güncel düşünceleri, özellikle küreselleşme teorilerinin etkisi altındakileri, biçimlendiren fikir ağları (network) tarafından bağlamsallaştırılır (Rumford, 2006: 155). Rumford’un (2006: 155) deyişiyle hareketlilik ve akışkanlık fikirleriyle ilişkilendirilen ağ yaklaşımı “hareket halindeki bir dünyada modern yaşamı anlamak için bir anahtar metafor oldu”. Diğer taraftan ise sosyal teorisyenler “politikanın yeni uzamsallığı” ve toplumsal dönüşüm bağlamında sınırların anlamları ve rolleriyle ilgilenmeye başladılar. Bu iki yaklaşımın birbirini kesinlikle dışlamadığını belirten Rumford’a göre “sınırlar artık sadece ulusal değil, birçok farklı biçimler de alabilirler” (2006: 156).

(sınır bölgesi) sürekli bir geçiş hali içindedir” (1987: 3). Dolayısıyla, Anzaldua sınır bölgesinin coğrafik, ideolojik, cinsiyetçi, ırkçı ve daha birçok biçiminin sosyal psikolojisini şu şekilde dile getirir: “Orada yaşamak: şaşı, sapkın, tuhaf, huzursuz, melez ve yarı-ölü olmaktır” (a.g.e.: 3).

Sınır sosyolojisi alanındaki çalışmalarıyla bilinen Pablo Vila, *Processes of Identification on the U.S.-Mexico Border* (2003) adlı makalesinde, özellikle Meksika-ABD sınırında son yıllarda yapılan çalışmalarda sınır kimliğiyle ilgili literatürde sıkça yer alan bazı metaforların, örneğin ‘sınır geçenler’ (border crossing), ‘üçüncü dünya’ (third country), ‘hibrid’ (hybrids) vs., baskın hale geldiğini belirtir. O’na göre örneğin ‘sınır geçenler’ metaforu doğru olmakla birlikte kısmen geçerlidir. Çünkü çoğu insan sınırı geçmek istemez aksine ‘sınırı zorlar’ (reinforcing border). Bu nedenle Vila sınır kimliklerinin tekçi ve homojen değil, karmaşık ve çoklu bir yapıya sahip olduğunu vurgular (Vila, 2003: 616). Dolayısıyla Vila’ya göre ‘sınır çalışmalarının ve teorisinin görevi tam olarak sınırın bu çoklu’ yapısını ortaya koymaktır (2003: 610).

Yeni postmodern yaklaşımlar, sınırları ve farklı düzeylerdeki (yerelden küresele kadar) sınır ötesi etkileşimleri kapsayan sınır çalışmalarının geleneksel metodlarını başarılı bir şekilde tamamlamaktadır (Kolossoy, 2005:628). “Postmodern yaklaşımlar, iç ve dış politikaya özgü sınırların rolünü ve konumunu tanımlayan siyasi söylemleri nasıl anlamamız gerektiğine yardım eder ve böylece siyasi seçimler hakkında eleştirel düşünmemize imkân verir” (Kolossoy, 2005:628). Dolayısıyla Ackleson’ın (1999: 171) işaret ettiği gibi “sınır analizlerinin yeni biçimleri ve eleştirel bakış açıları türbülanslı ve sallanan bir dünyada” sınırları, düzenleri ve kimlikleri anlamak için çok önemlidir.

2. 3. 2. Semboller ve Söylemler Olarak Sınırlar

Gerçekliğin oluşması, çok basit bir şekilde sınırlara dayanır (Ackleson, 1999: 158). “Fiziksel, toplumsal ve siyasal dünyalar içindeki anlam, içerik, biçim ve söylemler net sınırlamalar, ayırmalar ve farklılıklar gerektirir. Bunların tümü sınırların farklı türleri aracılığıyla formüle edilir” (Ackleson, 1999: 158-9). Ackleson, sınır kavramının bu verimliliğine rağmen geleneksel incelemelerin onun dar uygulamalarıyla meşgul olduklarını belirtir. Dolayısıyla sınırların ve sınır bölgelerinin doğası ve dinamikleriyle ilgili yapılan politik incelemeler ya geleneksel teritoryal biçimde çatışma temelli bir eğilim gösterir ya da ‘geç modernliğin sosyo-kültürel düzenlenmesi’ üzerine odaklanan modern bir yaklaşım tarzıyla hareket

ederler (Ackleson, 1999: 159). Böylece bu inceleme tarzları sınırlardaki devlet-dışı aktörleri ve sınırın çok boyutluluğunu görmezden gelen yaklaşımlar niteliğindedir.

Barth'a göre sosyal ya da etnik grupların sınırları, dışlama ve dahil etme gibi sosyal süreçlerin varlığıyla ilgilidir. Dolayısıyla farklılığın işaretleri olarak aidiyet ve dışlama mekanizmaları çok önemli bir role sahiptir (Barth, 2001a: 12). Benzer şekilde Cohen, topluluğun ve sınırlarının sembolik kuruluşunun en dikkat çekici yönünün karşıtlığa dayanan karakteri olduğunu vurgular: “sınırlar mutlak olmaktan ziyade bağıntısaldır; yani, sınırlar, topluluğu öbür topluluklarla bağıntılı olarak işaretler” (Cohen, 1999: 63). Bu bakımdan topluluk sınırları ile devlet sınırları benzer özelliğe sahiptir. Zira ulus-devlet, sınırları aracılığıyla “öteki”ne karşı “bizi” kurar. Cohen’e göre “sınır, topluluğun dış dünyaya sunduğu maskedir; topluluğun kamusal yüzüdür” (Cohen, 1999: 63). Bu ifadeyi devlet sınırlarına uyarlarsak; sınır, ulus-devletin dış dünyaya sunduğu bir maskedir, yani ulusal kimliğin yüzüdür diyebiliriz.

Davutoğlu, sınırı “coğrafi alanların egemenlik nesnesi olarak devletler arasında bölüşülmesi ve bu bölüşümün bir uluslararası hukuk normu haline dönüşmesi” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamadan hareketle sınır dediğimiz fenomen “bir siyasi topluluğun etkinlik alanı açısından biri içe dönük egemenliği tanımlayan pozitif, diğeri dışa dönük egemenlik sınırını tanımlayan negatif olmak üzere iki anlam alanı oluşturmaktadır” (2003: 18). Dolayısıyla sınır tam da Janus¹⁴ gibi her iki tarafı birden kontrol eden bir fenomen olarak işlev görür. Bir başka ifadeyle “sözde egemen ulus-devletle çok yakından ilgili olan Janus yüzlü milliyetçiliklere benzer olarak sınırlar, içe ve dışa doğru bakarlar: onlar eşzamanlı olarak birleştirir ve böler, kapsar ve dışlarlar” (Anderson ve O’Dowd, 1999: 596). Sınırlar hem içte uyum sağlamayı hem de dışarıdan farklı olmayı ifade ederler. Bir başka ifadeyle teritorya, ulusal kimliği ikili bir tarzda tanımlar: bir taraftan içeriye doğru tanımlar yani ulusal toplumu ülke topraklarıyla ilişkilendirir; bir taraftan da dışa doğru tanımlar yani diğer gruplarla ilişkilerini sınırlandırır.

¹⁴ Roma mitolojisinde iki yüze sahip olan kapılar tanrısı. Bir yüzü içeriye diğeri dışarıya bakar. Bir başka ifadeyle yüzlerden biri kentten (şehir-devlet) içeri girenlere, öteki ise kentten çıkanlara bakar.

Bu bağlamda ulus bir taraftan teritoryal sınırlar içinde “tahayyül” edilirken, diğer taraftan “ötekiler” de sınırların dışında tahayyül edilir. Bir başka ifadeyle sınırların içindeki “biz” hayal ürünü olduğu kadar dışındakiler (onlar) de hayal ürünüdür ya da kurgusaldır. Çünkü sınırın hemen bu tarafında yaşayanların diğer tarafta yaşayanlarla sahip oldukları sosyo-kültürel benzerlik görmezlikten gelinerek hem bu taraftakiler (Biz) hem diğer taraftakiler (Ötekiler) kurgusal olarak inşa edilmişlerdir.

“Biz ancak biz olmayan ötekiler, “onlar” varsa biz oluruz; ve onlar da hep birlikte, bir bütün olarak grup oluştururlar, bunun tek nedeni de onların aynı öznitelikleri paylaşmalarıdır: Onların hiçbirisi “bizden biri” değildir. Kavramların ikisi de kendi anlamlarını, çizdikleri ayırım çizgisinden türetir. Böyle bir bölünme olmaksızın, kendimizi “onlar” karşısına koyma ihtimali olmaksızın, kendi kimliğimizi anlamlandırmada zorluk çekeriz” (Bauman, 2009: 65).

Dolayısıyla sosyal ve kültürel sınırlar topluluk düzeyinde “biz”im için “onlar”ı nasıl inşa ediyorsa, teritoryal sınırlar da ulusal “hayali cemaat” için sınırın dışında ‘öteki’ “hayali cemaat”leri inşa eder. Böylece teritoryal sınırlar sosyo-politik tahayyülün (imgelem) bir kurumsal aracı olarak rol oynar. Bu açıdan politik sınırlar kolektif kimliğin (ulusçuluk) üyelerinin kendilerini teritoryal bir alan içinde nasıl farklı hissedecekleriyle doğrudan ilgilidir.

“Sınırlar devlet ve vatandaş arasındaki bağların tam merkezinde işler, yani Öteki’ne karşı fark oluşturarak, belli bir teritorya içindeki vatandaşların yasal haklarını kapsayan devlet egemenliğinin sınırlarını belirleyerek ve vatandaşlar arasında ‘ulusal’ düşüncüyü teşvik ederek işler” (Ackleson, 1999: 163).

Ulus-devlet sınırları, aynı zamanda ulusların sınırlarına da işaret ettikleri varsayıldığı için sembolik bir anlam taşırlar. Yani diğerlerinden sosyal ve kültürel vb. açılardan farklı olmanın işaretleridir onlar. Dolayısıyla devlet sınırlarının ulusların simgesel kuruluşlarının bir göstergesi olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle devlet sınırları ulusal kimliğin sınırlarına işaret eder. Söz konusu ulusal kimlik kendini sosyal davranış kalıpları ve birtakım pratiklerle gösterir. Ulusal

kimlik açısından sınırın bu tarafındakilerin davranış kalıp ve pratikleri (konuşma, giyinme v.b.) diğer taraftakilerinkinden farklı olmalı yani “bize ait olmalı”. Bu bakımdan sınırlar sosyo-kültürel farklılığın kesin bir şekilde vurgulandığı yerlerdir. Dolayısıyla Migdal’ın (2004:6) vurguladığı gibi sınırlar bu yönleriyle sosyo-kültürel oluşumlardır. “Sınırlar insanların inşa ettiği engellerdir, fakat bu onların asla hava geçirmedikleri anlamına gelmez” (Migdal, 2004: 6).

O’Dowd, *Analising Europe Border’s* (2001) başlıklı makalesinde tüm sınırların, devlet sınırları da dahil, aşırı bir sembolizm taşıdığını ve onların hem birleştirmeyi hem de farklılaştırmayı temsil ettiğini vurgular (2001: 74; 2005: 26). Sınırlar sadece devlet düzeyinde değil, farklı uzamsal ölçeklerde var olur ve anlam kazanırlar. Bu anlamlar eninde sonunda yerel günlük yaşam içinde yeniden üretilirler (Paasi, 1999: 670). Bu bakımdan “sınırlar sadece bir ormandaki hatlar ya da çizgiler gibi değil aynı zamanda çeşitli sosyal pratikler ve söylemler içinde tortullaşmış kurumlar ve anlamlı sembollerdir de” (Paasi, 1999: 675).

Finlandiyalı sosyal bilimci Anssi Paasi (1997; 1998; 1998 Newman ile; 1999; 2008 Prokkola ile) bir coğrafyacidan ziyade bir sosyolog gibi sınırı analiz eder. Paasi sınırı sosyal süreçler, sosyal pratikler, söylemler, anlatılar ve kurumlar olarak ele alır. Bu bağlamda Paasi sınırların sosyo-kültürel oluşumlar olduğunu dolayısıyla da değişen sosyo-politik şartlara bağlı olarak yeniden inşa edilmeye açık olduklarını vurgular. “Devlet sınırları sadece devletler arasına yerleştirilmiş durağan yapıdaki kategoriler değil, fakat onlar aynı zamanda sosyal, siyasal ve değişken oluşumlardır. Sınırlar ve onların anlamları zamana/tarihe bağlıdır ve onlar teritoryanın kurumsallaşmasının ve oluşumunun parçasıdır” (Newman ve Paasi, 1998: 187).

“Söylem ve anlatıların incelenmesi tüm sınır tiplerinin, özellikle de devlet sınırlarının, anlaşılması için esastır. Bu anlatılar, coğrafik metinler, edebiyat (haritalar da dahil) ve dış politika söylemlerinden, sosyo-uzamsal kimliklerin oluşmasını, özellikle “biz” ve “Öteki” fikirlerini, dışlayan ve kapsayan alan ve teritoryaları etkileyen resmi ve gayri resmi sosyalleştirmenin birçok boyutuna kadar sıralanır. “Biz”i ve “Öteki”ni ayıran, bazıları görülebilen ve çoğu da görülemeyen çizgiler, parmaklıklar ve kenarlar çoğunlukla bu yaşam metinleri

ya da ‘gücün kartografyaları’ içinde saklıdır. İçinde çatışma durumlarının olduğu bu metinleri ve anlatıları yapı-bozumuna uğratmak bilhassa önemlidir, özellikle de bu metinlerin kimin tarafından ve ne amaçla oluşturulduğunu anlamak açısından önemlidir” (Newman ve Paasi, 1998: 201).

Devlet sınırları çok anlamlı ya da iki tarafı keskin olan bir öneme sahiptir. Bir taraftan güç, kontrol ve dışlamayı ifade ederken; diğer taraftan da izin verme ve dahil etme anlamına gelir. Devlet sınırlarının belirlenmesi devletin içindeki homojenlik projeleri için bir dinamik üretir. Fakat bu territoryal dinamik genellikle sınır bölgelerindeki sosyo-kültürel çeşitliliğe dayanan daha önceki karşı dinamiklerle ya da rakip bölgeselliklerle karşı karşıya gelir ve onları sınırlandırır (Anderson ve O’Dowd, 1999: 598).

Sosyolojik olarak sınırlar insan davranışını tümleyen ya da tek tipleştirilen fenomenlerdir (O’Dowd, 2001; 2005). Aynı zamanda onlar kontrole, korumaya ve düzene ihtiyaç duymanın ürünleridir. Bir başka ifadeyle “sınırlar, farklılıklara işaret etmek için kullanılır” (Donnan ve Wilson, 2002: 189). Benzerlik ve farklılık için mücadele arzumuzu ya da ‘biz’ ve ‘onlar’ arasına bir işaret koyma isteğimizi yansıtır (O’Dowd, 2005: 14-15). Dolayısıyla Heyman’ın belirttiği gibi sınırlar sözkonusu bu farklılığı korumak ve pekiştirmek için sağlamlaştırılırlar (Heyman, 1999: 620).

Devletin teritoryalitesi ve ideolojisi, kimliklerin inşa edilmesindeki bu farklılık ve ayrılıkları etkin olarak kullanır. Sınırlar bu nedenle, sosyal kurumların ve güç ilişkilerinin hem sembolleri hem de göstergeleridir. Ve onlar farklı kurumsal uygulamalar içindeki günlük yaşamın parçası olurlar (Newman ve Passi, 1998: 194).

O’Dowd’un (2001) vurguladığı gibi, sınırlar sadece sosyal birliği oluşturmakla kalmazlar, bu birliğin içindeki mütakabiliyetin doğasına da bağlıdır. Müşterek güvenliğin sağlanması ve yardım, mütakabiliyetin en önemli biçimleri arasındadır. Bunlar da zaten var olan sınırları daha da kuvvetlendirir. Dolayısıyla bölgesel sınırlar bir yandan içine aldıklarını şekillendirirken diğer taraftan da içindekiler tarafından

şekillenir. Bir başka ifadeyle “sınırlar insan toplumunun iki evrenselleştirici özelliğini ifade eder: sosyal kapsamlılık ve sosyal dışılama”(O’Dowd, 2001: 67).

Sınırlar semboller oldukları gibi söylemler ya da anlatılardır da. Bu söylem ve anlatılar yukarıda üzerinde durduğumuz ulusal, sosyal, siyasal vs. kimliklerin sınırlarına işaret eden “biz” ve “öteki” gibi sembolik söylemlerden farklıdır. Burada sınırın söylem veya anlatısıyla kastettiğimiz şey sınıra çeşitli şekillerde kutsallık, cinsiyet vb. özellikler yükleyen anlayışlardır. Newman ve Paasi sınıra çeşitli biçimlerde değer yüklemeyi “sınırın ikonografisi” olarak değerlendirirler (Newman ve Paasi, 1998: 196). Bu yazarlara göre ‘sınırın ikonografisi’ni özellikle metinsel varlıklarda görebiliriz. Metinler sınırları çeşitli biçimlerde ikonlaştırarak ‘teritoryal sosyalizasyon’ bilincini ve ulusal kimliği pekiştirmeye çalışırlar. Özellikle coğrafya ve tarih eğitiminde sınırın ikonografisi tekrar tekrar üretilir. Bir başka ifadeyle bu ikonografiler aslında teritoryanın anlamlarının ve tarihin inşa edilmesinin sembolleridir (Paasi, 1998: 76).

Paasi, *Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World of Flows* başlıklı makalesinde sınırların sadece arazi üzerindeki çizgiler olmadığını, her şeyden önce sosyal uygulama ve söylemlerin göstergeleri olduğunu vurgular (Paasi, 1998: 75). Üstelik bu uygulama ve söylemler sadece sınır bölgeleriyle de sınırlanamaz, zira onlar bütün topluma yayılmıştır (Paasi, 1999: 670). De Certeau’nun (2009: 224) ifadesiyle anlatılar “öncelikle onama, imkân verme, sağlama daha doğrusu kurma işlev”lerine sahiptirler.

“Toplumun manasının ve onun sınırlarının inşa edilmesi anlatılar aracılığıyla gerçekleşir: ‘öyküler’ insanlara ortak deneyimler, tarih ve anılar sağlar ve o suretle bu insanları birbirine bağlar. Anlatılar sadece temsil kipleri olarak anlaşılmamalıdır, ayrıca sosyal yaşamı ve uygulamaları ciddi olarak şekillendiren söylemler olarak da anlaşılmalıdır. Anlatılar ulus, devlet ve teritoryanın hayati önemdeki kurumlarıyla bağlantılıdır. ‘Biz’ ve ‘diğerleri’ arasındaki sınırlar, ‘diğerleri’ni dışlayan ve ‘bizi’ kuran temel unsurlardır. Bundan dolayı sınırlar kurumun spesifik bir biçimidir” (Paasi, 1998: 75).

Sınırlar kurumların özel biçimleri oldukları için sadece sınır bölgelerinde var olmazlar, onlar aynı zamanda eğitim (tarih, coğrafya vs.), medya, flimler, hikayeler, şiirler, törenler, hafızalar ve gösteriler gibi birçok alanda açıkça görülürler (Paasi, 1998 ve 1999; Newman ve Paasi, 1998).

Çalışmalarından birini Finlandiya-Rusya sınırında yapan Paasi sözkonusu söylem ve uygulamaların dönemlere göre nasıl değiştiğini ele almıştır. Sovyet dönemi boyunca bu sınır, Finlandiya ulusal kimliğinin oluşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Sözkonusu bu “sınır Finlandiyalılar tarafından ‘ebedi ve ezeli karşıtlık’ın (eternal opposition) mitik bir göstergesi olmuştur” (Paasi, 1999: 671). Sovyet sisteminin çökmesiyle birlikte bu söylem ve uygulamalar yerini ekonomik, siyasi, kültürel ve askeri söylemlere bırakmıştır. Sınır, Sovyet döneminde sıkıca kapalı ve bir tabu olarak görülürken, Sovyet sonrası dönemde yirmi altı geçiş noktasıyla adeta görünmez olmuştur (Paasi, 1999: 671–3).

Ashley’e göre “önemli olan sınırın nerede olduğu sorusu değildir, fakat onun direnci karşısında ve uygulamaları yanında, bu sınıra nasıl maruz kalındığı ve nasıl ritüelleştirildiğidir (Aktaran: Paasi, 1998: 75–6). Bu bağlamda Sahlins (1998) İspanya ve Fransa sınırındaki Katalonya bölgesindeki Cerdanya Vadisi üzerine yaptığı tarihsel çalışmasında vatandaşlığın ulusal sınırlar aracılığıyla nasıl oluşturulduğuna dikkati çeker. “Fransız ve İspanyol vatandaşlığının sınır bölgesindeki inşası, onyedinci yüzyıldan sonra ulusal teritoryal sınırların ve teritoryal egemenliğin doğuşuyla çok yakından bağlıdır” (1998: 34). 1660’ta Fransız ve İspanyol monarşileri vadiyi Pyrenees Antlaşması’yla kendi aralarında iki yetki alanına böldüler. Bu bölünmeden sonra Cerdanyalılar vadinin bölünmesinin beklenmeyen bir sonucu olarak kendilerini Fransız ya da İspanyol olarak tanımlamaya başladılar (Sahlins, 1998: 34).

Sınırlar sembolizmin başta gelen taşıyıcıları olmakla beraber çok açık biçimde fiziksel varlıklardır da (Anderson ve O’Dowd, 1999: 595). Sınırların fiziksel varlıklar olarak görülmesinin en iyi örneğinin Berlin Duvarı olduğu söylenebilir. Sınırlar çeşitli biçimlerde işaretlenirler. Bazen bir sınır taşı, bazen bir nehir ya da sıra dağlar sınırı gösterir. Fakat bir de sınıra inşa edilen duvarlar vardır ki belki de

insanlar arasına örülen en yaralayıcı ve acımasız olanlarıdır. Bunlar “insanlar arasında etno-teritoryal ayırmanın bir ifadesi olarak inşa edilirler” (Newman, 2005: 19). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya’yı Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölen Soğuk Savaş’ın somut sembolü olan Berlin Duvarı bunun en iyi örneğidir. Ancak Soğuk Savaş’ın bu maddi sınırını aratmayan ve 2000’nin hemen başında inşa edilen *Ayırma Duvarı* (Seperation Wall) İsrail’i Filistin’den somut bir şekilde ayırmıştır. Newman bu duvarın dikkat çekici özelliklerinden birinin günümüzde siyasi sınır fikrinin, bir harita üzerindeki bir çizgi olmakla kalmayıp yerdeki coğrafik bir gerçek olarak somutlaştığının ve maddileştığinin açık bir göstergesi olduğunu vurgular (Newman, 2010b: 101).

“Bir sınır ne kadar az “doğal”sa, karmaşık gerçekliği o kadar göz göre göre bozar, savunması o kadar fazla dikkat ve bilinçli çaba ister, o kadar çok baskıya ve şiddete davetiye çıkarır. En fazla barışçıl ve en az korunan devlet sınırları, bütünüyle bakıldığında, “kendi içine bakan” içsel birlikteliği olan nüfusun yerleştiği toprak parçasının sınırlarıyla bir biçimde örtüşür. Sık ve yoğun ekonomik ve kültürel alışveriş içindeki alanları boydan boya kesen sınırlar neredeyse her zaman çatışmanın ve silahlı mücadelenin bir hedefi olmuştur” (Bauman, 2009: 199–200).

Kurczewska’nın modernist bir sınır metaforu olarak tanımladığı “kapalı kapı” ya da “mühürlü kapı”nın en iyi örneği “demir perde” metaforudur. Bu metafor Doğu ile Batı arasındaki ideolojik güç mücadelesini resmeder. Bir başka ifadeyle bu metafor sınırın her iki tarafındaki sosyal varlıkların radikal uyumsuzluk varsayımına ve sınırın ayırıcı fonksiyonuna hararetle vurguda bulunur (2009: 201). Bu durumun en iyi örneği Sosyalist Doğu (SSCB) ile Kapitalist Batı idi. Owen Lattimore dünyayı iki kutuba ayıran bu sınır anlayışının yeni olduğunu ve Çin Seddi gibi eski sınır anlayışlarından çok farklı olduğunu dile getirir:

“Amerikalı-Batılı gruplar ve Doğulu-Sovyet-Çinli gruplar arasındaki sınırlar, çok anlamlı bir sebepten dolayı Çin Seddi tipindeki sınırlardan farklıdır: bu grupların her biri her şeyi kapsayan ve bütün dünyayı yönetimi altına almaya eğilimi olan iktisadi ve sosyal örgütlenmenin birleşmiş bir kurumsal sistemini temsil ederler” (Lattimore, 1962: 491).

Dolayısıyla modern çağın ve özellikle de yirminci yüzyılın ideolojik ve siyasal sınırları başka hiçbir dönemle kıyaslanamayacak kadar anlam ve sembol yüklüdürler. Bu bağlamda Mignolo ve Tlostanova yirminci yüzyıldaki sınırların diğer dönemlerdekinden ayırıcı boyutları üzerinde dururlar:

“‘Sınırlar’ sadece coğrafik değildir, bunun yanında siyasal, öznel (örneğin kültürel) ve epistemiktirler ve sınır boylarının aksine birçok ‘sınır’ düşüncesi, gücün kolonyalitesi tarafından kurulan ilişkiler sayesinde her iki tarafta birbirine bağlı olan insanların, dillerin, dinlerin ve bilginin varoluşunu ima eder. Bu kesin anlamda sınırlar, insanlık tarihindeki doğal ya da ilahi tarihsel süreçlerin doğal bir sonucu değildir, fakat onlar modern/kolonyal dünyanın tam da kuruluşu içinde yaratıldılar” (Mignolo ve Tlostanova, 2006: 208).

Böylece, modern kolonyal dünyadaki sınırın coğrafik, epistemik ve öznel tipleri Avrupalı emperyal ve kolonyal genişleme bakış açısından meydana getirilerek neredeyse dünyanın her tarafına empoze edildi.

2. 3. 3. Çelişkili ve Çok Yönlü Fenomenler Olarak Sınır

Sınırların en önemli özelliklerinden biri de çelişkili ve çok yönlü olmalarıdır. Onlar bir taraftan dış dünya ile aramızdaki engeller iken, diğer taraftan da dış dünyayla temas yerleri ve giriş kapılarıdır (Anderson ve O’Dowd, 1999: 595).

Onlar aynı anda... koruyucu ve hapsedici, fırsat ve/veya güvensizlik alanları, temas ve/veya çatışma bölgeleri, işbirliği ve/veya rekabetin, kararsız kimliklerin ve/veya farklılığın saldırgan iddialarının alanlarıdır. Bu açıkça görünen dikotomiler zamana ve yere göre değişebilir, fakat çok ilginç bir şekilde, aynı insanlar, iki devletle ilgilenmek zorunda olan bazı insanlar, arasında eşzamanlı olarak bir arada var olurlar (Anderson ve O’Dowd, 1999: 595-6).

Wilson ve Donnan’a göre “kültürün hudut bölgeleri, devletin sınır bölgeleriyle rekabet edebilen rejimlerdir” (1998: 11). Bu kültür yapıları, devletin gücüne ve

uluslararası sınırlardaki insanları bölen ve birleştiren kültürel bağlara bağlı olarak sınırları yıkabilen ya da güçlendirebilen bir özelliğe sahiptir (1998: 11). Diğer taraftan sınırlar sadece çizgilerden ibaret değildir. Onlar aynı zamanda yerleşilen gri bölgelerdir ya da bir devlet otoritesinin bittiği ve diğerinin başladığı yerlerdir (Banerjee, 2010: 138). Ayrıca sınırlar farklı aktörlerin farklı ve hatta birbirleriyle çelişebilen anlam ve işlev yükledikleri yerlerdir. Dolayısıyla sınırlar tam da bu özelliklerinden dolayı çok anlamlı, çok işlevli ve de çelişkili bir yapıya sahiptirler.

Cuningham ve Heyman (2004), engelleme (enclosure) ve geçişin (mobility) birbirlerine karşı olarak tanımladığını, bu yüzden de sınırların politik, ekonomik ve kültürel mücadeleler aracılığıyla yönetilen sosyal süreçler olarak düşüncelerimize yansıdığını ifade eder (Cuningham ve Heyman, 2004: 293). Söz konusu yazarlara göre engelleme ve geçiş sınırlarda birleşirler. Giriş, kaçınma, sorgulama, sınıflama, soruşturma, yasaklama, kolaylaştırma ve yeniden değerlendirme gibi muhtelif süreçler sınırda birleşirler (Cuningham ve Heyman, 2004: 295). “Engelleme alan oluşturmak için çok önemliyken, geçiş ise sadece tekrarlanan bağlantıların oluşturulduğu bir yer değil, fakat aynı zamanda belli bazı hareketlerin içsel diğerlerinin de dışsal olduğunu tanımlar” (Cuningham ve Heyman, 2004: 295).

Borderscape

Suvendrini Perera istikrarsız ve çok katmanlı sınır alanlarının farklı biçimlerinin yapılışını ve yeniden yapılışını betimlemek amacıyla *borderscape* kavramını kullanır. Perera’nın *borderscape* (sınırgövdesi) kavramsallaştırması “ortaya çıkan uzamsal düzenlemeler kadar örtüşen yerleştirmeler ve farklı geçicilikleri de kapsamaya izin veren” bir yaklaşımdır (2007: 206–7). Perera’dan ilham alan Rajaram ve Grundy Warr söz konusu kavramı üyelik ve gayri-üyelik arasındaki sınırın anlamının itiraz edilebilirliği esasını vurgulamak için kullandığını ifade eder (2007: xxviii). Bir başka ifadeyle söz konusu yazarlar *borderscape* metaforunu sınırın karmaşıklığına, çok yönlülüğüne ve canlılığına işaret etmek amacıyla kullanırlar. Dolayısıyla bu kavram “perspektifsel, ilişkisel, hareketli vb. sınır çalışmalarına imkân tanıyan bir giriş noktasıdır” (2007: x). *Borderscape* dingin bir biçimde duramaz, çünkü o, birçok aktörün ve birçok bedenin olduğu ve her

birinin farklı tarihleri, dayanışmaları, koruma, kaygı ve güvenlik söylemlerini haykırdığı bir yerdir. Dolayısıyla *borderscape* sınırın gizlenmiş olan siyasalarına, ekonomilerine ve deneyimlerine dair diğer anlamlarının hayaletini hatırlatır (2007: xxix).

2. 3. 4. Engeller Olarak Sınırlar

Anderson, kapitalist sınırların kendine özgü doğasının pre-kapitalist teritoryaliteden kapitalist teritoryaliteye doğru gerçekleşen tarihsel dönüşüm açısından anlaşılması gerektiğini ifade eder (2001a; 2001b: 226). Kapitalizmden önce servet ya da zenginlik siyasi gücün hâkimiyetinde iken kapitalizmle birlikte servet güce hâkim oldu. Böylece devlet sınırları da niteliksel olarak farklılaştı (Anderson, 2001b: 226).

Anderson’a göre yirminci yüzyılın önemli bir bölümünden 1970’e kadar hâkim olan devlet kapitalizminin eğilimi, işgücünün göreceli büyümesinin sermayeyle, politika ve ekonominin entegrasyonu ve devlet sınırlarının kapanışı ya da yükseltilmesiyle ilgiliydi. Teritoryal sınırların yeniden üretilmesini teşvik eden çağdaş kapitalizmin en büyük özelliklerinden biri çatışmalı sermaye-işgücü ilişkilerini yönetmek zorunda olması ve artan sınır ötesi akışları ya da yoğun küreselleşmeye eşlik eden potansiyel işgücü akışını düzenlemektir. Bu nokta teritoryal devlet sınırlarının merkeziliğinin devamını çok güçlü bir şekilde pekiştirir (2001b: 229–30).

Devletler kendi sınırlarını kontrol etmeye gereksinim duyarlar. Zira sınırlar ait oldukları devletlerin ilk savunma çizgileri, sosyal baskı kurumları ve devlet gücünün çeşitli sembolleridir. Fakat sınırdaki yaşayan insanlar genellikle politik kurumların ve devletle rekabet eden gayri resmi ağların üyeleri olarak hareket ederler. Buradaki aktivitelerin çoğu ilk bakışta politik ya da devlete karşı bir tehdit gibi görünmeyebilir. Ancak yine de onların çoğu, kaçakçılık ve izinsiz girişler gibi, kesinlikle yasadışıdır ve devletle çok fazla ilgilidir (Wilson ve Donnan, 1998: 10). Bir sınırın özü “kendini”ni “öteki”nden ayırmaktır, bir başka deyişle bir sınırın en büyük fonksiyonlarından biri bir engel olarak rol oynamaktır. Sınırlar girilmesi istenmeyen “zararlı” unsurları –insan, eşya, silah, uyuşturucu maddeler vs.-

engellerler. Kültürel sınırlar ise bir yerdeki çoğunluğun baskın pratikleriyle uyumlu olmayan değerlerin içeri sızmasını engeller (Newman, 2005: 14–5).

Heyman, *Why Interdiction? Immigration Control at the United States-Mexico Border* (1999) adlı makalesinde, sınırlardaki yasaklama ya da engellemenin hem pratik hem de sembolik boyutları olduğunu ifade eder. Pratik açıdan sınır geçişleri yasadışı varlıkların içeriye girmeleri demektir; sembolik açıdan ise sınırlar tehlikeli olarak görüldüğünden onların sağlamlaştırılması çok hayati bir meseledir (Heyman, 1999: 620).

Yanı sıra Heyman, uluslararası sınırların iki mühim yönden “oyunun kurallarının kenarları” olarak rol oynadıklarını belirtir (1994: 52). İlk olarak, sınırlar devlet bürokrasilerinin kimin ve neyin teritoryalleştirilmiş kuralların içine, yani oyunun içine dahil olabileceğinin düzenledikleri yerlerdir. Bunun en açık örneği ithalat ve ihracat düzenlemeleri ve gümrük tarifeleridir. Heyman’a göre sözkonusu bu eylemlerde uygulama özellikle önemlidir, çünkü bu uygulama sınırda yapılır. Bir başka ifadeyle sınırlar devletin teritorya içinde yürürlükte olan kurallarla uyumlu olmaya zorlandığı ilk yerlerdir (1994: 52).

İkinci olarak, sınırlar ‘teritoryal dışlanmışlar’ın oyunun kurallarıyla ilk karşılaştıkları (ya da girebildikleri) yerlerdir. Heyman’a göre Meksika sınırı Birleşik Devletler’deki sosyal güvenlik kurumlarına ve diğer kaynaklara erişmek için tam da ‘oyunun kuralları’yla karşılaşıldığı örnek bir durumdur. “Bu kurumlar sadece sınıra özgü olmamakla birlikte orada özel bir biçim alırlar” (Heyman, 1994: 52).

Özellikle 1950 ve 1980’nin sonları arasındaki dönemde Avrupa’da sınırlar kararlı ve keskin bir şekilde işaretlendi (O’Dowd, 2005: 29). Bu dönemde devletler ekonomi, siyaset ve vatandaşlarının kültürü üzerinde daha önce görülmemiş bir kontrol mekanizması oluşturdular ve sınır-ötesi akışı düzenleyen bir kapasite elde ettiler. Dolayısıyla sözkonusu bu dönemde sınırlar etkin engeller olarak işlev gördüler (O’Dowd, 2005: 29). Bununla birlikte Waterman’nın da belirttiği gibi İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan dünyanın politik sınırları büyük ölçüde kültürel ve etnik farklılıklardan ziyade sosyal ve iktisadi ideolojik farklılıklara

dayandı (Waterman, 2002: 28). Bu ideolojik farklılıklar dünyayı iki kutuba ayıran Batı'nın kapitalizmiyle Doğu'nun komünizmiydi.

Böylece 20. Yüzyılda sınırlar dünyanın birçok yerinde aynı dili ve kültürü paylaşan toplulukları ikiye ayırmıştır. Dolayısıyla her şeyden önce sınırın engelleyici özelliği sınır bölgelerinde ikamet eden bu topluluklar için geçerlidir. En başta da sınırların ikiye böldüğü aşiret gibi akrabalık ilişkilerine dayanan sosyal oluşumlar için tam anlamıyla bir engel olmuştur.

2.3.4.1. Panoptik Olarak Sınır

Toni Payan, *The Three U.S.-Mexico Border Wars: Drugs, Immigration, and Homeland Security* (2006) adlı eserinde Bentham'ın "Panoptik Hapishane" kavramı ile Foucault'nun devletin toplum üzerindeki gizli gözetleme ve kontrol güçlerini ifade eden "panoptikon" kavramını ABD'nin sınır politikalarıyla ilişkilendirir. Payan, ABD yönetiminin uluslararası sınırlarında, polis devletinin gücünü kullanarak muazzam bir kontrol ve gözetleme görevini yerine getirdiğini ve böylece sınır bölgelerindeki bütün sınır geçenleri kontrol ve gözetlemek için bir savaş sürdürdüğünü ifade eder. Payan, ABD'nin sözkonusu bu panoptik stratejiyi hudut hatları boyunca tam bir kontrol ve bütünsel bir gözetleme sistemi yaratma çabalarını yaklaşık yüzyıldır sürdürdüğünü ifade eder (2006: 114).

Gerçekten de sınırlardaki kameralar, sensörler, gece dürbünleri, x-ray cihazları, helikopterler, insansız hava araçları ve daha birçok ileri teknolojik donanımlı cihazlar ve bunlara ilaveten sınır karakolları ve gözetleme kuleleri sınır hattını tam da bir panoptik sisteme çevirmişlerdir. Aslında sınırdaki bu panoptik denetim mekanizması Foucault'nun da belirttiği gibi ulus devletin bütün bir toplumsal alana uygulamış olduğu gözetleme ve kontrol gücünün bir yansımasıdır. Bir başka ifadeyle "gözetleme yetisinin gelişimi, örgütlenme olarak devletler tarafından yaratılan idari iktidarın temelidir" (Giddens, 2008: 76). Bir kontrol metaforu olarak panoptikon toplumsal yaşamı kolonize eder ve yasal kodlara aldırış etmeyen dolayısıyla suçlu davranış olarak tanımlanan tüm anormallikler ile normallikler arasındaki sınırları inşa eder (Sibley, 1995: 83). Böylece, Sibley'in belirttiği gibi, kontrol, disiplin ve

diğer cezalandırma biçimleri toplumun her tarafına yayılır dolayısıyla bu panoptik ilkeye dayanan sosyal kontrol hapsedilmekten çok daha fazlasını ifade eder.

“Geleneksel devletler hudut boylarında bazen seyahat edenlerden ödeme ve zaman zaman da belge talep eden öncü karakolları kurmuşlardır. Ancak bunlar aslında genellikle devletler arasında olmaktan çok iller arasındaki kesimlerde bulunurlardı. Doğrudan ve dolaylı gözetimin birleşmesi (gümrük memurları, ve hudut muhafızları, artı merkezi pasaport bilgisi koordinasyonu) ulus-devletin ayırıcı özelliklerinden birisidir. Böylece ulus-devlet sınırları olan bir güç kabıdır; ...modern çağın üstün güç kabı (Giddens, 2008: 164).

Anderson’un belirttiği (1996: 5) gibi sınırlar ne kadar kapalı olursa onların sembolik ve pratik eşiklerinin etkileri de o kadar güçlü olur. Yönetimleri güce dayanan yöneticiler, güçlerini devam ettirmek için sınırların sert bir şekilde kontrol edilmesi gerektiğine inanır. “Demir Perde ve onun gözetim sistemi ve ölüm makinaları, Franco İspanyası’nın askerileştirilmiş sınırları, İsrail ve onun Arap komşuları arasında maruz kalınan sınırlar, iki Kore’yi ayıran 38. paralel, Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir’deki istikrarsız ateşkes hattı, Rum ve Türk Kıbrısı’nı ayıran bölme hattı... yirminci yüzyılın meşhur örnekleridir” (Anderson, 1996: 5-6).

Aslında yirminci yüzyıldaki bazı sınır kontroller ve gözetleme biçimleri sınırlardaki panoptik sistemin de ötesine geçmiştir. Doğu ve Batı Almanya arasına örülen Berlin Duvarı yirminci yüzyılda sınırın en üst seviyedeki yönetilme biçimlerinden birini teşkil eder.

“Modern çağda, Ölü Duvar’dan (Berlin Duvarı) daha çok dünyanın ilgisini çeken, daha çok korku ve daha fazla fantezinin kaynağı olan hiçbir sınır yoktur... Duvar önceki birleşik teritoryal devlet içinde ve tek bir şehir içinde dünyanın iki parçaya bölündüğü Soğuk Savaş’ın maddi sembolü oldu. O, kapitalist ve komünist sistemler, ‘plan’ ve ‘piyasa’, ‘güvenlik’ ve ‘özgürlük’ arasındaki karşıtlığı simgeleyen, yasalaştıran, cisimleştiren ve iki misli –ikon ve sembol- olarak işleyen işaretlerin efsanevi sonlarına hizmet etti. O, Demokratik Alman Cumhuriyeti’nin hafızasını bir sınır rejimi (Grenzregime) olarak önceden canlandırdı” (Borneman, 1998: 166–8).

Borneman, Berlin Duvarı'nın ve Doğu ile Batı arasındaki sınırın “modern tarihsel bir anomali” inşa ettiğini belirtir (1998: 179). Bir başka ifadeyle tek bir şehirde farklılığın ve karşıtlığın iki siyasal-iktisadi-kültürel sistemi inşa edildi. “Bütün sınırlar gibi bu sınır da böldü, kapsadı, kısıtladı ve sınırladı. O bir de istegin aşırı derecede üreticisiydi: o ucubeler, kahramanlar, hainler, arzular, sevgi ve nefret üretti” (1998: 179). Dolayısıyla bu sınır Soğuk Savaş'tan yayılan üretici ve kısıtlayıcı sınırların en güçlüsüydü.

Yirminci yüzyıl devlet sınırlarının en acımasız ve öldürücü olduğu bir dönemdir. Bu yüzyılda çoğu devlet sınırlarını mayınlarla döşeyerek onları adeta mayın tarlalarına çevirmiştir. Marian Golka'nın ifadesiyle “cesetler genellikle bu gibi sınır hatlarındaki ortak öğelerdir, çünkü sınır bölgesinin bu tipi her bir tarafın diğerini yok etmek için çaba gösterdiği bir alandır” (Aktaran: Kurczewska, 2009: 196-7). Bu, kaçışın olmadığı ve düşmanın ölmesi gerektiği bir “hendek hattı”dır. Bu hendek hattı ya da mayın tarlası bölünmenin azami derecede ve su götürmez bir şekilde negatif olduğunu gösterir ve “sadece temel değerler için açılır: yaşam ve ölüm” (Kurczewska, 2009: 197). Bu metaforlar savaşçı modernite imgesine dayanır. Bir başka ifadeyle ondokuzuncu ve yirminci yüzyılın savaşçı anlayışı ve ulus-devletlerin güç mücadelelerini askeri güçle çözmeye çalışmaları modernitenin bu özelliğinin açık bir göstergesidir¹⁵ (Kurczewska, 2009: 197).

2.3.4.2. Dıştalama Ya Da Banoptikon Olarak Sınır

Panoptikon fikrinden ilham alan Didier Bigo'ya göre “banopticon” bazılarını birşeyin dışında ya da hariç tutmayı ifade eder (Bigo, 2007: 6). İngilizce'de yasaklamak anlamına gelen “ban” kelimesi, Bigo'ya göre insanların düşüncelerinde köklenmiştir. Dolayısıyla banoptikon ‘biz’ ve ‘ötekiler’ ya da ‘vatandaş’ ve ‘yabancı’ arasındaki farka göndermede bulunarak sözkonusu ötekileri ve yabancıları sınırın dışında tutmaya çalışan bir kontrol biçimidir (Bigo, 2007: 6). Bigo bu kavramı

¹⁵ 5 Haziran 2011'de İsrail'in yaptığı katliam tam da bu anlayışın bir sonucudur. 1967 Arap-İsrail savaşının 44. yıl dönümünde, Suriye'de yaşayan Filistinliler, İsrail'in bu savaşta işgal ettiği Golan tepelerine yürümek istedi. Sınırdaki İsrail askerleri Filistinlilere ateş açtı ve bunun sonucunda 20'yi aşkın Filistinli öldü 300'den fazlası da yaralandı. Bu ve buna benzer dramatik olaylar yani sınırları ihlal edenlerin derhal öldürülmesi, ancak ulus-devletin teritoryal sınırlarının kutsallaştırılmış olmasıyla açıklanabilir.

özellikle mülteci kampları için kullanır. Zira mülteci kampları bir yandan mültecilerin ya da sığınmacıların içeri girmesini yasaklarken diğer yandan da bu ‘yabancı’ bedenleri tahakküm altına alan bir gözetim sistemidir.

Yabancı bedenlerin istenmemesinin birçok nedeni vardır ancak bunlar arasında belki de en dikkat çekici olanı bu bedenlerin bazı olumsuz metaforlar aracılığıyla ifade edilmesidir.

“Hastalığın yayılımı ve hayvan imgesi, açıkça başka bir şeyden söz etmek için kullanılan metaforlardır: Yabancıların istenmemesi... Bunu, hastalık ve hayvan kategorilerine ait kavramlarla anlatarak, yabancılara duyulan antipati doğallaştırılıyor ve hatta bu kategorilere ait nitelikler, yabancı bedenlerin değişmez ve kalıcı bir unsuru olarak görülüp ırkçı bir yaklaşım sergileniyor. Böyle bir söylemde, korkunun odağında göçmenlerin alışkanlıkları ve davranışları yoktur. Ne de o “yöre”nin insanının, işlerini kapacakları korkusu... Farklılıkları ve istenmeyen insan olmaları, varlıklarına ilişkindir” (Donnan ve Wilson, 2002: 236).

Bu açıdan bakıldığında, ulus-devletin sınırlarıyla beden sınırlarının birbirine benzediğini ifade eden sözkonusu yazarlar, her ikisinden de içeri kolayca girilebildiğini ve yine her ikisinin de dıştan gelecek bozulmalara karşı açık olduklarını, bu nedenle de hastalıklara ve davetsiz misafirlere karşı çok hassas olduklarını belirtirler (Donnan ve Wilson, 2002: 236).

Ancak ‘yabancı bedenler’in istenmemesi her zaman onların farklı olmalarıyla ilgili değildir. Hatta tam aksine onların hiç de yabancı olmamalarıyla da ilgili olabilir. Bunun en güzel örneğini Türkiye’nin sınır bölgelerinde görmek mümkündür. Neredeyse bütün sınır bölgelerinde yaşayan insanların komşu devletlerin sınır bölgelerinde yaşayanlarla ortak kültür, dil v.b. özellikleri paylaştıkları bilinen bir gerçektir. Bu açıdan sınırın diğer tarafındakilerle yaşanan bu benzerlik her şeyden

çok ulusal kimliği bozabilecek bir tehdit olarak görülmüştür.¹⁶ Dolayısıyla neredeyse bütün sınır komşuları bir paranoyak jeopolitik söyleme tabi tutulmuştur.

2.3.5. Köprüler ve Fırsatlar Olarak Sınırlar

Sınırlar bölme kadar birleştirme fonksiyonu da görür. Bir başka ifadeyle sınırların hareketi engelleyen bariyerler olarak var olmaları, aynı zamanda onların aşılmasının nedenlerini de oluşturduğunu söylemek mümkündür (Donnan ve Wilson, 2002: 154).

Ulus-devlet seçkinleri açısından sınırlar devletin egemenliğini, vatandaşlık haklarını ve yükümlülüklerini ve asayiş ve güvenliği tanımlayan önemli araçlarken, sınırda ikamet eden insanlar için ise fırsatlar ve engellerdir (Kamazima, 2004: 1-2). Bu bakımdan sınırlar gücün ve kültürün çelişkili olduğu, devletin merkezileştirme ve ulusal homojenleştirme süreçlerinin aksadığı ve zayıfladığı yerlerdir. Zira çoğu sınır kültürel çeşitliliğin bir arada olduğu alanlardır (Wilson ve Donnan, 1998: 26).

Hayatını sınır üzerinden kazanan ya da sınır sayesinde geçinenler için sınır bir fırsattır. Dolayısıyla sınırlar her zaman engelleyici yönüyle etkide bulunmaz, bazen fırsat sağlayan yönleriyle de etki bulunurlar. Flynn'in (1997: 313) ifadesiyle "sınır sakinleri serbestçe diğer tarafa gidip-gelebiliyorlarsa o zaman sınırlar onlar için *fırsat koridorları* olabilir."

Diğer taraftan günümüzde değişen siyasi ve iktisadi koşullar devletlerin eski tarihsel ve etnik bağları yeniden harekete geçirmelerine neden oldu. O'Dowd (2001: 72) bu durumun özellikle Doğu Avrupa ile Batı Avrupa arasında etkileşimi sağlayarak bir tampon bölgenin oluşmasına neden olduğunu vurgular. "Bu sınır bölgesi AB işgücü piyasası (özellikle Almanya) için ucuz işgücü (başta Polonya)

¹⁶ Bu bağlamda 1988 ve 1991'deki Saddam Hüseyin zulmünden kaçan onbinlerce Irak Kürdünün Türkiye-Irak sınırında aylarca mülteci durumunda kalmaları dikkat çekicidir. Her iki seferde de sınırlar uzun süren diplomatik görüşmeler sonrasında açılmış fakat mültecilerin Hakkâri ve Şırnak'taki akrabalarının yanına gitmelerine izin verilmemiş ve böylece muhtemel bir etkileşimin önüne geçilmek istenmiştir. Sonuçta Irak devletinin uluslararası baskılarla af ilan etmesine kadar onbinlerce insan sınır bölgesinde oluşturulan kamplarda (çadırlarda) tutuldu.

kaynağı oldu, ayrıca kırsal kesimdeki işçi ve tüccarlar için de bir mıknaatıs işlevi gördü” (O’Dowd, 2001: 72).

Özellikle son yıllarda dini, kültürel ve tarihsel bağları yeniden canlandırarak komşularıyla ve yakın çevresiyle etkileşime giren Türkiye, Osmanlı mirasını da devreye sokarak yeni bir sınır politikası yürütmektedir. Böylece daha önce genellikle bir engel olarak işlev gören sınırlar bu yeni politikayla bir köprü görevini görmektedir. Bir başka ifadeyle etrafı “düşmanlarla çevrili ülke” söylem ve politikasının yerini, komşularla “sıfır sorun” söylem ve politikası aldı. Sonuçta O’Dowd’un (2001: 75) da ifade ettiği gibi ‘sınır-ötesi işbirliği söylemi’, sınırı milliyetçi dayanışmanın sembolü olarak kullanmaktan vazgeçmenin önemli bir işaretidir. Ayrıca sınır-ötesi işbirliğinin artması dilsel ve kültürel çeşitliliğin fazla olduğu sınır bölgelerinde sınırın sembolik rollerinin gelişmesini de sağlamaktadır (O’Dowd, 2005: 27). Değişen bu koşullar çerçevesinde ulusal çıkarlar ideolojisi bir sınırın her iki tarafındaki yönetimler ve insanlar arasındaki fonksiyonel ilişkiler ve karşılıklı ihtiyaçlar doktrini nedeniyle zayıflamış görünmektedir. Asiwaju’nun da ifade ettiği gibi ulusal egemenlik ve onunla yakından ilişkili olan devlet sınırları ortadan kalkmamış olmakla birlikte onların dışlayan ve bölen fonksiyonları karşılıklı dahil etme ve temas fonksiyonlarından daha azalmış bir seyir izlemektedir (Asiwaju, 2002: 63). Bu durum günümüzde sadece Avrupa’da değil dünyanın birçok bölgesinde görülmektedir artık. Devlet sınırlarının bu şekilde geçirgenliğinin artmasının en önemli sebeplerinden biri birçok sınırın her iki tarafında bulunan ortak insan ve maddi kaynak faktörüdür.

Kısacası, Akgün ve Ünlü’nün (2010: 426) de ifade ettiği gibi Soğuk Savaş dönemine kadar “sınırlar, ülkelerin iletişim fırsatlarının önündeki engeller olarak görülür”ken, söz konusu dönemden sonra ise “ekonomik açıdan bir *kapı* veya kültürel açıdan bir *köprü*” olarak görülmeye başlandı.

2.3.6. Kurumlar ve Süreçler Olarak Sınırlar

Sınır çalışmalarının, sınırları toprak üzerindeki işaretler olarak görmekten onları çok boyutlu fenomenler olarak tanımaya geçişleri sınırların kurumsal özelliklerini

gündeme taşıdı. Anderson’a göre devlet sınırları hem kurumlar hem de süreçlerdir (1996:1). Kurum olarak sınırlar, siyasi kararlarla kurulur ve yasal metinlerle düzenlenir. Bu nedenle sınırlar temel politik kurumlardır. Sınırlar olmadan karmaşık toplumlardaki iktisadi, sosyal ve siyasi yaşam düzenlenemez. Ayrıca kurum olarak sınırlar, yasal anlamda mutlak otoriteyi (devleti) ve bireylerin kimliklerini yani ulusal ve vatandaşlık haklarını tanımlar (Anderson, 1996: 1-2). Kapsayan sınırlar eş zamanlı olarak hem kapsanan belirli bir alan için ayrı yasal bir kimlik oluştururlar hem de bu alan içindekileri ona katılmaya zorlamak için güç kullanır (Blandy ve Sibley, 2010: 280).

“Sınırlar iktidar ilişkilerinin ifadeleridir. Kurumlar gibi, onlar da açık ya da gizli kuralları, değerleri, yasaları ve ahlak kodlarını dışa vururlar. Bu nedenle sosyal eylemin kurucusudurlar ve hem engel hem de motivasyon kaynağıdır” (Paasi, 1998: 82).

Süreç olarak ise sınırlar, Anderson’a göre dört boyutludur: ilk olarak sınırlar devlet politikalarının araçlarıdır. Zira hükümetler kendi faydaları doğrultusunda onların fonksiyonlarını ve yerlerini değiştirmeye çalışırlar. İkincisi, hükümetlerin devlet sınırlarıyla ilgili uygulama ve politikaları buradaki fiili kontrolün derecesi tarafından zorlanabilir. Zira modern devletin, gücün ve yönetimin yegâne kaynağı olduğu iddiası en çok sınırlarda ihlal edilir. Üçüncü olarak sınırların özellikle yirminci yüzyılda ulusal kimliğin göstergeleri olarak anlaşılmasıdır. Bu bağlamda sınırlar politik inançların ve toplumsal birlik mitinin inşa edilmesinde ve bazen de bir teritoryal ‘doğal’ birlik miti hakkında önemli bir rol üstlenmiştir. Söz konusu toplumsal birlik mitini Benedict Anderson’un “Hayali Cemaatler” ifadesi çok güzel bir şekilde betimler. Dördüncü olarak sınırlar bir söylemi ifade ederler. Bir yandan sınırlara hem genel hem de özel anlamlar verilirken, diğer yandan da zaman zaman bu anlamlar değişebilir. Sınırlara hukuk, diplomasi ve politikada bağlamına göre değişik anlamlar verilir. Ayrıca bilimsel alanda da konuya yaklaşım biçimine göre – uluslararası ilişkiler, siyasal bilimler, antropoloji, sosyoloji, coğrafya, tarih v.b.- sınıra yine farklı anlamlar yüklenir. Fakat, Anderson’un da (1996: 2) belirttiği gibi ‘sınır’ kavramı, sınırda yaşayan ya da günlük yaşamları doğrudan sınır tarafından

etkilenen insanlar için sınır tarafından empoze edilen kurallar ve engellemelerle ilgilidir.

Sınırlar bir kez belirlendikten sonra öylece sabit kalan ve değişmeyen fenomenler değildir. Onlar insan yapımı olarak ortaya çıkan, bir süreliğine varlığını devam ettiren ve sonra da ortadan kaybolan tarihsel bir sürece bağlıdırlar. Birçok devlet, sınırlarını anlam ve rollerine bağlı olarak sürekli değiştirebilirler (Newman ve Paasi, 1998: 201). Anderson'un da yukarıda belirttiği gibi devletler kendi çıkarları doğrultusunda onların yerlerini ve fonksiyonlarını değiştirebilirler.

Borneman'ın (1998:189) işaret ettiği gibi sınırlar değişkenliğin ve çok yönlü girdilerin ürünleridir. Sınırlar, onların varoluşlarını eşzamanlı olarak bir yandan destekleyen diğer yandan da baltalayan çelişkili süreçlerden dolayı tesadüfen inşa edilir ve yerlerinden edilirler.

Sınırlar sadece yer üzerindeki çizgiler değil, yeniden hayal etmeye ve yeniden yorumlamaya bağlı olan sosyal süreçlerdir, dolayısıyla her şeyden önce sosyal fenomenlerdir (Van Houtum, 2005b: 39). Bu bakımdan sınırlar sadece belli yerler ya da olaylar olarak değil sosyal süreçler olarak da anlaşılacak zorundadırlar (Zartman, 2010: 2).

Sınırların hem kurum hem de süreç olarak işleminin en açık örneği ulusçulukta görülebilir. Zira “ulusçuluk sınırların korunması olduğu kadar sınır oluşturma bir süreci de olabilir” (Conversi, 1995: 79). Conversi, özellikle kimliklerin birbirinin içine girdiği durumlarda sınırların yeniden kurulma zorunluluğuyla karşı karşıya olduğunu ifade eder. Bu çaba ilk ya da önceden var olan ulusal sınırları korumanın bir girişimi olarak ulusalcı elitler tarafından sıklıkla gösterilir (Conversi, 1995: 79).

Paasi'nin belirttiği gibi, devlet kimliğinin sınırları dış politikanın ayrılmaz bir parçası olan risk ya da tehlike söylemi aracılığıyla korunur (Paasi, 1998: 85). Aslında bu söylem sadece dış politikayı değil aynı zamanda iç politikayı da manipüle eder. Sibley'in ifadesiyle “kültürel türdeşlik miti bir taraftan ulus-devletin ayakta

kalmasını gerektirirken, diğer taraftan da ulus adına yönetilen iç ve dış politikalara da destek sağlar” (2003: 110).

Prescott ve Triggs’e göre uluslararası sınırların durumundaki değişimler üç temel nedenle meydana gelebilirler. İlki sınırların evrimi boyunca tahsis edilmiş hatlardan sınırlandırılmış hatlara ve işaretlenmiş hatlarla ilgili durumlardaki değişimler. İkinci değişim nedeni ise herhangi bir savaş sonucunda yenilen bir devletin dezavantajlı duruma düşmesinden kaynaklanır. Üçüncü olarak da iki devlet arasında bölgesel bir münakaşanın bir mahkeme kararıyla çözüme kavuşması sonucunda meydana gelen değişim (Prescott ve Triggs, 2008: 71-2).

Sınırların değişmesinin analiz edilmesi Prescott ve Triggs’in belirttikleri gibi birçok açıdan önemlidir. Sınırlardaki devlet politikalarının işleme tarzı özellikle de sınırdaki toplulukların sosyo-ekonomik yaşamını derinden etkileyip yeniden şekillendirebilir. Misak-ı Milli ile Türkiye’nin yeni sınırlarının belirlenmesi bu sınırın her iki tarafındaki toplulukların yaşamını derinden etkilemiştir.

Sınırların değişmesi ya da belirlenmesi sonucunda ortaya çıkan bir başka önemli nokta da sınırın her iki tarafında karşılıklı nüfus mübadelelerinin yapılmasıdır. Bu durumun en iyi örneklerinden biri Cumhuriyet’in ilk yıllarında Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesidir. Bu noktaya ileride değinileceği için şimdilik bu kadarını söylemekle yetinelim.

2.3.7. Sınırlar ve Zihinsel Haritalar

Sınırların devletin ulusal kimlik oluşturmada için çok önemli bir rol oynadığı yukarıda ayrıntılı olarak ifade edildi. Bunun yanı sıra bir devletin vatandaşlarının zihinlerindeki haritalar da yerine göre bu kimliği güçlendiren ya da zayıflatan bir özelliğe sahiptir. Migdal’ın (2004: 7) ifade ettiği gibi çoğu zaman “sınırlar insanların zihinsel haritaları tarafından korunur ve oluşturulur”. İnsanların zihinlerindeki bu haritalar vatani yabancı teritoryadan, içeriği dışarıdan, bilineni yabancından ayırır (Migdal, 2004: 7). Söz konusu bu zihinsel harita, devletin sınırlar çizerek oluşturduğu ve bunun sonucunda inşa ettiği bir ulusal kimlik çerçevesinde oluşur. Bir başka

ifadeyle hayali toplumun hayali sınırları olarak oluşturulur. Yuval-Davis ve Stoetzler'in ifade ettiği gibi, devletin teritoryal sınırları, içinde kolektivite sınırlarının hayal edildiği başlıca yoldur, yani insanları bir ulusa ait olanlar ve olmayanlar şeklinde bölen bir hayaldir (Yuval-Davis ve Stoetzler, 2002: 331). Dolayısıyla bir ülkedeki insanların sahip olduğu zihinsel harita sınırların yeniden çizilmesi sonucuna bağlı olarak ulus-devlet merkezli bir özellik gösterir. İnsanlar zihinlerindeki bu haritalarla bir taraftan içeriye güvenli bir coğrafya olarak algılarken, dışarıyı da korku coğrafyaları olarak üretir. Ancak psiko-sosyal coğrafyanın zihinlerdeki bu diyalektik üretimi kendiliğinden gerçekleşmez. Bir başka ifadeyle “güvenli” ve “korku” coğrafyaları genellikle ulus-devlet seçkinleri ya da yöneticileri tarafından üretilir ve halka empoze edilir. Mesela kısa bir süre önce aynı sınırlar içinde bulunan ve genellikle aynı kültürün hâkim olduğu bir yer, sınırların yeniden çizilmesi sonucunda tehdit veya korku coğrafyası olabiliyor. Bunun en güzel örneklerinden biri Doğu ve Batı Almanya arasında Berlin Duvarı'nın inşa edilmesinden önceki ve sonraki durumdur. Bir başka önemli örnek de nerdeyse Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri (son birkaç yıldır “komşularla sıfır problem” politikasının benimsenmesine kadar) iç ve dış politikaya hâkim olan “üç tarafı denizlerle, dört tarafı düşmanlarla çevrilmiş ülke” söylemidir.

Fakat devlet merkezli ya da resmi zihinsel haritalar her zaman herkes için geçerli değildir. Zira sınırlar ve haritalar “çok farklı yollardan deneyimlenebilirler ya da hayal edilebilirler” (Yuval-Davis ve Stoetzler, 2002: 331–2). Özellikle de sınır bölgelerinde yaşayan insanların zihinlerindeki haritalar resmi ya da devlet merkezli olanlardan farklı olabilirler. Çünkü bazı sınır bölgelerinde yaşayan insanlar için sınır onları yabancından değil birbirlerinden ayırmıştır, aşiretlerinin egemenlik alanını (teritoryasını) bölmüş, sahip oldukları bağları koparmış adeta kan akışını durdurmuştur. Bu nedenle sözkonusu bu insanların hem toplumsal bellekleri hem de zihinsel haritaları ülkenin geriye kalan insanlarınkinden farklıdır. Dolayısıyla bu zihinsel haritada, ulus-devletçi zihinsel haritanın aksine, sınırı daha çok menfi yönleriyle deneyimleyen bir algı söz konusudur.

“Gerçek etkisi nasıl olursa olsun sınırlar, sınır insanların zihinsel haritalarının ve algılarının bir parçasıdır. Sınırın eş zamanlı olarak bölen ve birleştiren paradoksu bu zihinsel haritanın dolaysız bir sonucudur. Sınırlar uzun sosyal ve kültürel tarihi bağlara sahip olan her iki tarafta yaşayan insanları böler, fakat onların sınıra bağlı olmaları nedeniyle aynı zamanda onları birleştirir de. Sınırın bu paradoksal karakteri, ulus inşasının bulanıklığının bir metaforu olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Bu, sınırların etnik, kültürel ve zihinsel açıdan incelenmeleri için güçlü bir argüman olabilir” (Baud ve Schendel, 1997: 243).

Diğer taraftan birçok durumda sınır topluluklarının uzamsal anlayışı ile ulus-devletinki birbiriyle çelişebilir. Ya da “Okul haritalarına diğer zihinsel haritalar tarafından meydan okunabilir” (Migdal, 2004: 7). Dolayısıyla sınırlar belli bir devletin vatandaşları için bir tek ve aynı anlamı ifade etmez. Andirana Kemp (2004: 97), sınırın İsrail devletinin vatandaşları olan Filistinliler ve Yahudiler için nasıl farklı anlam ve önem taşıdığını şöyle ifade eder:

“Sınır dramatik bir biçimde Filistinliler ve Yahudiler için farklı anlamlar taşır. Gerçekten, “sınır” -hem güç ilişkilerinin uzamsal bir sahnesi hem de dolambaçlı bir nesne olarak- ikili bir sürecin alanını oluşturmaktadır. Bir taraftan “sınır bölgeleri” ve “sınır insanları” gözetleme, teritoryalleştirme ve merkezileştirme aracılığıyla devlet gücünün şiddetlenmesiyle karşılaşılır. Bu bağlamda, devletin “özü” olarak batılı sosyo-politik kuram tarafından saygı gören, devletin rasyonelleştirmesi ve disiplinci idaresi uçlarda kesin bir şekilde arttırılmıştır. Diğer taraftan ise “sınır”, içinde Filistinli vatandaşların tehlikeli olarak oluşturulduğu normalden farklı bir alan olarak işlev görür. Yani hem ulusun etnonasyonal projesinin dışında bırakılan hem de yönetim gücünün kapsamına alınan bir biçimde” (Kemp, 2004: 97–8).

Paasi, *Bounded Spaces in a 'borderless world': Border Studies, Power and the Anatomy of Territory* (2009) adlı makalesinde, teritorya ve onun sınırlarıyla ilgili düşüncelerin nasıl oluşturulduğuna ve toplum tarafından kabul edilen imajların nasıl şekillendiğine dikkat çekmektedir (2009: 226). Bu bağlamda Paasi, Shields'den (1991) aldığı “toplumsal uzamsallaştırma” (*social spatialization*) kavramına

başvurur. Shields, *toplumsal uzamsallaştırma* kavramını, inşa edilen bir peyzaj içindeki müdahalelerle birlikte varsayım ve kolektif mitolojileri de kapsayan bir toplumsal betimleme düzeyindeki uzamsalın devam eden sosyal oluşumunu belirtmek için kullanır (Aktaran: Paasi, 2009: 226). Paasi bu kavramı “uzamsal toplumsallaştırma” (*spatial socialization*) biçiminde değiştirerek yukarıdaki sorulara cevap vermeye çalışır. Paasi’ye göre “*uzamsal toplumsallaştırma*, bireysel ve kolektif aktörlerin teritoryal olarak sınırlandırılmış belli uzamsal varlıkların üyeleri olarak toplumsallaştırılması, kolektif teritoryal kimliklerin öğrenilmesi ve onların yeniden üretilmesine katılmak, paylaşılan geleneklerin ve temel uzamsal imgelerin (sınırlarla ilgili görüşler, bölgesel bölünmeler, bölgesel kimlikler vs.) çekişmesi” olarak tanımlanabilir (2009: 226). Paasi *uzamsal toplumsallaştırma*’nın teritoryal olarak uygulanan “sembolik şiddet” sürecinin bir parçası olduğuna dikkat çekerek şöyle devam eder:

“Uzamsal toplumsallaştırma ulusal eğitime, -özellikle de tarih ve coğrafya içindeki- ve vatandaşlar arasında devlet teritoryalitesinin tekrar tekrar üretilmesindeki en önemli uygulamalardan biri olan medyanın etkilerine işaret eder. Tarih geçmişin teritoryalleştirilmesiyle ilgilidir, coğrafya ise şimdi ve geleceği teritoryalleştirmede kullanılır. Ve bu da çoğunlukla haritalar aracılığıyla yapılır” (Paasi, 2009: 226).

Bu bakış açısı toplumun ve hafızanın nasıl teritoryalleştirildiğini anlamak için bazı önemli imkânlar sunar. Ayrıca bazı politik ve idari söylem ve uygulamaların analiz edilmesinde de yol göstericidir.

İnsanların algılarında sınırların bir engel olarak görülmesi çoğu zaman onların sınırın diğer tarafı hakkındaki bilgilerinin yetersiz olmasından kaynaklanır. Breitung’a göre özellikle sınırlar açıldığında diğer taraf hakkındaki bilinç eksikliği çok etkili bir zihinsel sınır oluşturabilir. “Örneğin Berlin Duvarı’nın kaldırılmasından yıllar sonra bile Berlin’de yaşayan insanlar şuan ki hayali sınırları nadiren geçiyorlar” (Breitung, 2009:104). Bilinç eksikliğinin neden olduğu zihinsel sınırlar yanında “etkinlik alanı ve farkındalık (awareness) arasındaki ilişkiler de karşılıklıdır. “İnsanları sınırları geçmeye teşvik eden nedenler varsa, genişleyen etkinlik alanı

sınırın öte tarafıyla ilgili farkındalığın artmasını sağlayabilir” (Breitung, 2009:104). Kuşkusuz teşvik edici nedenler arasında kültürel ve sosyal bağların önemi çok büyüktür.

Kolossov, kitle bilincindeki dış tehdit algısının, “istenmeyen komşu” ya da “tehlikeli komşu” ile tüm temasların kesilmesi ve en aza indirilmesi amacına yönelik olduğunu ifade eder (2005: 619). “Eğer onu başından savmak, hakimiyeti altına almak veya kontrol etmek mümkün değilse, en iyi çözüm ona karşı bir savunma olarak bir engel inşa etmek olacaktır” (Kolossoy, 2005: 619). Bu strateji geçmişte Çin ve Roma imparatorluklarına muazzam setler inşa ettirdiği gibi yirminci yüzyılda Berlin Duvarı’nı ve günümüzde de Ayırma Duvarı’nı (İsrail-Filistin) inşa ettirdi.

Türk Kıbrısı ile Rum Kıbrısı sınırındaki tampon bölgede bulunan (Türklerle Rumların birlikte yaşadığı) Pile/Pyla Köyü’nü bir eşik alan (*liminal space*) olarak tanımlayan antropolog Papadakis sözkonusu köyün adının hem Türkler hem de Rumlar için kapı (gate) anlamına geldiğini belirtir (Aktaran: Dubensky, 2004: 106). “Pile/Pyla birçok anlamda bir kapıdır: Rum Kıbrısı ve Türk Kıbrısı arasında, Türkiye ve Yunanistan, Avrupa ve onun ötekisi, eski Bizans ve Osmanlı İmpatorlukları, “meşru” egemenlikle işgal, meşru ekonomik ticaretle gayrı meşru kaçakçılık arasında vs.” (Dubensky, 2004: 106). Dolayısıyla, Dubensky’nin de vurguladığı gibi her iki Pile/Pyla örneği de farklı ve rakip ideolojiler arasında coğrafik ve etnografik bir sınır oluşturur.

Sonuçta sert sınırlar ‘ötekileştirilmiş’ insanlar ve coğrafyalar hakkında fantazilerin kurulmasına yardım ederler (Blandy ve Sibley, 2010: 280). Bu fantaziler özellikle sınırların (sosyal, siyasal, coğrafik vs.) dışındakilerin tehdit olarak algılanmasına bağlı olarak genellikle negatif imajlarla süslenir.

2.3. 8. Tarihsel Değişim Sürecinde Sınırlar

Baud ve Schendel (1997: 223–6) sınırların sonuç ve anlamlarının zamanla değiştiğine dikkat çekerler. Söz konusu yazarlar sınırların bu geçici karakteri nedeniyle onları organik bir metafor olarak ele alırlar. Bu bağlamda sınırların bir

yaşam döngüsüne (life cycle) sahip olduklarını ve bu yaşam döngüsünün beş aşamadan oluştuğunu belirtirler:

- a) Bu yaşam döngüsündeki ilk aşama olan *bebek sınır (infant borderland)*, sınır hattı çizildikten hemen sonra varolur. Önceden var olan sosyal ve ekonomik bağlar çok açık bir şekilde görülür ve sınırın her iki tarafındaki insanlar yakın akrabalık bağlarıyla birbirlerine bağlıdırlar. Ulusal kimlikler halen belirsiz ve tanımlanmamıştır. Bölge sakinleri sınırın hangi tarafında olacaklarına dair bir seçeneğe sahipler.
- b) *Ergen sınır (adolescent borderland)* bir sonraki aşamadır. Bu aşamada sınır reddedilemez bir gerçeklik olmuştur. Fakat başlangıcı henüz yenidir ve insanların çoğu onun varoluşundan bir önceki dönemini hatırlarlar. Bu aşamada ekonomik ve sosyal ilişkiler sınırlanmaya başlanmış olmakla birlikte eski bağlar bozulmamış ve halen sınırın karşı tarafıyla güçlü bir biçimde devam etmektedir.
- c) Üçüncü aşamayı oluşturan *yetişkin sınır (adult borderland)*'da sınır katı bir sosyal gerçeklik olarak görülür. Sosyal ağlar dolaylı olarak kabul edilir ve çoğunlukla sınır hattını izler. Sınır ötesi sosyal ve akrabalık bağları var olmaya devam eder, fakat genellikle zayıftır ve gittikçe problemli olarak görülür. Yetişkin sınırlar bazen ölümsüz ya da ebedi ve ezeli (eternal) olarak algılanırlar. Bir başka ifadeyle kuşaktan kuşağa devreden doğal düzenin bir parçası olarak algılanırlar. Böylece sözkonusu bu sınır, insanların zihinlerine öylesine derin bir biçimde işlemiştir ki onun sorgulanması neredeyse imkânsızdır.
- d) *Çökmekte olan sınırlar (declining borderland)*, sınırların siyasal özelliklerini kaybetmeleri sonucunda ortaya çıkarlar. Bu aşamada yeni sınır-ötesi ya da sınır-aşırı ağlar ortaya çıkar. Bu ağlar başlangıçta ekonomik karakterde olup devlet için herhangi bir tehdit anlamına gelmez. Sınırların çökmesi barışçıl bir sürece neden olur. Zira sınırların tedricen zayıflaması sınırın her iki tarafındaki komşu devletler ve insanlar için önemini kaybetmesi anlamına gelir. Bunun yanında sınırların çökmesi

tehlikeli bir sürece de neden olabilir, çünkü sınırdaki yaşayanlar çıkarlarını korumak için onun çökmesini engellemeye çalışabilirler.

- e) *Feshedilmiş (ölü) sınırlar (defunct borderland)*, sınırın her iki tarafındaki fiziksel engellerin kaldırılması ya da lağvedilmesi sonucunda meydana gelen bir durumdur. Bu aşamada yeni ağlar eskilerinin yerini tedrici olarak almaya başlar. Çünkü önceki ağlar birden ortadan kalkmazlar bir müddet varlıklarını devam ettirirler.

Bu durumu belki de en iyi ifade eden örnek, Almanya'yı ikiye bölen Berlin Duvarı'nın kaldırılmasından sonra bile burada yaşayan insanların bir süre bu sınırın etkisinden kurtulamamalarıdır (Brietung, 2009).

Baud ve Schendel'in sınırları zamana ve konjunktüre bağlı olarak ele almaları sınırların doğal oldukları söylemine de dolaylı bir reddiyeyi ifade eder. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu söylem, ulus-devletçi yapılanmanın en hararetli ve revaçta olduğu yirminci yüzyılda savunduğu en temel argümanıydı. Bir başka ifadeyle bu söylem sınırların yaşam döngüsündeki üçüncü aşama olan *yetişkin/ergin sınırlara* denk düşer.

İçinde bulunduğumuz zaman diliminde bir taraftan geleneksel politik sınırların depolitizasyonunu diğer taraftan da bölgesel sınırların gittikçe gelişen önemini gözlemlemek mümkündür. Bölgesel entegrasyon süreci hem devletler düzeyinde hem de ulus üstü düzeylerde görülebilmektedir. Devlet sınırlarına yakın olmak insan aktivitelerini etkiler. “Sınır bölgelerinin ekonomik, sosyolojik ve psikolojik özellikleri fazlasıyla dikkate değerdir, sınırların fiziksel biçimlerinden daha az aşikâr olmalarına rağmen” (Amaral, 2002: 22).

Anderson, *Theorizing State Borders: 'Politics/Economics' and Democracy in Capitalism* (2001) adlı makalesinde sınırların değişen doğasını devletlerin ve teritoryalitenin şekillenmesindeki, devletlerin ve toplumların içsel ilişkilerinin oluşmasındaki farklı tarihsel evreler açısından anlaşılması gerektiğini vurgular. Örneğin devlet sınırları Birinci Dünya Savaşı'ndan önce emperyalizm çağında nispeten ‘açık’tı; ondan sonra özellikle savaş dönemi arasında devlet ve sermayenin

yakından özdeşleştiği ‘kendi kendine yeten’ ‘ulusal’ ekonomilerin gelişmesiyle nispeten kapandı. Ve son olarak 1970’lerden bu yana gittikçe şiddetini arttıran küreselleşme ve ulusaşırı gelişmelerle sınırlar yeniden açıldı (Anderson, 2001: 3).

Diğer taraftan özellikle son dönemlerde ulus-devlet sınırlarının rolüyle ilgili söylemlerin çoğu sözkonusu sınırların küreselleşen dünyada yavaş yavaş ortadan kalktığını varsayarlar. Oysa şimdiki dünyamızda teritoryalite ile ulus-devlet hâlen açık bir şekilde birbirine bağlıdır. Passi’nin belirttiği gibi sınırlar, daha önceki kadar dramatik bir role sahip olmasalar da hâlen devletin egemenliğinin sembolleri olarak var olmaya devam etmektedirler (1998: 678). O’Dowd, bu bağlamda günümüzdeki sınırların, özellikle AB gibi oluşumların, bir başka özelliğine dikkat çekmektedir. “AB içinde, sınırlar artık sadece egemenliğe has semboller olarak görülmez, dış dünya ve homojen bir varlık arasındaki engeller olarak da görülür” (2001: 74). Bu açıdan “Avrupa bütünleşmesi, kimliğin sembolleri olarak sınırların rolünü açığa çıkarır” (O’Dowd, 2001: 77). Fakat “Avrupa bütünleşmesi”, “Avrupa Kimliği” ya da “Sınırsız Avrupa” gibi söylem ve kavramlar hiç de sorunsuz değildirler. Bray’ın da vurguladığı gibi Avrupa içindeki, özellikle sınır bölgelerinde (Bask ve İrlanda gibi), yerel, milliyetçi ve etnik kimlikler arasındaki çatışmalar karar vericilerin karşı karşıya oldukları belirsizlik ve çelişkilerin başında gelmektedirler (Bray, 2002: 33–4).

Kollosov ve O’Loughlin (1998: 261) içinde bulunduğumuz zaman diliminde ulusal sınırlardan daha geniş alanlara doğru bir kayma olmakla birlikte küreselleşmenin asla “sınırsız bir dünya” ya da “ulusal sınırların olmadığı bir dünya”ya yol açmayacağını ileri sürerler. “Aksine, küreselleşme alanın devletlerarasında, bölgeler ve şehirler arasında bölünmüş olmasına dayanır”. Zira söz konusu yazarlara göre “sermaye ancak devletler ve/veya bölgeler içinde oluşturulan farklı yasal alanlar arasında ve onların güvencelerinin desteğiyle dolaşabilir” (1998: 261).

“Bu nedenle dünya sistemi eşitsizliklere ve onları devam ettiren siyasal sınırlara ihtiyaç duyar, bu sınırlar onları meşrulaştıran belirli kimlikler olmaksızın anlaşılamazlar. Böylece siyasal sınırlar beşeri toplum hayatının

biyo-etno-sosyal sabitelerdir, çünkü zarlar olmadan etnik ve/veya devlet teritoryası ile dış dünya arasındaki değiş-tokuşu düzenlemenin ve bu teritoryayı dıştaki kaostan korumanın imkânı yoktur” (Kollosov ve O'Loughlin, 1998: 261).

Sınırlar, Rumford'ın (2006: 165) vurguladığı gibi, bir dizi aktör tarafından oluşturulur, değiştirilir ve yapı-bozuma (deconstructed) tabi tutulur. Özellikle doksanlı yılların başından beri teritoryal sınırların geçirgenliğinin görülmeye başlanması yeni bir dönemin kapılarını da açmış oldu. Bu geçirgenlik bir yandan hareket serbestliği sağlarken, diğer taraftan da etnik ve kültürel etkileşimin yollarını açtı. Hatta sınırlarla engellenmiş olan sosyal, kültürel ve diğer bağların tekrar canlanmasına sebep oldu. “Sınırlar ve hareketlilikler (mobilities) birbirlerinin karşıtı değildir. Küreselleşen dünya mobilite, akış ve ağların dünyasıdır; aynı zamanda sınırların da dünyasıdır” (Rumford, 2006:163).

Bütün bu dönüşümler neticesinde sınırlara, alana ve kimliklere dair yeni söylemler ortaya çıktı. Ackleson'ın ifadesiyle tanımlama biçimleri gittikçe artan bir tarzda gelenekselden ve karezyen ulus-devlet ilişkisinden ciddi bir kayma gösterdi (1999: 171). Ancak bu dönüşümler her zaman düz ya da doğrusal bir şekilde gerçekleşmiyor. Zira “küreselleşme karşısında toplulukların sınırlarının dışlayıcı bir biçimde -sermayeye değil, fakat bireylere karşı- sertleştiği görülüyor. Özellikle seçkinler etnik ya da ulusal kimliği geliştirmek veya zayıflatmak için araçsalıcı bir biçimde sınırları manipüle ederler” (Ackleson, 1999: 171). Bu durumun en açık örneği ABD-Meksika sınırında, serbest ticaret antlaşmasına (NAFTA) rağmen, uygulama koyulan *Hold the Line* (değişikliğe karşı olmak) operasyonudur. Ackleson sınırdaki bu uygulamanın Meksikalılara karşı dışlayıcı bir söylem haline geldiğini belirtir (1999: 169). Bu bağlamda Asiwaju (2002: 64) merkezi yönetimlerin ulus-devletin egemenliğini tehlikeye atma korkusu yüzünden sınır-ötesi işbirliğini engellediklerini dolayısıyla da merkezi yönetimlerin bu tavrı yüzünden sınır bölgelerinin marjinalleştiğini vurgular.

2.4. Sınır Bölgelerinde Etkileşim Biçimleri

Martinez, *The Dynamic of Border Interaction: New Approaches to Border Analysis*, (2002) adlı makalesinde sınır bölgelerindeki etkileşim koşullarının devletlerin politik ilişkileri, gelişme düzeyleri, etnik, kültürel ve dilsel özelliklerine bağlı olarak çeşitlilik gösterdiğine işaret eder. Ancak, bu çeşitliliğe ya da heteronjenliğe rağmen hepsinde ortak olan bazı özellikler dolayısıyla bir genelleme yapmak ve sınırdaki etkileşimleri sınıflandırmak mümkündür (Martinez, 2002: 1).

Martinez, sınır ötesi hareketleri ve onları üreten güçleri tayin etmek için sınır bölgelerinin sınıflandırılması gerektiğini belirterek sınır bölgelerindeki etkileşimin başlıca dört modelle ele alınabileceğini ileri sürer: yabancılaştırılmış sınır bölgeleri (alienated borderlands), bir arada varolan sınır bölgeleri (co-existent borderlands), birbirine bağlı olan sınır bölgeleri (interdependent borderlands) ve bütünleştirilmiş sınır bölgeleri (integrated borderlands) (2002: 1-2).

Yabancılaştırılmış sınır bölgeleri, sınırda karşılıklı olarak günlük ve rutin geçişlerin, aşırı derecede elverişsiz olmasından dolayı mümkün olmadığı bir sınır durumunu ifade eder. “Savaş, siyasi münakaşa, şiddetli milliyetçilik, ideolojik husumet, dini düşmanlık, kültürel farklılık ve etnik rekabet” sınırdaki bu yabancılaşmanın temel nedenleridir. Uluslararası çatışmalar hem askerileşmenin hem de sınır geçişleri üzerinde katı bir kontrolün kurulmasına neden olur. Martinez yabancılaştırılmış sınır bölgesi modelinde uluslararası ticaretin ve insani ilişkilerin mümkün olmadığını ifade ederek bu modele onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllardaki İskoçya-İngiliz sınırı, ondokuzuncu yüzyıldaki ABD-Meksika sınırını ve 1990’ların başında Balkanlar, Doğu Avrupa, Asya, Orta Doğu ve Afrika sınır bölgelerini örnek gösterir. Türkiye-Ermenistan sınırının yabancılaştırılmış sınır bölgelerine verilecek en güzel örneklerden biri olduğunu söyleyebiliriz.¹⁷

¹⁷ Ayman’ın da belirttiği üzere Türkiye-Ermenistan arasındaki karşılıklı düşmanlık çok açık bir şekilde Kars’ta dışa vurulur. “...bir kısır döngü gibi düşmanlık beslendikçe belirsizlik, bununla ilgili korku beslendikçe düşmanlık da beslenir. Bir tarafın “aslında Kars benimdir”, diğer tarafın “Kars’ı senin zulmünden biz kurtardık burası bizim” temelli” (2006: 183) milliyetçi söylemleri hem sınırın gittikçe sertleşmesine neden olmakta hem de söz konusu ülkelerin insanların birbirlerine karşı

Bir arada varolan sınır bölgeleri, komşu devletlerin, aralarında olan ihtilafları yönetilebilir bir seviyeye çekmelerini ya da asgari sınır dengesinin hüküm sürdüğü ve sorunların bir dereceye kadar çözülmesini ifade eder. Bu sınır bölgesi modelinde istikrar kesintilidir. Taraflar arasındaki etkileşim kısıtlanmış olduğundan sınır kısmen açıktır. Ülkelerin her birinde ikamet eden insanların diğerindekilerle ilişkisi tesadüfüdür ya da birbirlerine karşı kayıtsızdırlar. Fakat sınırın her iki tarafında ikamet edenler birbirleriyle yakın bir ilişki içindedirler. Ülkemizin güneydoğu sınırında ikamet eden insanların karşı taraftakilerle ilişkileri bu özelliğindedir.

Martinez yukarıda özetlediğimiz özelliklerin karakterize ettiği sınır bölgesi modeline İsrail-Ürdün, Ekvador-Peru ve diğerlerini örnek gösterir. Ancak bunun örneklerini çok uzakta aramamıza gerek yok zira son 5–10 yıl öncesine kadar Türkiye'nin neredeyse bütün komşularıyla –özellikle Irak, İran ve Suriye ile- olan sınır ilişkilerini belki de en iyi bu model açıklamaktadır.

Birbirine bağlı olan sınır bölgeleri, bir ülkenin bir sınır bölgesinin komşu ülkenin sınır bölgesiyle sembiyotik bir ilişki içinde olması durumunu ifade eder. Böylesine karşılıklı bir ilişki, istikrarlı bir uluslararası ilişkiler politikası ile sınırın her iki tarafında ikamet edenlere, (sınır insanları) emek, pazar ve yabancı sermayeye bağlı olan büyümeyi ve gelişmeyi teşvik eden elverişli bir ekonomik ortamın sağlanmasına bağlıdır. Karşılıklı iktisadi bağlılık sınır insanlarına (borderlanders) sınırın karşı tarafıyla sosyal ilişkiler kurmak için birçok fırsat tanır. Bir başka ifadeyle sınır insanları hem dostça hem de işbirliğine yönelik ilişkiler sürdürürler. Dolayısıyla bu çift uluslu (binational) ekonomik sistem, çift uluslu bir sosyal ve kültürel sembiyotik sistemin doğmasıyla üretilir. Fakat Martinez sınır bölgesindeki bu karşılıklı bağlılığın ülkelerin çıkarlarına bağlı olarak her zaman istikrarlı yapısını sürdüremeyeceğini de ekler.

Bütünleştirilmiş sınır bölgeleri, komşu devletlerin sınırdaki ticaret ve insan akışını engelleyen tüm politik sorunları ortadan kaldırdıkları bir aşamadır. Birbirine

düşmanca tavırlarının dozunu arttırmaktadır. Sonuçta fiziksel ve zihinsel sınırlar gittikçe birbirini besleyip kalınlaştırmaktadır.

entegre olmuş bu sınır bölgesi tipinde sınırda ikamet edenler hiçbir kısıtlamayla karşılaşmadan sınırın diğer tarafına -iş, emek, sermaye, akrabalık vs. için- geçebilirler. Martinez'e göre (2002: 5) bu modelde milliyetçilik yerini, her iki taraftaki ulusların yaşam kalitesini geliştiren ve barışı vurgulayan enternasyonalist ideolojilere bırakmıştır. Dolayısıyla her ulus müşterek ilerlemeyi sağlamak adına kendi egemenlik anlayışından bir dereceye kadar feragat etmeye isteklidir. Bütünleştirilmiş sınır bölgelerine verilebilecek en iyi örnek Batı Avrupa'dır (2002: 1-5).

Sınır bölgesini sınırın sosyal ağları ve etki alanına bağlı olarak ele alan Baud ve Schendel ise sınır bölgesini genel olarak üç coğrafik bölgeye ayırırlar:

- a) *Sınırın merkezi bölgesi* (border heartland); sözkonusu bölge sınıra bitişiktir ve onun hükmü altındadır. Buradaki sosyal ağlar doğrudan sınırdan etkilenir ve hayatta kalmak için ona bağlı olmak gerekir. Burada yaşayan insanların sınırın kaprislerine uyum sağlamaktan başka hiçbir seçenekleri yoktur. *Sınırın merkezi bölgesi* Prescott'nun *sınır peyzajı* dediği şeyle hemen hemen aynıdır. Hakkâri'nin Şemdinli ilçesi özellikle de Derecik (Rubarok) bölgesi tam da böyle bir özellik gösterir.
- b) *Orta sınır bölgesi* (intermediate borderland); bu sınır bölgesinde sınırın etkisi hissedilir, fakat bu etki zayıftan orta dereceye kadar değişen bir şiddete sahiptir.
- c) *Dış sınır bölgesi* (outer borderland), sınırın etkisi özel koşullar altında hissedilir. Bir başka ifadeyle sınır etkisini kanal, set ya da deniz gibi bazı yollardan gösterir (Baud ve Schendel, 1997: 221-2).

Sınır bölgelerinin sosyal ve tarihsel özelliklerine odaklanan Baud ve Schendel'e (1997) göre sınır ve sınır bölgelerine dair çalışmalar uzun bir dönem çoğunlukla onların yasal, coğrafik ve jeopolitik sorunlarıyla ilgilendi. Baud ve Schendel bu geleneksel bakış açısından ayrılarak sınır bölgelerinin tarihsel yönü üzerinde dururlar. Dolayısıyla bir bölgeyi ikiye ayıran sınır faktörüne karşı uyum ve mücadele dinamiklerine önem verdiklerini, bunun yanı sıra devletlerin teritoryalleşmesinde ve biçimlenmesinde sınır bölgelerinin sosyal dinamiklerinin

nasıl etkili olduğu sorunuyla ilgilendiklerini belirtirler (Baud ve Schendel, 1997: 212).

Söz konusu yazarlar sınır bölgelerinin oluşumunun eşzamanlı olarak iki devletin durumu ve bu devletlerarasındaki sosyal, siyasal ve ekonomik etkileşimler tarafından belirlendiğini ileri sürerler (1997: 219). Bu iddia Avrupa'daki devletler için geçerli olabilir. Fakat buradaki sınır bölgelerinin oluşumunu genel geçer bir durum olarak varsaymak mümkün görünmemektedir. Zira Batı dışındaki bölgelerde kurulan devletlerin sınırları ve dolayısıyla sınır bölgeleri buralardaki devletlerin bizzat kendileri tarafından değil, aksine kolonyal güçler tarafından belirlenmiştir. Üstelik bu sınırlar belirlenirken ne sosyal ve kültürel ne de ekonomik ve siyasal faktörler göz önünde bulundurulmuştur.

Söz konusu durumun açık bir örneğini Türkiye'nin sınırlarının çizilmesinde de izlemek mümkündür. Türkiye-Irak sınırı hem Türkiye'nin hem de Irak'ın hilafına rağmen Avrupalı bir komisyon tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla bu sınır bölgesi Baud ve Schendel'in iddia ettiği gibi iki devlet tarafından değil aksine bu iki devlet dışındaki bazı güçler tarafından belirlenmiş ve sözkonusu bölgedeki nüfusun sosyo-kültürel, iktisadi vs. hiçbir özelliği dikkate alınmamıştır.

İsyankâr Sınır Bölgesi

Yukarıda da ifade edildiği gibi sınır bölgeleri devletlerin, yerel toplulukların ve yerel liderlerin birbirleriyle etkileşimlerine bağlı olarak farklı özellikler gösterebilirler. Baud ve Schendel'in (1997: 228) sınıflamasına göre *isyankâr sınır bölgesi (rebellious borderland)*, bir sınır bölgesinde yerel topluluklar ile yerel liderlerin aynı safta birleşip sınırında bulundukları bir devlete ya da devletlere karşı harekete geçmeye çalışmaları durumunda sözkonusu olur. İsyan ya da ayaklanma bölgesel elitler/liderler tarafından yönetilir ve devletin sınır bölgesi üzerindeki denetimine karşı meydan okur. Bu isyankâr hareket çizilen yeni sınırları yok sayar ve karşı bir yönetim kurmaya çalışır (1997: 228).

Baud ve Schendel, *isyankâr sınır bölgesi* tipine Tayland, Burma ve Laos arasında bulunan sınır bölgesinin yanı sıra Türkiye, Irak ve İran arasında Kürtler'in yaşadığı sınır bölgesini de örnek olarak gösterirler (1997: 228). Osmanlı'nın yıkılmasından sonra Batılı devletlerin öncülüğünde bu bölgede yeni devletler kuruldu ve dolayısıyla yeni sınırlar çizildi. Bu durum en çok sözkonusu bölgede yaşayan Kürtleri etkiledi. Zira yeni kurulan Türkiye, Irak ve Suriye devletlerinin sınırları Kürtlerin yaşadığı bölgeden geçiyordu.

2.5. Sınır Toplulukları ve Kültürleri

Sınırdaki yaşayan insanlar için sınır, eylemlerinin ve günlük yaşamlarına yansıyan söylemlerinin temel parçasıdır. Öyle ki bunlar kolektif ve tarihsel anlamlara çevrilmeyi gerektirmeyen ve kendilerini genel bir sosyal-uzamsal bilinçlilik ve somutluk içinde gösteren bir özellik gösterirler (Nevman ve Paasi, 1998: 198).

Sınır bölgesindeki insanlar, sınırın karşı tarafıyla girdikleri yoğun etkileşim nedeniyle 'yabancı'larla genellikle çok yakın bir ilişki içindedirler. Martinez'e göre sınır bölgesinde yaşayan insanlar ya da sınır insanları genellikle iki şekilde görülürler. 1) Ulusal sınır insanları (National borderlanders) ve 2) Uluslararası sınır insanları (transnational borderlanders).

Ulusal sınır insanları, yabancı ekonomik ve kültürel etkilerle karşılaşmalarına rağmen, ilgisizlik, isteksizlik ya da diğer taraftaki toplumla herhangi somut bir ilişki kurma yetersizliğinden dolayı sınırın karşı tarafıyla düşük seviyeli ya da yüzeysel bir ilişki içindedirler. Sınırdaki bu toplulukların yönelimi ülkelerinin merkezine doğrudur (Martinez, 2002: 6).

Uluslararası sınır insanları ise komşu oldukları ulusla önem verdikleri bağları devam ettirirler. Bu insanlar hem sözkonusu bağları engelleyen sorunların üstesinden gelmek için çaba gösterirler hem de sınırın karşı tarafında iş, eğitim, alış-veriş, seyahat ve hatta ikamet etmek için fırsat kollarlar. Bu toplulukların yönelimi ise yaşamlarını etkileyen çift uluslu bir sisteme doğrudur. Bunların yaşam tarzı ilişki kurdukları tarafın etkisi altındadır ve bu durumdan rahatsızlık duymazlar (2002: 6).

Kuşkusuz sınırdaki ikamet eden insanlar sadece bu iki kategori içinde değerlendirilemez. Martinez bu iki kategorinin temel olduğunu fakat bunların herbirinde alt grupların olduğunu belirtir. Sınır bölgelerindeki topluluklar karşı tarafla kurdukları ve sahip oldukları bağlara göre birtakım değişiklikler gösterirler. Bu toplulukların sahip oldukları tek kültürlülük, çift kültürlülük, tek ulusluluk, çift ulusluluk, tek dillilik, çift dillilik vs. gibi özellikler bu kapsamda değerlendirilebilir (Martinez, 2002: 6-7).

Sınır bölgesindeki toplulukların yerel politik örgütlenmelerinin ve kültürünün doğası sınırı etkiler ve sınırın işlevi çoğu zaman onların aktivizmine bağlıdır (Brunet-Jailly, 2010: 6). Minghi'nin belirttiği gibi sınır yaşamının özellikleri kültürel peyzajın baskın şekillendiricileri olurlar. Fakat bu özellikler sınırlardan iç bölgelere gidildikçe kaybolur (Minghi, 2002: 90).

Sınır bölgelerinin kültürü, sınırı keskin bir şekilde bölmede ya da birbirine bağlamada önemli bir rol oynar. Bazı sınır toplulukları sınırın ayırıcı etkisini artırırlar, zira diğer tarafla herhangi bir etkileşim söz konusu değildir. “Sınırdaki kültür farklılaşmaları olduğunda sınır etkisi (border effect) de artar” (Brunet-Jailly ve Dupeyron, 2007: 6). Bu durumun en güzel örneklerinden birini Türkiye-Ermenistan sınırı oluşturur. Bu sınır bölgesinin her iki tarafındaki kültürel farklılaşmalarda, yaklaşık yüzyıldır süren çatışmacı ve düşmanca politikaların her seferinde yeniden üretilmesinin payı azımsanmayacak kadar çoktur. Dolayısıyla Türkiye-Ermenistan arasında “sınır etkisi” çok açık bir biçimde görülebilir.

Diğer taraftan kültür bir sınır bölgesini birbirine bağladığında bir engel olarak işleyen sınıra meydan okur ve onun “sınır etkisi”ni zayıflatır (Brunet-Jailly ve Dupeyron, 2007: 6). Dolayısıyla sınır topluluklarının kültürü sınırın karşı tarafında da görülüyorsa, yani dil, din, etnisite ve sosyo-ekonomik göstergeler sınırın diğer tarafında da hüküm sürüyorsa, bu durumda uluslararası sınırların bir meydan okumayla karşı karşıya olduğu söylenebilir (2007: 6). Sınır kültürünün bu yansımaları Türkiye’nin güneydoğu sınırlarında gözlemlemek mümkündür. Özellikle de -bu tezin araştırma alanını oluşturan- Hakkâri sınırı söz konusu sınır kültürünün en açık görüldüğü sınır bölgelerinden biridir. Zira aynı kültürel özellikler sınırın her iki

tarafını da kapsayacak bir biçimde varlık göstermektedir. Dolayısıyla buradaki “sınır etkisi” zayıftır.

Ayrıca sınır insanları tarihleri ve kültürlerinden dolayı sadece kendi devletlerinin kurumlarıyla uğraşmazlar, bunun yanı sıra sınırın karşı tarafındaki devletin kurumlarıyla da uğraşırlar (Wilson ve Donnan, 1998: 8).

Wilson ve Donnan, sınırdaki toplulukların ya da etnisitelerin birbirinden farklı biçimlerde bölünmesinden dolayı bu toplulukların farklı özelliklere sahip olduklarını belirtirler (1998: 14). Söz konusu yazarlar etnik kimlikleri bakımından sınır topluluklarını ya da gruplarını üç ana kategoride değerlendirirler: a) hem içinde bulundukları devlettekilerle hem de sınırın karşı tarafındakilerle aynı etnik bağları paylaşanlar; b) hem içinde bulundukları devlettekilerden hem de sınırın karşı tarafındakilerden etnik bakımdan farklılaşmış olanlar; c) kendi devletlerinin ulusal çoğunluğunun üyelerinden olup, sınırın karşı tarafıyla hiçbir etnik bağa sahip olmayanlar (Wilson ve Donnan, 1998: 14).

Türkiye’nin güneydoğu sınırları boyunca birinci ve ikinci türden etnik bağların olduğunu söylemek -bütünüyle olmasa da- mümkündür (Özgen, 2005, 105). Yine Hakkâri’deki Kürt nüfusun özellikle sınırın Irak tarafındakilerle sahip olduğu bağlar birinci türden etnik bağlara açık bir örnektir.

Martinez’in de (2002: 7) belirttiği gibi sınır toplumlarının sınıflandırılması hem bir ulus devletin sınırları içindeki farklı gruplar arasındaki ilişkileri anlamak hem de sınırın öteki tarafıyla kurulan ilişkileri tanımlayabilmek için bize önemli bir çerçeve sunar.

Sınır teorisine önemli katkılarda bulunan Wilson ve Donnan (1998); Donnan ve Wilson (2002) sınır kültürlerinin önemine dikkati çekerek şu soruları dile getirirler: “Sınır kültürlerinin hangi yönleri, devlet sınırlamalarına rağmen serpilip geliyor? Sınırların görelî geçirgenliği ya da katılığı sebebiyle, sınır yaşamının hangi unsurları varlığını devam ettiriyor? İktidarların merkezileşmesine karşı, devlet

çevresinde (periferisinde) güç değilse bile, ulusal ve etnik kimlikler nasıl anlam kazanıyorlar?” (2002: 24).

“Sınır kültürleri, potansiyel anlamda melez uzamlar ve mekânlardır. Bağımsız değilse, devlet sınırlarının çerçevesini oluşturan iki veya daha fazla “ulusal” kültürle karakterize edilirler. Sınırdaki yaşayan insanlar, ortak bir aidiyet duygusuna sahip olabilirler ve bu da onları birbirlerine daha da yakınlaştırır. Bu aidiyet duygusu onları, kendi ulusal toplulukları içinde kalan diğer yerlerin sakinlerinden ayırır” (Donnan ve Wilson, 2002: 142).

“Devlet” ve “insanlar” arasındaki karşılıklı meydan okuma özellikle sınır bölgeleri gibi uç alanlarda belirgindir” (Baud ve Schendel, 1997: 215). Dolayısıyla sınırların sert ya da esnek olması çoğu zaman merkezi devlet ile bölgesel topluluklar arasındaki görüşmelere bağlı olarak şekillenir. Ayrıca sınır bölgelerindeki yerel toplulukların üyeleri çoğu zaman devlet kurumlarını kendi amaçları doğrultusunda kullanırlar ve bazen de bir devleti diğerine karşı kullanmaya çalışırlar (Baud ve Schendel, 1997: 215). Ya da bunun tersi bir durum söz konusu olabilir. Devletler birbirlerine karşı diğerinin sınır topluluğunu kullanabilirler. Nitekim 1980’lerin başından sonlarına kadar süren Irak-İran savaşında taraflar karşı tarafın sınırı içinde ikamet eden sınır topluluklarını (Barzani ve Talabani taraftarlarını) birbirlerinin aleyhlerinde kullanmaya çalışmışlardır.

Baud ve Schendel’in (1997: 218) de vurguladıkları üzere eğer devlet sınır bölgesindeki toplulukları devlet yapısına katmakta başarılı olmazsa bu durum ya sınır bölgesindeki devlet gücünün zafiyete uğramasına neden olur ya da devlet askeri gücü aracılığıyla bu topluluklara sert bir müdahalede bulunarak sonuç alamaya çalışır. Söz konusu bu durumla yakın tarihte karşılaşıldığını belirtmek gerekir. Türkiye ile Irak arasındaki sınır bölgesinde bulunan ve Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak topraklarındaki Kürt bölgesinde buna benzer bir durum yaşanmıştır. Irak’ın Badasçı rejimi Kürtleri çok uzun bir dönem devlet yapısının içine katmakta başarısız olunca onlara dönem dönem sert askeri müdahalelerde bulunarak devlet bütünlüğünü korumaya çalıştı. 1970’li yıllarda yapılan bu sert askeri müdahalelerden birini Martin van Bruinessen şöyle ifade etmektedir:

“Barzani’nin 1975’te yenilgiye uğramasından sonra hükümet İran destekli yeni bir gerilla savaşını önlemek için sınır boyunca boşaltılmış bir tampon bölge kurdu. 10-15 km. genişliğinde bir şerit içinde kalan bütün köyler, yeniden yerleşimi önlemek için tahrip edildi, meyve ağaçları kesildi ve su kuyuları dolduruldu. Türkiye sınırındaki daha geniş bir bölge nüfustan arındırıldı. Burada yaşayan insanlar ülkenin iç bölgelerinde bulunan ve ordunun daha kolay denetleyebileceği kamplara ve “stratejik köyler”e yerleştirildiler. ... İnsanlara boşaltılan mıntıkaya girmeleri halinde hayatlarını kaybedecekleri uyarısı yapıldı. Ne var ki KYB ve KDP’nin üsleri hiç beklenmedik bir biçimde bu mıntikalarda kuruldu. Bu örgütler 1980’lerde buraları “kurtarılmış bölge” ilan ettiler ve halk, hükümetin denetlediği bölgelerden kaçarak ülkenin en kuzeyindeki bu bölgelerde faaliyet gösteren partiler katıldı” (Bruinessen, 1992: 66).

Sınırlar, durağan olmaktan ziyade işlevseldir. Dolayısıyla sınır tipolojileri işlevsel açıdan açık ya da kapalı olmaları fikrine odaklanır. Bir başka ifadeyle sınırın her iki tarafındaki devletler ve insanlar arasındaki ayrışma ya da farklı temas seviyelerine bakar (Newman ve Paasi, 1998: 190). Bu açıdan “sınır bölgeleri ya da devletin siyasi uçları büyük ölçüde barış, temas, birleşme ve köprülerle çelişkili olarak çatışma, ayrışma, bölünme ve engeller bağlamı içinde ele alınmaktadır” (Newman ve Paasi, 1998: 190).

3.BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TERİTORYAL SINIRLAR KARŞISINDA SOSYAL SINIRLAR VE SOSYAL MESAFE

3.1.Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu: Yeni Sınırlar, Yeni Vatan ve Kimlik Anlayışı

3.1.1.Teritoryal Kurumsallaştırma Olarak Misak-ı Milli

Özgen’in de ifade ettiği üzere Türkiye’nin sınırlarının Misak-ı Milli ile çizildiği daima vurgulanarak bu sınırların neredeyse hiç değişmediği belirtilir (2004: 37). Bilindiği üzere Misak-ı Milli 28 Ocak 1920’de İstanbul’da toplanan Meclis-i Mebusan’da kabul edildi. Altı maddeden oluşan bu belgenin üç maddesi Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı Devleti’nin (Türkiye’nin) sınırlarını belirtiyordu.

- a) Osmanlı Devleti’nin, özellikle Arap çoğunluğun yaşadığı ve 30 Ekim 1918 tarihli silah bırakışmasının imzalandığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceği, halkının serbestçe bildirecekleri oylara göre belirlenmesi gerekeceğinden, söz konusu silah bırakışması çizgisi içinde ve dışında dinen, örfen ve emelen birbirine bağlı, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen, birbirlerinin ırksal ve toplumsal hakları ile bölgelerinin koşullarına tamamen saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun oturduğu kısımların tamamı, hakikaten veya hükmen hiçbir nedenle birbirinden ayrılmaz bir bütündür.
- b) Ahalisi özgürlüğe kavuşunca, oylarıyla anavatana katılmış olan Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum) için gerekirse yeniden halkın serbest oyuna başvurulmasını kabul ederiz.
- c) Türkiye barışına ertelenmiş bulunan, Batı Trakya’nın hukuksal durumunun tespiti de, halkının özgürce açıklayacağı oya bağlı kalarak gerçekleşmelidir (Oran, 2001: 105).

Oran’a göre Mustafa Kemal, Misak-ı Milli’nin ilk maddesini alabildiğine dar yorumlayarak amaçlanan sınırları genişletmeye değil daraltmaya çalışmıştı.

Öncelikle bu maddede geçen “mütareke hattı içinde ve dışında” ifadesindeki “ve dışında” ibaresi sonradan Mustafa Kemal tarafından çıkarıldığını ve belli bir tarihten sonraki bütün Misak-ı Milli metinlerinde yalnızca “içinde” ibaresinin geçtiğini vurgular (2001: 107). “İkincisi, bu mütareke hattını da şöyle yorumladı: “Var mıdır böyle bir hat? Yoktur. Yalnız biz Erzurum Kongresini yaparken anavatanı düşünerek böyle bir hudut olmak lazım gelir (dedik). O zaman dedik ki, hakim bulunduğumuz hat bizim hudutumuzdur.” Oran’a (2001: 107) göre Mustafa Kemal’in bu dar yorumunun iki önemli nedeni vardı: Birincisi, Misak-ı Milli’yi “neden gerçekleştiremedin” suçlamasını engellemek; ikincisi de “gerçekçi davranmak endişesi” idi.

“Sınırlar konusu, Türkiye gibi toprağa daima büyük önem vermiş ve üstelik o andaki yöneticilerinin tümü, esas görevi “sınır korumak” olan askerlerden oluşan bir ülke için büyük önem taşıyordu. Ama M. Kemal’in gerçekçiliği nedeniyle, “savunulabilir sınırlar” ve “ulus-devlet” ilkeleri izlendi. Bu iki ilke sonucu sınırları maksimum genişletmek diye bir strateji izlenmedi; amaç, kendine yeterli ve halkı mümkün olabildiğince homojen bir Türkiye idi” (Oran, 2001: 221).

Zürcher’e göre Misak-ı Milli, Erzurum ve Sivas’ta düzenlenen kongrelerde alınan kararlara dayanıyordu, dolayısıyla “milliyetçi programın temel beyannamesiydi.” Ancak “bu beyanname yalnızca Türk ulusal egemenliğini değil, bütün Müslüman Osmanlıların egemenliğini savunuyor”du. Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (2004) adlı eserinde Misak-ı Milli beyannamesinin hiçbir yerinde Türk sözcüğünün geçmediğini, fakat özellikle Osmanlı-İslam ibaresine vurgu yapıldığını belirtir (2004: 350). “Fakat Mustafa Kemal, çok geçmeden, ister dinen ister ırkan belirlenmiş olsun, ulusal sınırlar ötesinde müphem ve daha geniş herhangi bir varlık için değil, Türkiye halkı için savaştığını açıklığa kavuşturdu” (Lewis, 2004: 350).

Misak-ı Milli’yi “kartografik bir mücadele alanı” olarak yorumlayan Durgun (2011: 130), “Misak-ı Milli’nin temsil ettiği “vatan” ile “Sevr Antlaşması”nın temsil

ettiği “mini yurt” tasavvurları arasındaki gerilim”in çok açık bir biçimde gözlemlendiğini vurgular.

Sevr haritasının sunduğu kartografik mekân, Türk ulusal bilincinde önemli bir uyanışı tetiklemiş, yeni doğmakta olan ulusun zihninde bir direniş ve tepki zemini hazırlamıştır. Dolayısıyla Misak-ı Milli, işgale cevaben kendi kartografisini üretmiştir. Hatta harita temsil ettiği toprağın yerine geçmiş, “temsil” zaman içinde “gerçekliğin kendisine” dönüşmüştür (Durgun, 2011: 130).

Kuşkusuz, Misak-ı Milli’nin ulusal bir karakter kazanmış olmasında Sevr Antlaşması’yla Anadolu’nun doğu ve güneydoğusunda Ermeniler’e ve Kürtler’e vaadedilen devletlerin rolü epey fazla olmuştur. “Bu bakımdan, 1919-1923 arasındaki dönemde “Misak-ı Milli’nin ulusallaştırılması” modern teritoryal Türk vatandaşlığının temeli olarak karakterize edilebilir”¹⁸ (İçduygu ve Kaygusuz, 2004: 32). Sevr Antlaşması, modern Türk vatandaşlığı açısından “ulusal kapanma” sürecinin dönüm noktasıydı. Zira bu, uygun üyelik ve “içerideki toplum” düşüncesinin görünmeye başladığı ve etnik unsurlara başvurunun yapıldığını gösteriyordu (İçduygu ve Kaygusuz, 2004: 38). Aynı zamanda “bir tek-etnik ulusal kapanmanın başlangıcına ve ‘dini temele dayanan millet’ anlayışından ‘etnisite temeline dayanan millet’ anlayışına kaymaya da işaret ediyordu” (2004: 38). Bu da Misak-ı Milli’nin teritoryal olarak kurumsallaştığının ifadesiydi.

Karpat’ın da ifade ettiği gibi Misak-ı Milli, “Anadolu’nun önemli bir bölümünün ve başkent İstanbul’un İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlar tarafından işgal edildiği bir dönemde ilan edildi. Misak-ı Milli, Anadolu ve Trakya’yı modern Türkiye’nin vatanı olarak tanımladı. ...Musul dışında Misak-ı Milli bugünkü Türkiye sınırlarını oluşturmaktadır” (2009: 32). Misak-ı Milli’nin modern teritoryal bir vatan

¹⁸ Diğer taraftan Akın’ın (2009: 81) da vurguladığı üzere Türkiye’de vatandaşlık algısı ve anlayışı ulus-devlete dayanmış ve böylece devlet-vatandaş ilişkisi devam eden bir “siyasal seferberlik” hali almıştır.

halini alması ise Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle ve ardından 1923'te Lozan Antlaşması'nda tanınmasıyla oldu (Karpas, 2009: 32).

Aslında Misak-ı Milli sınırları ister kabul edildiği dönem ve koşullar itibariyle dini bir esasa dayanmış olsun, isterse de daha sonraki yıllarda ulusal bir mahiyete dönüşmüş olsun, ulus-devletin (Türkiye) kurucu kadroları tarafından “teritoryanın kurumsallaştırılması”nın (*institutionalization of territory*) (Passi, 1997) açık bir örneğini teşkil eder. Bir başka ifadeyle Misak-ı Milli sınırlarının ne dini ne de etnik niteliği yeni bir devlet kurmaya çalışan kadro için çok da önemli değildi. Önemli olan yeni kurulacak olan devletin, yani Türkiye Cumhuriyeti'nin, bir varlık alanına (teritorya) sahip olmasıydı. Geriye sadece bu alanın içinde bir ulusal karakter inşa etmek kalıyordu. Kollosov ve O'Loughlin'in de vurguladığı üzere “ulusal ve siyasal kimlikler kararlı bir devletin oluşturulmasında genellikle ırk, dil ve din topluluklarından çok daha önemli bir rol oynarlar” (1998: 262). Bu bağlamda gerek, Kurtuluş Savaşı dönemindeki dini söylemin gerekse de Misak-ı Milli beyannamesindeki “Osmanlı-İslam” vurgusunun, yeni devletin ilanından hemen sonra ulusal (etnik) kimlikle değiştirilmesi manidardır.

Bu bağlamda Kahler'in de belirttiği gibi ulus-devletin temel özellikleri değişimin hem “dışsal” hem de “içsel” olmak üzere iki boyutundan oluşur. Dışsal özelliği kendinden önce gelenlerden farklı “yeni bir teritoryal rejim”i temsil etmesinden kaynaklanır (Kahler, 2008: 7). Bir teritoryal rejim, birtakım normlar kümesi, kurumlar ve teritoryal yönetimin özel bir biçimiyle ilgili olan uygulamalardır. *Sınır belirleme* ve *yetkisel uyum* bir teritoryal rejimin iki temel boyutudur. Ulus-devletin teritoryal rejimi bu iki yönden kendinden önceki teritoryal rejimlerden farklılaşmıştır (2008: 7). Yeni teritoryal rejimin içsel özelliği ise “yönetimsel homojenlik”le ilgilidir. Ulus-devlet heterojen yönetim biçimlerine ve devlet içindeki politik ayrıcalıklara son vererek ulusal düzeyde merkezileşmeyi sağlamaya çalıştı. Dolayısıyla ulus-devletin dört mimari parçası olan *kesin sınır belirleme*, *yetkisel uyum*, *yönetimsel homojenite* ve *doğrudan yönetim* devlet sisteminin yeniden tanımlanmasına eşlik etti (Kahler, 2008: 7–9).

Sonuçta teritoryal kurumsallaşma olarak Misak-ı Milli sınırları, Türkiye Cumhuriyeti açısından iki noktada önem kazandı: Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun teritoryal düzeninden mutlak bir kopuş göstermesi; ikincisi de (birincisine bağlı olarak) Osmanlı'ninkinden tamamen farklı bir siyasal (ulusal) kimlik inşa etme girişimine esas teşkil etmesi.

3.1.2. Yeni Teritoryal Düzen, Vatan ve Ulusal Kimlik

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda (hatta tüm modern öncesi devletlerde) sınırlar geçirgen, belirsizdi ve egemenlikler de sınırlarda tam olarak tespit edilemeyen bir biçimde iç içe geçmişti. Oysa Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte hem sınır hem de egemenlik anlayışı değişti.

“Türkiye’de modern devletin kurulması, ... önce, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın, izleyen dönemde de TBMM’nin, “Misak-ı Milli” belgesiyle ülkenin sınırlarını belirginleştirmesi; ikinci aşamada da TBMM’nin “halk egemenliği” ilkesini kabul ederek, tüm yetkilerin mecliste toplandığını yasa hükmüyle meşrulaştırmasından sonra gerçekleşecektir” (Saybaşı, 1999: 30).

Müslümanların yaşadığı coğrafyada kurulan ulus-devlet sistemi “siyasal dönüşüm açısından radikal etkilerde bulunmuştur” diyen Davutoğlu’na göre (2002: 18) daha önce siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan bir uzamsal “bütünlük oluşturan alanlarda çok sayıda yeni devletin ortaya çıkması... birçok iç çelişki ve dinamiklerin devreye girmesine” neden olmuştur.

...Diğer taraftan da yeni siyasal ünitelerin aralarındaki ilişkilerin tanımlanması problemini beraberinde getirmiştir. Sınır kimlikleri ile *darü'l-İslam* benzeri geleneksel kavram ve bu kavramlara dayalı kimlikler arasındaki uyumsuzluklar siyasal kimlik ve meşruiyet problemleri yanında yeni gerilim alanlarının oluşmasına da yol açmıştır” (Davutoğlu, 2002: 18–9).

Söz konusu uyumsuzluklar ve gerilimler bugün bile Ortadoğu’da, Afrika’da, Asya’da ve daha birçok yerde devam etmektedir. Bu bölgelere dayatılan ‘yeni teritoryal rejim’ ya da Westfalya düzeni, sözkonusu yerlerdeki düşmanlıkların, savaşların ve çatışmaların başta gelen nedenidir.

Özellikle 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İslam Dünyası'nın Westfalya ulus-devlet sistemini benimsemek zorunda kalmasıyla birlikte “ülkeye bağlı kimlik tanımlamasının getirdiği parçalı yapıyı, Müslüman kitlelerin bir ümmet olmanın verdiği evrensel bilinç üzerine kurulu geleneksel siyasî tasavvuru ile bağdaştırmak yeni bir siyasal kültür oluşturma sürecinde ciddi zorlukları beraberinde getirmiştir” (Davutoğlu, 2002: 19).

...Bu açıdan, geleneksel darü'l-İslam tasavvuru ile modern ulus-devlet temelli dünya sistemi tasavvuru arasındaki uyumsuzluk teorik ve pratik alanda önemli sonuçlar doğurmuştur. Teorik olarak darü'l-İslam, teori ve pratikte kendine özgü ve tutarlı bir dünya düzenine işaret edegelmişti. Bu nedenle *darü'l-İslam*, ulus-devlet sisteminin unsuru olmayıp, içinde çok çeşitli siyasî otoritelerin ve özerk zımmî grupların birlikte var olduğu alternatif bir siyasî düzen öngörüyordu.

Tarihi süreç içinde *darü'l-İslam* birlik içinde çokluk taşıyagelmisti ve bu gelenek ulus-devletin homojenleştirici karakteriyle çelişiyordu. Osmanlı *millet sistemi* bu geleneksel siyasî düzenin son örneğiydi. Osmanlı *millet sistemi* ile Avrupa Westfalya sistemi arasındaki uzlaştırılması güç çelişki ve bu çelişkiden kaynaklanan mücadele Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına kadar sürdü. Aslında, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması bir anlamda Westfalya sistemini milliyetçi dalgalarla bütün Avrupa sathına yayan Fransız Devrimi'nin önemli sonuçlarından biriydi” (Davutoğlu, 2002:19-20).

Misak-ı Milli, Lewis'in (2004: 351) ifadesiyle “yeni toprak esasına dayanan Türkiye devleti -Türk denen bir ulusun vatani- fikrinin” imparatorluk dönemi boyunca “din ve hanedan bağlılıklarına alışmış bir halkın zihnine sinmesi hiç de kolay değildi. “Yeni devletin bizzat sınırları, Batıda ülkelerinin sevgili haritalarının kuşaklar ve öğrenciler üzerinde yarattığı heyecandan tamamen yoksun, yeni ve alışılmamış şeylerdi; ülkenin adı -Türkiye- bile kavram olarak yeni, şekil olarak yabancı idi; o kadar ki Türk otoriteleri, onun çeşitli telaffuzları arasında bir süre

tereddüt geçirdiler”¹⁹ (Lewis, 2004: 351). Ancak, tüm bunlara rağmen Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra yeni vatan anlayışı bir taraftan Osmanlı-İslam karşıtlığı esasına dayandırılırken diğer taraftan da etnik imalar taşıyordu.

Dolayısıyla, Lewis’ın da vurguladığı üzere Türkiye’de vatan anlayışı, Osmanlı’nın son dönemlerinden Cumhuriyetin kuruluşuna kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir:

“Cevdet Paşa’ya göre, ondokuzuncu yüzyıl ortalarında bu deyim, bir Türk askerine köy meydanından daha fazla bir şey ifade etmezdi; ondokuzuncu yüzyıl sonlarında, Namık Kemal’e, Arabistan’ın kutsal şehirleri de dahil olmak üzere -belki de özellikle bunlar- bütün Osmanlı İmparatorluğunu ifade ediyordu. 1911’de Pantürkist Ziya Gökalp için vatan ne Türkiye ne de Türkistan’dı, geniş Turan ülkesi idi. Yine de Ağustos 1917 gibi yakın bir tarihte bile, Sadrazam Sait Halim Paşa, “bir Müslümanın vatani, Şeriatın hüküm sürdüğü yerdir” fikrini hala kuvvetle ileri sürebiliyordu” (2004: 355-6).

Ancak, Mustafa Kemal bütün bu vatan anlayışlarına karşı “yeni bir Anadolu Türk vatani fikrini zihinlere yerleştirmek istedi” (Lewis, 2004: 356). Bir başka ifadeyle inşa edilmekte olan Türk ulusunun, pan-Türkçü ve pan-İslamcı bağılıklar²⁰ yerine, Türk vatanına bağlı olması hedefleniyordu.²¹ Bu amacı gerçekleştirmek için en elverişli araç ise tarihti. Böylece “bir devlet politikası aracı olarak çalışmak üzere,

¹⁹ Yıldız’ın aktardığına göre bu dönemde Kemalist kadronun benimsediği “Türkiye Cumhuriyeti” seçeneği dışında, yeni devletin ismiyle ilgili iki öneri daha gündemdeydi: Pan-Türkçüler tarafından önerilen “Anadolu Cumhuriyeti” ve İslamcılar tarafından önerilen “Türkiye İslam Cumhuriyeti” (2001: 107).

²⁰ Karpat’ın vurguladığı üzere, Osmanlı’nın son dönemlerindeki pan-İslamcı vatan anlayışının en hararetli savunucularından biri Sultan II. Abdulhamit idi. “Dünyadaki bütün Müslümanların halifesi olarak hareket eden Sultan II. Abdulhamit (1876-1909) etnik kimliği (kavmiyet) ve vatan sevgisini (hubb-el vatan) İslam’a ve Osmanlı Devleti’ne yönelmiş en büyük tehditler olarak gördü ve reddetti. Halifeye göre kavmiyet ve ülkesel vatan anlayışı, Müslümanların inancını zayıflatmak için İngilizler tarafından yayılmaktaydı. Abdulhamit, Müslümanların bölünmesini hedef alan bu tehditleri bertaraf etmek için Emir-ül Müslimin (Halife), yani bütün Müslümanların başı unvanını ön plana çıkardı ve gençleri “inanca ve halife sevgisine öncelik verip vatan sevgisini ikinci plana atmaya” teşvik etti” (Karpat, 2009: 27). Abdulhamit bu amacı gerçekleştirmek için “Aşiret Mektepleri”ni kurmuştu.

²¹ Ayşe Hür’ün, *Misak-ı Milli Nedir, Ne Değildir?* adlı makalesinde, aktardığına göre İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee 1922’de yayımladığı *The Western Question in Greece and Turkey* adlı kitabında Misak-ı Milli ile ilgili uzun bir yazı kaleme alır ve yazının sonuna da büyük harflerle “Osmanlı İmparatorluğu Öldü! Yaşasın Türkiye!” sloganını ekler. Hür’e göre “Bu slogan, Toynbee ve bir dizi yabancı tarihçinin Misak-ı Milli’yi Kemalistlerin Batı’nın ulusçuluk fikrini tamamen benimsemesinin belgesi olarak görmesi fikriyle ilintilidir” (9 Ağustos 2009, Taraf Gazetesi).

1930’da yeni bir Türk Tarih Kurumu kuruldu. Görevleri, okullarda ve üniversitelerde kullanılmak üzere, vatancı bir yönde yeni tarih ders ve okuma kitapları yazmayı içine alıyordu” (Lewis, 2004: 356). Dolayısıyla “tarihin yeniden yazılmasıyla etnik bağların ve duyguların yeniden keşfedilip canlandırılması”yla (Smith, 2002a: 190) ulusal muhayyile belli bir toprak parçasına bağlı olarak inşa edilmeye çalışıldı. Bir başka ifadeyle “ulusal tarih kolektif otobiyografinin” (Rooke, 2006: 135) biçimi oldu.

Diğer taraftan yeni devletin adının Kemalist kadro tarafından “Türkiye Cumhuriyeti” olarak belirlenmesinin çok önemli bir sembolik anlamı vardır. Zira, Paasi’nin dediği gibi “bir teritoryanın asıl sembolü onun adıdır” (1997: 42). Bir başka deyişle bu ad neyin/nelerin kabul edildiğinin ve neyin/nelerin reddedildiğinin açık bir göstergesidir. Kısaca söylemek gerekirse yeni devletin adı olan “Türkiye Cumhuriyeti” “konjunktüre uygun olarak” laik-seküler ve ulusal olanı içermektedirken, dini (İslam) ve hanedani olanı da dışalamaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması sonucunda Westfalya sistemini benimseyen elit kadro için en önemli sorun, Misak-ı Milli sınırlarının etnik, dil ve din sınırlarıyla örtüşmemesi, dolayısıyla ulus-devlete dayanacak olan yeni vatandaki ulus inşasının nasıl kurulacağıydı. Bir başka ifadeyle “Türk ulusunun nasıl tanımlanacağı ve bu sınırlar içinde yaşayan nüfusun destek ve bağlılığının nasıl kazanılacağı” (Lundgren, 2008: 35) çözülmesi gereken bir düğümdü. Dolayısıyla Lundgren’in ifade ettiği gibi “siyasi seçkinleri, yurttaşları bir Türk ulusu kalıbına dökmek ve onları sınırın öte tarafında yaşayan ve başka ulus kurma projelerinin parçası olmuş veya olmakta olan halklardan ayırmak gibi bir görev bekliyordu” (2008: 35-6).

Shaw’a göre “yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırları, Misak-ı Milli ile, Türk dilinin yaygın olduğu topraklar olarak belirlenince, kimlik tanımlamasının odağı din değil, dil oldu” (1999: 273). Oysa bu iddia birçok yönden sorunludur. Bir başka ifadeyle sözkonusu kimlik ne tam olarak dil ne de din eksenslidir. Çünkü özellikle ülkenin güneydoğu bölgesinde nüfusun büyük çoğunluğunun ülkenin geri kalanıyla kurduğu ortaklık dil üzerinden değil din üzerindendi. Üstelik sözkonusu bölgedeki

nüfusun büyük çoğunluğu Türkçe bilmemekteydi. Buna rağmen yeni devletin ulusalcı ve seküler vasıfları açısından din üzerinden bir toplumsal kimlik oluşturmak ‘sakıncalı’ olacağından ve dilsel birliktelik konjunktüre yani ulus-devlet yapılanmasına uyduğundan dil zorunlu olarak tercih edildi. Ancak dil üzerinden bir kimlik inşa etmek de yönetici elit açısından sorunsuz bir alan olarak görünmüyordu.

Türkiye Cumhuriyeti’nin etnisite ve dile dayandığı bu ulusal kimlik oluşturma projesiyle çelişen bir diğer önemli örnek de 1923’te Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesinde ortaya çıkmıştır. “Bu paradoksun en önemli göstergesi Türkçe’den başka dil bilmeyen ve konuşmayan Karamanlı Ortodokslarının da mübadeleye tabi tutulmasıdır. Bu, Cumhuriyet’in ilk ve en önemli çelişkilerinden biri olmuştur. ...Bu arada hiç Türkçe bilmeyen, ama Müslüman olan birçok insan da T.C. “milli devleti”nin yurttaşı olmuştur” (S. Aydın, 2000: 233–4). Lewis’e göre Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesinde ilk bakışta “her iki tarafta da milliyetçi ve vatancı fikirlerin ve ulus ile vatana daha büyük bir birlik ve bağlılık verme arzusunun hüküm sürmesi” gibi görünebilir. Oysa işin aslı “bir Türk ve Rum mübadelesi değil, daha çok bir Rum Ortodoks ve Osmanlı Müslüman mübadelesi idi” (2004: 352). Bu bağlamda, Yıldız, *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları* adlı eserinde Kemalist ulusçuluğun “yerini almayı hedeflediği dini-hanedani sistemin referanslarından yardım istemek zorunda” (2001: 135) kaldığını vurgular. Bununla birlikte Kemalist ulus inşa projesinde din ulusal amaçların pekiştirilmesi için hiçbir zaman yasal bir vasıf kazanmamış, ancak “pratik mülahazaların bir türevi olarak tezahür etmiştir” (Yıldız, 2001: 135).²²

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uygulanan katı laiklik politikalarına karşın etnik açıdan birbirinden farklı birçok topluluğu bir dini (Müslümanlık) payda etrafında birleştirme çabası bir paradoks olarak görünebilir. Fakat, Aktay’ın da belirttiği gibi ulus inşa projesinde “pür-dünyevi bir iktidarın böylesi bir dinsel ideolojiyle vuku bulan eklemlenişinin sonucunda ortaya çıkan din, kendi iddialarından vazgeçmiş, etkin, motive edici ve müdahale edici potansiyelini

²² Yıldız, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki göç politikalarının bu açıdan çok iyi örnekler sunduğuna işaret eder: Mesela, Hristiyan Gagavuzlar, Türkçe konuşmalarına ve kendilerini Türk olarak nitelemelerine rağmen kitlesel ölçekte göçmen olarak kabul edilmemişlerdir (2001: 135).

yitirmiş, siyasi iradenin taleplerine uygun işlevsel bir ideolojik malzemeye dönüşmüştür” (1999: 174–5).

Hem Misak-ı Milli sınırlarının belirlenmesinde hem de nüfus mübadelelerinde dinin temel ölçüt olması, böylece aynı kültürel kodlara sahip grup ve topluluklar, Cumhuriyetin seküler seçkinleri tarafından uygulanan laiklik politikalarıyla süreç içinde “Türk ulusu kalıbı” içinde kolayca eritilebileceklerdi. Bir başka deyişle ‘ulusal teritoryal kapsam’daki her şey ve herkes “şeylerin ulusal düzeni”nden (Malkki, 1992) geçirilecekti. Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarında “ulus-inşa etme çabaları, yeni ulusun etnik (ve dini) tanımının dışında kalan grupların dışlanmasıyla ve diğerlerinin zorla asimile edilmesiyle nitelendirilecekti” (Yiftachel, 1996: 7). Söz konusu grupları bir yandan dışlayan diğer yandan da asimile etmeye çalışan bu ulusal proje, Sibley’in (1988) ifadesiyle, toplumu homojenleştirme gayesiyle “alanın arındırılması” (*purification of space*) faaliyetinden başka bir şey değildi. Diğer taraftan ulus ve ulusal kimlik, Aktay’ın da vurguladığı üzere “aynı zamanda cumhuriyetin birey projesi için gerekli kıldığı, yerel kimlik öğelerinin tasfiyesi sonucu oluşan boşluğu doldurmak üzere bir üst kimlik olarak işlemiştir” (2010: 163).

“Ulusçuluk, talihsiz biçimde ulusçu ideolojiden etkilenen otoritelerin hükmüne girmiş halklara, türdeşliğin zorla benimsetilmesidir. Örneğin Osmanlı Türkleri, geleneksel ulusçuluk ideolojisine bulaşmamış; yöneticiler, sadece düzeni sağlamak ve vergi toplamakla yetinmiş; bunun yanı sıra hükmettikleri toprakların çeşitli din ve kültürlerine hoşgörüyle yaklaşmış, hatta bunlara gerçekten kayıtsız kalmışlardır. Oysa Osmanlıların ateşli ardıllarının, şu ulusçu ilkeyi, *cuius regio, eius lingua*’yı (hükmeden kimse onun dili geçerlidir) dayatmadan huzur bulamadıkları gözükmemektedir. İstedikleri sadece maddi zenginlik ve itaat değildir; tebaalarının kültürel ve dilsel bakımdan da kendilerine bağlı olmasını istemektedirler” (Gellner, 2008: 125).

Diğer taraftan devletin ideolojisiyle mekânsal zemini arasındaki çelişkiye dikkat çeken Özkan söz konusu çelişkiyi şöyle ifade eder:

Kemalist milliyetçilik anlayışı kendi içinde bir paradoksu barındırmaktadır. Ulus-devletin mekânsal zemini Anadolu, yani meşru ve

hukuki Misak-ı Milli ile sınırlandırılırken, Türk milletinin ve milliyetçiliğinin kökenleri Orta Asya’da, yani mitolojik anavatanda aranmaktadır (Özkan, 2002: 146).

Bu bağlamda Connerton’un da belirttiği gibi her bir sosyo-politik başlangıç kendini meşrulaştırmak için geçmişe başvurur. Dolayısıyla “bir başlangıç oluşturma çabasında şu ya da bu türden toplumsal anılara” ya da mitoslara “başvurulması kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkar” (Connerton, 1999: 25). Ancak Türkiye örneğinde geçmişe ya da İslam öncesi mitoslara başvuru, devletin seküler vasfını vurgulamak açısından oldukça manidardır.

Smith, Atatürk’ün Cumhuriyeti kurduktan sonra “Batı tipi bir ulus” geliştirebilmek için bir yandan “teritoryal vatandaş-milliyetçiliği”ni benimsediğini, diğer yandan da “Osmanlı yanal aristokrasisinin yerine İslam öncesi ideolojik anıları (ya da mitler ve teoriler) ikame etti”ğini ifade eder (Smith, 2002a: 187–8).²³

Lozan Antlaşması’nın uluslararası alanda onaylanmasıyla birlikte üniter, teritoryal Türk vatandaşlığı da kurulmuş oldu. Böylece çeşitli Müslüman toplulukların “bir hegemonik Türk kimliği altında” siyasi birliği ifade edilmiş oldu (İçduygu ve Kaygusuz, 2004: 41). “Siyasal ve teritoryal birliğin idealleştirmesi” olarak bu modern Türk modeli aslında Fransız teritoryal-yurttaş modelini örnek almıştı. Bununla birlikte bu modelde eksik olan merkezi olarak tanımlanmış ve inşa edilmiş hegemonik bir kültürel kimlikti. Bu nedenle devletin kurucu kadrosu çok kısa bir zaman diliminde, o ana kadar var olmayan bir ulusal kültürel birlik için çaba sarf etmeye başladı. Söz konusu kültür, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırları içinde yaşayan tüm farklı unsurları yok ve asimile etmeyi gerekli kılıyordu (İçduygu ve Kaygusuz, 2004: 41). Zira, Smith’in de ifade ettiği gibi ulus-devletin en önemli özelliği “sadece bir tane kamusal kültüre sahip” olmasıdır (2002b: 172).

²³ Diğer taraftan Davutoğlu’nun vurguladığı gibi bu şekilde bir Türk tarih yazımının başarısızlığının temel sebebi “ideolojik bir refleksle Selçuklu-Osmanlı medeniyet yapılanmasını aşarak Türklerin tarihini antik dönemden modern döneme atlayan bir çerçevede tekrar kurmaya” çalışmak, böylece “bir tarihî süreksizlik varsayımından hareket etmiş olmasıdır.” Dolayısıyla “bugün Selçuklu-Osmanlı birikimi ihmal edilerek ne bir Türk tarihi yazabilmek, ne sosyalleşebilen bir medeniyet kimliği ve tarih bilinci oluşturabilmek, ne de kurumsal düzeyde sosyal, iktisadî ve siyasî süreklilik kurabilmek mümkün”dür (1992: 62).

Diğer taraftan Karpat'ın (2009: 33) vurguladığı gibi “vatan toprakları üzerinde yaşayanlar, yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları Türkleri oluşturmuyordu.”

“Halbuki gerçekte Türk terimi esasen vatandaşların etnik ve dilsel özelliğini yansıtmaktaydı. Açık olan bir şey varsa o da şudur ki milletin tanımı ne Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkmış olan vatandaşlık anlayışına ne de ülkenin etnik bileşimine uymaktaydı ve Cumhuriyetin çözülmemiş sorunlarından biri olarak kalmaya devam etti” (Karpat, 2009: 33).

Kurulan yeni devletin yani Türkiye Cumhuriyeti'nin temel özelliği Türk ulusuna dayanan teritoryal bir ulus-devlet olmasıdır. Bu siyasi sisteme göre “ulusun sınırları siyasi iktidarın erişebildiği sınırlarla örtüşür, gerektiğinde örtüştürülür” (Erözden, 1997: 118).²⁴ Oysa Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları belirlenirken ne ulusun sınırları siyasi erkin sınırlarıyla örtüştü ne de örtüştürülebildi.²⁵ Bu nedenle yönetici kadro devletin teritoryal sınırları içinde türdeş bir toplum oluşturmaya hedef edinen modernist bir projeye giriştiler. Bu proje beraberinde -yukarıda bahsedilen- birçok çelişki ve sorunu da getirmiştir. Bunun temel sebebi Osmanlı gibi çok dilli, dinli, etnili, dolayısıyla çok kültürlü bir yapının kalıntıları üzerine tekbiçimli, homojen bir toplum modeli kurmaktır. Bu durum Anderson'un veciz ifadesiyle (2007: 102) “ulusun dar ve kısa derisini imparatorluğun dev bedenini kapsayacak şekilde germek”ti. Dolayısıyla yapılmak istenen şey heterojen olanı homojen hale getirme çabasıydı, ancak bu homojenlik “hiç kimsenin olmayan” bir tarzda işlemiştir. “Yeni ulus-devletin ulusu, birlik ve bütünlüğü ‘herkesin olan’ esasında heterojenliği aşarak değil, ‘hiç kimsenin olmayan’ temelindeki bir homojenliğin dayatılması suretiyle

²⁴ Hann ve Beller Hann'ın ifade ettikleri gibi “Atatürk'ün yeni ‘ulus-devlet’inin sınırları (jeo)politik ve askeri faktörler tarafından belirlendi” (1998: 241). Yeni devletin kuzeydoğu ucunda (Rize ve Artvin) çok az sayıda Türk etnisitesine sahip nüfus varken, farklı dillere sahip fakat müslüman olan Gürcü, Laz vs. gibi etnik topluluklar bu bölge nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturmuyordu. Ülkenin kuzeybatı uçları ise bu durumla tam çelişen bir özellik gösteriyordu. Türkçe konuşan ve müslüman olan kayda değer bir nüfus yeni devletin sınırları dışında kalmıştı (1998: 241–2).

²⁵ Aslında ulus-devlet modeli bu sorunla sadece Türkiye’de karşılaşmadı. Hobsbawm, Wilsoncu bu ilkenin, yani devlet sınırlarının ulus ve dil sınırlarıyla uyumlu kılınması ilkesinin, pratikte uygulanmasının neredeyse imkansız olduğunu vurgular. Zira başta Avrupa’daki “halkların fiili dağılımı göz önüne alındığında, eski imparatorlukların yıkıntıları üzerine kurulan yeni devletlerin çoğu, kaçınılmaz olarak, yerlerini aldıkları eski “milletler hapishaneleri” kadar çok milletli yapıdaydılar. Çekoslovakya, Polonya, Romanya ve Yugoslavya buna örnektir” (Hobsbawm, 1995: 159).

kurulacak bir ulus olacaktır. Bu durumda, ulus diye kurulmak istenen, heterojen unsurların bileşkesi durumundaki kavimsellik-ötesi bir zatiyet değil, ısmarlama bir ‘devlet kavmi’ olacaktır” (Cangızbay, 2007: 41–2).²⁶ Bu bağlamda, ulusu siyasal bir ‘kategori’ ya da ‘ifade/deyim’ (idiom) olarak ele alan Brubaker’e (2004: 114) göre ulus, etno-demografik ya da etno-kültürel bir gerçeklik değil; aksine, siyasal bir iddiadır. Kısacası, “insanların sadakatleri, dikkatleri ve dayanışmaları üzerindeki bir iddiadır” (Brubaker, 2004: 114).

Stokes, Türkiye-Suriye sınırındaki Hatay üzerine yaptığı çalışmasında (*Imagining 'the South': Hybridity, Heterotopias and Arabesk on the Turkish-Syrian Border*, 1998), bir sembol olarak sınırın, Türkler için şimdi ve geçmiş, ulus-devlet ve İslam, Türk ve Arap kimliğinin doğasına dair birtakım fikirleri yoğunlaştırdığını ifade eder (1998: 276). Stokes’a göre bu fikirler, Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasına karşılık olarak 19. Yüzyılın sonunda elit bürokratik çevrelerde ortaya çıkan ve ulusalcı bir düşünce olan Türkçülük ideolojisi tarafından tasarlanmıştır.

Cumhuriyetin kurulmasına müteakip sözkonusu bürokratik elit kendi ulusalcı anlayışına bağlı olarak devrimci reformlarını özellikle kimliğin sembolleri üzerinden yürüttü. Örneğin dini sembollerin yerine seküler olanlar, dil, kılık-kıyafet, müzik, yerli mimari, anıtsal heykeller v.s. gibi semboller aracılığıyla önceki din yüklü kültürel yapı değiştirildi. Bu sembollerin belirlediği yeni kimlik için modeller ise Anadolu’da bazen de Orta Asya’da arandı. Dolayısıyla İslam dünyasının “zararlı” etki ve sembollerini yeni devletin inşa ettiği bu yeni kimlikten uzak tutmak için kesin ve net çizgiler çekildi. Böyle olunca, Stokes’un da belirttiği gibi devlet sınırları Türkiye’yi İslam dünyasının geri kalanından ideolojik açıdan ayırdı (1998: 268). Böylece şimdi ile geçmiş arasına bir yandan ideolojik, diğer yandan da tarihsel yani “yeni” ile “eski” arasına da kesin bir çizgi çizilmiş oldu.

“Kemalist ulusçuluk seküler bir “şimdi” oluşturmak için “geçmiş”
sekülerleştirdi. İslami tesirlerden arındırılmış ve İslam öncesi Türk geçmişinin

²⁶ Bununla birlikte Aktay, Cumhuriyetin “içerdiği bütün bireyselleşme çabasına rağmen, bireyin kendine ait varlığından ziyade kendisinden önce tanımlanmış kolektif bir bedene ait bir varlığı”nın söz konusu olduğunu vurgular. Hatta bu “bireyselleşmenin tüm varoluş nedeni, insanı başka bağlardan kurtararak sadece cumhuriyetin kendisine teklif ettiği organik varoluşu rahatça kotarabilmektir” (Aktay, 2010: 163).

ayıklanıp yeniden inşa edilmiş unsurlarıyla “zenginleştirilmiş” Kemalist ulusçuluk, bütün sosyopolitik faaliyetleri belirleyen yüksek kuvvet olarak Cumhuriyetin üzerine oturduğu temel çerçevedir” (Yıldız, 2001: 119–20).

Böylece yeni devletin kurucuları bir taraftan Doğu ya da İslam coğrafyası ile arasına epistemolojik sınırlar örerken, diğer taraftan da Batı ya da “uygar dünya” ile arasındaki epistemolojik sınırları da kaldırmaya girişti. Batılı epistemolojiyi benimsediğinin en önemli göstergesi de hilafetin kaldırılması, laiklik ilkesinin benimsenmesi, kılık kıyafet devrimi, Latin alfabesinin kabulü ve daha birçok sosyo-kültürel ve siyasal inkılaplar oldu. Bu durum Mignolo ve Tlostanova’nın ifadesiyle tam da “epistemik sömürgeleştirme”nin açık bir göstergesidir (2006: 212). Bir başka ifadeyle “epistemik sınırlar”ın Avrupa merkezci bir tarzda yeniden oluşturulmasıdır.

3.1.3. Sınırın Millileştirilmesi

Kuşkusuz ulus-devletin vatan ve sınır anlayışında teritoryal sembol ve söylemler önemli bir yere sahiptir. Paasi’nin (1997: 42) vurguladığı üzere “teritoryal semboller grup dayanışmasının soyut ifadeleridir ve teritoryal gruplarla özdeşleşmenin güçlü duygularını uyandırmaya hizmet ederler”. Sınırlara dair söylemler sınırlardaki uygulamalar ve politikalar kadar önemlidir. Bir başka ifadeyle sınırla ilgili söylemler ne ayrıntıdır ne de ikincil önemdedirler. Modern söylemde sınırlar genellikle teritoryal ulus-devletle yakından bağlantılıdır. Bunun nedeni de sınırların modern teritoryal ulus-devlet için taşıdığı önemdir (Brandell, 2006: 25). Bu bakımdan söz konusu sembol ve söylemlerle teritoryanın nasıl ulusallaştırıldığına Türkiye üzerinden birkaç örnekle değinmekte fayda olacaktır.

Türk ulus-devletinin anlatısında Hatay ve onun “anavatana katılması” çok önemli mecazlar barındırır. Teritoryal haklılaştırmalara dair birçok ulusalcı söylemde olduğu gibi Hatay’a dair söylemlerde de argümanlar ikna edici bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır (Micallef, 2006: 141).²⁷

²⁷ Buna karşın Suriye, bağımsızlığını kazandığı 1946’dan beri Hatay’ın haksız bir biçimde kendi teritoryasından koparıldığını ve bunun gayrı-meşru olduğunu her fırsatta gündeme getirmiştir. Hatta, Micallef’in (2006: 141) de işaret ettiği gibi birçok Suriye haritasında Hatay, Suriye’nin teritoryal sınırları içinde gösterilmektedir.

Bu bağlamda Osmanlı döneminde İskenderun Sancağı ya da kısaca Sancak olarak adlandırılan İskenderun-Antakya bölgesiyle ilgili Mustafa Kemal'in şu ifadeleri dikkat çekicidir: “Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun ve Antakya havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerine ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz” (Aktaran: Tekin, 2000: 222). Böylece Sancak konusu resmi ağızdan ilk defa gündeme gelerek Mustafa Kemal tarafından adı -2 Kasım 1936’da- Hatay olarak değiştirildi. Bu bölgeye Hatay adının verilmesi bizzat hem bölgenin hem de verilen bu adın ulusal bir içerikle doldurulması bakımından dikkat çekicidir.²⁸

Sorunun uluslararası kamuoyunda yeniden tartışılmaya başlaması üzerine, bölgenin Türk kimliğine vurgu yapmak üzere kullanılmaya başlanan Hatay ismi Güneş-Dil Teorisi’nin en gözde olduğu dönemde, bu teoriyi doğrulamak için ileri sürülmüş gibiydi. Buna göre, Orta Asya’da kurulmuş olan Hatay devletinden gelen Eti-Ata-Hata-Hatay kelimeleri aynı kökten türemiş Türkçe sözcüklerdi. Böylece, bir yandan Anadolu uygarlıklarından Hititlerin Türklüğü kanıtlanmış oluyor, diğer yandan da İskenderun-Antakya bölgesinde yaşayanların Türklükleri kesinleşiyordu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2001: 280).

Bu tarz ulusçu modeller, bilimi Hartshorne’un ifadesiyle “ulusal önyargıların araçları” olarak kullanırlar (Aktaran: Minghi, 1963: 4).²⁹ Bu ‘soykütüksel’ ve ‘ideolojik soy mitleri’ yoluyla kökenlerini ıspatlama girişimleri, bir yandan

²⁸ Hatay’ın Türklüğünü, Türk Tarih Tezi’den hareketle kurmaya çalışan dikkat çekici bir başka örnek de Cemal Alagöz’ün “Coğrafya Gözüyle Hatay” adlı makalesidir. Alagöz “Hatay’ın tarihinin Hititler’e dek uzandığını belirtmekte, önündeki en büyük engel olan dil etkeninden ise kurnazlıkla sıyrılmaktadır.” Özkan’ın aktarımıyla “Fakat dil milliyeti örtebilir mi? Bu hususta bir müşahademi söyleyeceğim: Arap köyü diye ayrılmış köylerden, orta Kuseyr bölgesinde Babaatorun ile yanı başındaki Dur köyüne gittim. Düşlen yanlış gözümle gördüm. Bu köylüler sarışın, kumral, çehre ifadesiyle Anadolu köylüsünün aynı olan Türklerdir. Konuştukları Arapça aynları çatlatan bir Arapça değil, Türk fonetiğine göre konuşulan bir arapçadır... Arapça Türkün bünyesine dokunamamıştır” (Aktaran: Özkan, 2002: 165-6).

²⁹ Bu bağlamda İtalya ile Avusturya arasındaki Güney Tirol bölgesi anlamlıdır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra sınırların yeniden çizilmesiyle (Almanca’nın konuşulduğu) bu bölge İtalya’ya verildi ve bunun sonucunda da İtalya ile Avusturya arasında tartışmalara neden oldu. Julian V. Minghi, Güney Tirol ve onun sınırları üzerindeki tartışmalarla ilgili literatürün coğrafya bilimini nesnellik ve bilimsellik adı altında ulusal önyargıların bir aracı haline getirdiğini vurgular (Minghi, 1963). Bu ve buna benzer örnekler Lacoste’un *Coğrafya Savaşmak İçindir* adlı eserinde belirttiği gibi “coğrafi bilginin bir stratejik güç olabileceği ve politik araçlar” olarak kullanılabileceğini de göstermektedir (2004:27).

“bütünleşmeyi başarmak”, diğer yandan da “sınırları ve ‘anavatanı’ meşrulaştırmak” içindir (Smith, 2002a: 193).

Hatay ile ilgili cinsiyetleştirilmiş ulusalcı tarih yazıcılığına dikkat çeken Stokes, aşağıdaki dizenin önemli bir mantığı dışa vurduğunu belirtir.

Antakya, İskenderun Türkün iki kızıdır

Bayrağında biri ay, biri de yıldızıdır... (Tekin'den aktaran Stokes, 1998: 269).

Stokes'a göre bu mantık sınırın maskülinitesindeki (erkeklik) önemli bir çatlağa işaret eder. Bu çatlağın nedeni de Türk siyasal bedenini bozmada kararlılık gösteren Araplıktır (1998: 270).

Diğer taraftan yukarıdaki söylemde (*Hatay, İskenderun Türkün iki kızıdır*) kullanılan “akrabalık metaforu” da dikkat çekmektedir. Söz konusu metafora (*Türkün iki kızı*) hem vatanın kapsamının genişletilmek için hem de teritoryal tutkuları beslemek için başvurulduğu gözden kaçmamaktadır.

Bu bağlamda milliyetçilik, devletin sınırlarının, onun ‘doğal’ sınırları olduğunu, yani ulusun anavatanının onun tarihsel yerini gösterdiğini iddia eder (Hayvard, 2004: 5). “Bu bakımdan devletin teritoryal sınırları, şimdi ile geçmiş birbirine bağlayan bir ‘hayali süreç’le, dışlama ve dahil etmenin hatlarını çizen bir ‘aktif süreç’ ile ilgilidir. Böylece devletin teritoryal sınırları onun kültürel, tarihsel, ekonomik ve siyasal sınırlarıyla örtüşmüş olur” (Hayward, 2004: 5).

Yukarıdakine benzer bir ulusal kültürel kimlik ve sadakat söylemi, Hakkâri için de dile getirilmiştir. Bilindiği gibi Hakkâri Osmanlı döneminde sosyal (aile-akrabalık ve aşiret) ekonomik, idari, dini (tarikât) ve diğer pek çok açıdan o zaman Musul Vilayeti olarak adlandırılan (Hakkâri’yi de kapsayan) bölgeyle ilişki içindeydi. 1926’da sınır belirlendikten sonra da bu ilişkiler devlet tarafından engellenmesine rağmen kısmen devam etmiştir.

Reşat İzbirak, 1951 tarihli *Cilo Dağı ve Hakkâri ile Van Gölü Çevresi Coğrafya Araştırmaları* adlı kitabında Hakkâri’yle ilgili şu ifadeler yer verir:

“Hakkâri, güneyde geniş bir alan boyunca Irak, doğuda İran sınırına uzanan ve bu memleketler topraklarından *tabii hudutlarla* ayrılmış bulunan bir sınır ilimiz olmuştur. Başka bir sözle belirtmek istenirse, *arkasını bu sınırlara dönmüş, yüzü memleketimizin kalabalık ve türlü yönlerden gelişme imkânlarını bulmuş bölgelerine çevrili*,³⁰ fakat bu bölgelerden yüzlerce kilometre uzakta, gelişme ve bayındırlaşma imkânlarını bulamayacak şekilde vatanın tam güneydoğu ucundaki sarp yerler arasında kalmıştır.”

Büyük bir ihtimalle İzbırak da Hakkâri'nin sınırın öteki tarafına birçok açıdan bağlı olduğunu biliyordu. Hakkâri'nin Cumhuriyet döneminde de sınırın öteki tarafıyla olan bağlarını devam ettirmesi -en azından ekonomik ya da ticari olarak- onun, İzbırak'ın ifadesiyle “vatanın tam güneydoğu ucundaki sarp yerler arasında kalmış” olması, en yakın kent olan Van'a ikiyüz kilometre mesafede olması ve ulaşımın çok zor olmasından da kaynaklanmıştır. Fakat bu şartlar sosyal, kültürel ve diğer ilişkiler için geçerli değildir. Dolayısıyla durum hiç te İzbırak'ın iddia ettiği gibi değildir yani Hakkâri “arkasını bu sınırlara dönmüş” değildir. Tam aksine bu yöre insanı bu sınırları sürekli zorlamıştır.

Aslında bu iddia bir dönemin politikasıdır. Zira Misak-ı Milli ilk ilan edildiğinde -Hakkâri'nin de bağlı olduğu- Musul'u da içine almaktaydı, fakat Batılı devletlerin müdahalesi sonucunda Musul Misak-ı Milli'nin kapsama alanından çıkartıldı ve sınır günümüzdeki şekliyle belirlendi. Dolayısıyla sınır bu şekliyle kabul edilince buna uygun bir söylem de oluşturmak icap ediyordu. Bir başka ifadeyle “devlet sınırlarının ulusal anlatısı (narrative), farklı bağlamlar içinde farklı anlamlara” dönüşmüş oldu (Newman ve Passi, 1998: 198). Sınırın diğer tarafı kısa bir süre önce “biz”e ait iken yani “milli” iken, ondan bir müddet sonra “öteki”nin yani yabancının oldu.

Özkan'ın ifadesiyle “ulusun birliğine dair romantik bir inancın yetersiz kaldığı bu siyasal ortamda, toprağa -ve üzerinde yaşayan halklara- maddi olarak hakim olmak için Anadolu yeniden fethedilmekte ve yeniden keşfedilmektedir” (Özkan, 2002: 153). Bir başka ifadeyle bu tür çabalar vatanın çerçevesini ulusal kültürel

³⁰ İtalik kısımlar tezi hazırlayan tarafından eklenmiştir.

söylemler aracılığıyla tanımlamak ve vurgulamak amacına yöneliktir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu tür söylemler ulus-devletin egemenlik ve meşruiyeti açısından bütün ülke topraklarını kapsayan bir tarzdadır. Ancak bu söylemlere, -yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere- özellikle sınırdaki yerleşim yerlerinde daha şiddetli bir şekilde ihtiyaç duyulur. Zira devlet, sınırın diğer tarafıyla genellikle sosyo-kültürel benzerlik gösterdiğinden buralarda bir yandan hâkimiyetini güçlendirirken diğer yandan da topraklarına egemen olduğunun mesajını verir.

Hakkârî'nin hem Irak hem de İran'la komşu olması ve Hakkârililerin bu devletlerin sınırlarındaki topluluklarla akrabalık bağlarına sahip olması, Türkiye Cumhuriyeti açısından mekânın ulusallaştırılmasını daha da gerekli kılmıştır. Zira “genç zihinlerde belirli bir ulusal aidiyet duygusu ve sınır bilincini” oluşturmak için “*iç mekânın vatanlaşması* ve dış mekândan ayırt edilmesi” gerekmektedir (Durgun, 2011: 246). Coğrafya kitaplarıyla yerine getirilmeye çalışılan bu misyon, Lacoste'un (2004: 43) ifadesiyle “bir tür yurtseverce duadan vazgeçmemekten ve ulusal ideolojiyi gerçeğin çelişkileri ile karşılaştırmamaktan ileri gelmektedir.”

3.1.4. Vatanın Cinsiyetleştirilmesi: “Hudut Namustur”

Sınırlar ulus-devletin egemenliğinin ve şerefine sembolleridir. Devletin sınırlarına yönelik yıkıcı bir faaliyet onun egemenliğine ve şerefine hâlel getireceğinden en üst düzeyde korunmalıdır. Bu anlayış Türkiye Cumhuriyeti'nin toprakları bağlamında cinsiyetçi bir söylem halini almıştır: Hudut namustur.³¹ Yani “ulusal topraklar” namusu korunması gereken bir kadın olarak tahayyül edilir. Vatanı kadın, sınırlarını da onun bedeni olarak algılayan yaklaşım ataerkilliğin modern ulus-devletçi versiyonunun bir yansımasıdır. “Çünkü genel eğilim namusun erkeğin koruması altında olan bir değer olarak görülmesidir” (Bağlı ve Özensel, 2011: 38). Dolayısıyla devletin namusunu korumak da erkek olan askere düşer.

Hudutun namus olarak görülmesi anlayışı, doğal olarak ulusal sınırların ulusal bedenin derisi anlamına geldiğini ima eder. Bir başka ifadeyle vatanın kadın olarak

³¹ Türk askerinin hudut yemini: “Asil Türk Milletinin namus ve şerefine, vatanın bütünlüğünü, subay, astsubay, erbaş ve erle sorumluluk bölgesinde korumakla görevli birliğim, vatan ve millet uğruna seve seve can vermeye hazırdır Komutanım”

cinsiyetleştirilmesidir. Dolayısıyla bu anlayışa göre sınırların yasadışı yollardan ihlal edilmesi ya da ulusal topraklara dair yıkıcı bir girişimde bulunmak ulusal bedene ya da dişileştirilmiş (kadınlaştırılmış) vatana tecavüz olarak algılanır. Delaney’ın ifadesiyle Türkiye’nin toprakları “simgesel anlamda kadındır. Dişiliğe ilişkin verili toplumsal yapılanma dikkate alındığında, bu toprakların dışarıdan gelen yıkıcı etkilere karşı korunması zorunlu olur” (Delaney, 2001: 321–2). Delaney, Türkiye’deki bu anlayışın Kurtuluş Savaşı’nda köylüleri işgale karşı harekete geçirdiğini ifade eder:

“Mustafa Kemal köylülerin topraklarına, yani kendi memleketlerine duydukları derin bağlılıklardan yararlanmıştır. Irzına geçilmiş ya da esir alınmış ana gibi gördükleri tehdit altındaki kendi topraklarını savunmaya yönlendirilmeleri için köylülerin ulus-devlet kavramını anlamaları gerekmiyordu.

İffeti geri alındıktan ve içerisi ile dışarı arasındaki sınırlar belirlendikten sonra ülke toprakları memleket (vatan) olacaktı. Onun üstünde doğanlar ve toprağından beslenenler ise tek bir halk olarak birleşecekti.”

Aslında “Hudut Namustur” söylemi, “vatanın parçalanması” paranoyasıyla, bir başka deyişle “Sevr sendromu”yla yakından ilgilidir. Özellikle Türkiye-Irak sınırındaki karakolların çatılarında yazılı olan bu ifadenin muhtemel bir parçalanmaya karşı nasıl kesin bir ulusal refleks sergilediği meydandadır. Eski Dışişleri Bakanı Mümtaz Soysal’ın aşağıdaki ifadesi, hududun neden namus olarak algılanıp söylemleştirildiğine dair önemli bir işaret sunmaktadır.

“Hepimizde bir Sevr saplantısı vardır. Dışişleri Bakanlığı’ndan ordunun üst kademelerine kadar hepimiz, Sevr haritasıyla daha ilkokulda tanıştık. O haritayı asla unutamayız” (Aktaran: Lundgren, 2008: 27).

Türkiye-Irak sınırında bir sınır karakolu.

Sınırın ya da vatanın cinsiyetleştirilmiş imgesiyle aslında birçok devletin özellikle ulus-devletleşme sürecinde görmek mümkündür. Afsane Najmabadi, *Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak* (2000) adlı makalesinde sözkonusu durumu modern İran devletinin inşa edilme sürecinde çok açık bir şekilde analiz etmiştir. Najmabadi’ye (2000: 120) göre ulusun erkek oluşu ile vatanın kadın oluşunu birbirine bağlayan namus kavramı aslında İslami kökleri olan bir kavramdır, fakat bu kavram “milletin dinsel bir cemaatten ulusal bir cemaate dönüşmesiyle birlikte dinsel anlamından (namus-i İslam) koparılarak ulusal bir anlam kazanmıştır (namus-i İran). Kadının iffeti fikri ile İran’ın bütünlüğü arasında gidip gelen namus, gerek kadının iffetini, gerekse de İran’ı, erkeğin sahiplenmesine ve korumasına tabi kıldı”. Böylece “cinsel namus ile ulusal namus, karşılıklı olarak birbirlerini” oluşturmuş oldu.

“Yeni gelişen coğrafya biliminin çalışmalarıyla, harita ve arazi araştırmalarıyla bu coğrafi bedenin sınırları oluşturulmuş; 19. yüzyılda Çarlık

Rusyası'yla, Osmanlı İmparatorluğu'yla ve İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'la yapılan savaşlarda çizilen sınırlar, bir kadının vücut hatları olarak tahayyül edilmişti: Sevilip adanılacak, sahiplenilip korunacak, uğruna ölünp öldürülecek bir kadının bedeni.

Ayrıca, kadının korunmasına dair başlı başına bir söylem yarattı - yabancıların emellerine, tacize, tecavüze karşı korunmaya muhtaç bir vücut- ve namus bekçiliğini milliyetçiliğe yükledi. Yurtsever İran erkekleri, İran'ın coğrafi bedeninin sınırlarının üzerine titriyor, kendi kadınlarının bedenlerini de yabancı ellerden korumaya çalışıyorlardı. Bu hamiyetperverlikleri (gayret), ulusal seferberlik çağrısı için kullanıldı. Vatanın bedenini korumaktan aciz erkekler, “şerefsizlik”le suçlanabiliyordu. Toprak kayıpları, sevdiği kadının namusunu koruyamayan bir erkeğin utancına benzer bir duygu yaratıyordu” (Najmabadi, 2000: 121-2).

Saigol'un belirttiği gibi “ulus anlatısı kadın bedeni üzerine kurulur”; anavatan söylemi ise “kadınlara, özellikle de ‘anne’ye yönelik erotik çekimle kuşatılır” (2000: 218). Böylece “vatan, hem romantik ve erotik hem de annelikle ilgili güçlü yan anlamları bulunan kelimelerle temellük ve temsil edilir, kontrol altına alınır. Vatan/kadın için duyulan arzu bir erkek arzusu olarak inşa edilir; ona sahip olmak, onu görmek, ona hayranlık duymak, onu sevmek, korumak ve düşmanlara/rakiplere karşı onun uğruna ölmek arzusudur bu” (Saigol, 2000: 218).

Remzi Oğuz Arık, *Coğrafyadan Vatana* (1968) adlı eserinde ana olan coğrafyanın vatan olabilmesi ya da “cansız coğrafyayı ebedi vatan yapmak için” onun uğruna evlatların canlarını feda edeceği bir seküler “kutsal” gayeye işaret eder:

“Coğrafyadan vatana yükselişin kaç milyon faciaya, kaç milyar hadiseye, kaç milyar acıya mal olduğunu anlamak için doğuran bir ananın yanında bulunmak; onun çektiğini uyanık yürekle görmek lazım. ...Doğmadan bir yabancı olan ve çok kere ölümüne ağlanmayan bu adsız et parçası için ana, ilkin canından da ileri gelen tazeliğini, insanlığın övünme mevzuu olan güzelliğini vermiştir. Yıpranmış, bazen sakat kalmış, mahrumiyetler yüzünden manası yitirilmiş bir bedenden sonra, bütün arzuların gömülmesi gelmiş, bunlara katılmıştır. Adsız, şekilsiz bir zerreden adlı, şanlı bir şahsiyet haline getirdiği

yavruyu “ya il alır gider, ya sel alır gider”, yahut cansız coğrafyayı ebedi vatan yapmak için sınıra gömmek icabeder.”

Kişinin vatani ve milleti uğruna ölmesi ve öldürmesi ulus-devlet vatandaşlık anlayışının en büyük ödevlerinden biri olarak telakki edilip bu ödevlere birtakım kutsallıklar atfedilmektedir. Anderson’un (2007: 161) vurguladığı üzere, yirminci “yüzyılın büyük savaşlarını olağandışı kılan şey, öldürülmelerine izin verdiği insan sayısının emsalsizliği değil, ne kadar çok sayıda insanı canlarını vermeye ikna edebildiğidir.”

Ulusal teritorya sembolik değerlerle yüklüdür. Yani hayati öneme sahip organik bağlarla birleşmiş bir beden gibidir. Teritoryanın bir parçasını kaybetmek söz konusu bedeninin bir kolunu ya da bacağına kaybetmektir ve bu ulus-beden için ölüm tehlikesi anlamına gelir. Bununla birlikte bu söylemin tam karşıtı olan bazı söylemlerde de ulus onun düşmanları tarafından boğulmaktadır, çünkü söz konusu ulusun yaşayıp büyümesi için yeterli alan bırakılmamıştır. Bu bakış açısından sınırlar boyuna geçirilmiş ilmik gibidir. Bir başka deyişle bedeninin organları arasındaki kan akışının ve solunumunun durdurulmasıdır. Rooke’a (a.g.e.: 134) göre bu analogi, Arap ulusalcı söylemde özellikle de ilk dönem Suriye ulusalcılarında görülmüştür. Bu analoginin bir başka versiyonu da Kürt ulusalcı söylem tarafından dillendirilmektedir. Bu söyleme göre ‘Büyük Kürdistan’ düşmanlar tarafından dört parçaya ayrılarak birleşik bir beden olmasının önüne geçilmiştir. Maria O’Shea, *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan* (2004) adlı eserinde Kürdistan haritasının II. Dünya Savaşı’ndan sonra, özellikle diasporada, gözle görülür bir şekilde “Büyük Kürdistan” kavramına hızla dönüştüğünü belirtir (2004: 188). O’Shea söz konusu “haritaların yaygın bir şekilde kabul edilmesi ve Kürt ulusalcı söylemde merkezi bir yer edinmelerinin, Kürdistan algılarındaki bir kemikleşmeye” de neden olduğunu vurgular.

Sınırlar, devletler ve sınır bölgesindeki çoğu insan ve grup için birbirinden farklı önem ve anlamlara sahiptir. Bir başka ifadeyle sınırlar devletler için güvenlik ve savunma hatları iken, sınır bölgelerinde yaşayan grup ve topluluklar için de ayırıcı ve engelleyici fenomenlerdir. Dolayısıyla sınırı “teritoryal bütünlüğün ‘kutsallığı’ ve

güvenliğin savunma hattı” (Armstrong, 2003: 165) olarak algılayan resmi görüşle, onu sosyal hayatlarını bölen, onunla ve ona rağmen yaşamını devam ettiren sınır insanların görüşünün birbiriyle çatışmaması düşünülemez. Resmi bakış açısı çoğu zaman sınırdaki yaşayan insanların önceliklerine ya da gereksinimlerine karşı ilgisizdir, zira asıl ilgi sınırların ihlal edilip-edilmemesine odaklanmıştır. Dolayısıyla sınırlar devlet bakış açısından vurmanın veya öldürmenin meşru görülebildiği “güvenlik” hatları ya da devlet namusunun ihlal edildiği çizgilerdir.

3.2.Sınırların İnşasında Soyut Bir Gerçeklik Olarak Kültür ve Sembol

Sınırları sadece sınır taşlarından, tel örgülerden ve duvarlardan ibaret görmek sınırın diğer biçimlerini görmeyi önündeki en büyük engellerdendir. Soguk’a göre sınır çalışmalarında en çok ihmal edilen konulardan biri, kamufle edilmiş olan sınırın diğer biçimleridir. Sınır deyince onu sadece tel örgüler, sınır taşları ve duvarları olarak algılayan anlayış “devletçi mantık”tır ve bu mantık sözkonusu sınır işaretlerinin arkasına saklanmıştır (2007: 284).

Bu mantık çitlerin, duvarların ve hendeklerin siyasal alandaki sınır işaretleri olarak nasıl dönüştürülebildiklerini, harekete geçirilebildiklerini ve yayılabildiklerini bize göstermektedir. Onlar (sınırlar) başka biçimlerde gizlenmiş ve kamufle edilmişlerdir. Kültür, ırk, sınıf, cinsiyet, sınırların yaratıcı ve becerikli bir şekilde beklenmedik yerlerde ve şaşırtıcı biçimlerde yeniden oluşmasındaki gizli ayrımlardır. Kültürel ve sınıfsal duvarlar ve cinsiyet hendekleri kendilerini her ne kadar sınır olarak ilan etmeseler de yeni ve güçlü sınırlar olarak ortaya çıkarlar (Soguk, 2007: 284–5).

Kuşkusuz günlük yaşamda devlet sınırları yanında aynı devletin sınırları içinde yaşayan insanlar arasında bile sosyal, kültürel, etnik, cinsiyet, dinsel, ekonomik v.s. temellere dayanan birçok sınırın olduğunu söylemek mümkündür. Hatta devlet sınırları çoğu zaman değiştiği halde bu sınırlar genellikle değişmeden kalabiliyorlar. Birçok durumda sınırların *ahlaki gelenekler* (ethical tradition) tarafından oluşturulduğunu ifade eden Buchanan ve Moore, bu sınırların yasal birimler arasındaki sınırlarla doğrudan bir ilgilerinin olmadığını vurgularlar (2003: 2). Bir başka ifadeyle dinlerden ya da “ahlaki gelenekler”den kaynaklanan bu sınırlarla

devlet sınırları farklı şeylerdir ve genellikle birbirleriyle örtüşmezler. “Siyasal (devlet) sınırlar esasen zorlayıcıdır: onların kuralları yapılı ve coğrafi bir nüfuz alanı içinde uygulanır, hâlbuki ahlaki ya da dini gelenek tarafından oluşturulan sınırlar öznel veya kısmen isteğe bağlıdır” (Buchanan ve Moore, 2003: 2).

Sosyal (etno-kültürel) sınırlar üzerine ilk çalışma 1969 yılında Fredrik Barth’ın derlediği *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture* adlı çalışmasıdır. Barth’ın adı geçen çalışması ancak 2001’de³² *Etnik Gruplar ve Sınırları* adıyla Türkçe’ye çevrildi. Barth ve arkadaşları bu çalışmada “çok etnili toplumların sahip oldukları bazı sorunlara ışık tutmayı amaçla”mışlardır (2001a: 10).

Barth bu çalışmasını yaptığı dönemde sosyal bilimler alanında etnik gruplar arasındaki farklılıkların sebebi konusunda iki genel görüşün hâkim olduğunu ifade eder: “Bunlardan ilki, etnik grupların komşu grupların tepkisine karşı kendi kültürlerini korudukları şeklindeki görüştür. İkinci görüş ise, kültürel farklılıkları coğrafi ve toplumsal yalıtılmışlıkla açıklayan görüştür. İlk görüş günümüzde güncelliğini yitirirken ikinci görüş hala geçerliliğini sürdürmektedir” (2001a: 12). Barth’a göre “etnik gruplar arasında oluşan sınırların karşılıklı iletişim, bilgi alışverişi ve ilişki eksikliğine bağlı olduğu iddia edilemez” aksine “bu sınırların varlığı, dışlama ve dahil etme gibi sosyal süreçlerin varlığıyla” ilgilidir (2001a: 12). Bir başka ifadeyle “eğer bir grubun üyeleri başka grupların üyeleriyle etkileşim” içindeyken kendi grup “kimliğini koruyabiliyorsa bu durumda aidiyet ve dışlama dinamikleri devreye girmiş demektir” (2001a: 18).

Barth etnik grupların kültürel özelliklerinin değişmesine karşın sınırlarını nasıl koruduklarını ve bu sınırların toplumsal olarak nasıl oluştuğunu şu şekilde analiz eder:

1. Etnik gruplar kendilerine özgü kriterlerle tanımlandıklarında bir süreklilik arz ettikleri görülür: Buna göre, bu grupların sürekliliği sınırların korunmasına bağlıdır. Bu sınırları belirleyen kültürel unsurlar zaman içerisinde değişebilirler;

³² Barth’ın bir başka eseri daha aynı yıl Türkçeye tercüme edildiğinden yukarıda adı geçen eserinden “2001a” olarak bahsedilecektir.

grup üyelerinin kimliklerini ve grubun örgütsel yapısını belirleyen kültürel karakteristikler de değişebilir. Ancak grup üyeleriyle grup dışında kalan kimseler arasında kutuplaşmaya varan farklılıklar sınırların sürekliliğinin teminatıdır.

2. Etnik gruba aidiyeti belirleyen unsurlar ‘objektif’ olarak nitelenen farklılıklar değil, toplumsal süreçte oluşan farklılıklardır. İnsanlar sergiledikleri davranışlar açısından ne denli farklı olurlarsa olsunlar eğer kendilerini akraba bir topluluk olan B grubuna değil de A grubuna ait hissediyorlarsa bu tanımlamayı kimse engelleyemez. Burada objektif farklılıklardan ziyade, toplumsal etkileşimin belirlediği farklılıklar önemlidir. İşte bizim üzerinde durmamız gereken konu, gruplar arasındaki objektif farklılıklar değil, bireylerin kendi kimliklerini tanımlarken kullandıkları unsurların neler olduğudur (Barth, 2001a: 17–8).

Barth’ın bu görüşleri sadece etnik topluluklar için değil; aynı etnisite içerisinde yer alan farklı gruplar için de geçerlidir. Bir başka ifadeyle aynı etnik kökene mensup fakat kendini bu daire içinde bile diğerlerinden ayırtıran aşiretli bir yapıda da bunu gözlemlemek mümkündür. Bu araştırmanın (tezin) yapıldığı bölgede Gerdi aşiretinin bulunduğu mntıkada olan ve bu aşiretle aynı diyalekti ve gündelik pratikleri (oturma kalkma örüntülerinden misafir ağırlama biçimlerine kadar) paylaşımlarına rağmen, kendilerinin başka bir aşirete (Gravi) mensup olduklarını ifade eden bir grupla karşılaştık. Üstelik mensubu olduğunu söyledikleri aşiretle aralarında kültürel açıdan birçok fark olmasına rağmen –bunun bilincinde olarak- bu aidiyetlerini belirtmektedir. Dolayısıyla bu örnekte Barth’ın belirttiği gibi kültürel unsurlar zaman içinde değişmiş fakat sınırlar soy ideolojisi sayesinde korunmuştur.

Cohen, Barth’ın eserinden 16 yıl (1985) sonra topluluk sınırlarına dair *Topluluğun Simgesel Kuruluşu* (1999) adlı eserini yayınladı. Cohen’e göre sosyoloji ve antropolojideki “topluluk” tanımı tatmin edici olmaktan uzaktır. Bunun nedeni de Cohen’e göre “tüm tanımların teorileri içermesi ya da ima etmesi ve topluluk teorisinin çok tartışmalı” olması, dolayısıyla da bu teorinin “birbirleriyle eşit ölçüde savunulamaz durumdaki ideolojik açıdan karşıt önermelere sivrul”masıdır (1999: 7). Söz konusu teoride “modernlik”in karşısına “topluluk” yerleştirilerek modernleşme süreciyle birlikte onun ortadan kalkacağı iddia edilmişti. Cohen bu iddiaya karşı çıkarak topluluk nosyonunun birbiriyle bağıntılı iki önermeyi ima ettiğini vurgular:

“Bir insan grubunun üyelerinin a) birbirleriyle ortak bir şeyleri olduğunu ve b) bu ortak şeyin onları öbür varsayımsal grupların üyelerinden önemli sayılabilecek derecede ayırdığını. Böylece, “topluluk”, benzerlik ve farklılığı eşanlı olarak ima eder gibi görünüyor. Nitekim, bu sözcük, bağıntısal bir düşünceyi ifade eder: Bir topluluğun öbür topluluklarla ya da öbür toplumsal kendiliklerle (entity) karşıtlığı.”

Cohen, burada topluluğun doğasıyla ilgili benzerlik ve farklılık ayırımını somutlaştıran unsur olan *sınır* üzerine odaklanır. Cohen, “sınır, bir topluluğun nerede başladığını ve bittiğini işaretler” dedikten sonra “ama böyle bir işaretleme niçin gerekiyor?” (1999: 8) diye sorar. Çünkü “sınır, topluluğun kimliğini barındırır ve tıpkı bir bireyin kimliği gibi, toplumsal etkileşimin gerekliliğinden doğar” diyerek Barth’ın yaklaşımını izler. Cohen, topluluk sınırlarının her zaman nesnel (ırksal, dilsel, dinsel vs.) bir biçimde görünmediğini, çoğu zaman insanların sınırlara anlam vererek onları sembolleştirdiklerine dikkati çeker. Böylece bu durumda sınırın simgesel boyutu büyük bir önem taşır (1999: 9). “Bununla birlikte, topluluk sınırlarının büyük ölçüde simgesel bir karakter taşıdığını söylemek yalnızca bu simgelerin farklı insanlara farklı anlamlar ifade ettiklerini ileri sürmek anlamına gelmeyip, aynı zamanda bazı insanların algıladığı sınırların başka bazılarınca son derece algılanamaz olduğunu ileri sürmek demektir” (1999: 9).

Bununla birlikte Jenkins; Barth ve Cohen’in yaklaşımlarında “etnisitenin, grup sınırının *her iki* yanından da atfedilmesine bağlı olduğunu” ifade ederek bu farkı gözden kaçırdıklarını iddia eder (Aktaran: Donnan ve Wilson, 2002: 51). Dolayısıyla Jenkins, “ait olma durumunun analitik olarak birbirinden farklı iki süreci arasında” ayırım yapmanın önemli olduğuna dikkati çeker: “*Grup tanımlaması ve sosyal kategorizasyon*. Birincisi sınır içerisinde ortaya çıkar, ikincisi ise sınırın dışında ve karşısında (Aktaran: Donnan ve Wilson, 2002: 51 vurgulama Jenkins’in). Böylece Jenkins’e göre Barth ve Cohen gibi sosyal bilimciler, “bir grubun üyelerinin kendi kategorizasyonlarını başka bir gruba dayatmaya muktedir olabileceği gerçeğini göz ardı ederek, ‘kategorizasyon’un özellikle bağlı olduğu görelî iktidar ilişkilerini minimize ediyorlar (Donnan ve Wilson, 2002: 51).

3.2.1.Etnik Sınırlar ve Siyasal Şiddet

İtalyan sosyolog Conversi, *Milliyetçilik, Sınırlar ve Şiddet (Nationalism, Boundaries, and Violence)* adlı makalesinde *etnik sınırlar* ve *etnik içerikler* arasındaki zıtlığın, Barthçı yaklaşımın merkezi noktası olduğunu belirterek, ilkinin etnik kimliğin ve onun limitlerinin algısını, ikincisinin de onun özünü ya da kültürünü tanımladığını ifade eder. Böylece bu yaklaşıma göre “bir bireyin ya da grubun kimliğini biçimlendiren içerikten ziyade sınırdır” (1999: 553). Conversi, bu Barthçı yaklaşıma karşın sınırların rolünün onların içerikleriyle bağlantılı olarak analiz edilmesi gerektiğini düşünür. Conversi’ye göre, sınır psikolojiyle ilgiliyken, içerik de kültürle ilgilidir ve bazen ilki görünmez olabilirken, sonraki görülebilir (1999: 554). Bu bağlamda Conversi, sınır, içerik ve siyasal şiddet arasındaki ilişkiyi araştırır.

Genellikle dış faktörlerin etnik sınırların yükselmesine neden olduğunu belirten Conversi, bu etkili faktörlerin çoğunun şiddetli saldırılar olabileceğini ileri sürer (1999: 567). “Kültürel farklılıklar minimum bir düzeye indiğinde ya da neredeyse ortadan kalktığında, şiddet, kültürün kitleleri mobilize etme gücünde önemli olabilir. Katı kimlikler çoğu kez devam eden veya periyodik çatışma zamanlarında şekillenirler” (Conversi, 1999: 567–8). Çok yakın geçmişte Ruanda, Doğu Timor ve Eritre gibi yerlerde bu durumla karşılaşıldığını söyleyen Conversi buralardaki çatışmaların gruplar arasındaki duvarları yükselttiğini, oysa bundan önce sözkonusu sınırların ince, seyrek ve hatta kaybolmaya yüz tuttuğunu ifade eder (1999: 568).

“Bosna, Ruanda, Türkiye, Guatemala ve başka yerlerde etnik bilinç kültürden ziyade devlet şiddetiyle ilgilidir. Bu, şiddetin patlak vermesinden önce kimlik fikrinin olmadığı anlamına gelmez, fakat basitçe söylemek gerekirse çit/duvar örmek, var olan nesnel ve kültürel farklılıklardan tamamen bağımsız bir süreç olabilir” (1999: 573).

Bu durumu belki de en açık örneği Osmanlı İmparatorluğu ile onun varisi olan Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyo-kültürel farklılıklara bakışı arasındaki önemli farktır. Zira 1900’lerin başına kadar birbirinden farklı birçok dini, dili, etnisiteyi ve kültürü bünyesinde barındırmış ve bu farklılıklara rağmen bir birlikte yaşam kültürü oluşturmuştu. Fakat bu dönemden sonra bu anlayış tamamen değişmiştir.

...Temel değerlerin yoksunluğu, sekülerleşme ve elit asimilasyonu ile karakterize olan bu şiddet, önceki akışkan duruma yeni sınırlar empoze ederek, kalan gruplar üzerinde de yaygın bir emniyetsizliğe neden olmuştur” (Conversi, 1999: 573).

Dolayısıyla Conversi, modernitenin ulusalcı, seküler ve seçkinçi homojenleştirme kompleksinden kaynaklanan şiddetin, sönük ve kaybolmaya yüz tutmuş olan etnik ve kültürel farklılıkları yeniden alevlendirdiğini vurgular. Conversi’ye göre günümüzdeki bu sosyal sınırlar, devletin şiddet uygulamalarından bağımsız olarak değerlendirilemezler.

3.2.2. Türkiye’de Sosyal Sınırlar ve Sosyal Mesafe

Türkiye, -Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras aldığı- birçok etnik, dini ve kültürel toplulukların bir arada yaşadığı bir *sosyal sınır bölgesi* özelliği göstermektedir. Polonyalı sosyolog Sadowski tarafından sınır sosyolojisine kazandırılan *sosyal sınır bölgesi* (*social borderland*) kavramı “bir teritorya içinde iki ya da daha çok etno-kültürel grup arasındaki sürekli temasın toplamı” olarak tanımlanabilir (2009: 86). Sadowski’ye göre *sosyal sınır bölgesi* kavramı kültürel olarak çeşitlilik gösteren belirli bir sosyal düzeni betimlemeye yardım eder. Türkiye’nin *sosyal sınır bölgesi* yeni olmayıp yüzyıllardır süregelen bir özelliğe sahiptir. Bir başka ifadeyle Osmanlı’nın hakim olduğu coğrafya toplumsal açıdan fazlasıyla heterojendi ancak Osmanlı Devleti, İnsel’in de vurguladığı gibi “toplumun günlük hayatını yönlendirme sevdasında olmayıp, toplumun bütününe uzaktan denetlemekle yetinen” (1990: 19) bir uygulama izlemiştir. Ancak toplumda silik olan sosyal sınırlar, 1900’lerin başından itibaren ulusalcı, jakoben ve çağdaşlaştırıcı uygulamalarla birlikte gün yüzüne çıkmış oldu.

“1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Anadolu’da yaşayan cemaatlerin tarihlerindeki asıl dönüm noktasıdır. Cumhuriyetin ilanı ile önce siyasi egemenliğin doğası değişir. TC devleti artık, sayısız dini veya etnik cemaatlerin değil, belli bir toprak üzerinde yaşayan yeni bir ulusun devleti olmaya kararlıdır. Bu durumda Osmanlı devletinin temel meşruiyetini sağlayan, her cemaatin başka cemaatlere ve Osmanlı’ya oranla farkını ve görece

özerkliğini gözetmekten kaynaklanan devlet olma özelliği ortadan kalkar. Bunun karşılığında, kültürel çeşitliliğin meşruiyetini reddeden ve bu çeşitliliği **evrensel, yaptırımcı ve ortak** yasa içinde ele alan yeni bir söylem ortaya çıktı” (İnsel, 1990: 41–2).³³

Dolayısıyla günümüzdeki sosyal sınır ve sorunlar yaklaşık bir asırdır süregelen seçkinci, jakoben ve seküler anlayışın topluma dayatılmasının bir sonucudur. Türkiye’de ulus inşası ve çağdaşlaştırma politikaları başlıca üç noktada Kürtlerin tepkisiyle karşılaşmıştır: 1) Osmanlı yönetim sisteminin yerine ulus-devletçi totaliter bir sistemin tercih edilmesi. 2) seküler bir anlayışın topluma dayatılması ve 3) Müslüman toplulukların asimile edilmesini amaçlayan politikalar. Bir başka ifadeyle “Modernleşme, merkezileşme ve laikleşmeye verilen önem, yönetici seçkinlere karşı çıkışın önemli bir kaynağı haline gelen Kürt etnik bilincinin yayılmasına katkıda bulundu” (Kirişçi ve Winrow, 1997: 106). Bu etnik bilinç 1920’lerden (kesintili de olsa) günümüze kadar gittikçe artan bir biçimde genişledi.

Türkiye’de son birkaç yıl içinde etnik (Türk-Kürt) ve dini (dindar-laik) sınırlar üzerine yapılan çalışmalarda toplumda sosyal farklılıkların nasıl algılandığını gösteren önemli göstergeler mevcuttur. Seta ve Polmark’ın yaptığı *Türkiye’nin Kürt Sorunu Algısı* (2009) adlı araştırma bu konuda şimdiye kadar yapılmış en kapsamlı saha araştırmasıdır.³⁴ Söz konusu çalışmada toplumun Kürtleri ve Kürt Sorunu’nu nasıl algıladığı, Türklerle Kürtlerin nasıl bir sosyal ilişki içinde oldukları ve bunlar arasında nasıl bir sosyal mesafe olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespitler şaşırtıcı olduğu kadar ezberleri de bozmaktadır. Bu bakımdan bu çalışmadaki bazı istatistiksel verileri buraya aktarmak söz konusu sosyal sınırları göstermek açısından önemlidir.

Araştırmada en dikkat çeken yönlerinden biri Türkler ile Kürtler arasındaki sosyal mesafenin boyutuyla ilgilidir. “Türkler ve Kürtler arasındaki sosyal ilişkilerin nasıl olduğu, ilişkilerin hangi zeminlere oturduğu, toplumsal bütünleşmenin hayatın

³³ Vurgu yazara (Ahmet İnsel’e) aittir.

³⁴ Söz konusu araştırma Türkiye genelini temsilen çok aşamalı örnekleme yöntemiyle belirlenen 601 köy ve mahallede, 2.497 noktada toplam 10.577 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir.

hangi alanlarında yoğunlaştığı, şiddet ve terör olaylarının bu iki grup arasında bir güvensizlik ve ayrışma yaratıp yaratmadığı gibi sorulara cevap aranmıştır. Ayrıca bir arada yaşama istek ve iradesinin ideolojik, etnik ve siyasi aidiyetlere göre değişip değişmediği test edilmiş ve Türkiye'nin toplumsal yapısının analizi yapılarak, “Türkler ve Kürtler birbirlerine ne kadar yakın, ne kadar uzak?” sorusu üzerinde durulmuştur” (Özhan vd., 2009: 121).

Araştırmada tespit edilmeye çalışılan konulardan biri Kürtlerin hak ve taleplerinin toplumda nasıl karşılandığına yöneliktir. Sosyal ilişkiler açısından önemli derecede bir entegrasyon görülürken, bu hususta Türkler ve Kürtler arasında büyük bir ilgi farklılığının ortaya çıktığı görülmüştür.

Araştırmaya katılanların %44'ü, Kürt sorununun çözümü için Kürtçe'nin kullanımına yönelik yasakların kalkmasına olumlu yaklaşırken, %45,8'i yasakların kalkmasını karşı olduğunu belirtmektedir. Katılımcıların %47,9'u, Kürtlerin kültürel haklarının tanınmasının, Türkiye'nin birliğini bozacağını düşünmemektedir. Ancak etnik kökene göre sorulduğunda Türklerin %42,6'sı, Kürtlerin de %74,6'sı Kürtlere kültürel hakların tanınmasının Türkiye'nin birliğini bozmayacağını ifade etmiştir (2009: 97–102).

Kürt kimliğinin anayasal olarak tanınmasını kabul edilebilir bulanların oranı, Türklerde %15,5 iken, kabul etmeyenlerin oranının %75 civarında çıkmıştır. buna karşın Kürtlerde kabul edilebilir bulanların oranı %67,3 iken, kabul etmeyenlerin oranı %22,1'dir. “Konuya ilişkin negatif tutumun ve Türk ve Kürt kökenliler arasındaki farkın bu derecede yüksek olması, algı farklılığının boyutlarını göstermektedir” (a.g.e.: 104). Türk deneklerin %71,3'ü “Kürtler ayrı bir devlet kurmak istiyor mu?” sorusuna evet cevabını verirken, Kürtlerin %30,3'ü evet, %59'u hayır cevabını vermiştir (2009: 109–10).

Araştırmaya katılan Türklerin %57,1'nin Kürtlerle ilgili olumlu, %24,6'sının ise olumsuz kanaat taşıdığı; buna karşın Kürtlerin %86,4'ü Türkler hakkında olumlu bir kanaate sahip oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca Türklerin %33,8'i, yakın akrabaları arasında bir Kürt olduğunu belirtmekte, %66,2'si ise yakın akrabaları

arasında bir Kürt olmadığını ifade etmekte, dolayısıyla bu da Türklerin üçte birinin bir Kürt ile akraba olduğuna işaret etmektedir. Kürtlerin %67'si, yakın akrabaları arasında bir Türk olduğunu ifade etmektedir (2009: 121-7).

“Bu oranın Kürtler arasında yüksek olmasının başlıca nedenlerinden biri, göç ve kentleşme süreçlerinden en çok etkilenen, yani yer değiştiren ve Türklerin yoğunluklu yaşadığı yerlere yerleşen grupların başında Kürtlerin gelmesidir. Türkler ve Kürtler arasında akrabalık oranlarının yüksek oluşu, her iki toplumun sosyolojik entegrasyonu sağladığını göstermektedir” (2009: 127).

Araştırmada dikkati çeken bir başka nokta da Türklerin %59,4'ü yakın arkadaşları arasında bir Kürt olduğunu; Kürtlerin ise %83,6'sı, yakın arkadaşları arasında bir Türkün olduğu belirtmişlerdir (a.g.e.: 128-9). Bu oranlar “Türkler ve Kürtlerin aralarında ne sosyolojik ne de psikolojik bariyerlerin olduğunu göstermektedir. ...Denilebilir ki, dünyada etnik çatışma sonucu kanın aktığı herhangi bir ülkede, aynı anda çatışan etnik grupların beraberce askerlik yaptığı, eğitim aldığı, sosyal ayrışmanın yaşanmadığı bir örneğe rastlamak neredeyse imkânsızdır. Bu anlamda, Türkiye, dünyada yegâne bir örnekliliği ihtiva etmektedir” (2009: 129).

Araştırmaya katılan Türklerin %54,1'i, komşularının arasında bir Kürt olduğunu; Kürtlerin ise %70'i, komşuları arasında bir Türkün olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Türklerin yaklaşık %70'i evlilik yoluyla bir Kürt ile yakın akrabalık kurmaktan rahatsızlık duyacağını belirtirken bu oran Kürtlerde %87.1'e çıkmaktadır.

Dünyada yapılmış “sosyal mesafe” araştırmalarında en göze çarpan bulgulardan biri, evlilik bağı ile kurulan toplumsal ilişkilerin, etnik çatışmaların yaşandığı yerlerde oldukça düşük, hatta tüm sosyal mesafe enstrümanları arasında en problemli konu olduğunu göstermektedir. Bu araştırmanın en dikkat çekici sonuçlarından biri de, dünyadaki örneklerin aksine, Türkler ve Kürtler arasında kurulan yakınlığın en güçlü toplumsal temellerinden birinin, aile ve akrabalık ile kurulan yakınlık olmasıdır (Özhan vd., 2009: 132).

Bu araştırmanın verileri önemli bir noktaya işaret etmektedir: Türklerle Kürtler, yaşanan acı olaylara rağmen, sosyal ilişkiler (arkadaşlık, komşuluk, evlilik vs.) yönünden (ezberleri bozacak kadar) birbirlerine çok yakındırlar. Fakat konu Kürtlerin hak ve talepleri olunca bu yakınlığın ya da sosyal mesafenin oldukça açıldığı da dikkati çekmektedir.

Türkiye’de uzun yıllardır gündemde olan bir diğer konu da “dindar-laik” ya da “İslamcı-Laik” ayrışmasıdır. Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak’ın yapmış olduğu “Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset” adlı çalışma bu karşıtlığın boyutunu tespit etmeyi amaçlamıştır.

“Cumhuriyet kurulduğu yıllardan itibaren, hatta Tanzimat’a kadar geri götürülebilecek bir süreçte, Türkiye toplumu “İslamcı” ve “Laik” olarak nitelendirilen ikili bir bölünmeyle karşı karşıya kalmıştır. Bu ayrışma, 1970’li yıllardan itibaren örgütlenen “Milli Görüş” hareketi çerçevesinde İslami kesimin güç kazanmaya başlamasıyla birlikte son birkaç on yıla damgasını vurmuş, kamuoyundaki tartışmaların odağına oturmuştur” (Çarkoğlu ve Toprak, 2006: 29).

Söz konusu araştırmanın verilerine göre deneklerin yaklaşık üçte birinin laiklik konusunda hassas olduğunu, üçte ikilik bir kesim ise bu konuda hassasiyet göstermediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca “Türkiye’de laikliğin tehdit altında olup-olmadığı”na yönelik soruya, araştırmaya katılanların %22.6’sı “evet tehdit altındadır” derken; %72.6’sı da “ hayır tehdit altında değildir” demiştir (2006: 76).

“Kürtlere anadillerinde eğitim olanağı sağlanması %11.4, Cem Evleri’ne devletçe mali yardımda bulunulması ise sadece %5.3 tarafından desteklenirken, türbanlı öğrencilerin üniversiteye devam edebilmeleri %43.0 ve İmam-Hatip Liselilere üniversite giriş sınavlarında kolaylık getirilmesi %17.6 tarafından uygun bulunmuştu. Kürt ve Alevi vatandaşlara ilişkin bu iki sorunun yanı sıra, anketimizde kimlik konusunda başka sorularda da bu “sekte” anlayış ortaya çıkmaktadır” (2006: 28).

Türkiye’de farklı etnik ve dini özelliklere sahip olanların komşu olarak istenip-istenmeyeceğine yönelik sorulan soruya verilen cevaplar da şaşırtıcıdır: Farklı mezhepten olan bir aileye komşu olarak itiraz etmezdim diyenlerin oranı %75,2; ederdim diyenlerin oranı ise %24,4’tür. Bir Kürt aileyle komşu olmaya %71,4’ oranında “itiraz etmezdim” cevabı verilirken; %28,2 oranında da “itiraz ederdim” cevabı verilmiştir. Dikkat çekici bir başka veri ise araştırmaya katılanların %66,2’sinin “bir eşcinsel çiftle” komşu olmak istememiş olmalarıdır (2006: 47).

“Kimileri son 10-15 yılda Türkiye’de İslamî temelde bir toplum ve devlet düzeni yaratmak isteyen köktendinciliğin yükseldiğini söylemektedir” görüşüne katılanların oranı %32,6; katılmayanların oranı da %61,3’tür (Çarkoğlu ve Toprak, 2006: 74) Ayrıca “İlkokul öğretmenlerine ya da hâkimlere türban serbest bırakılacak olsa bu durumun kendilerini rahatsız edip etmeyeceği sorusuna”, sırasıyla, %29,2 ve %28,2 rahatsız olacağını bildirirken, tersini düşünenlerin oranı sırasıyla %70,4 ve 71,5’tir (2006: 72).

4.BÖLÜM

4.1. SINIR BÖLGESİNİN TARİHİ, DİNİ VE SİYASİ ARKA PLANI

Önceki bölümde imparatorluktan ulus-devlete geçiş yapan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının kurulma süreci ele alınarak bu süreç içerisinde devletin kurucu kadrosunun teritoryal sınırları zamanla nasıl epistemolojik ve etnik (Türk-ulusal) sınırlara dönüştürdüğü ve buna bağlı olarak yeni teritoryal sınırlar içinde nasıl bir ulusal kimlik ve kültür inşa ettiği incelenmeye çalışıldı.

Bu bölümde de yine tarihsel bakış açısından hareket edilerek bu çalışmanın alan araştırmasının yapıldığı sınır bölgesinin geçmişine bakılmak suretiyle Osmanlı'nın son dönemlerinde sözkonusu sınır bölgesinde hangi aktörlerin etkin olduğu sınır bağlamında ele alınacaktır. Bu çerçevede özellikle ondokuzuncu yüzyılın ortalarından yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar bu sınır bölgesinde çok etkin bir şekilde faaliyet göstermiş olan Sadete Nehri (Nehri Şeyhleri) üzerinde durulacaktır. Bu bölümün bir sonraki kısmında ise Türkiye-Irak sınırının belirlenmesinde rol oynayan dinamikler üzerinde durulacaktır.

Sınırı gerçekten anlamak için bugüne baktığımız kadar geçmişe de bakmalıyız. Zira sınırın tarihine yönelik bir bakış geçmişten bugüne orada neler olduğunu anlamamıza yardım edecektir (Payan, 2006: 3–5). Burke'in ifadesiyle “tarihle kuramın birleşmesi olmadan ne geçmişi ne de şimdiyi anlamamız mümkün değildir” (2005: 18). Bu bakımdan sınırın bir süreç olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu süreç içinde sınırların anlamı değişebilmekte ve buna bağlı olarak rolleri değişebilmektedir (Newman ve Passi, 1998: 201).

Bu bağlamda Türkiye, Irak ve İran'ın kavşak noktasında bulunan Şemdinli'nin tarihine girerek süreç içinde oradaki aktörlerin sınır bağlamında nasıl rol oynadıklarına bakmakta fayda olacaktır.

4.1.1. 1850'lerden 1900'lara Şemdinli: Sınır Bölgesinde Sadete Nehri'nin Faaliyetleri

Türkiye, Irak ve İran üçgeninde bulunan Şemdinli (Şemdinan) Türkiye'nin güneydoğudaki en uç noktasıdır. Güneyde Irak, doğuda İran'la komşudur. Büyük Zap'ın bir kolu olan Hacıbey çayı Türkiye-Irak sınırının doğu çizgisini oluşturur. Şemdinli bölgesi üç devletin birbirleriyle komşu olduğu bir noktada bulunması nedeniyle “sınır bölgesi”nin hem tarihi ve siyaseti hem de sosyolojisi yönünden ilginç özellikler gösterir.

Aşağıda daha ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı gibi bir sınır bölgesi olarak Şemdinli Osmanlı'nın son dönemlerinden (1870'li yıllar ve sonrası) Cumhuriyetli 1920'lerin sonuna kadar tam da bir *isyankâr sınır bölgesi* özelliği göstermiştir. Fakat ilginç olan bu isyankârlığa bir Nakşibendî tarikatının öncülük etmiş olmasıdır.

Şemdinli, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce dört nahiyeye ayrılmıştı: Bunlar merkez nahiye olan Nehri (bugünkü adıyla Bağlar), Humaru, Herki ve Gerdi idi (Darkot, 1979: 405). Nehri'yi 1800'lerin ortalarına kadar Abbasi soyundan geldikleri söylenen Mirler (Begzadeler) yönetmiştir. Bu tarihten sonra yönetim gittikçe güçlenen Nehri şeyhlerine geçti (Nikitin, 2002: 225; Erdost, 1987: 23).

Nehri 1920'lerin sonuna kadar hem dini hem de siyasi bir merkez olarak işlev görmüştür. Bunda Nakşibendî tarikatına mensup olan *Sadate Nehri*'nin (Nehri Seyyidleri) önemli bir etkisi vardı. Nehri 1920'lerin sonunda idari merkez olmaktan çıkarılarak bölgenin merkezi şimdiki Şemdinli'ye taşındı. Nehri'nin Cumhuriyet döneminde geçirdiği bu değişimin birkaç nedeni vardır. Bunların başında da Türkiye-Irak sınırının henüz çizilmediği 1920'lere kadar olan zaman diliminde bu şeyhlerin hâkimiyeti altında tuttıkları bölgede yürüttükleri faaliyetler gelmekteydi. Nehri şeyhlerinin hem Osmanlı-İran sınırının ötesine uzanan hem de Kuzey Irak'ın kuzeydoğusunu da içine alan bölgedeki faaliyet alanları eski sınırların pekiştirilmesi ve yenilerinin (Türkiye-Irak) çizilmesiyle oldukça daralmıştı. Dolayısıyla sözkonusu değişimi sınır bağlamında ele almak için Nehri şeyhlerinin bölgede göstermiş oldukları etkinliğe değinmek faydalı olacaktır.

Sözkonusu şeyh ailesi özellikle 1800'lerin ilk çeyreğinden 1920'lere kadar İran'ın batısından Kuzey Irak'a ve Türkiye'nin doğusuna (Van, Bitlis, Muş vs.) kadar geniş bir bölgeyi etkisi altına almıştı. Bu ailenin kökeni aslında Abdulkadir Geylani'ye³⁵ dayanıyor ve 1800'lerin başlarına kadar da Kadiri tarikatına bağlıydı (Nikitin, 2002: 363–4).

“1800'lerde Kürdistan'da eskiden beri süregelen iki şeyh sülalesi vardı ve bunların her ikisi de Kadiri tarikatına bağlıydı. Bu sülalelerden biri Berzenci diğeri de Sadate Nehri sülalesidir” (Bruinessen, 2003: 326). Mevlana Halid olarak tanınan Ziyaeddin Halid'in Hindistan'dan Irak'a geldiği 1800'lerin başına kadar Kadirilerin etkinliği devam etti. Caf aşiretinden, sıradan bir Kürt olan, Mevlana Halid Nakşibendî tarikatının en etkin misyonerlerinden biriydi (Nikitin, 2002: 364; Bruinessen, 2003: 332–3). Mevlana Halid tayin ettiği halifeler aracılığıyla Nakşibendîliği kısa bir süre içinde Kürtler arasında yayıldı. “Yeni Nakşibendî tarikatı Kürdistan'da yayılır yayılmaz özellikle Şemdinli, Hakkâri, Hewrama ve Barzan bölgeleri tarikatın öğreti ve derviş üsleri oldu” (Abdulla, 2009: 261). Nehri şeyhleri Botan, Bahdinan, Hakkâri ve Ardelan bölgelerini, Berzenci şeyhleri Baban emirliğinin topraklarını ve güneydeki Barzan şeyhleri de Bahdinan ve Hakkâri'nin bir kısmını etkisi altına almıştı (Jwaideh, 2009: 154).

Bruinessen'e (2003: 334) göre Nakşibendîliğin kısa bir süre içinde hızla yayılmasını Mevlana Halid'in karizmatik ve olağanüstü kişiliğiyle açıklamak gerçekçi bir yaklaşım değildir. Çünkü “bir sosyal olguyu kişilerin özellikleriyle açıklamak hiçbir zaman tatmin edici değildir” (Bruinessen, 2003: 334). Bir başka ifadeyle sosyal olay ve olguların çok boyutlu ve dolayısıyla çok nedenli olması sosyolojik yaklaşımın da temel ilkelerinden biridir. Bu bağlamda Bruinessen'in de dikkat çektiği gibi sözkonusu tarikatın Kürtler arasında hızla yayılması hem

³⁵ Abdulkadir Geylani'nin oğlu Şeyh Abdulaziz, Kadiri tarikatını yaymak için Akra'ya gelmiş ve orada ölmüştür. Onun oğlu Şeyh Ebubekir Herki bölgesindeki Stuni köyüne yerleşmiştir. Ölümünden sonra oğlu Şeyh Haydar üç dört kuşak orada oturmuştur. Sadate Nehri ailesi Mola Hacı döneminde Humaru'da, Melayan (Mollalar) köyüne yerleşmiştir (Nikitin, 2002: 363–4). “Birkaç kuşak sonra da Demane Sufla köyünde Molla Salih zamanına kadar oturmuştur. Oğullarının Kadiri öğretisini bırakıp Nakşibendi öğretisini benimsemeleri de bundan sonra olmuştur. Bu ailenin Nehri'ye (Şemdinan merkezi) yerleşmesinin tarihi de aynı zamana rastlar” (Nikitin, 2002: 364).

Nakşibendî tarikatının (Kadiri tarikatından farklı) özellikleriyle hem de o dönemin içinde bulunduğu sosyo-politik durumla ilgilidir.

“Sosyolojik olarak birincil önemde etken olan tarikatın örgütlenme modelidir. Nakşibendîlerin örgütsel olarak Kadirilere göre daha etkin ve özerk büyümeyi teşvik edici oluşu kolayca görülebilir. Genelde Kadiri tarikatının halifeleri ne kendileri bağımsız şeyhler haline gelebilirler ne de oğulları otomatikman halife olabilirler. Şeyhlik Berzenci ailesinin tekelindedir. Oysa Mevlana Halid’in birçok halifesi kendi kendi haklarına sahip şeyhler haline gelerek kendi halifelerini atamıştır. ...şeyh-halife bağlantısı kısa zamanda tüm Kürdistan’da hızla büyüyen bir ağın şekillenmesine yol açtı” (Bruinessen, 2003: 335–6).

Nakşibendî tarikatının bu örgütlenme biçimi, bir taraftan onun hızla yayılmasını sağlarken, bir taraftan da 1800’lerin ortalarından 1920’lere kadar olan sürede özellikle Nehri Şeyhleri’nin bağımsız ve sosyo-politik figürler olarak ortaya çıkmalarında etkili olmuştur. Hatta Nakşibendîliğin bu güçlü damarının (Nehri Şeyhleri) 1925’teki Şeyh Said İsyanı’nda da etkili olduğu söylenebilir.

Nakşibendîliğin hızlı yayılmasının bir diğer nedeni de o dönemdeki sosyo-politik şartlarıdır. II. Mahmud’la başlayan merkezileştirme politikalarına karşı çıkan Kürt Beylikleri (Emirlik) bir müddet direndiler fakat sonunda ortadan kaldırılmaktan kurtulamadılar. Mirlerin konumlarını kaybetmeleri sonucunda “yerlerine merkezden gönderilen valiler atandı” (Bruinessen, 2003: 340–1). Osmanlı idarecilerinin bölgeye nüfuz edememesi ve Kürtler üzerinde etkin bir denetim sağlayamaması yeni idare sistemini işlemez hale sokmuştu. Bunun sonucunda da “eski Baban, Soran, Botan, Bahdinan ve Hakkâri beyliklerine ait toprakların büyük bölümü çok sayıda küçük aşiret tarafından yağmalandı” (Jwaideh, 2009: 153). O zamana kadar beylerin kontrolünde olan aşiret reisleri artık başlarına buyruk bir biçimde hareket etmeye başladılar, bu da çatışma ve kan davalarının eksik olmadığı kaotik bir ortamın doğmasına neden oldu (Jwaideh, 2009: 153–4; Bruinessen, 2003: 341). Sonuçta Nakşî şeyhler otorite boşluğunun neden olduğu bu kaotik durumda aşiretler arası anlaşmazlıkları çözebilecek dini ve siyasi güçler olarak liderlik rolünü üstlendiler.

Sâdatê Nehrî'nin en etkili şeyhlerinden ve Mevlana Halid'in halifelerinden biri olan Seyyid Taha³⁶ Nakşibendîliği kısa bir süre içinde Şemdinli bölgesine yaydı. Bruinessen, *The Sâdatê Nehrî or Gîlânîzâde of Central Kurdistan* (2000) adlı makalesinde, Şeyh Seyyid Taha'nın bölgenin içinde bulunduğu jeopolitik gelişmeleri yakından takip ettiğini ve özellikle Rusya'nın güneydoğuya doğru amansız işgali ve emperyalist güçlerin (Britanya, Fransa ve Rusya) Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emelleriyle yakından ilgilendiğini belirtir (Bruinessen, 2000: 81). Dolayısıyla Şeyh Taha "1853'te Kırım seferinde Ruslara karşı yapılan cihada katılmış" (Yalçın-Heckmann, 2002: 83), daha sonra da Dağıstan'da Ruslara karşı direnişe geçen Şeyh Şamil'e yardım etmiştir (Bruinessen, 2000: 81).

Şeyhin ölümünden sonra yerini alan oğlu Şeyh Ubeydullah, Jwaideh'e göre "Kürtler arasında yeni bir tür liderlik biçimini"³⁷ (2009: 155) de beraberinde getirmişti. "Şeyh, Kürdistan'ın hem ruhani hem cismani liderlerinin ilki ve belki de en büyüğüydü. Ubeydullah'a halk arasında üstün bir konum sağlayan çok sayıda koşul bir araya gelmişti" (Jwaideh, 2009: 155).

Şeyh Ubeydullah 1877–8 tarihindeki 93 *Harbi* olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı'nın yanında cihada katıldı. Babası gibi Rus karşıtı bir politika benimsemesinin de etkisiyle Sultan Abdulhamid onu Kürt aşiretlerin kumandanı olarak tayin etti (Bruinessen, 2000 ve 2003). Jwaideh'e göre bu savaşın yol açtığı gelişmeler şeyhe kurtarıcı bir misyonun verilmesine neden oldu.

³⁶ Bruinessen, daha önce Seyh Seyyid Taha kadar politik nüfuza sahip bir şeyh örneğiyle karşılaşmadığını belirtiyor (2003: 343).

³⁷ Jwaideh'e göre bu dönemde şeyhlerin Kürtler arasında hem dini hem de milliyetçi liderler olarak ortaya çıkmaları sadece dini konumları nedeniyle gördükleri itibardan kaynaklanmamıştır. Bunun yanında bu durum özellikle Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılması sonucunda halk arasından yeterli ve gerekli itibara sahip lider profilinin ortaya çıkmamış olmasının da bir sonucudur. "Kürtlerin şeyhleri lider olarak kabul etmekte gösterdikleri heves, Kürt halkının varolan iktidar boşluğunun doldurulması yönünde duydukları ihtiyacın ne kadar büyük olduğunu gözler önüne sermektedir. 1847'den beri, aşiret toplumunun bütün ideallerini kendinde cisimleştirmiş olan bir liderin yokluğu, Kürtlere hem anlaşılmaz hem de olağan dışı görünmekteydi. Bu durum, Kürtlerin değer sistemlerine de zarar vermekteydi. Diğer arkaik ve savaşçı halkların çoğu gibi kürtler de kahramanlara tapan bir anlayış hâkimdi" (Jwaideh, 2009: 154). Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Aşiret kültürünün hâkim olduğu bu toplumda herhangi bir aşiret lideri sivrilip bu boşluğu dolduramaz mıydı? Bu pek mümkün olabilecek bir durum değildi, çünkü birbirleriyle sürekli kavgalı olan ve birbirlerini sürekli ötekileştiren bu aşiretlerin içinden çıkabilecek birinin liderliği değil, ancak kendilerinin dışında veya üstünde birinin liderliğini kabul edebilirlerdi, nitekim olan da buydu.

“Ulusal lider olarak ortaya çıkmasına etki eden diğer bir faktör de, Kürt aşiretlerinden oluşan kuvvetlere komutan olarak atanmasıydı. Şeyhin Kürdistan’daki konumunu resmileştiren yeni görevi, olayların seyrinde uzun vadeli etkilere neden oldu. Bu görevlendirme ile 1847 yılından sonra ilk kez bir Kürt lider resmi üniformayla onurlandırılmış oldu” (2009: 156).

Osmanlı’nın 93 Harbi’nde Ruslara yenilmesinden bir yıl sonra 1879’da Şeyh Ubeydullah Osmanlı eyalet yönetimine karşı çıkararak bir isyan başlattı (Bruinessen, 2000: 81). Hakkâri bölgesindeki bu ayaklanma “ilk Osmanlı-Kürt çatışması” özelliğine sahiptir (Abdulla, 2009: 264). Bu ayaklanmanın amacı Bulgarlarınki gibi bir özerklik elde etmektir. Gever (Yüksekova) kaymakamına göre Şeyh “Kürtlerin yerleşik olduğu topraklarda, Osmanlı Hükümeti’nin vergi tahsilâtı konusundaki yetkilerini devralan bağımsız bir beylik” kurmayı amaçlıyordu (Aktaran: Jwaideh, 2009: 176). Ancak Şeyh bu isyanın başarılı olamayacağını anlayınca taktik değiştirerek Osmanlı Sultanı’na bağlılığını bildirir (Abdulla, 2009: 264–5).

Şeyh Ubeydullah bir yıl sonra 1880’de Fars İmparatorluğu’na baş kaldırarak Fars sınırına doğru iki orduyla harekete geçti.³⁸ Hakkâri aşiretlerinin yanı sıra İranlı Kürt aşiretleri ve Nasturilerin bir kısmı da şeyhin ordusunda yer alıyordu. Şeyh’in ordusu ilk olarak Uşnu’yu ve daha sonra da Saucbulak (Mahabad) şehrini ele geçirdi. Ardından Urmiye’yi kuşattı ve Tebriz yakınlarına kadar ilerledi (Bruinessen, 2000: 81-2; Jwaideh, 2009: 161-5; Yalçın-Heckmann, 2002: 84).³⁹ Şeyh’in ordusu kalabalık İran ordusunun direnişiyle karşılaşınca geri çekilmek zorunda kaldı. İran hükümeti şiddetli protestolarda bulunarak Osmanlı’nın Şeyh Ubeydullah’ı İstanbul’a göndermesini sağladı (Nikitin, 2002: 334). Şeyh İstanbul’dan kaçarak tekrar Nehri’ye döndü bunun üzerine Avrupalı güçler şeyhin tutuklanması için Osmanlı

³⁸ Şeyhin askeri kuvvetleri üç ordudan oluşuyordu, birinci ve ikincinin başında oğulları Muhammed Sıddık ve Abdulkadir, üçüncüsünün başında da akrabası Muhammed Said bulunuyordu. Toplam asker sayısının yaklaşık 20.000 ile 40.000 arasında olduğu söylenmektedir (Jwaideh, 2009: 184; Bruinessen, 2000: 82–3).

³⁹ Arfa bu saldırılarda 3000 Şii İranlının öldürüldüğünü belirtir (2006: 36). Ancak Kürt tarafının kayıplarına dair bir bilgi vermez.

hükümetine baskı yaptılar. Sonuçta Şeyh Ubeydullah ve oğlu Seyyid Abdulkadir⁴⁰ Mekke'ye sürüldü ve şeyh 1883 orada öldü (Jwaideh, 2009: 188; Yalçın-Heckman, 2002: 85).

Şeyh Ubeydullah bu ayaklanmayla bir yandan Osmanlı-İran sınırının ayırdığı Kürtleri birleştirmek ve bağımsız bir Kürt devleti kurmak, diğer yandan da İran'daki Şikaki ve Osmanlı'daki Herki aşiretlerinin verdiği zararlara ve yasadışı işlere İran ve Osmanlı'nın kayıtsız kaldığını belirterek bu bölgede denetim ve huzuru sağlamak amacındaydı (Jwaideh, 2009: 164–5). Şeyh saldırıdan önce, Urmiye'nin İranlı Valisi İkbâl ud-Devle'ye bir mektup göndererek başkaldırı nedenini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bu devlet ilişkileri ışığında İranlılar ve Türklerin yönetimindeki Kürtler birleşerek tek bir millet oluşturmaya karar verdiler. Düzeni kendileri korumaya çalışacaklar ve bunun için ülkelerinde hiçbir huzursuzluk olmaması isteğiyle kendi aralarında bir anlaşma yaptılar” (Aktaran: Jwaideh, 2009: 164).

Celil'e göre Şeyh Ubeydullah isyanı hem dinsel hem de milliyetçi motifler taşıyordu. “Kalabalık Nakşibendî tarikatının başına geçen Ubeydullah, Osmanlı Padişahı'nı ve İran Şahı'nı tahtı gaspetmekle suçluyor ve onları “dinden dönenler” olarak adlandırıyordu” (Celil, 2000: 16).⁴¹

Şeyh Ubeydullah'ın hem Osmanlı hem de İran sınırına meydan okuması bir yönüyle, Wilson ve Donnan'ın (1998: 8) “sınır insanları, tarihleri ve kültürlerinden dolayı sadece kendi devletlerinin kurumlarıyla uğraşmayıp, sınırın karşı tarafındaki devletin kurumlarıyla da uğraşırlar” dediği durumla uyuşan bir örnek niteliğindedir. Şeyh Ubeydullah ve ona tabi olan büyük bir kitlenin sınırın bu ikili yapısıyla uğraşmış oldukları çok açık bir biçimde görülmektedir. Ayrıca Şeyh Ubeydullah

⁴⁰ Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdulkadir 1908'deki Jön Türk darbesinden sonra İstanbul'a döndü ve Meclis-i Ayan'a seçildi. Fakat Şeyh Said isyanında rol aldığı gerekçesiyle 1926'da yargılandı ve oğlu Seyyid Muhammed'le birlikte idam edildi (Erdost, 1987: 235; Yalçın-Heckmann, 2002: 85).

⁴¹ İranlı bir subay ve aynı zamanda yazar olan Arfa'ya göre Şeyh Ubeydullah, Osmanlı Sultanı'nın himayesi altında bir otonom Kürt devleti kurmayı düşündü ve bu amaçla İran'a karşı saldırıya geçti (Arfa, 2006: 36). Ayrıca bölgedeki İngiliz ve Rus diplomatlar da muhtemel bir Ermeni devletine karşı, Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı'dan destek aldığını belirtmişler (Jwaideh, 2009: 172-9).

İsyanı örneğinde “sınır bölgesini birbirine bağlayan” kültürün “bir engel olarak işleyen sınıra” nasıl meydan okuduğunu ve onun “sınır etkisi”ni (Brunet-Jailly ve Dupeyron, 2007: 6) nasıl zayıflatmaya çalıştığını görmek de mümkündür.

Şeyh Ubeydullah İsyanı’nı modernleşen Osmanlı’da bir merkez-çevre ilişkisi olarak okumak da mümkündür. Şerif Mardin (2002), özellikle 19. yüzyılda artış gösteren isyanların asıl nedenini modernleşme ve buna bağlı olan merkez-çevre ikiliğinde aramak gerektiğini ifade eder. Mardin’e göre Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda önemli birkaç sorunla karşılaştı. Bu sorunlar, “Osmanlı reformcularının, ulus-devlet model alınarak bir devlet kurma girişimleri”yle ilgili olup “merkezin çevreyle ilişkilerini harekete geçirdi” (2002: 49). Sözkonusu sorunlardan biri Müslüman unsurların ulus-devlet modeli içinde bütünleştirilmesi, “yani imparatorluğun mozaik yapısına düzen vermektir” (2002: 49).

Çevrenin ekonomik ve toplumsal yaşamına, devletin zorla el atmasına karşı çıkanların dünya görüşü, bir tarz değilse de yerelcilik, bölgecilik ve heterodoks dini inanç olarak kendini ortaya koyan bir tavır doğurdu. “Temel gruplar” denen şey, çevrede önemli rol oynadı ve böylece, bir grupta özdeşleşme, bu çevresel tavrın edinebileceği çeşitli biçimlerden biriydi. Ama gerçekte, çevresel tavrın birçok farklı biçiminde, hepsinin de memurları kötü gözle görmesinden doğan bir benzerlik vardı. Yerel eşrafa herhangi bir resmi yetki verildiğinde (devlet onları resmi görevde kullanmak zorunda sık sık kalıyordu), bu çevresel tavır yumuşuyordu. Ama memurlar dışında herhangi bir kimsenin gerçekten yasallık (resmiyet) kazanması sözkonusu olmadığından, gerginlik potansiyeli canlılığını her zaman koruyordu (Mardin, 2002: 46).

Mardin’in işaret ettiği bu durumu Şeyh Ubeydullah örneğinde çok net bir biçimde görmek mümkündür. Zira, Şeyh Ubeydullah özellikle Osmanlı’nın savaş halinde olduğu Farslara ve Ruslara karşı daima Osmanlı’nın yanında yer almış ve bunun neticesinde Osmanlı padişahları tarafından ödüllendirilmiştir. Bununla birlikte aynı dönemde merkezileşme politikalarının çevre üzerindeki baskısı, Fars-Osmanlı sınır bölgesindeki şeyh ile ahaliyi birleştirerek harekete geçirdi ve her iki devlete onların merkezileşme ve modernleşme politikalarına karşı meydana okudu.

Bununla birlikte bu sınır Sadate Nehri'nin tüm üyeleri için daima bir "isyan bölgesi" olmamıştır. Bunun en açık delili Şeyh Ubeydullah'ın ölümüyle yerini alan oğlu Muhammed Sıddık'ın sınırı bir "fırsat" olarak değerlendirmiş olmasıdır.

Şeyh Ubeydullah'ın ardından gelen Sadate Nehri'nin üyeleri de iki devlet arasındaki (1926'dan itibaren üç devlet oldu) bu sınır bölgesinde bazen siyasi bazen de iktisadi ağırlıklı ilişkiler kurmaya devam etmişlerdir. Bunlardan biri Şeyh Ubeydullah'ın yerine geçen oğlu Muhammed Sıddık idi. Bu şeyh zamanında bölgede bulunan misyoner Wigram şeyhin ekonomik açıdan birçok faaliyet gösterdiğini söyler. Wigram'a göre "babasından daha kurnaz olan" Muhammed Sıddık "iktidarın getirdiği nimetlerden yararlanmış ve tütün kaçakçılığı yaparak servetini inanılmaz boyutlarda çoğaltmıştı" (2004: 204). Wigram, şeyhin İran'a gönderdiği tütün kervanının çoğu zaman yüz katırdan oluştuğunu ve bunu, idari tütün tekeli olarak bilinen "Regie" görevlilerine açıktan meydan okuyarak yaptığını belirtir.

Erdost da Muhammed Sıddık'ın ekonomik faaliyetlerine geniş bir yer vererek Şemdinli bölgesindeki köylülerden topraklarını satın alarak tütün ekimini zorunlu kıldığını belirtir. Zira Şemdinli tütünü Türkiye'nin yanı sıra hemen sınırdaki İran ve Irak'ta da ünlü yapmıştı (1987: 231). Şeyhin tütünü sınırın öteki tarafından gelen İranlı tüccarlara satması onun ekonomik gücünü daha da arttırmıştır. Şeyhin Duyun-u Umumiye'ye yıllık 1700 altın verdiği rivayet edilmektedir (1987: 232). Erdost'un belirttiğine göre bu dönemlerde köylünün en temel uğraşı tütün yetiştirmekti; buğday, pirinç vb. ürünler bir müddet sonra neredeyse unutulmuştu. Hasat mevsiminde Nehri şeyhlerinin adamları ya da İranlı tüccarlar köylünün ihtiyaç duyduğu mal ve gıda (un, şeker, çay, gaz, basma vs.) karşılığında tütünlerini alırlardı (1987: 129).

Şeyhin topraklarını sürekli genişletmesi ve buralarda tütün yetiştirilmesini zorunlu kılması, iç ve dış pazar arasındaki fiyat farkını değerlendirmiş olmasına ve dolayısıyla sınırı bir fırsat olarak kullanmasını sağlamıştır.

1925'teki Nehri isyanından sonra bölge harabeye dönmüş ve tütün üretimi de oldukça azalmış, böylece Şemdinli tütünü İranlı tüccarlarını yitirmeye başlamıştı

(Erdost, 1987: 240). Ayrıca isyandan sonra Nehri şeyhlerinin bölgedeki etkinliğinin sona ermesi ve merkezi kurumların göreve başlaması İran ve Irak'lı tüccarların sınırları geçmesini zorlaştırmış, dolayısıyla da sınır ticareti yapılamaz bir hale gelmiştir. “Halk ‘tütünden eskisi gibi pek bir menfaat göremeyince’ tütün ekimini geri plana itmiştir” ve bu dönemden itibaren tütünün yerini koyun üretimi almıştır (1987: 240).

1926’da Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul sorunu çözüme kavuşup Türkiye-Irak sınırı çizilince Şemdinli bölgesi Türkiye tarafında kaldı.⁴² Bundan önce iki devlet arasında olan Nehri şimdi üç devletin kavşak noktasında bulunuyordu. Dolayısıyla Nehri Şeyhleri’nin etkinlik alanı Türkiye-Irak sınırıyla üçe bölünmüş oldu. Bruinessen’in (2000: 86) de belirtmiş olduğu gibi bundan sonra ki yıllarda Sadate Nehri üyelerinin Türkiye ve İran’da olduğu kadar Irak’ta da politik faaliyetleri devam etmiştir.

Seyyid Abdulkadir’in Şeyh Said isyanında rol aldığı gerekçesiyle idam edilmesi sonucunda Nehri’de bulunan oğlu Seyyid Abdullah, amcaoğulları Seyyid Müslîh ve Seyyid II. Taha ile birlikte bir isyan başlattı. Türkiye, İran ve Irak’taki aşiretlerin desteğini de alarak, Nehri Taburuna, Oramar ve Şemdinli’deki birçok askeri birliklere saldırdı, birkaç askeri öldürdü ve birkaç subayı esir aldı (Erdost, 1987: 235; Yalçın-Heckmann, 2002: 91). Fakat çok geçmeden isyan Türk ordusu tarafından bastırıldı. Bunun sonucunda Gerdi ve Zerza aşiret mıntıkalarında bulunan köyler boşaltıldı ve buradaki halk Irak’a kaçtı. Jwaideh (2009: 411), Seyyid Abdullah’ın yaklaşık iki yüz aile ile birlikte sınırı geçip Irak’a kaçtığını belirtir. Erdost (1987: 235-8), 1933’te genel af ilan edildikten sonra halkın aşamalı olarak köylerine dönmeye başladığını belirtir. Ancak bu çalışmanın saha araştırmasının

⁴² Sınırın çizilmesiyle sadece Sadate Nehri ailesinin değil bu bölgedeki birçok aşiret mensubunun da mal, mülk ve akrabaları sınırın diğer tarafında kaldı. Sınır özellikle bu bölgedeki Gerdi ve Herki aşiretlerinin mıntıkasından geçerek onları farklı devletlerin sınırlarında bırakmış, dolayısıyla farklı devletlerin vatandaşları yapmıştı.

yapıldığı sırada özellikle sınırdaki Gerdi mıntıkasına kitlesel geri dönüşlerin Adnan Menderes döneminde gerçekleştiğine dair ifadelerin ağırlıkta olduğuna şahit olduk.⁴³

4.1.2. Türkiye-Irak Sınırının Belirlenmesi: Musul Sorunu, Hakkâri ve Nasturiler

4.1.2.1. Musul Sorunu

Wagner, *The Division of the Middle East: The Treaty of Sèvres* adlı kitabında, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi sonucunda müttefik güçlerin Osmanlı'nın yönetimi altındaki topraklarda keyfi sınırlar oluşturduğunu belirtir. Bu keyfi sınırlar (arbitrary borders) yabancı güçlerin bölgedeki pozisyonlarını güçlendirmeye, yeni etki alanları yaratmaya, ekonomik ve kolonyal çıkarlarını koruma temeline dayanıyordu (Wagner, 2004: 54). Bu keyfi sınırlardan biri de Türkiye-Irak sınırıdır. Söz konusu sınır bu tezin uygulama alanıyla doğrudan bağlantılı olduğu için onun hangi şartlarda ve nasıl belirlendiğine, ne gibi sonuçlara yol açtığına bakmakta fayda vardır.

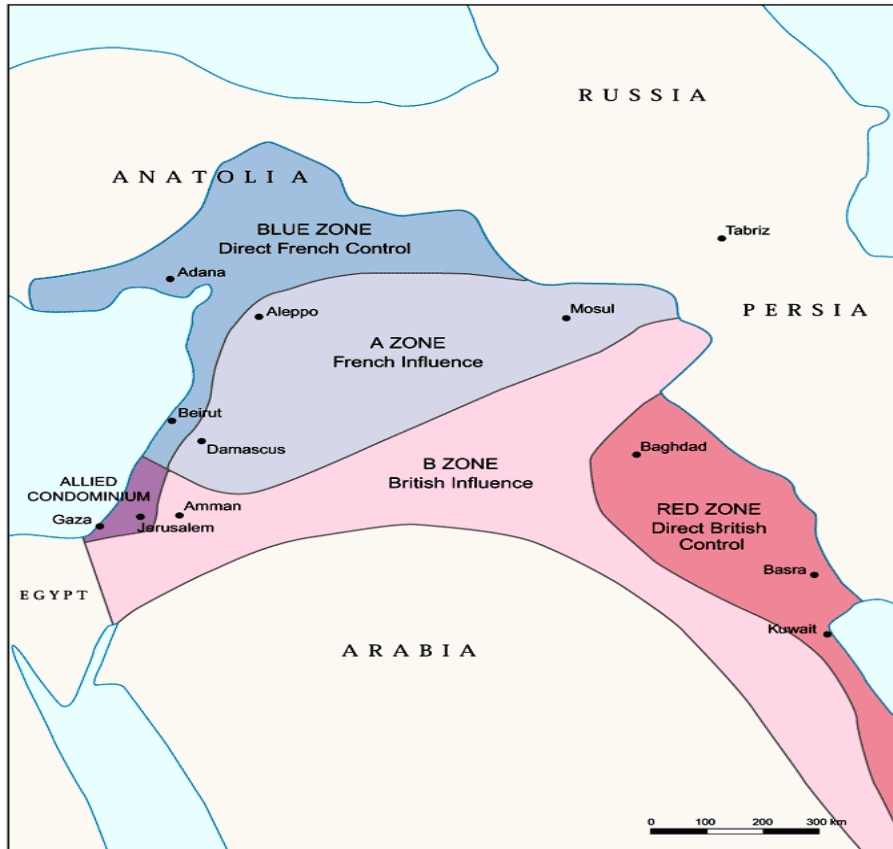
Türkiye-Irak sınırı, Türkiye'nin en son belirlenen sınırıdır. Bunun nedeni de Türkiye ile İngiltere arasında anlaşmazlığa konu olan Musul Meselesi'nin 1926'ya kadar çözüme kavuşturulmamasıdır. Bilindiği üzere Musul onaltıncı yüzyıldan Osmanlı'nın yıkılışına kadar ona bağlı bir vilayet olarak kalmıştı. Hatta "Musul'un önemli bir bölümü 30 Ekim 1918'de Mondros imzalandığında Osmanlı'nın elindeydi. Fakat İngiltere 3 Kasım'dan itibaren burayı işgale başladı ve 15 Kasım'da bu işgali tamamladı" (Uzgel ve Kürkcüoğlu, 2001: 259–60).

Birinci Dünya Savaşı sona ermeden çok önce İtilaf devletleri, Osmanlı yönetimindeki toprakları kendi aralarında nasıl paylaşacaklarına dair bir dizi antlaşma imzaladılar. Söz konusu topraklar üzerinde birçok keyfi sınır oluşturan antlaşmalardan biri de Mayıs 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında gizli

⁴³“Adnan Menderes'ten önce burada sadece üç köy vardı. Adnan Menderes'in genel af çıkarmasıyla yüzlerce aile geri döndü. Bu bölgedeki köylerin çoğu bu aftan sonra tekrar kuruldu. Şimdi bile yaklaşık yüz yirmi aile sınırın diğer tarafında yaşıyor” (Derecik, Erkek, 55). Bu ifadeler aynı zamanda “aftan” sonra dönenlerin Türkiye'de tek parti yönetime dair düşünceleri hakkında önemli ip uçları verebileceği tahmin edilebilir.

olarak yapılan Sykes-Picot Antlaşması'dır. Bu anlaşmaya göre Suriye, Lübnan ve Anadolu'nun güney ve güneydoğu bölgeleri ile Musul Fransa'ya⁴⁴; İstanbul, Doğu Trakya ve Boğazlar Rusya'ya; Mezopotamya ise İngiltere'ye verilecekti (Wagner, 2004: 33). Harita üzerinde Fransa'nın ve İngiltere'nin kontrolünde olan bir dizi devletçikler -Suriye, Irak, Lübnan, Filistin- çizilmişti. Bu haritaya göre Ortadoğu mavi ve kırmızı renklerle belirtilmişti. Maviye boyanmış yerler Fransa'nın doğrudan ya da dolaylı olarak yöneteceği yerleri gösterirken; kırmızı renktekiler de İngiltere'nin yönetimi altındaki yerleri gösteriyordu (Wagner, 2004: 33).

Sykes-Picot Antlaşması'na göre çizilen sınırlar

Kaynak: wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:Sykes-Picot-1916.gif&filetimestamp=

Wagner'e (2004: 59) göre İngilizler Musul'u işgal ettiklerinde onun petrol yönünden çok zengin bir bölge olduğunu yaptıkları araştırmalar sayesinde

⁴⁴ Daha sonra İngiltere'nin Musul'u talep etmesi üzerine Fransa petrolden pay almak ve diğer bazı şartlar karşılığında Musul'u İngiltere'ye bırakacaktı (Abdulla, 2009: 335).

biliyorlardı. “15 Ekim 1918’de Bağdat’tan yazan İngiltere’nin siyasi ajanı; petrol, kömür, tütün ve tahıl zenginlikleriyle Musul’un potansiyel değerine Londra’nın gayet iyi vakıf olduğuna işaret ediyordu” (Öke, 1995: 51). Aslında Musul Sykes-Picot’a göre Fransızlara verilmişti, fakat İngiltere onu almak için her yolu deniyordu. Dolayısıyla Musul’a yönelik iddialarını desteklemeleri karşılığında bölgedeki Kürt liderlere özerk ya da bağımsız bir Kürdistan vaadinde de bulunuyorlardı (Wagner, 2004: 59).

Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle galip gelen devletler “San Remo Konferansı’nda şekillenen barış antlaşması tasarısını Osmanlı Hükümeti’ne tevdi etmişler ve 10 Ağustos 1920 tarihinde de Sevr Antlaşması diye bilenen “Ölü doğmuş” antlaşma hükümlerini tahakkuk ettirmek istemişlerdir” (Aydın, 2000: 23). Sevr Antlaşması’nın hükümlerine göre Musul’u da kapsayan önemli bir toprak parçasının Osmanlı’dan “koparılması gündeme gelmiş ve Faysal’ın Irak Krallığı’na getirilmesiyle başlayan İngiliz projesi de bu suretle tahakkuk ettirilmek istenmiştir” (Aydın, 2000: 23). Türkiye açısından Sevr’in en önemli maddelerinden biri de Kürtlere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun bir kısmını da kapsayan, Osmanlı sınırları içerisinde teritoryal bir özerklik verilmesini belirten 62. maddesiydi. Ancak bu özerk teritoryanın güney sınırları belliyken, kuzey sınırları belirsizdi, zira bu sınır, kurulması kararlaştırılmış olan Büyük Ermenistan’ın güney sınırıydı (Oran, 2001: 130). Oran, Kürtlerin bu belirsizlik ve “Ermeni tehdidi yüzünden Ankara’nın yönettiği kurtuluş savaşına güçlü bir destek” verdiklerini belirtir (2001:130).

Açıkçası Sevr’de Kürtlere özerklik ya da bağımsızlık vermeyi öngören bu madde –Sevr “ölü doğmuş” olmasına rağmen- bir “sendrom” olarak daha sonra Türkiye’nin hem Musul politikasında hem Kürtlerin yaşadığı bu bölgeye dair algısında hem de genel olarak doğu ve güneydoğu sınırlarına yönelik anlayışında önemli bir faktör olacaktır.

Sevr Antlaşması İtilaf Devletleri’nin kendi aralarında anlaşmazlığa düşmeleri ve Anadolu’da başlayan Milli Mücadele harekâtının önemli başarılar elde etmiş olması nedeniyle yürürlüğe girmemişti (Aydın, 2000: 24). Bu da yeni bir barış antlaşmasının yapılması için konferans toplanması fikrinin hâkim olmasını

sağlamıştı. Nitekim 3–11 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonunda Mudanya Mütarekesi imzalanmış ve yapılacak olan barış antlaşmasına zemin hazırlamıştı” (Aydın, 2000: 24). Bu anlaşma İngiliz ve Türklere sorunlarını barışçı bir yoldan halletme imkânı sağladı.

“Mustafa Kemal Sevr anlaşmasının oluşmasını sağlayan tüm jeopolitik faktörleri yok ettikten sonra ortada sadece bağımsız Kürdistan ile ilgili maddeleri resmen toprağa gömmek kalmıştı. Türkiye artık “hasta adam” değildi. Tersine Birinci Dünya Savaşının yorgun düşürmüş olduğu yaşlı İngiliz İmparatorluğu karşısında “sağlığı yerinde genç” bir adamdı” (Abdulla, 2009: 443–4).

Musul meselesi 23 Ocak 1923 tarihinde Lozan Konferansı’da ele alındı. Türk heyetini temsilen İsmet İnönü Türk tezini siyasi, tarihi, etnografik, coğrafi, iktisadi vs. yönlerden açıkladı (Yalçın, 1998: 161). Türk tezinin dayandığı en önemli nokta etnografik faktörlerdi, zira Musul Vilayeti’nin nüfusu yaklaşık 503.000 idi⁴⁵ ve Türk-Kürt ayrımı yapılmadan çoğunluğun Türk olduğu vurgulanmış ve bu bölgenin Anadolu’dan ayrılmayacağı savunulmuştu (Yalçın, 1998: 161). Durgun’un (2011: 147) da vurguladığı üzere bu tezde öne sürülen etnografik faktörler oldukça dikkat çekicidir. Zira, Türklük kavramının içine Kürtleri de dâhil etmek için “Turanî ırk” ile “örf ve din birliği” söylemleri kullanılmıştır. Dolayısıyla sözkonusu tezde Kürtler de Turanî ırktan geldikleri için Türk sayılmışlardır.

İngiliz heyeti adına Lord Curzon da Türk tezine karşı kendi tezlerini öne sürerek görüşmeleri çıkmaza sokmuştu. Buna karşın Türk heyeti bölgede plebisit⁴⁶ yapılmasını talep etti. Fakat İngiliz heyeti bölge halkının rey verme alışkanlığının olmadığı ve tahsil sahibi olmayan bu insanların askeri, coğrafi ve idari faktörleri değerlendirmekte yetersiz oldukları gerekçesiyle plebisite karşı çıktı ve meselenin Milletler Cemiyeti’ne havale edilerek kararın cemiyet tarafından verilmesini teklif

⁴⁵ Türk heyetine göre Musul’un nüfusu, 263.830 Kürt, 146.960 Türk, 43.210 Arap, 18.000 Yezidi ve 31.000 gayri müslim olmak üzere toplam 503.000 idi. İngiliz heyetine göre ise, 65.895 Türk, 452.720 Kürt, 185.763 Arap, 62.225 Hristiyan ve 16.865 Yahudi olmak üzere toplam 785.468 idi (Yalçın, 1998: 161-2).

⁴⁶ Türk heyetine göre plebisit, seçmenlere birinin üzerinde Türk bayrağı, diğerinin üzerinde de İngiliz bayrağı bulunan iki belge verilerek tercih ettiği memleketin bayrağını sandıklara atarak uygulanacaktı (Aydın, 2000: 87).

etti (Yalçın, 1998: 163-4). Lozan’da günlerce süren diplomatik görüşmeler sonuçsuz kalınca, meselenin tarafsız bir organın hakemliğine havale edilmesi kabul edildi (Öke, 1995: 196).

İngiliz hükümeti talep ettiği kuzey sınırını dört kısma ayırarak şöyle belirtmiştir:

- a) Hazil Irmağı ile Habur Irmağı arasında;
- b) Habur Irmağı ile Celo (Cilo) zirveleri arasındaki Asurî Aşiretler hattası;
- c) Bu arazi ile Şems-i dinan Irmağı beynindeki girift silsileler arazisi;
- d) Şems-i dinan Irmağı’ndan İran hududuna kadar.

İngiliz heyetine göre bu sınır hattı hem iktisadi ve askeri hem de etnik açıdan “doğal” bir hattır. Şöyle ki, Habur ile Zap arası batıdan doğuya doğru uzanan dağ silsilelerinden oluşur. Zap’ın ötesinden Cilo (Celo) zirvelerine kadar dağların uzanış yönleri düzensizdir ve buralarda geçitler yok denecek kadar azdır. Geramüs (Jeramus) Der-a Zer arasında, Ertuşi (Artuşi) göçebe aşiretinin yazın kullandığı bir geçit vardır. Diğer bir yol da Aşûta’dan (şimdi adıyla Çığlı) Zap vadisinden Levin (Lovin) ve Çölemerik’e gider, ancak göçer aşiretler bu yolu çok az kullanırlar (Aydın, 2000: 98). Yine İngiliz heyetine göre Cilo zirveleri ile Şemdinli ırmağı arasındaki bölge (Cilo, Sat ve Çarçella dağ silsilesi) adeta doğal bir set olup, çok vahşi ve yalçın bir arazidir, dolayısıyla koyun sürülerinin buradan geçmesi mümkün değildir. Şemdinli ırmağı ile İran hududu arasındaki bölge ise boş bir mıntıkadır ve sadece iki yol geçmektedir. Birisi ““Kanıraş”dan “Zini-a berdi” Geçidi’den “Neri”ye diğeri mezkûr kısma münteha-yı şarkında temas iden “Gadri” Geçidi vasıtasıyla Revandüz’den İran’a gider” (Aydın, 2000: 99).⁴⁷

Buna karşın Türk hükümeti İngilizlerin talep ettiği bu sınır hattının mükemmel olmadığını, çünkü askeri ya da stratejik bir prensip olarak ordular çetin ve zor araziye seçmezler daha ziyade vadi ve ovaları takip ederler (Aydın, 2000: 99). Ayrıca

⁴⁷ Mesut Aydın, “Türkiye ve Irak Hududu Mes’elesi” adlı kitabının önemli bir kısmını Milletler Cemiyeti Komisyonu’nun De Wirsén, Kont Teleki ve A. Paulis imzasıyla 16 Temmuz 1925’te Milletler Cemiyeti’ne sunduğu rapora ayırmıştır. Söz konusu rapora Osmanlıca’ya tercüme edilmiş haliyle kitapta yer verilmiştir.

İngilizlerin talep ettikleri hududun iktisadi ve ırki açıdan doğal bir hat olmadığını savunan Türk heyetine göre “Garbdaki ve şarkdaki kitle-i cibalde, şimalde ve cenubda aynı kabilelere veya yek-diğeriyle kesb-i sıhriyet itmiş kabilelere mensub Kürdler sakindir. ...Zab Vadisi’nde şimalde olduğu gibi cenubda da Kürdlerle karışık olarak Asurî tesmiye olunan hristiyan Nesturiler yaşamaktadır”(2000: 101). Dolayısıyla göçer aşiretlerin, Ertuşilerin, Hacıların ve Herkilerin bu dağları her yıl aştıkları vurgulanmıştır.

Türk heyetinin talep ettiği sınır “Diyale Cebel-i Hamrin, Cebel-i Muhul, Vadi-i Tatar ve Cebel-i Sincar hattıdır. Böylece Musul Vilayeti bu hattın kuzeyinde kalıyordu (Aydın, 2000: 98–101). İngiliz ile Türk hükümetlerinin talep “ettikleri sınırın ardında yatan coğrafi etkenlerin amacı, Musul’u ya Anadolu’nun ya da Mezopotamya’nın bir parçası olarak göstermekti” (Öke, 1995: 266).

Milletler Cemiyeti’nin bölgeye gönderdiği komisyona göre İngiliz hükümetinin talep ettiği sınır çok iyi; Türk hükümetinin talep ettiği sınırın batı kısmı iyi doğu kısmı ise kötüdür (Aydın, 2000: 197). Zaten komisyonun mesele çözüme kavuşana kadar geçici olarak belirlediği “Bürüksel Hattı” da İngiliz hükümetinin talep ettiği sınırla yaklaşık olarak aynıydı.

Batılı güçlerin, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılması sonucunda komisyonlar oluşturarak bu alanda çizdikleri sınırlar tam da Michel de Certeau’nun (2009: 223) ifadesiyle “sınır çekme operasyonları”dır. Certeau’nun ifadesiyle bu komisyonlar “ tarafların ‘İhtilafa düşülen’ sınırları hakkında ‘karara varmak’ amacıyla ‘(olay) yerlerine intikal ederlerdi’ sonuçta “bu arabulucu yargılar bir “üst-anlatıdan” başka bir şey değildiler” (2009: 223).

4.1.2.2. Musul Meselesinde Göçer ve Yerleşik Aşiretlerin Durumu

Bu tartışmalar içinde bizim açımızdan üzerinde durulması gereken en önemli konu sınırın sosyolojik boyutudur. Bir başka ifadeyle aşiretler ve dini topluluklar açısından sınırın önemidir. Oysa hem Türk hem de İngiliz hükümetleri sınırı öncelikle coğrafi, tarihi, stratejik ve iktisadi açılardan belirlemeye çalışmış en son da yerel topluluklar

ya da aşiretler açısından değerlendirmişlerdir. Bunun en temel nedeni o dönem içinde bulunulan genel konjunktürdür. Başka bir deyişle o dönemde pozitivist ve devlet merkezli yaklaşımın diğer her şeye öncelenmiş olmasıdır.

İngilizler kendi tezlerini güçlendirmek için Hakkâri'nin güney kısmından geçirmek istedikleri sınırın etnik açıdan “doğal” olduğunu dolayısıyla Nasturilerin bu bölgede yaşadıklarını daha kuzeyde ise yoğun olarak Kürt aşiretlerin yaşadıklarını ileri sürmüştü. Oysa bu iddiayı çürüten en önemli delil Hakkâri'nin yaklaşık 10 km kuzeyinde bulunan Koçanıs köyündeki Nasturi Kilesesidir. Bu kilise Nasturilerin bölgeden sürüldükleri 1920'li yıllara kadar bölgenin merkezi bir kilisesi olarak faaliyet göstermiştir.

Milletler Cemiyeti komisyonu raporu göçer aşiretler konusunda önemli bir belge niteliğindedir. Zira göçebe aşiretler bu belgede önemli bir yer tutmaktaydı. Hem İngiliz hem de Türk hükümetlerinin talep ettiği sınırlar bölgedeki göçer ve yarı-göçer aşiretlerin yazlık ve kışlık güzergâhıyla yakından ilgiliydi. Raporda hem İngiliz hem de Türk heyetinin göçer ve yerleşik aşiretlerle ilgili iddialarına yer verilmiştir. İngiliz heyetine göre Kürt göçebeler senenin yaklaşık üçte ikisini kışlıkları olan yurtlarında geçirirken sadece mayıstan ağustosa kadar olan süreyi yazlık meralarda geçirirler. Ayrıca Kürt göçebeler göç ederken genellikle aynı yolları kullanırlar (Aydın, 2000: 155). Genellikle kışı Büyük Zap'ın batısında geçiren aşiretler yaz mevsiminde İngiltere hükümeti tarafından talep edilen sınırdaki dağlarda geçirmek için giderler. Diğer bir kısmı da bu sınırı aşır Türkiye'ye geçerler. Büyük Zap'ın doğusunda ikamet edenler ise kışın İran'a giderler. Dolayısıyla bunların sözkonusu sınırı geçmeleri ne Türkiye ne de Irak için zorunlu bir karışıklık nedeni değildir. Türk-İran sınırının çizilmesi esnasında göçebelerin göçleri nedeniyle meydana gelebilecek olaylar için protokole bir madde eklenmiştir. Şöyle ki; Türk aşiretleri eskiden olduğu gibi aynı şartlar içinde meralardan yararlanabileceklerdir (Aydın, 2000: 155–6).

Türk hükümeti ise Musul Vilayetinde yerleşik Kürt aşiretlerinin hiçbirinin Mezopotamya ovasına inmek için dağlık kısmı terk etmediğini belirtmiş. Ayrıca İyaflar, Zeydikiler, Ertuşiler, Herkiler ve Adkiyanlar gibi yarı-göçebe aşiretlerden

başka bütün Türk aşiretlerinin yerleşik olduklarını, oysa Arap aşiretlerinin bütünüyle göçebe olduğunu ileri sürmüştür (Aydın, 2000: 156–7).

Komisyon her iki tarafın aşiretlere dair verdikleri bilgileri değerlendirdikten sonra kendi görüşünü açıklamıştır. Buna göre Kürt göçebelerinin hem Türkiye ile İran arasındaki hem de İngiltere'nin Türkiye ile Irak için teklif ettiği sınırları aştıkları konusunda herkes fikir birliği içindedir. Ayrıca özellikle Birinci Dünya Savaşı esnasında Rus ve Ermeni saldırıları sonucunda hem göçebe hem de yerleşik Kürtlerin büyük kayıplar vermesi bölgede Kürt nüfusunun bir hayli azalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan da göçebelerin göçleri tamamıyla belirlenmiş olduğundan sınır hattının tespit edilmesine herhangi bir zorluk teşkil etmez. Komisyona göre göçebeler meselesi Kürtler hakkındaki ihtilaflı konu nedeniyle nispeten cüz'i bir öneme sahipti (Aydın, 2000: 157–61).

Burada önemli bir soru akla gelmektedir: Türkiye-Irak sınır çizildikten sonraki süreçte o zamana kadar yarı-göçer olan aşiretlerin yaşamı nasıl etkilenmiştir? Bir başka ifadeyle yazlık ve kışlık yollarını ikiye ayıran sınır faktörüne karşı nasıl ve tür uyum ve mücadele dinamikleri geliştirmişlerdir?

Nasturiler Hakkâri'den çıkarıldıktan sonra onlara ait köy ve diğer yerleşim yerlerine Kürtler yerleşti. Türkiye-Irak sınırı belirlenmeden önce sürülerini otlatmak amacıyla kışın Kuzey Irak'a giden Ertuşi ve Pinyaşi konfederasyonlarına bağlı göçer Kürt aşiretleri, Nasturilerin Hakkâri'den çıkarılmasından bir süre sonra gitmemeye başladılar. Çünkü aşiret halinde yaşayan Nasturilerin Hakkâri'deki köy, mezra ve meraları, sözkonusu Kürt aşiretlerin bu ihtiyacını büyük ölçüde karşılıyordu. Bu durum bir taraftan her aşiretin belli bir bölgeye yerleşerek göçebelikten yarı-göçebeliğe geçmesini sağlarken, diğer taraftan da onları, sınırı aşp daha uzak bölgeler gitme zorluğundan ve devletlerin (Türkiye ve Irak) kısıtlamalarıyla karşılaşmaktan kurtarmıştı. Söz konusu bu yeni durum sadece göçer Kürt aşiretleri için değil, aynı zamanda henüz yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti için de bir takım faydalar getirmişti. Zira Türkiye göçer Kürt aşiretlerin Nasturilerin yerlerine yerleşmesiyle hem sınırlarının kontrolünü daha kolay sağlamış oldu hem de bu

aşiretlerin sınırın öteki tarafındaki Kürtlerle bağlarının önemli ölçüde kendiliğinden bir kopma sürecine girmesini devlet açısından olumlu bir gelişme olarak karşıladı.

4.1.2.3. Nasturiler ve Hakkâri Üzerindeki İddialar

Sınırın belirlenmesinde İngilizlerin kafasını meşgul eden önemli bir sorun da Hakkâri'nin güneyindeki dağlık bölgelerde yaşayan Hristiyan Nasturilerin geleceğiydi.⁴⁸ İngilizler bu taleplerine gerekçe olarak buraların Hristiyan Nasturilerin yurdu olduğunu iddia ediyorlardı.

1916'da Rusların kışkırtmasıyla Osmanlı'ya başkaldıran Nasturiler, Rusların bölgeden geri çekilmesiyle büyük kayıplar vererek İran'a kaçtılar. Daha sonra İngilizlerin koruması altında buradan alınarak (yaklaşık 35.000 kişi) Bağdat'ın 50 km kuzeyinde bulunan Bakuba'daki bir kampa yerleştirildiler. 1919 ve 1923 yılları arasında yaklaşık 7-8 bin kadarı güney Hakkâri'ye yerleştirildi (Edmonds, 2003: 501-3).⁴⁹

Mayıs 1924 Haliç Konferansı'nda görüşmeler başladığında Türk heyetini temsilen Fethi Bey, Musul Vilayeti'nin, Osmanlı sınırları içinde olduğu gibi Türkiye'ye geri verilmesi yönündeki taleplerini tekrarlamıştı (Aydın, 2000: 47; Edmonds, 2003: 503). Diğer taraftan İngiliz heyeti adına Sir Pery Cox, sınır hattının Musul Vilayet sınırlarının epey kuzeyinden geçmesi gerektiğini ileri sürmüştü. "Bu hat Asurîlerin antik yurtlarının tamamını değilse bile hali hazırda yeniden

⁴⁸ V.yy başlarında ortaya çıkan ve İsa'nın, Tanrı değil Tanrısal özellikler taşıyan bir insan olduğunu ileri süren bir Hristiyanlık mezhebidir. Kurucusu Nestorius keşiş olarak bir süre Antakya dolaylarında bulunduktan sonra Bizans Kilisesi Başpatrikliği'ne getirilmiş bir din adamıydı. İsa'nın Tanrı olduğunu ileri süren Papaz Arius'a karşı yürüttüğü savaşla tanınan Nestorius, gerek İsa'nın gerekse annesi Meryem'in "cisimsel bir varlık" oldukları görüşünü savunuyordu. "İsa, Meryem'in oğlu olduğu kadar, eşi ve kemiğiyle de Davut'un soyundan gelmektedir, ama ululuğunu Tanrının kulu olmasına borçludur diyor. Nestorius, bu fikirleri nedeniyle III. Efes Konsülü tarafından cezalandırılmış ve takipçileriyle birlikte Abbasi Devleti'ne sığınmıştı. Nasturiler, Moğol istilası sonrasında Hakkâri ve Urmiye çevresindeki bölgeye dağılmışlardır. 19. yüzyıla gelindiğinde de özellikle Hakkâri, Musul ve Urmiye arasındaki dağlık sınır bölgesinde Müslüman topluluklar içinde dağınık zümreler hâlinde yaşamaktaydılar. Hakkâri bölgesindeyse, Çölemerik, Gever, Mergaver ve Tiyyari, Tuğub yoğun olarak yaşadıkları alanlardı. Nasturiler Çölemerik, Tiyyar, (aşağı-yukarı) Valto, Tuğub, Tal, Diz, Baz ve Gever, Cilo diye büyük küçük dokuz aşiretten oluşmaktaydılar. Nikitin, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Hakkâri'nin güneyindeki nüfusun yüzde doksanının Nasturilerden oluştuğunu belirtir (Nikitin, 2002 ve 1979; Wigram ve Wigram, 2004; Albayrak, 1997).

⁴⁹ Nasturiler bölgeye yerleştikten bir süre sonra Çel'e (Çukurca) giden Hakkâri valisinin yolunu keserek yakaladılar. "Valinin serbest bırakılması için hemen harekete geçildiyse de Türkler valilerini kurtarmak üzere Ceziret bin Omer'de bir kuvvet toplayıp Hezil Nehri'ni geçerek Irak topraklarına girdiler... Musul tarafında bulunan dağların üzerinden geçerek tekrar Çal'a dönmeden önce birkaç gün daha ilerleyişlerini devam ettirdiler ve 8000 Asuriyi yerlerinden ettirir"(Edmonds, a.g.e.: 504). Böylece Nasturiler bölgeden nihai olarak çıkarıldılar.

yerleştirilmiş oldukları kısımlarını Irak içinde bırakıyordu ve kabul etmek gerekir ki bu şekliyle Lozan’da yapılan her türlü teklifin ötesine geçmiş oluyordu” (Edmonds, 2003: 503). Bir başka ifadeyle “İngilizler Musul’un Türkiye’ye geri verilmesi bir tarafa Türkiye’den Hakkâri Vilayeti’ni istiyorlardı. Hakkâri Vilayeti’ne bağlı olan “Beytüş Şebab”, “Çölemerik” ve “Revandüz” Kasabaları İngiliz isteklerinde yer alıyordu” (Aydın, 2001: 47). İngiliz delegesi “ülkesinin “insani açıdan” Nesturilere karşı “manevi sorumluluk” duyduğunu ve Hakkâri’nin bu halka verilmesinin yerinde olacağını” belirtiyordu; Fethi Bey ise “çok küçük bir azınlık için Türk ve Kürt çoğunluğun hukukunun çiğnenmesine razı olmayacaklarını bildiriyordu” (Öke, 1995: 275).

İngiliz heyetinin Hakkâri’yi Nasturilerin vatanı olduğu gerekçesiyle talep etmesine karşın, Türk heyeti, Milletler Cemiyeti komisyonuna Hakkâri’de yerleşik olarak bulunan aşiretlerin bir tablosunu sunmuştu:

Aşiretin Adı ⁵⁰	Aşiretin Yerleştiği Mıntıka	Aşiretin Nüfusu
Gilli (Geliye) Goyan (Goyan Vadisi)	Beytü’ş-şehab(Beytüşşebap)’ın güneybatısında	12000
Kirki (Jirki)	Beytü’ş-şehab (Beytüşşebap)’ın güneyinde	2000
Ponyaniş (Pinyaniş)	Çal (Çukurca) mıntıkasında	2500
Borvaribala (Bervari)	İmadiye’nin kuzeybatısında	15000
Oramar	Çölemerik ve Şemdinan arasında	2000
Tuvvi (Dırı)	Çölemerik ve Şemdinan arasında	2000
Herki	Şemdinan’ın batısında	1500
Desteki (Doski)	Sibar (Zibar)ın kuzeyinde	800

⁵⁰ Parantezli ifadeler tarafımızdan eklenmiştir. Zira adı geçen aşiretlerin yöredeki isimleri parantezle belirtilenlerdir. Ayrıca verilen tabloda adı geçmeyen fakat Hakkâri’de o dönem yarı-göçebe bir tarzda yaşayan daha birçok aşiretin var olduğu bilinen bir gerçektir. Örneğin Beytüşşebap’ta Gravi, Feraşın mıntıkasında Gevdan, Çölemerik ve Beytüşşebap arasında Mamhuran aşireti vs. Söz konusu aşiretler Hakkâri’de halen varlıklarını sürdürmektedirler.

Girdi (Gerdi)	Şemdinan'ın güneyinde	-
---------------	-----------------------	---

Kaynak: (Aydın, 2000: 151)

Öke'ye (1995: 275–6) göre İngiltere'nin Nasturiler için Hakkâri'yi talep etmesinin esas amacı Musul üzerindeki iddialarını kuvvetlendirmektir. Şöyle ki; Nasturiler Türkiye'ye karşı ayaklanıp İngilizlere destek verdikleri için Türklerin onlara sıcak bakmayıp, Musul'a yerleşmelerini komisyona kabul ettirmek ve böylece “yöre ahalisi içerisinde Türk aleyhtarı bir grubun daha monte edilmesini” sağlamaktır. “İleride de görüleceği gibi, İngiltere'nin bu manevrası Musul'un akıbetini etkilemesi açısından oldukça başarılı olacaktır” (1995: 276).

Sonuçta komisyon raporunda Asurîler (Nasturi) için Hakkâri'nin güney bölgesini de içine alacak şekilde sınırın çizilmesini talep eden İngiltere hükümetinin iddiasını göz önünde bulundurmuş, fakat İngiltere hükümetinin böyle bir sınırı iddia etmesinin haklı olmayacağını beyan etmiştir (Aydın, 2000: 284). Bununla birlikte komisyon “Asurîlerin harbeden evvel resmen değilse bile fiilen haiz oldukları eski imtiyaz atın iade edileceği kendilerine temin edilmesi icaba ettiğini zikir etmek fikrindeyiz ve Devlet-i hâkime herhangisi olursa olsun Asurîlere kendi memurlarını aralarında tayin etmek hakkını tanıyarak ve onlardan patrikleri vasıtasıyla vergi tarh etmek ile iktifa içerek bir dereceye kadar mahalli bir muhtariyet tem'in etmesi iktiza idem” (Aktaran: Aydın, 2000: 284) diyerek bu konudaki fikrini ortaya koymuştur.

Türklerle İngilizler arasında Musul meselesi üzerinde anlaşmazlığın halen devam ettiği bir sırada Türkiye'de çok önemli bir olay meydana geldi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla 3 Mart 1924'te halifelik makamı ilga edildi. Halifeliğin böyle bir zamanda kaldırılmış olması Türkiye'nin Musul üzerindeki iddiasını oldukça zayıflatmıştı (Öke, 1995: 317). Zira Türk tarafının Musul konusundaki en güçlü argümanı Kürtlerle aynı ırk, din ve örf'e sahip olup yüzyıllarca beraber yaşamış olmalarıydı. Diğer taraftan halifeliğin kaldırılmış olması İngilizler için bulunmaz bir fırsattı. Nitekim Edmonds bunu şu şekilde itiraf eder:

“Mart ayının ortalarında bu olayı ilk duyduğumuzda büyük şaşkınlığa düştük ve kulaklarımıza inanamadık. Bugüne kadar Kürdistan’ı patlamaya hazır bir volkan şeklinde tutan propagandalar esas itibariyle Kürtlerin, bu en büyük otoritelerine (halifelerine) karşı beslediği boş inançtan kaynaklanan derin saygılarına dayanıyordu. bu Nedenle Türklerin üzerine bastıkları zemini bu şekilde ayaklarının altından kaydırmaları bize gerçek olmayacak kadar güzel bir gelişme olarak görünüyordu. Yine de böyle düşünmekle birlikte bu yeni durumun sunduğu fırsatlardan yararlanmayı da ihmal etmedik” (2003: 496).

Diğer taraftan Haliç Konferansı’nda Musul üzerindeki anlaşmazlık çözülemeyince Lozan Barış Antlaşması’nın üçüncü maddesine istinaden mesele 20 Eylül 1924’te Milletler Cemiyeti’ne havale edildi. Milletler Cemiyeti Konseyi sorunu olay yerinde incelemek ve bir çözüm bulmak için özel bir komisyon kurmayı kararlaştırdı. Komisyonda Macaristan eski Başbakanı Kont Teleki, İsveç bakanı Af Wirsén ve Belçikalı Miralay Palis bulunuyordu (Aydın, 2000: 57). Konsey komisyon oluşturmanın yanında meselenin çözülmesine kadar geçerli olacak bir hattı (Brüksel Hattı) geçici sınır olarak belirledi. “Bu yeni hat tepelerin üzerinden değil de nehirleri izleyerek gitmesinin dışında Musul ve Hakkâri arasındaki eski vilayet sınırının neredeyse aynısıydı” (Edmonds, 2003: 505).

Komisyon bölgede yaptığı çalışmalar sonunda bir rapor hazırladı ve 16 Temmuz 1925’te Milletler Cemiyeti’ne sundu. Komisyon üyeleri tarafların tezlerini coğrafi, tarihi, etnik, iktisadi vs. yönlerden inceledikten sonra Brüksel Hattı’nın Irak ile Türkiye arasında sınır olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmişti (Edmonds, 2003: 562). Zira bölge halkının menfaati açısından ihtilaflı arazinin bölünmemesi gerektiği ifade edilmişti. Böylece komisyon Brüksel Hattı’nın güneyindeki arazinin Irak sınırları içinde kalmasını uygun bulmuştu (Öke, 1995: 270). Fakat iki şartla:

“a) ülke yirmibeş sene Milletler Cemiyeti’nin mandası altında kalacaktır ve b) ülke idaresinde adaletin icrası ve okullardaki tedrisat için Kürtlerden memur istemek ve Kürt lisanının da resmi dil olarak kabullenilmesini temin etmek gerekecektir. Fakat eğer manda idaresi sona erer ve Kürtlere bazı mahalli özeklikler sağlanmazsa, halkın Araplar yerine Türk hâkimiyetini tercih edeceği açıkça anlaşılmıştır. O zaman gerek iç ve gerekse dış siyasi vaziyeti kıyas kabul

edilemeyecek şekilde Irak'ın fevkinde olan Türkiye'ye Musul'un devredilmesi daha faydalı ve uygun olacaktır. Yine de Meclis, ihtilafı arazinin taksiminin Irak'la Türkiye arasında taksimini daha adil bir çözüm olarak benimserse, Komisyon, Küçük Zap hattını muhtemel sınır olarak tavsiye edecektir" (Öke, 1995: 270).

Öke'ye göre komisyonun bu kararı almasında Şeyh Said İsyanı'nın büyük bir rolü olmuştu, zira isyan komisyonun bölgede araştırmalarını sürdürdüğü bir zamanda olmuştu. "...bilindiği gibi Musul'daki Kürtlerin kendisini tercih ettiğini savunun bir Ankara'nın tezini yalanlarcasına Türkiye sınırları içindeki soydaşlarının isyanı ... nihai analizde Cenevre'deki Türk delegasyonunun tartışma zeminin yükseldiği temellerde çok önemli bir zelzele yaratmıştı" (1995: 271). Bir başka ifadeyle "Türklerin Türkiye'deki Kürtlerle bile barış içinde yaşayamadıkları ortaya serilirse, Türkiye'nin, çoğunluğu Kürt unsurundan oluşan Musul üzerindeki iddiası zayıflamış olurdu" (Öke, 1995:281).

"Bu konuda Fransız Profesör Louis le Fur, Milletler Cemiyeti komisyonu çalışmalarına başladığı bir anda patlak veren Şubat 1925 isyanının tüm Kürtlerin Türkiye'ye bağlı olmak istediğine dair Türk iddiasının çok açık bir yalanlamasını oluşturduğuna dikkat çekiyordu. Komisyonun Kürtler için özerklik istemesinde ısrar etmesinin nedeni de bu isyandı" (Abdulla, 2009: 469).

Komisyonu göre halk Türkiye'den ziyade Irak'a meyilliydi, ancak bu eğilimde bir hissi bağlılıktan çok iktisadi faktör öne çıkmaktaydı. İktisattan ziyade diğer faktörler göz önünde bulundurulsaydı halkın çoğu Irak yerine Türkiye'yi tercih ederdi (Aydın, 2000: 283). Ayrıca yeni durumda kendilerini şaibeli addedenlerin endişelerini bertaraf etmek için Milletler Cemiyeti birkaç sene için bölgede bir temsilci bulundurmanın uygun olacağını ve bu temsilcinin ahalinin maruz kaldığı sıkıntılarla ilgileneceğini belirtmiştir. Bunun yanında vakitsiz hareketlere neden olmamak için, egemenlik hakkına karar verilmesinden itibaren altı ay dolmadan seçme hakkı kullanılmasına izin verilmemelidir. Bunu takip eden dört sene içinde de insanlar her iki tabiiyetten birini seçmede serbest olmalı ve göç edeceklerin sahip

oldukları malları nakite çevirebilmeleri için onlara ayrıca bir sene daha zaman tanınmalıdır. Ayrıca herhangi bir zamanda komşu tabiiyeti seçecek olan hiçbir ferde beş sene dolmadan bölgeyi terk etmek zorunda bırakılmamalıdır. Komisyon, hicret edecek olanların menfaatini korumak ve sahip oldukları malların bir hiç pahasına satılmasını engellemek için bu kararı aldığını belirtmiştir (Aydın, 2000: 286–7).

Türkiye komisyonun kararına her ne kadar karşı çıkmış olsa da Milletler Cemiyeti komisyonun kararını 16 Aralık 1925'te kabul etti. Böylece Brüksel Hattı'nın güneyinde kalan topraklar Irak'a bırakıldı. Türkiye bu karara da itiraz etti ve İngiltere'nin Musul konusundaki oldu-bittilerine boyun eğmeyeceğini belirtti (Yalçın, 1998: 170). 29 Ocak 1926'da İngiltere'nin Türkiye büyükelçisi Lindsay Dışişleri Bakanı ve Başbakan ile görüştü. Bu görüşmenin ardından Lindsay'ın Londra'ya gönderdiği mektupta, Başbakanın Musul'un geri verilmesine yönelik taleplerini yinelediğini ve Dışişleri Bakanı'na göre en önemli sorunun Kürtlerin durumundan etkilenen güvenlik sorunu olduğunu aktarmıştı (Abdulla, 2009: 478).

Nisan ayı boyunca görüşmeler sonucunda Lindsay Londra'dan anlaşmazlığı çözebilecek bir projeyle gelmişti. Bu projeye göre Brüksel Hattı'nın güneyinde bazı yerlerin Türklere bırakılması kabul ediliyordu, ancak bu, Irak'ta ciddi maddi sorunlara neden olacak kadar iki ülke arasında büyük çapta nüfus mübadelesine izin verilmemeliydi (Öke, 1995: 305). Anlaşma Kürtleri ilgilendiren ve iyi komşuluk anlaşmasıyla çözülebilen aşiretsel sorunlar, göç, eşkıyalık gibi tüm sorunları çözüme kavuşturan düzenlemeler yoluyla Türkiye-Irak dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri üzerinde de duruyordu (Abdulla, 2009: 478). Ankara anlaşma tasarısını “inceledikten sonra Lindsay'e Türkiye'nin “toprak” değil, “güvenlik” istediğini söyleyecektir. Dışişleri Bakanı'na göre ikincisini elde etmenin bir yolu geniş bir arazi parçasının ilhak edilmesinden geçiyordu. Şimdi bu yol İngiltere'nin direnmesiyle kapandığına göre, Ankara, güvenliğini başka bir yöntemle sağlamak zorundaydı” (Öke, 1995: 305). Dışişleri Bakanı, Lindsay'e üç alternatif sunar:

1. Yakın zamanda yapılan Fransız-Rus anlaşmalarına benzer karşılıklı tarafsızlık anlaşması imzalamak.

2. Daha önce önerildiği gibi Türkiye, Brüksel hattının güneyinde kalan tüm toprakları Irak'a bırakmalıydı, fakat buralardaki İngiliz mandası bitince bu topraklar tekrar Türkiye'ye devredilecekti.
3. Türkiye'nin Musul petrolünden pay alması gerekir (Abdulla, 2009: 479; Öke, 1995: 307).

Lindsay 22 Nisan'da Londra'ya yazdığı mektupta Türkiye'nin önerisini tekrar dile getirerek şöyle yazacaktır: “Bana öyle görünüyor ki Türklerin petrolden pay alma talebine olumlu yanıt vermek bize önemli avantajlar sağlayacak... bu Irak'ı şu anda varılan toprak anlaşmalarının değişmesiyle ortaya çıkacak tüm karışıklıklardan koruyacaktır” (Aktaran: Abdulla, 2009: 479). Sonuçta İngiltere Türkiye'nin önerisini kabul ederek müzakerelere başladı. Türkiye daha önce pay sahibi olmakta ısrar etmesine rağmen, sonra petrolün kârından pay almayı kabul etti ve bunu da nakit ve toplu bir ödemeyle almayı teklif etti. Sonuçta 500.000 sterlin üzerinde uzlaşma sağlanarak 5 Haziran 1926'da Ankara Antlaşması imzalandı (Öke, 1995: 307–8; Yalçın, 1998: 170).

Sonuçta “Musul Sorunu” Avrupalıların modern devletin yapısı ve aidiyetine yönelik varsayımlarının bir sonucu olarak inşa edilen ulus-devlet sisteminin bir sonucuydu. Bir başka ifadeyle sözkonusu bu mesele, önceki bölümlerde ayrıntılı olarak bahsedildiği gibi, ulusların ve devletlerin sınırlarının birbiriyle çakıştığına dair modern yanılmanın bir sonucuydu.

5.BÖLÜM

METODOLOJİ, ALAN ARAŞTIRMASI VE VERİLERİN YORUMLANMASI

5.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu araştırma hem teorik hem de uygulamalı bir özelliğe sahiptir. Teorik bölümlerde sınırla ilgili literatür taranarak geçmişten günümüze sosyal bilimlerde sınıra nasıl yaklaşıldığı üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada sınır, sosyolojik bir yaklaşımla ele alınarak, onun bir taraftan ulus-devlet, ulusçuluk ve ulusal kimlik ve kültür açısından ne ifade ettiği ve bunlar için nasıl işlevsel bir rol üstlendiği; diğer taraftan da sınırın, sınır insanları ve sınır toplulukları tarafından nasıl algılandığı dolayısıyla sınır bölgesindeki kültürün şekillenmesinde nasıl rol oynadığı incelenmiştir. Bunların yanı sıra özellikle modern ulus-devletlerin kurulmasıyla birlikte sınır, teritorya ve vatana dair söylemlerin nasıl kurulduğuna odaklanılmış ve bu söylemler, söylem analizine tabi tutulmuştur.

Araştırmanın saha kısmında öncelikle genel olarak Türkiye-Irak sınırı tarihsel açıdan ele alınmış, daha sonra Hakkâri özelinde sınırın sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları üzerinde durulmuştur. Araştırmanın asıl uygulama kısmı ise Şemdinli sınır bölgesi (Derecik) üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın saha kısmında özellikle sınır insanların sınırla ve sınırın karşı tarafıyla girdikleri sosyo-kültürel, siyasal ve iktisadi özellikleri ele alınmıştır.

Neuman'ın da belirttiği gibi nitel saha araştırmaları uygulanacak bir dizi yöntem ya da test edilecek açık hipotezlerle başlamaz, daha ziyade araştırmanın teknikleri bilgi sağlama değerlerine bağlı olarak seçilir (2009: 550). Dolayısıyla bu araştırmada da buna benzer bir yöntem izlenerek veriler üzerindeki denetim ve odaklanma başlangıçta düşük düzeyde olmuştur.

Bu araştırmaya başlanırken öncelikle literatür okunmuş, ardından araştırma sahası belirlenmiş ve araştırma sahasına gidilmiştir. Bu aşamadan sonra sahadaki insanlarla iletişime geçilerek izleme, dinleme ve not alma suretiyle nitel veriler

toplanmaya çalışılmıştır. Son olarak veriler analiz edilerek, taslak hipotezler üretilmiş ve sosyo-kültürel uzamın belli yönlerine odaklanılmış ve analiz tamamlanmıştır. Bu bağlamda araştırma sınır sosyolojisi bağlamında ele alınmakla birlikte yer yer antropolojik yaklaşımdan da yararlanılmıştır.

5.1.1. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Zihin Haritaları: Sınır insanının sınırı ve sınırın öteki yakasını nasıl algıladıkları, sınırın kendileri için ne ifade ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Sözlü tarih: Geçmişte “hayvan kaçakçılığı” bugün ise “akaryakıt, gıda ve elektronik eşya kaçakçılığı”, "sınırdan yaşamak", "sınırı geçmek" vb. gibi unsurların ne anlama geldiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Doğrudan Gözlem: Bölgenin fiziki ve sosyo-kültürel yapısı, bölge insanının tutum ve beklentileri, eylem ve davranışları, toplumsal cinsiyet, aşiret ve akrabalık ilişkileri, evlilik örüntüleri vb. gibi konular belirlenmeye çalışılmıştır.

Katılımlı Gözlem: Bölgenin insanı olmam ve bölgenin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısını yakından tanımam, araştırma sürecinde belirli zamanlarda bölgede kalmam, bölgede yaşanan sınır ve sınırla ilgili temel sorunlara bölge halkı ile gerçekleştirdiğim diyalog sayesinde daha yakından vakıf olmama yol açmıştır.

İkincil Kaynaklar: Bölge ile ilgili görsel ve yazılı çeşitli dökümanlar, istatistikler, raporlar, kitaplar, dosyalar, fotoğraflar, vb. veriler araştırmaya kaynaklık etmiştir.

Çeşitli Vaka Çalışmaları: Örneklem içine giren bazı bireylerin hayat hikâyeleri, deneyim ve tecrübeleri ve sınıra yönelik kişisel tecrübeleri araştırmaya kaynaklık etmiştir.

Soru Formu: Tesadüfî örneklem yolu ile seçilmiş ve bölge konusunda kanaat önderi niteliği taşıyan kişilerce gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış soru formu, araştırmanın verilerinin elde edilmesinde önemli bir kaynağı teşkil etmiştir.

Diyalojik Yaklaşım: Bu teknik sosyal bilimlerde özellikle de sosyoloji ve antropolojideki saha çalışmalarında sıkça kullanılan tek taraflı ya da monolojik yaklaşıma alternatif olmak üzere yakın dönemde kullanılan bir tekniktir. Bu tekniği sınır çalışmalarında ilk kullanan sosyologlardan biri Pablo Vila'dır. Vila'ya (2000; 2003) göre araştırmacının konu hakkındaki fikirleri ve gözlemleri kadar araştırmaya konu olan insanların fikirleri de dikkate alınmalıdır. Bu nedenle bu araştırmada diyalojik ya da anlatı metoduna da yer verilerek sınır insanların bakış açısından durum anlaşılmaya çalışılmıştır.

5.1.2. Araştırmanın Örneklemi

Bu araştırmanın örneklemi genel anlamda Hakkâri, özel de Derecik bölgesidir. İlk genel olarak geçmişten günümüze Hakkâri'nin sınırla ilişkisine odaklanmıştır. Bu çerçevede geçmişten günümüze sınırın karşı tarafıyla ne tür ilişkilerin kurulduğu ve bunların nasıl gerçekleştiği ele alınmıştır. Bu bağlamda aşiret ve akrabalıktan iktisadi ilişkilere kadar birçok konuda görüşmeler yapılmıştır. Bu çerçevede yapılan görüşmeler özellikle Hakkâri merkezde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın ikinci kısmı ise Şemdinli ilçesindeki Derecik (Rubarok) sınır bölgesinde (Türkiye-Irak sınırında) gerçekleştirilmiştir.⁵¹ Araştırma, Derecik bölgesindeki 9 köyde gerçekleştirilmiştir.⁵² Araştırmada görüşülen bireylerin yaş, medeni durum, cinsiyet ve meslek bakımından heterojen olmasına özen gösterildi. Dolayısıyla görüşmeler yaşlı, orta kuşak ve genç; kadın, erkek; evli, bekâr ve dul; korucu, esnaf, kaçakçı, çiftçi ve ev hanımı gibi çeşitlilik gösteren insanlarla yapılmıştır. Araştırmada 42'si erkek, 20'si kadın olmak üzere toplam 62 kişiyle görüşülmüştür. Araştırmada "sınır insanları"nın sınırdan nasıl etkilendiği, onu nasıl etkilediği, sınırı nasıl algıladıkları ve sınırla etkileşime girilmesi sonucunda ne tür bir sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyla karşılaştığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

⁵¹ Derecik hem söz konusu sınır bölgesinin hem de bu bölgedeki bir beldenin adıdır. Dolayısıyla bu araştırma söz konusu beldeyi de içine alan sınır bölgesinde yapılmıştır.

⁵² Bu köyler: Aralık (Perave), Beşikağaç (Nihava), Derecik (Rubarok), Dereboyu (Çemekürk), Gökçetaş (Müseka), Kırca (Begor), Koryürek (Begijne), Samanlı (Mava), Yeşilova (İsya)'dır.

Ayrıca araştırmada Derecik bölgesinde elde edilen veriler, Çukurca'nın sınır köyleri (Üzümlü, Çıgılı ve Ortaköy) ile karşılaştırılarak analizlere gidilmiştir.

Araştırma, bölgelerin sosyo-kültürel ve ekonomik yapıları, sınırla olan ilişkileri ve sınır algıları ile sınırlandırılmıştır.

4.1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın en başta gelen amacı sınıra sosyolojik bir perspektiften bakmaktır. Zira Türkiye'nin devlet sınırları genellikle uluslararası ilişkiler, siyasal bilimler, coğrafya, tarih, ekonomi (sınır ötesi işbirliği) vs. bilimlere konu olmuş fakat beşeri boyutu ihmal edilmiştir. Türkiye'de, sınırlara yönelik sosyolojik yaklaşımlar (Özgen'in çalışmaları hariç) yok denecek kadar azdır. Bu bakımdan bu araştırmayla söz konusu alandaki eksikliğe bir nebze olsa dahi bir katkı sunmaya çalışılmıştır.

Sınırlar genellikle uluslar arası ilişkiler veya siyaset biliminin konusu olarak ele alınmakla birlikte bütün ulusal sınırların oluşumuna yol açtığı, vatandaşlarına hissettirdiği bir kültür ve kimlik algısı vardır. Sınırlar toprak üzerinde kurulduğu kadar insanların zihinleri üzerine de çizilir. Bazen toprağa çizilen sınırların insan zihinlerinde veya kültürlerinde tam bir karşılığı olmayabiliyor. Bu durumda coğrafi sınırlar büyük ölçüde etkisiz ama bir o kadar da yaralayıcı olabiliyor. Her halükarda sınırdaki hayat, sınırdaki kültür, geçişkenliği, engelleyiciliği ve bir sürü açıdan ilginç toplumsal ilişki biçimlerine yol açıyor. Dolayısıyla sosyolojinin sınıra ilgisi tam da bu noktada kendisini güçlü bir şekilde hissettiriyor.

Sınırı sosyolojik bir bakış açısına tabi tutan bir yaklaşım, sınır toplulukları ya da toplumlarının sosyal görünüşleri ile ilgili çalışmalara katkıda bulunur. Ayrıca sınır bölgelerinde yaşayan insanların günlük aktivitelerini belirleyen gerçeklikleri göstermeye çalışır. Bu bağlamda bu araştırmada “sınır insanları”nın sınırdan nasıl etkilendiği, onu nasıl etkilediği, sınırı nasıl algıladıkları ve sınırla etkileşime girilmesi sonucunda ne tür bir sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyla karşılaştığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

ALAN ARAŞTIRMASI VE VERİLERİN YORUMLANMASI

5.2. Sınır Bölgesinin Temel Karakteristikleri

5.2.1.Coğrafi Özellikler

Hakkâri doğuda İran, güneyde Irak, kuzeyde Van ve batıda da Şırnak ile komşudur. Yüksekova, Şemdinli ve Çukurca olmak üzere toplam üç ilçeye sahiptir.⁵³ Yüksekova il merkezinin doğusunda olup doğuda İran'la; Şemdinli doğuda İran'la güneyde de Irak'la; Çukurca ise güneyde Irak'la komşudur.

Hakkâri fiziki coğrafya açısından Türkiye'nin en dağlık yörelerinden biridir. İlin %87.6'sı dağlardan, %10.3'ü platolardan ve %2.1'i de ovalardan oluşur (Yurt Ans., 1982: 3291). Dağların çoğunun yüksekliği 3000 metrenin üzerindedir. İlin en büyük akarsuyu Zap'tır. Van'ın güneyinden gelen Karasu ile Yüksekova'dan gelen Nehil çayının birleşmesiyle oluşan Zap nehri yaklaşık 100km'lik derin bir vadi oluşturarak Çukurca'nın hemen batısından çıkarak Irak topraklarına girer.

Hakkâri'nin iklimi bütünüyle olmasa da Doğu Anadolu'nun karasal iklim özelliklerinin çoğunu taşır. Kışlar soğuk, yazlar ise sıcaktır, dolayısıyla mevsimler arası sıcaklık farklılıkları oldukça yüksektir. Hakkâri'nin yüksek kesimleri Doğu Anadolu'nun en fazla kar yağışı alan bölgelerinden biridir. Dolayısıyla bu faktör kışın hayatı büyük ölçüde olumsuz etkiler.

Özellikle Şemdinli'nin güneyi ile Zap vadisinin güney kısmı ilin diğer yerlerine göre farklı özellikler gösterirler. Söz konusu yerler hem yazın hem de kışın daha sıcaktır. Zap vadisinin derin ve nemli oluşu burada çeltik, mısır, üzüm, nar ve incir gibi ürünler yetişmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte buradaki ekilebilir alanın çok az olması bu ürünlerin miktarının düşük olmasının başlıca sebebidir.

Şemdinli mıntıkasında ise arazi ikiye ayrılır: bir tarafta yüksek, engebeli ve sarp dağlık arazi, diğer tarafta da bu dağlar arasında uzanan dar ve derin vadiler. Bu

⁵³ 1990'ların başına kadar Hakkâri'ye bağlı olan Beytüşşebap ve Uluder ilçeleri, Şırnak il olduktan sonra bu ile bağlandılar.

derin vadilerde hemen hemen her şey yetiştirilir fakat tarımsal alan çok az olduğu için bu ürünlerin miktarı da azdır (Falay, 2008: 472). Hacıbey Vadisinin oluşturduğu havzaya, Gerdi adı verilir. Burası Hakkâri bölgesinin en alçak kesimidir. İklim özellikleri öbür yörelerden oldukça farklıdır. Yazlar daha sıcak, kışlar daha yumuşak geçer. Bu nedenle, Hacıbey Vadisi'nin il sınırları içindeki bölümde bulunan tarım alanlarında, buğday, arpa, mısır ekimi yanında yaz sebzeciliği ve meyvecilik de yapılmaktadır. Sınırın sıfır bölgesinde bulunan bu bölgesinin iklimi Akdeniz iklimini andırır. Burada yetiştirilen tütün Anadolu'nun en kaliteli tütünleri arasındadır. Zamanında, Sultan Abdulhamid'e bu tütünden gönderildiği söylenir (Erdost, 1987: 128).

Çukurca

Eski adı Çel (ya da Çal) olan Çukurca, Türkiye-Irak sınırının sıfır noktasında olan bir ilçedir. Çukurca, 5 Haziran 1926'daki Ankara Anlaşması'yla Türkiye sınırları içinde kaldı. 1953 tarihinde de ilçe oldu. Çukurca 1920'lere kadar Nesturi ve Kürtlerin bir arada yaşadığı dini ve etnik açıdan heterojen bir yerd. Nikitin (2002: 82), Çel mntıkasında Birinci Dünya Savaşı'na kadar nüfusun yüzde doksanının aşiret şeklinde organize olmuş Nesturilerden oluştuğunu ifade eder.

Çukurca, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Musul-Hakkâri-Van güzergâhı üzerinde olup farklı etnisite, din ve kültürün buluştuğu heterojen bir nahiye iken; Türkiye-Irak sınırının çizilmesinden sonra “stratejik” ve homojen bir sınır kasabası haline geldi. Çukurca Türkiye'nin gündemine ilk olarak, İngilizlerin güney Hakkâri'yi Nasturilerin yurdu olduğu gerekçesiyle talep ettiği sırada geldi. Bu süreçte İngilizler tarafından bölgeye yeniden yerleştirilen Nasturilerin 7 Ağustos 1924'te o sırada bölgeyi ziyaret eden Hakkâri valisini Çel'e yakın bir yerde rehin almaları dikkatleri bu bölgeye çekmişti (Edmonds, 2003: 504). Valinin Irak'ta serbest bırakılmasından sonra, hükümet güney Hakkâri'ye bir kuvvet göndererek Nasturileri bölgeden çıkardı (Edmonds, 2003:504; Yalçın-Heckmann, 2002: 91). Böylece yüzyıllardır bu bölgede yaşayan Nasturiler bir daha buraya dönemediler.

Sınırın hemen diğer tarafında 1980’lerin sonuna kadar köyler bulunuyordu ve o taraftaki köylülerle bu taraftakilerle akrabalık ilişkilerini sürdürüyorlardı. Fakat Saddam Hüseyin ilk olarak 1975’te Türkiye sınırındaki geniş bir bölgeyi boşalttırdı. Daha sonra da 1988’de İran-İrak savaşının sona ermesiyle Kürtlere yönelik büyük bir yıkım hareketine girişerek birçok köyü yakıp yıktı ve “tamamen boşaltılacak sınır mıntıkasının genişliğini 30 km’ye çıkar”dı (Bruinessen, 1994: 67). Buna benzer bir durum 1980’lerin sonuyla 1990’ların başında sınırın bu tarafında da yaşandı. Söz konusu dönemde PKK ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasındaki çatışmaların şiddetlenmesi ve OHAL uygulamasıyla sınırdaki birçok boşaltıldı. Özellikle Çukurca’nın doğusundaki sınır köylerinin (Uzundere -Ertoş- beldesi ve bağlı köyler) hemen hepsi boşaltıldı ve bu bölgeye girişler yasaklandı.

Sınırın öteki tarafı Kızılkaya’nın (1999: 100) ifadesiyle Cumhuriyet’in kuruluşundan beri “cümle kaçakların sığınma yeri” olmuştur. Sınırlar çizildikten sonra, bölgedeki Kürt isyanlarına karışanların ya da “kanun kaçakları”nın sık sık kaçıp sığındıkları bir mekân olmuştur. Ayrıca kan davaları nedeniyle sınırın diğer tarafına sığınmak kuşkusuz hapse atılmaktan ya da öldürülmekten daha cazip bir yol olarak görünmüştür.

5.2.2. İktisadi Özellikler

5.2.2.1. Sınırla Birlikte ve Sınıra Rağmen

Donnan ve Wilson’ın aşağıdaki ifadesi sınırlar çizildikten sonra ki süreçte Hakkâri’yi çok güzel bir şekilde betimlemektedir: “Devletin olduğu kadar, ekonominin kıyılarında da yer alma”sı “yüzünden iki kez periferileştirilmiş”tir (2002: 156).

1900’lerin başına kadar Hakkâri Sancağı hem Osmanlı eyaletleriyle hem de komşu ve diğer ülkelerle ticari ilişkiler kurmuş ve bunun sonucunda bölgedeki birçok ürünü ihraç etmiştir. Cuinet’in verdiği bilgiye göre 1890 itibarıyla Hakkâri Sancağı yaklaşık 50.000 koyun ve 20.000 keçiyi Halep’e (Malta ve Mısır’a); 60.000 okka yün ve 50.000 okka deriyi İstanbul’a göndermiştir (Aktaran: Falay, 2008: 478). Ayrıca kuru üzüm, kürk ve tütün de ihraç edilen mallar arasındaydı.

Hakkâri fiziki coğrafya yönünden engebeli bir araziye sahip olmakla birlikte bu arazinin kayda değer bir kısmı geniş meralardan ve çayırlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla sözkonusu arazi hayvancılık yapmak için çok elverişlidir. Hakkâri'nin ekonomik yapısı tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Daha doğrusu 1990'ların başına kadar büyük çapta küçükbaş hayvancılığına dayanıyordu. Bu dönemin verilerine göre "Hakkâri, Türkiye'de kişi başına en fazla koyun ve keçi düşen il"di "Hakkâri'de kişi başına ortalama 9 koyun ya da keçi düşerken, Türkiye genelinde bu rakam 1.5'tu" (Yalçın-Heckmann, 2002: 122).

Bu tarihten itibaren köylerin boşaltılmasıyla özellikle küçükbaş hayvancılığında büyük bir düşüş yaşandı. Sözkonusu tarihe kadar koyun yetiştiriciliği sosyo-kültürel yapıyı belirleyecek kadar baskındı. Şehir merkezleri dışındaki halkın hemen hepsi geçimini hayvancılıkla sağlıyordu, bu da onları yarı-göçer bir yaşam tarzını benimsemeye zorlamıştı. Zira bölge halkının sürülerini otlatmak için yaz aylarında yaylalara çıkması gerekiyordu. Dolayısıyla yazın yaylalarda kışın köylerde devam eden bu yaşam tam da bir yarı-göçebe yaşam biçimiydi. Ancak 90'ların başında köylerin boşaltılması küçükbaş hayvancılığına büyük bir darbe vurmasının yanında halkın yarı-göçebe yaşam tarzını da sona erdirdi. Buna rağmen son yıllarda az da olsa küçükbaş hayvancılığında bir canlanma olduğu söylenebilir.

Hayvancılık dışında ilin ekonomisinde rol oynayan diğer iktisadi faaliyetlerin başında arıcılık ve kilimcilik gelmektedir. Özellikle son yıllarda bu iki sektörde kurumsallaşma çabaları başlamış olmakla birlikte henüz istenilen seviyeye gelmediği söylenebilir. Bunun dışında yine son yıllarda il özel idaresinin desteğiyle Zap vadisi ve diğer birkaç yerde ceviz yetiştiriciliğine başlanmıştır.

Hakkâri endüstri yönünden Doğu Anadolu'nun en geri kalmış yöresidir. İl genelinde sadece dört sanayi kuruluşu vardır. Bunlardan biri il merkezindeki kilim ve iplik sanayi (HİSAŞ) işletmesi, diğer üçü Yüksekova'daki (1) süt ve süt ürünleri fabrikası ile (2) un fabrikasıdır.

Köylerin boşaltılması sonucunda şehir merkezlerine yerleşen kırsal nüfusun büyük bir çoğunluğu işsiz kalmıştır. Hakkâri'nin sanayi yönünden gelişmemiş olması bu işsizliğin kronik bir hal almasına neden olmuştur. Bu dönemde geçimlerini sağlamak amacıyla birçok insan çevre il ve ilçelerin yanı sıra Ankara, Antalya, Mersin ve İstanbul gibi batıdaki şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Geri kalanların bir kısmı inşaat ve buna benzer işlerde gündelik işçi olarak çalışırken, diğer bir kısmı da sınır 'ticareti' yapmaktadır. Kaçak mazot ve benzin özellikle bu dönemde birçok insan için bir ekmek kapısı olmuştur.

5.2.2.2. Yeni Sınırlar ve Kaçakçılık

İçişleri Bakanlığı'nın sınır makamları için hazırlamış olduğu "Mülki İdare Amirleri Sınır Görevi Rehberi"⁵⁴ adlı kitapçığındaki tanıma göre kaçakçılık; "vergi vermeden, düzen kullanarak yasalarca alım satımı yasak edilen nesneleri yurda sokma, yurttan çıkarma, gizlice alıp satma ve bundan bir kazanç sağlama eylemidir" (Sınır Görevi Rehberi, 2007: 89). "Kaçakçılık olaylarında, kaçakçılığa konu olan malzemenin ulaştırıldığı yerde mali olarak daha değerli olması, kaçakçılığa ekonomik boyut kazandırmaktadır" (2007: 89).

Türkiye'deki kaçakçılığın yapılmasının en önemli nedeninin "kara sınırimızın yaklaşık % 65'lik bir kesiminin dağlık ve engebeli arazinden oluştuğu" ve "özellikle doğu ve güneydoğu kara sınırimızın engebeli arazi yapısı ve sert iklim şartları, sınırın yoğun emekle korunmasına sebep" olduğu, bu durumun da, "kanun dışı faaliyetlere ve her türlü kaçakçılık suçlarının işlenmesine zemin teşkil" ettiği vurgulanmaktadır (2007: 89).

Sözkonusu rehberde kaçakçılığın toplumsal ve iktisadi sebepleri dikkat çekici bir biçimde dile getirilmektedir:

Kaçağa konu eşyanın ülkemiz ile komşu ülke arasındaki fiyat farklılığının yüksek olması kaçakçılığın en önemli iktisadi sebeplerindendir. Bu husus kolay para kazanma için cazip durum oluşturmaktadır.

⁵⁴ Bu esere bundan sonra kısaca "Sınır Görevi Rehberi" olarak anılacaktır.

Kaçakçılığın yaygın olarak yapıldığı bölgelerde yaşanan işsizlik ve geçim sıkıntısı, kaçakçılığı geçim kaynağı haline getirmiştir. O kadar ki, kaçakçılığın olağan bir iş kolu olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Yine kaçakçılığın yaygın olarak yapıldığı sınır bölgelerinde yaşayanların, sınırın her iki tarafında akrabalık bağlarının olması ve bu yolla kaçakçılığın daha kolaylıkla yapılabilmesi, akrabalık ilişkisi yanında bir nev'i ticari ilişkiyi de beraberinde getirmektedir (SGR, 2007: 94).

Kaçakçılık, Baud ve Schendel'in (1997: 230) de belirttiği gibi tipik bir sınır faaliyetidir.

“Sınırdaki fahişelik, kaçak göç ve kaçakçılık, devlet otoritesini umursamamanın yanı sıra onun temelini sarsma tehlikesi de taşıyor ve bu özellikleriyle siyasal iktidarı tam ortasından vuruyor. Bununla birlikte, sınırdaki fahişelik, kaçak göç ve kaçakçılık devrimci nitelikler de taşımaz. Kaçakçılar, fahişeler ve kaçak işçiler, devleti yıkmaya çalışmazlar. Çünkü varlıkları bir anlamda devlete dayanır. Özellikle de devletin oluşturmaya çalıştığı sınırlara... bu sınırlar olmadan, kârlı ve uygulama imkânı olan teşebbüslerini sürdüremezler” (Donnan ve Wilson, 2002: 156).

Diğer taraftan kaçakçılık sınırın her iki tarafındaki insanların çeşitliliğine bağlı olarak farklı biçimler alabilir. Mesela geçimini kaçakçılıkla sağlayan aile ve akrabalık gruplaşmalarından, ticari girişimleri büyük ölçüde kaçakçılığa bağlı olan tüccarlara ve sınırdan belli bir ücret karşılığında bu tüccarlar için mallar geçiren kaçakçılara kadar birçok kesim olabilmektedir.

Devletler ulusal ekonomileri gereği kaçakçılıkla mücadele ederler. İç piyasalarını olumsuz etkileyebilecek malların ya da ürünlerin girişini engelleyebilirler. Bununla birlikte devletler her zaman ve her koşulda bu faaliyetleri göstermeyebilirler. Mesela iktisadi açıdan geri kalmış ya da birtakım üretim faaliyetlerini gerçekleştirme imkânı olmayan sınır bölgelerinde devlet bazen kaçakçılık faaliyetlerine göz yumabilir. Devlet tarafından görmezden gelinen bu

faaliyetlere aşağıda daha ayrıntılı olarak yer verileceğinden şimdilik bu kadarını söylemekle yetinerek konuyla ilgili bir başka boyutu ele alalım.

Bruinessen'e göre Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sonucunda "sınırların çizilmesiyle birlikte yeni bir meslek doğdu: Kaçakçılık" (2003: 293). Oysa kaçakçılık sınırların çizilmesiyle ortaya çıkmış bir olgu değildir, yüzyıllardır aynı coğrafyada yasal olarak yapılan fakat sınırların çizilmesiyle illegal bir biçime dönüşen bir olgudur. Osmanlı döneminden beri doğu ve güneydoğudaki bölge halkı yine Osmanlı egemenliğinde bulunan Irak ve Suriye'nin kuzey bölgeleri ile yakın sosyal ve iktisadi ilişkiler içindeydi. Bunun en önemli nedeni de bazı aşiretlerin farklı kollarının bu bölgelere kadar uzanmış olmasıydı. Örneğin Hakkâri'deki Gerdi ve Herki aşiretinin hem Irak'ta hem de İran'da kolları bulunmaktadır. Keza, Şırnak Uludere'deki Goyan aşiretinin bir kolu Kuzey Irak'ta bulunmaktadır. Dolayısıyla sınırlar çizilmeden çok önce de bu bölgede sosyal ve ekonomik hayat canlıydı. Yukarıda Cuinet'in vermiş olduğu bilgiler göre Hakkâri, Van ve Şırnak dolaylarından Musul ve Halep gibi vilayetlere kayda değer bir küçükbaş hayvan satışı yapılıyordu. Ayrıca, Yeğen'in (1999: 247) ifade ettiği gibi Osmanlı İmparatorluğu çökmeden önce Kürtlerin ekonomik ilişkileri Bağdat, Şam ve Halep gibi ticaret merkezlerine bağlıydı, fakat imparatorluğun çöküşüyle birlikte bu kentler sınırların diğer tarafında kaldı.

Sonuçta, Türkiye, Irak ve Suriye Kürtlerini birbirinden ayıran milli sınırlar, Kürtler arasındaki 'normal' ekonomik faaliyetleri, yasadışı bir faaliyete, kaçakçılığa dönüştürdü. ...Dayatılan yeni ulusal ekonomi şebekesinin zayıflığı ve kontrolündeki güçlük çekilen sınırlar gibi fiziki imkânsızlıkların da yardımıyla Kürtler, sınırlı düzeydeki pazar ekonomisi faaliyetlerini geleneksel biçimleriyle devam ettirmekte ısrar ettiler. Diğer bir deyişle, sınırın öte yanıyla olan ekonomik münasebetlerini sürdürmekten vazgeçmediler. Dolayısıyla, 'kaçakçılık' Kürtlerin pazara yönelik ekonomi faaliyetleri içerisinde önemli bir unsur haline geldi (Yeğen, 1999: 247).

Yeğen'e göre "iktisadi bir faaliyet olarak kaçakçılık, gayrı-milli bir toplumsal uzamın millileştirilmesine karşı gösterilen de facto bir meydan okumaydı; bu itibarla

da açıkça etno-politik bir mahiyet taşıyordu” (1999: 247). Ancak, Yeğen hemen devamında, “ekonominin millileştirilmesine karşı gösterilen bir direnç olması itibarıyla etno-politik bir mahiyet arzeden kaçakçılık faaliyetinin bu mahiyetine abartılı bir yüklemde bulunmamak gerek”tiğini söyler (1999: 247–8). Bir başka ifadeyle Kürtlerin “milli bir ekonominin karşısında kendi milli ekonomilerini kurmaya” girişmediklerini ve “sadece milli olmayan bir iktisadi uzamın millileştirilmesine gösterilen geleneksel ve kendiliğinden bir direnç” olduğunu ifade eder. Fakat, Yeğen’in bu açıklaması kendisini tatmin etmemiş olmalı ki “kaçakçılığın etnik bir içerikten tümüyle azade olduğu anlamına gelmez” diyerek sonuçta kaçakçılığı, *etno-politik* ve *kendiliğinden bir direnç* arasında bir yere yerleştirir. Oysa kaçakçılık daha sınırların çizilmesinden önce var olan ve sınırlar çizildikten sonra da ortadan kalkmayan ve sınırlara çok da aldırmayan bir iktisadi zorunluluktur. Bu iktisadi faaliyet bilhassa Kürtler tarafından yürütülmüş olmakla kuşkusuz etnik bir özelliğe sahip olmuştur. Fakat kaçakçılığı, bu etnik özelliğine politik ya da başka herhangi bir unsur eklemleyerek açıklamak, onu bir zorlama yoruma tabi tutmaktan öteye taşımayacaktır.

Göçer Kürt aşiretleri küçükbaş hayvancılığıyla uğraştıklarından kışları daha sıcak ve otlakların bulunduğu Irak ve Suriye’nin kuzey bölgelerinde geçiyorlardı. Bazıları gittikleri yazlık ya da kışlıklara yerleşerek yarı-göçebeliliğe geçtiler. Buna en iyi örnek Hakkâri’deki aşiretlerdir. Buradaki aşiretlerin çoğu sosyal ve iktisadi ilişkileri de buralara bağlıydı. Bu durum 1920’lere yani sınırlar çizilene kadar kesintisiz olarak devam etmiştir.

5.2.2.3.1980’lere Kadar Hakkâri’de Hayvan (Koyun) Kaçakçılığı

Temel ekonomik uğraşın küçükbaş hayvancılığına dayanmış olması doğal olarak ticaretin de bu sektörde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Ancak genellikle bu ticaret dış pazara yönelik olmuştur. İç piyasada arzın çok olması ve fiyatların düşük olması ve sınırın karşı tarafında fiyatların daha iyi olması nedeniyle karşı taraf daha karlı görünmüştür. Beşikçi bu dönemde komşu ülkelerde koyun fiyatlarının Türkiye’dekinin 2-3 katı olduğunu belirtir (1992b: 274). Yalçın-Heckmann’ın (2002: 126) ifade ettiği gibi değişim parayla olmaktadır. Irak Dinarı karşılığında

koyunlarını satan köylüler ilk başlarda sınırın o tarafındayken bu parayı Türk Lirası'na dönüştürdüklerini fakat Türk Lirası'na dönüştürmek için bazen günlerce orada kaldıklarını bu nedenle de bu dönüşümü daha sonraları Cizre ve Silopi'de gerçekleştirdiklerini beyan ettiler. Bu dönemde sınırın karşı tarafından çay, şeker, lastik ayakkabı ve elbiselik kumaş vs getirilirdi.

Sözkonusu ticaret sadece Hakkâri bölgesiyle de sınırlı değildi. 1980'lerin sonuna kadar Van (Gürpınar, Çatak, Gevaş) ve Ağrı (Patnos) dolaylarını da kapsamaktaydı ya da Özgen'in ifadesiyle "sınırın etki alanı" adı geçen iç yörelere kadar uzanıyordu. Aslında koyun ticaretinin genelde Kuzey Irak bölgesiyle yapılmış olması son dönemlere ait bir olgu da değildir. Hatta Cumhuriyet'in kurulmasından çok önce yapılagelmiş bir iktisadi faaliyettir. Yukarıda, Cuinet'in verdiği bilgilerden de anlaşıldığı gibi bu ticaret Osmanlı döneminde de yoğun bir şekilde yapılmaktaydı. Türkiye-Irak sınırının çizilmesiyle dönem dönem sekteye uğramış olsa da 1980'lerin sonuna kadar devam ettiği bilinmektedir.⁵⁵ Fakat asıl kesintiye uğradığı dönem 1980'lerin sonları olmuştur. Bu dönem diğer birçok yönden olduğu gibi bölgenin ekonomik yapısını da altüst etmiştir. Zira köylerin çoğu boşaltılmış, küçükbaş hayvancılığı için olmaz olmaz olan yaylalara çıkışlar yasaklanmış ve böylece bölgenin ekonomisi çökmüştür.

İsmail Beşikçi bu dönemde Hakkâri'deki köylülerin sınırın karşı tarafındakilerle ticaret (kaçakçılık) yapmalarının asıl nedenini şu şekilde dile getirmektedir:

Coğrafi etkenlerin elverişsiz olması yurttaşların Hakkâri, Beytüşşebap, Şemdinli, Uludere, Yüksekova gibi merkezlerle ekonomik ve toplumsal ilişkiler kurmasını engellemekte, Kuzey Irak'la ilişki kurmasını zorunlu kılmaktadır. Burada kaçakçılık denilen olayın ortadan kalktığını, sınır boylarında malların aynı mübadelesi biçiminde bir olayın ortaya çıktığını, aile, akrabalık, aşiret ve tarikat ilişkilerinin dinamik etkisi sonunda siyasal sınır kavramının biraz daha etkisiz ve kâğıt üzerinde kaldığını görüyoruz. Bu bakımdan söz konusu olan ilişkilerde ticari bir amaç yoktur (1992b: 278).

⁵⁵ Bu faaliyete bizzat katılmış olan aktörlerle yapılan görüşmelerde de sözkonusu durum ifade edilmiştir.

Burada Beşikçi'nin bu iddialarına katılmamız mümkün değil, zira ilk olarak, coğrafi etkenler sadece köylülerin il ve ilçe merkezleriyle değil sınırın karşı tarafıyla da ilişkiler kurmasını zorlaştırmakta hatta sınırın diğer tarafıyla ilişkiler kurmayı daha çok zorlaştırmaktadır. Ayrıca Van'a daha yakın olan ve coğrafi olarak da Hakkâri kadar engebeli olmayan Norduz Platosu'ndaki (Gürpınar) hemen hemen bütün köylülerin koyunlarını satmak için Kuzey Irak'ı tercih etmiş olmaları da bu iddiayı çürütmektedir. Zira bölgedeki birçok şehre göre daha gelişmiş olan Van, Kuzey Irak'la karşılaştırıldığında sözkonusu yere çok yakın bir mesafededir. Dolayısıyla yöre halkının Kuzey Irak'ı tercih etmiş olmasının nedeni fiyat farklarıdır.

İkinci olarak da Beşikçi'nin aşiret, akrabalık ve tarikat ilişkileri çerçevesinde yapılan kaçakçılığın ticari bir amaç taşımadığı yönündeki iddiası da doğru değildir. Beşikçi'nin vurguladığı gibi Hakkâri yöresinde yapılan kaçakçılık Doğu ve Güneydoğu'daki diğer yerlerde yapılandan farklıdır ve buradaki kaçakçılık, özellikle akrabalık ve aşiret bağlarına dayanır. Ancak, Yalçın-Heckmann'ın da ifade ettiği gibi “bu çok katmanlı ilişkilerin, ticari çıkarlardan bağımsız olduğu söylenemez. Aksine, malların çoğunun fiyatları, sınır ötesindeki talep, satışlar ve ödeme koşulları tahminlerine göre belirlenmektedir, akrabalara ve aşirete karşı yükümlülükler ve bağlılık ilişkilerinden bağımsızdır” (2002: 127).

1970 ve 80'lerde bizzat bu faaliyetlerle meşgul olmuş insanlarla yapılan görüşmelerde bu işin çoğu kişi tarafından evlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için yapıldığını belirttiler. Bu ihtiyaçların başında gıda (un, şeker, pirinç, bulgur, v.s.) ve giyim (farklı türdeki kumaşlar v.s.) geliyordu. Sözkonusu gıda maddeleri iç pazardan ve yıllık olarak alınıyordu. Zira ulaşım zor, mesafe uzak ve maliyet fazlaydı. Beşikçi'nin iddiasının aksine bu taraftan götürülen mallar (koyun, keçi) her zaman aynı mübadele çerçevesinde değil çoğunlukla para karşılığında satılıyordu.

Bununla birlikte bu mallar sınırın karşı tarafında, onları talep eden herhangi biri veya birilerine satılmazdı. Sözkonusu alış-veriş akraba olanlar ya da aynı aşiretten olanlarla yapıldığı gibi çoğu zaman bu alış-veriş aynı aşiretten olmayanlar arasında da yapılırdı. Bunun nedeni de sınırın bu tarafındakilerin (Türkiye) karşıdakiyle aynı aşiretten olanların aracı ve kefil olmalarıydı. Dolayısıyla, Özgen'in

“anlaşmazlık halinde veya ticarete kazık yenilirse, hesabının Türkiye’de sorulmasının kolay olması” (2005: 114) diye ifade ettiği durum sadece aynı akrabalık ilişkileri içinde olanlarla sınırlı olmayıp başka aşiretlerden olanlar için de geçerli bir durumdur. Çünkü aşiretlinin zihniyeti olayları kolektif olarak algılar. Dolayısıyla bu ve buna benzer durumdaki bir anlaşmazlıkta hesap sadece alış-veriş yapılandan ya da yapılanlardan sorulmayabilir. Aynı akraba grubundan ya da aşiretten birileri varsa, bu sözkonusu hesabın sorulması için yeterlidir.

Koyun kaçakçılığını hanesinin temel ihtiyaçlarını karşılamak için yapanların yanında bunu ticari bir amaçla yapanların olduğunu da belirtmek gerekir. Beşikçi, kaçakçılığın sınıfsal bir temele oturtulmadan analiz etmenin mümkün olmadığını belirttiği halde Hakkâri yöresinde yapılan kaçakçılığı bu bakış açısından muaf tutar.⁵⁶ Çünkü ona göre burada yapılan kaçakçılık kan ve cemaat bağlarına dayandığı için herhangi bir ticari amaç taşımamaktadır. Oysa Beşikçi’nin bahsettiği dönemde Hakkâri’de (köylerde) kaçakçılığı sırf ticari bir amaçla yapanların olduğu bir gerçektir. Hatta bu ticaretin özellikle sayıları az da olsa zengin olan bir kısım köylüyü daha da zenginleştirdiğini söylemek mümkündür. Hakkâri’nin kırsalında sözkonusu dönemde zenginliğin başta gelen göstergesi bir hanenin sahip olduğu küçükbaş hayvan sayısıydı.

Zengin kesimler koyun ticaretinden elde ettikleri parayla, tuttukları kamyonlarla un, şeker, pirinç, buğday gibi gıda maddelerini Van’dan getirterek köyde depolarlar. Köyde bu malları yıllık olarak almaya gücü yetmeyenler sözkonusu kişilerden *selem*⁵⁷ usulüyle alırlardı. Bu da herhangi bir gıda maddesinin (çuvalının) fiyatının neredeyse iki-üç katına çıkması demekti. Ancak köylü için başka bir alternatif olmadığından bunu yapmaya mecburdu. *Selem*, sadece malların

⁵⁶ Beşikçi, özellikle sınır mayınlandıktan sonra kaçakçılığın sadece birkaç kişinin yararlanabileceği bir iş haline geldiğini dolayısıyla da tamamen sınıfsal bir kimliğe büründüğünü ileri sürer. “Sınırların mayınlanması sonucu, kaçakçılığın birkaç büyük patronun tekelinde kalması ile büyük binaların birden bire çoğalması bu karardan ancak egemen sınıfların yararlanabildiğini ortaya koymaktadır. Çünkü, sınırların mayınlanmasından sonra, ancak bazı sınır kapılarında kaçakçılık yapma olanağı ortaya çıkmıştır. Bu sınır kapılarını da ancak bürokrasiyle çok daha sıkı ilişkisi olan egemen çevreler denetlemeye başlamışlardır” (1992b: 272) diye belirtir.

⁵⁷ Yörede selem olarak adlandırılan işlem, köyde ya da yaylada gıda un, şeker, pirinç, buğday gibi gıdalara ihtiyaç duyan ailelerin bu gıdaların küçükbaş hayvanları karşılığında zengin ailelerden almalarını ifade eder. bir bakıma bugünkü vadeli satış gibi bir uygulama fakat vadeli satışlara göre artış oranı daha yüksek.

aynı değişimine has bir usul değildi. Bazen paraya karşılık para ve paraya karşılık koyun olarak da gerçekleştirilirdi. Ancak şu noktayı da hemen belirtmek gerekir ki; koyun kaçakçılığı her ne kadar bazı kesimleri zenginleştirmiş olsa da bu, onların birikimlerinin -Beşikçi'nin özellikle güneydoğudaki kaçakçılık için iddia ettiği- kapitalist girişimlere dönüştüğü anlamına gelmez.

Dolayısıyla Beşikçi'nin iddiasının aksine Türkiye-Irak sınırında yapılan kaçakçılık ne sadece akrabalık ve aşirete bağlılık ilişkileri çerçevesinde yapılmaktaydı ne de herhangi bir ticari amaçtan yoksundu. Bir başka ifadeyle aynı aşiretin üyesi olmak, mensuplarının birbirleriyle herhangi bir ticari girişimde bulunmayacağı anlamına gelmez. Hatta *selem* usulü alış-verişte görüldüğü gibi aynı aşirete mensup olanların birbirlerini sömürdüklerinden bile söz edilebilir.

Diğer taraftan Hakkâri bölgesi (Beytüşşebap ve Uludere de dahil) sınırın karşı tarafıyla, sınırın çizildiği 1926'dan 1980'lerin başına kadar sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkilerini sürdürmüştür. Bu bölgedeki "sınır kültürü" 1926'dan 1980'lerin başına kadar neredeyse hiç bir devlet müdahalesine maruz kalmamıştır (az sayıdaki sınır karakolları ve nadiren devriye gezen jandarmalar hariç). 1950'lerde devlet hem Suriye hem de Irak sınırına (Silopi ve Cizre) mayınlar ve dikenli teller döşediği ve "her elli metreye bir gözetleme kulesi" (Özgen, 2005: 110) diktiği halde Hakkâri sınırında bu uygulamaya -birkaç sınır karakolu dışında- ancak 1980'lerde geçildi. Dolayısıyla gerçek anlamda bir sınırlamayla bu tarihten itibaren karşılaşmıştır.

5.2.2.4. Bir *Tampon Mekanizma* Olarak Kaçakçılık: 90'lı Yıllar ve Sonrası

Tampon mekanizmalar kavramsallaştırması Mübeccel Kıray'a aittir. Kıray (2001) bu kavramı toplumsal değişme sürecinde toplumsal yapının çözülmesini engelleyen, işlevsel yeni kurumlar, değerler ve ilişkiler olarak değerlendirir. Kaçakçılığın bir tampon rol oynadığını ise Beşikçi dile getirmiştir. Beşikçi 1960'lı yıllarda doğu ve güneydoğu bölgelerindeki sınır kasabalarındaki insanların bir kısmının işsizlik nedeniyle zorunlu olarak kaçakçılığa yöneldiğini, dolayısıyla kaçakçılığın buralarda bir tampon rol oynadığını ileri sürmüştür (1992b: 270-2). Aslında bu dönemde yapılan kaçakçılık yeni bir olgu değildir, -daha önce de

belirtildiği gibi- sınırlar çizilmeden önce yasal olan, fakat sınırlar çizildikten sonra yasa-dışı sayılan bir faaliyettir. Dolayısıyla sözkonusu yerlerdeki insanlar işsizlik sonucunda bu iktisadi faaliyete yönelmiş değiller. Bununla birlikte kaçakçılığın bir geçim kaynağı ve işsizliği azalttığı doğrudur.

Bu tezin iddialarından biri kaçakçılığın özellikle 1990'lı yılların başından itibaren Hakkâri, Van, Şırnak vb. yerlerde bir *tampon mekanizma* olarak ortaya çıktığı yönündedir. Sözkonusu durum iki şekilde kendini göstermiştir. İlk olarak, 80'lerin sonu ile 90'ların başından itibaren köylerin boşaltılmasıyla şehir merkezlerine yerleşen halk ciddi biçimde geçim sıkıntısı çekti. Zorunlu köy boşatmalarından önce tek geçim kaynağı hayvancılık olan ve bunu meralarda ve yaylalarda sürdüren nüfusun büyük bir kısmı zorunlu göçler sonucunda şehir merkezlerine akın etti. Bunlardan kimisi çalışmak için batıdaki büyük şehirlere gitti, kimisi de inşaatlarda çalışarak ailesinin geçimini sağlamaya çalıştı. Bu süreci izleyen bir-iki yıl içinde (90'lı yılların ortalarından itibaren) Yüksekova ve Başkale'nin sınır (İran sınırı) köylerinde katırlarla mazot ve benzin kaçakçılığı dönemi başladı. Sınırın diğer tarafından getirilen akaryakıt köylerde, şehir merkezlerinde ve yol kenarlarında satılıyordu.⁵⁸ Aslında bu işi yapanlar bunun yasadışı olduğunu bildikleri halde açık yapabiliyorlardı. Zira başka alternatifleri yoktu ve resmi makamlar da buna göz yumuyorlardı. Bu olayın ilginç bir tarafı da, resmi ya da askeri yetkililer dışında sözkonusu bölgede hemen hiç kimsenin mazot ve benzini 'kaçak' olarak adlandırmayıp bunun yerine "İran benzini" ya da "İran mazotu" ifadelerini kullanmalarıydı.

Bu dönemde mazot ve benzin kaçakçılığı İran tarafındaki sınır köyleriyle yapılmaktadır. Sınır köylerindeki bu alışverişte aşiret ve akrabalık ilişkileri önemli bir role sahiptir. Katırlarla yapılan kaçakçılığa akaryakıt bidonlara doldurulup katırlara yüklemek suretiyle gerçekleşmektedir. Bunun dışında bir de kamyon, tır vb.

⁵⁸ Satış litre üzerinden değil, 18-20 litrelik bidonlarla yapılıyordu. Dolayısıyla alış-veriş bidon fiyatı üzerinden gerçekleşiyordu. İlk başlarda litre fiyatı yasal olanının üçte biri kadardı. Yaklaşık olarak 2001-2004'e kadar yarısı fiyatına, şimdilerde ise üçte iki fiyatına satılmaktadır. Bununla birlikte sözkonusu yıllardaki fiyatlar sabit değildi, bazen arttıkları da oluyordu. Nedeni de bazen jandarmanın sınırda geçişlere izin vermemesi bazen de operasyonların olmasıydı.

araçlarla yapılan akaryakıt kaçakçılığı vardır. Bu türü, doğrudan sınır kapısından (Esendere Sınır Kapısı) karşı tarafa geçerek araçların depolarının (çoğu ek depolu) doldurulup tekrar bu tarafa geçmeleriyle gerçekleşmektedir.⁵⁹ Ancak bu mazot daha çok batıdaki illere götürülerek satılmaktadır. Özgen'in de belirttiği gibi bu dönemde Türkiye'nin hemen her yerinde "giderek artan 'ucuz' mazot ilanlarının sebebi bu ticarettir" (2005: 118).

Hakkâri-Van yolu üzerindeki Başkale ve köylerinden geçen hemen her araç burada deposunu doldurup öyle geçiyordu. Yine aynı şekilde günde yüzlerce araç, yakıt almak için Hakkâri'den Yüksekova'ya ve Başkale'nin sınır köylerine giderdi. Diğer taraftan bu süreçte bu "ticareti" Hakkâri, Yüksekova hatta Van gibi yerlerde bir ekmek kapısına dönüştürenlerin sayısı da az değildi. Maddi durumu elverişli olanlar mümkün olduğunca ucuz, az yakan ve depoca büyük olan araçlar alarak sınır kasabaları ve köylerine giderek mazot ve benzin alıp bunu adı geçen şehirlerde satıyorlardı. İlk zamanlarda askeri ve polis kontrol noktalarında depoların doldurulması dışında bir iki bidona kadar da izin veriliyordu, fakat daha sonra getirilecek miktar araç depolarıyla sınırlanınca bu işi yapanların bir kısmı araçlarına ek depo yaptırarak daha çok kar etmenin yolunu buldular. Fakat bu çözüm yolu da çok uzun sürmedi. Bu yola başvuranların ya araçlarına el konuldu ya da başka şekillerde cezalandırıldılar.⁶⁰

İkinci olarak, Turgut Özal'ın 1980'lerin sonundan itibaren sınırların (sadece sınır kapılarının değil bunların dışındaki geçiş noktalarının da) katı yapısını yumuşatmasıyla birlikte yasaklar nedeniyle mera ve yaylalara çıkamayan sınır köylüleri sınır ticaretine yöneldiler. Hem Şemdinli'nin Derecik bölgesinde hem de Çukurca'nın sınır köylerinde görüştüğümüz birçok köylü bunun kendileri için özellikle maddi açıdan bir dönüm noktası olduğunu ifade ettiler. Bu dönemde ciddi

⁵⁹ Özgen, 1993'te kapatılan Habur Sınır Kapısı'nın 1995'te tekrar açılmasıyla vergisiz mazot getirmenin çok fazla yaygınlaştığını ve "hemen her ailede birer tankeri belirmeye" başladığını belirtir. "bazen birkaç aile tarla paralarını birleştirip kırık dökük ancak elli km. gidebilecek mazot kamyonları almaya başlamışlardır". Bu dönemde "en azından şoför olmak için ilkökul diplomaları alınmış, ehliyet kurslarına gidilmiştir" (2005: 119) diye ifade eder.

⁶⁰ Bu konuda görüştüğümüz bir kişi bir keresinde aracının bagajına bir bidon benzin aldığı için aracına el konulduğunu ve aracının Hakkâri İl Gümrük Müdürlüğü tarafından açık arttırma ile satışa çıkarıldığını ifade etti.

bir yoksulluk içinde olduklarını fakat sınır ticaretinin serbest olmasıyla maddi durumlarının iyiye gittiğini belirttiler. 1990'ların sonlarına kadar sözkonusu yerlerde resmi binalar dışında (okul, sağlık ocağı, karakol vs.) neredeyse bütün evler taştan ve toprak damlıyken; günümüzde neredeyse hemen hepsi betonarme, çatılı ve güneş enerjilidir. Hatta, Derecik bölgesinde ikamet eden köylülerin büyük çoğunluğu diğer birçok malzeme yanında inşaat ve tadilat için gerekli malzemeleri de sınırın karşı tarafından getirtmektedirler. Derecik sınır ticaretinin bu işlerliği nedeniyle Hakkâri'de "vergisiz sınır kapısı" olarak adlandırılmaktadır. Burası aynı zamanda Martinez'in (2002) *bütünleştirilmiş sınır bölgesi* dediği duruma büyük ölçüde uyan bir özellik göstermektedir.

Ancak şunu belirtmek gerekir ki sınırın bu imkânlarından ya da fırsatlarından sadece korucu köyleri faydalanabiliyor. Elbette *sınırın etki alanı* daha iç kesimlere kadar nüfuz ediyor fakat mesafe arttıkça hem fiyatlar artıyor hem malların geçişinde bazı sıkıntılar yaşıyor.

Sınırlar, sınır insanları için her ne kadar birtakım fırsatlar sağlasa da çoğu zaman bu fırsatlarla birlikte çok önemli riskler de taşırlar. Zira geçimini kaçakçılıkla idame ettiren insanlar, her ne kadar bazen devlet görevlileri tarafından görmezden gelinseler de sonuçta yasal olarak "ulusal sınırları ihlal" etmiş sayılırlar. Çoğu zaman görmezden gelinen bu insanlar yeri gelir "sınırı ihlal eden" ya da "yurda kaçak yollardan giren" kişiler olarak lanse edilebilirler. Dolayısıyla bu durum onların hayatlarına mal olabilir. Bu risk, illegal silahlı örgütlerle devletin karşı karşıya geldiği bir sınır bölgesinde çok daha fazladır. Böyle bir sınır bölgesinde ölüm-kalım meselesinin ihtimali diğerlerine göre çok daha yüksektir. Çünkü böyle bir sınırda insanları vurmaya teşvik eden söylemlerin yanı sıra yasal düzenlemeler de mevcuttur.⁶¹

⁶¹ Hafızalarda henüz tazeliğini koruyan, Şırnak'ın Uludere ilçesinin Türkiye-Irak sınır hattında meydana gelen ve 34 insanın öldürüldüğü olay söz konusu durumu çok iyi örneklemektedir. Yıllardır geçimlerini kaçakçılıkla idame ettiren bu insanlar bir gün (28.12.2011) uçakların hedefi oldular ve hayatlarını kaybettiler. Bu saldırının kasıtlı mı yoksa yanlış istihbarattan mı kaynaklandığı tartışıla dursun, birçok Tv kanalı olayın dehşetini görmezden gelerek onu "Irak Sınırındaki Olay" olarak ve sınırda olmuş sıradan bir olay gibi izleyicileriyle paylaştı. Dolayısıyla bu dehşet verici olayda üzerine dikkat çekilen 34 kişinin ölümünden çok "kaçakçılık" ve "sınır güvenliği" konuları oldu. Böylece bu olayda bir kez daha sınıra, öldürmenin normal karşılandığı, "tehlikeli" ve "riskli bir alan" söylemiyle işaret edildi.

5.2.3. Sosyal ve Kültürel Yapı

5.2.3.1. Aşiret Örgütlenmesi ve Temel Özellikleri

Hakkâri'nin sosyo-kültürel yapısı aşiret sistemine dayanmaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğu aşiretlere mensuptur. Geriye kalan küçük bir oran ise aşiretlilerin “kıрманç” dediği aşiretsiz kesimden oluşmaktadır. Bir aşiretten söz edebilmek için öncelikle baba tarafına dayanan ortak bir soy ideolojisinin olması gerekir.

Hakkâri'deki aşiretler ve topluluk halinde yerleştikleri bölgeler:

Bulundukları Yer	Aşiretler
Hakkâri Merkez	Gravi, Gevdan, Jirki, Mamhuran, Hani, Güzereşi, Pınyanişi, Mırıski, Keşuri vs.
Çukurca	Pınyanişi, Hani, Mırıski, Güzereşi
Şemdinli	Gerdi, Herki, Dorski, Dırı
Yüksekova	Pınyanişi, Dorski, Dırı, Herki, Oramari, Sati vs.

Kürt aşiretleri üzerine yapılan araştırmalarda aşireti meydana getiren birimler araştırmacılara ve seçtikleri bölgelere göre değişmektedir. Mesela, Rewanduz Kürtleri üzerine yaptığı araştırmada Leach, *tira* denilen sülale gruplarının birleşmesiyle *taifalar*ın, bunların birleşmesiyle de aşiretin meydana geldiğini ifade eder (2001: 34–6). Barth'a (2001b: 45–9) göre ise ailenin karşılığı olan *hoz*'ların birleşmesiyle *xel* (bir sülale grubunun içinde belli bir kolu ifade eden), *xel*'lerin birleşmesiyle de *tire* ve tirelerin birleşmesiyle de aşiret meydana gelir. Barth, Leach'in Arapça bir terim olan *taifa* ya da *tayife*'yi *hozun* yerine kullandığını belirterek onu, *tira* ile *taifa* arasında başarısız bir ayırım yapmakla suçlar (Barth, 2001b: 47).

Bruinessen, aşiret birimlerini tanımlamak için kullanılan “hoz”, “bavik” (babık) ve “mal” terimleri dışındakilerin hemen hepsinin Kürtçe olmayıp yabancı dillerden alındığını belirterek, “Kuzey Kürdistan'da *tire* ve *tayfa* terimleri”nin kullanılmadığına dikkat çeker (2003: 104). Hakkâri aşiretlerinde “mal” ve “babık” terimleri kullanılmakla birlikte “hoz” terimi kullanılmaz. *Mal* hem aile (ev) hem de

bir soy grubunu anlamında kullanılır. Mesela *Mala Hamit Ağa* denildiğinde Hamit Ağa'nın soyundan gelenlere işaret edilir. Bunun dışında günlük dilde herhangi birinin evinden ya da ailesinden sözedildiğinde de yine *mal* terimi kullanılır. Bir *mala* mensup olan bireylerin hemen hepsi birbirlerini tanırlar.

Babık ise malların birleşmesiyle oluşan aşiretin bir altındaki birimdir. Babık'ı temsil eden bir reisi var ve bu reis aşiret reisine bağlıdır.⁶² Bruinessen'in (2003: 104) *babık*'ın da *mal* gibi saf bir sülale olduğunu yani sonradan katılanları içermediğini ve *babık*'ın sadece çok güçlü kişilerin soyundan gelenler için kullanıldığını iddia eder. Bu iddiasının ilk kısmına katılmakla birlikte ikincisine katılmadığımızı ifade etmek gerekir. Zira *babık* sadece çok güçlü kişilerin soyundan gelenler için kullanılmaz. En azından Hakkâri aşiretlerinde böyle değildir. Hemen hemen buradaki bütün aşiretlerde hem güçlü hem de hem de güçsüz *babık*'lerin olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bazı *babık*ler nüfusça kalabalık olduklarından ona mensup olanların tümü *mal*ın aksine birbirlerini tanımayor olabilirler.

Jwaideh'in de vurguladığı üzere terminolojideki yerel farklılıklara rağmen Kürt aşiretleri benzer bir yapıdadırlar (2009: 66). Diğer taraftan klan ve sülale (lineage) gibi batı merkezli antropolojik terimler de Kürt aşiretlerinin toplumsal gerçekliğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Bruinessen, 2003: 98).

“Kürt aşireti gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan ve soy temelinde örgütlenmiş, kendine özgü bir iç yapıya sahip” iktisadi, sosyal ve siyasal bir topluluktur (Bruinessen, 2003: 82). Kan bağına dayanan bu topluluğun amacı kendini dış saldırılara karşı korumak, kendilerine ait gelenek ve yaşam biçiminin devamını sağlamaktır (Hay, 2005: 71). Aşirette içi dayanışma ve “biz” duygusu çok kuvvetlidir. Aşiret mensuplarından herhangi biri ya da bir grubu başkalarıyla (aşiretin dışı) girdiği bir kavgada yalnız bırakılmaz, zira böyle bir durumda aşiretin şerefi söz konudur (Aladağ, 1976: 157–8). Aşiret içindeki bu

⁶² Babık terimi Hakkâri'de çok yaygın olarak kullanılmakla birlikte Yalçın-Heckman bunu kullanmayıp yerine klan ya da kabile terimini kullanmıştır. Oysa ne klan ne kabile babık'ı karşılamamaktadır (Tekin, 2005: 9).

dayanışma kan davalarının kolektif bir özellik sergilemesinin ve yıllarca sürmesinin en önemli nedenlerinden biridir.

Bruinessen'in (2003: 87) de belirttiği gibi genel olarak her aşiret belli bir toprak parçasıyla birlikte düşünülür. "Herhangi bir yöre orada yaşayan aşiretin ismiyle anılır" (2003: 87); ya da aşiret o yörenin adını alır. Hakkâri'deki aşiretlerin hemen hepsinin -1980'lerin sonuna kadar- kendilerine ait mıntıkları ve meraları vardı.

Hakkâri'deki herhangi bir aşiret kendisiyle kan bağı ilişkisi olmayanları aşirete dâhil etmez. Ancak herhangi bir aşiret kendisine mensup olmayanlara kendi mıntığında ya da yaylasında barınma imkânı tanır. Bundan olsa gerek bazı yazarlar, Kürt aşiretlerinin Arap aşiretlerinin aksine kan ya da akrabalık bağından çok toprağa bağlı olduğunu ve sadece ortak bir soydan gelen kişilerin kurduğu bir aşirete rastlamanın çok ender olduğunu (Abdulla, 2009: 77-8; Bois, 2004: 136) ileri sürerler. Oysa bu iddianın aksine Hakkâri ve hatta ona komşu illerdeki (Şırnak, Van gibi) aşiretlerin hemen hepsinin en belirleyici özelliği kan ve akrabalık bağlarına dayanıyor olmalarıdır. Dolayısıyla sözkonusu yazarların Kürtlerin yaşadığı herhangi bir bölgedeki aşiretlerle ilgili bazı özellikleri bütün Kürt aşiretleri için genel bir kaide olarak ileri sürmeleri gerçekte uyuşmamaktadır. Tapper'ın da belirttiği gibi "hayvancı toplumların çoğunda otlak kullanma hakları geniş bir soy grubunun elinde olurdu ve bunlardan yararlanmak için bunlardan birine mensup olmak gerekirdi" (2004: 544).

Soy ve şecere (asabiyet) aşirete mensubiyet açısından başta gelen faktörlerdir. Aşiretli olmanın başta gelen şartı soyunu ve şeceresini bilmekten geçer. İbn-i Haldun'un asabiyet teorisinde vurguladığı gibi "asaletli bir soydan gelmenin anlamı, o kişinin atalarının kavmi içinde yüksek bir yere sahip olmaları, şan ve şöhretleriyle zikredilip anılmaları ve bu kişi için de onların soyundan gelmenin ve onların nesebine mensup olmanın kavmi içinde ona bir büyüklük kazandırmasıdır" (2004: 180). Dolayısıyla bu anlayış aşiretli bireyin yaşam dünyasında önemli bir yer edinerek, onun bu pencereden hayata bakmasında önemli bir sebep teşkil eder.

“Aşiret mensubu herhangi bir kadın ya da erkek, toplumsallaşma süreci boyunca akrabalarını ve hısımlarını öğrenirken, sülalesinde kimlerin baba tarafından akrabası olduğunu öğrenir” (Yalçın-Heckman, 2002: 133). Aşirete mensup olan aileler üyelerine çocukluk döneminden itibaren “aşiret ideolojisini” öğretirler. “Çocuklara sosyalleşme sürecinden itibaren sosyal ilişkilere, soy ideolojisi perspektifinden bakmaları öğretilir. Bu süreçte çocuklara baba tarafından atalarının ve akrabalarının kimler olduğu ve hangi aşirete mensup oldukları öğretilir. Böylece aşiret üyeleri daha çocukluk dönemlerinden itibaren bir sosyal kimlik edinmiş olurlar” (Tekin, 2005: 13). Cohen’in ifadesiyle bir topluluk içinde “insanlar akrabalığın sınırlarını algılama yeteneğiyle akrabalığın anlamını öğrenirler;” böylece “yakın toplumsal ilişkilerin yarattığı duyguları ve bunları dışa vurma kapasitesini ya da bunları toplumsal ilişkilerinde kullanma kapasitesini edinirler” (1999: 13). Sonuçta aşiretin ya da “topluluğun anlamı üye olarak bireyin tercihlerinde, düşüncesinde, söylemlerinde, ilişkilerinde, sembollerinde ve ritüellerinde ifadesini bulur” (Aydemir, 2011: 91).

Aşiretli bireylerin sosyal ve siyasal kimlik edinme sürecinde “ötekileştirme” de önemli bir araçtır. Bir başka ifadeyle herhangi bir aşiretlinin kimliği inşa edilirken bu genellikle ötekileştirilen bir grup ya da kesim üzerinden yapar. Hakkâri yöresinde aşirete mensup olanlar (eşir) kimliklerini aşiretli olmayan ve yörede “kıрманç” denilen bir kesim üzerinden inşa ederler. Bu kesim aşiretliler tarafından genellikle hor görülür (günümüzde azalmakla birlikte). Bu durum aşiretin kendi içinde olmaktan ziyade aşiretliler (eşir) ile aşiretli olmayanlar (kıрманç) arasında bir sosyal katmanlaşmanın olduğunu gösterir. Fakat ilginç olan bu sosyal katmanlaşmanın ekonomik nedeni değil de aşiretli toplumun esas kodu olan soy ideolojisinden kaynaklanmış olmasıdır. Bu bakımdan Barth (2001b: 69) ve Nikitin (2002: 215) bu durumu bir kast sisteminin özellikleri olarak değerlendirirler. Barth, grupları hiyerarşik katmanlaşmaya götüren şeyin, bu katmanlaşmayı onların gözünde meşru kılan ortak değer yargılarının varlığına bağlı olduğunu ifade eder. Bir başka ifadeyle “katmanlaşma dediğimiz şey ‘bizim gibi seçkin olanlar’ ve ‘diğer basit insanlar’ şeklindeki farklılaşmadan kaynaklanır” (Barth, 2001a: 30).

Aşiretli toplumda bir iç sınır olarak da okunabilecek olan bu katmanlaşma (eşir-kurmanç) belki de en iyi Bourdieu'nun *simgesel şiddet* ve *habitus* kavramaları aracılığıyla açıklanabilir. *Simgesel şiddet* "bir toplumsal eyleyici üzerinde kendi suç ortaklığıyla uygulanan şiddet biçimi" (2003: 166) olarak tanımlayan Bourdieu'ya göre "tahakküm etkisi neredeyse her zaman, belirleyenler ile onları o şekilde oluşturan algı kategorileri arasındaki "uyum"la ortaya çıkar" (2003: 166-7). Dolayısıyla bu da sosyal aktörlerin, dünyayı sorgulamadan benimsemelerinin, olduğu gibi kabul etmelerinin ve "zihinleri bu dünyayı yine bu dünyanın yapılarından çıkan bilişsel yapılara göre oluştuğu için doğal bularak başvurdukları varsayımlardır. Toplumsal bir dünyanın ortasına doğduğumuz için, belli postülaları, aksiyomları kendiliğinden ve aşılması gerekmeden kabul ediyoruz" (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 167). Sonuçta aşiretli toplumdaki sembolik tahakküm sosyal aktörlerin içinde bulunduğu toplumsal yapının katmanlaştırıcı *habitus şemaları* aracılığıyla süregelmıştır.

Ziya Gökalp, *eşir* (aşiretli) olmayla, (Ortaçağ'da) şövalye olmanın hemen hemen aynı manaya geldiğini ifade eder (1991: 36). Bruinessen (2003: 170), aşiretlilere göre iki ayrı kastın olduğunu, bunların da "efendiler ve hizmetkârlar ya da yönetenler ve yönetilenler" olduğunu ileri sürer. Ayrıca aşiretlilerin savaşçılar olup çalışmadıklarını; aşiretsizlerin ise "savaşmaya uygun olmadıklarından ağaların onların emeklerini sömürmesi"nin gayet normal olduğunu ekler (2003: 170). Burada Bruinessen'in bu iddiasının tümüyle doğru olmadığını belirtmekte fayda var. Zira aşiretlilerin aşiretsizlerin emeklerini sömürdükleri doğru olmakla birlikte aşiretlilerin sadece az bir kısmı yönetici olup çalışmazlar. Geriye kalan büyük çoğunluk ise koyun sürülerinin peşinde oradan oraya giderek pastoral yaşamın gereklerini yerine getirirler. Dolayısıyla yarı-göçebe bir yaşam tarzına sahip olan aşiretlilerin çalışmama gibi bir lüksleri yoktur. Hakkâri'de 1980'lerin sonlarına kadar süren yarı-göçer aşiretlerde bunu gözlemlemek mümkündür.

Eğer aşiretli ve aşiretsiz kesimler arasında çalışma yönünden illa bir farktan söz edilecekse bu onların yaptıkları işlerin birbirinden farklı olmasıyla ilgilidir. Şöyle ki; aşiretliler genellikle hayvancılıkla uğraşıp tarım işleriyle uğraşmazlar (ya da

tamamen yerleşik hayata geçene kadar uğraşmazlardı). Bunun tersine aşiretsiz kesim de çoğunlukla tarım işleriyle uğraşır. Sözkonusu durum çok gerilerde olan bir vakıa değildi, yine 80'lerin sonuna kadar Hakkâri ve çevresinde görülen bir hadiseydi. Bu gözlemimizle uyuşan bir tespiti de göçer İran aşiretlerini araştırmış olan Tigranov dile getirir: Gerçek bir Şahsevenlinin gözünde tarım saygın bir iş değildir ve yerleşik düzen onda tepki yaratır (Aktaran: Tapper, 2004: 383).

Hay'ın da belirtmiş olduğu gibi herhangi bir aşirete mensup olan biri “ben aşiretliyim (ez eşirim)” dediğinde kendisine saygı gösterilmesi gerektiğini ifade etmiş olur.

“Eşiretim (Ben bir aşiret mensubuyum), “Civis Romanus sum” (Roma vatandaşım) veya “Bir ticari birliğe üyeyim” gibi deyişlerle eş anlama sahip olup, saygı gösterilmesi, hesaba katılması gereken bir söylem” (Hay, 2005: 71).

Aşiret örgütlenmesinin bir başka önemli yanı da endogamik (grup içi evlilik) bir özellik göstermesidir. Aşiretli topluluklarda yakın akraba evliliklerine çok sık rastlanır. Özellikle de amcakızı evliliklerinin oranı oldukça yüksektir. Gerçi günümüzde kırsal çözülme ve şehirleşmenin etkisiyle amcakızı evliliklerinin oranı eskisine göre önemli oranda azalmıştır.⁶³ Dolayısıyla aşiretin endogamik özelliğinin (en azından Hakkâri için) kırsal kesimlerde daha yaygın bir örüntü olduğu söylenebilir.

Aşiret ideolojisinin ya da akrabalık ilkesinin en önemli özelliği birlik ve beraberliktir. Bir başka ifadeyle sosyal dayanışmanın çok güçlü olmasıdır. “Sosyal dayanışma özellikle dış faktörlere karşı kuvvetlidir. Aşirete dışarıdan bir saldırı, bir kötü niyet eğilimi baş gösterdiği zaman bu saldırıyı yok etmek için aşiret, anca beraber kanca beraber zihnietiyi ile toptan hareket eder” (Beşikçi, 1992a: 190). Bir başka deyişle aşiret/soy ideolojisinde *bireysel yönelim*den ziyade bir *kolektif yönelim* söz konusudur. İbn-i Haldun'un (2004: 180) dikkati çektiği üzere bir nesebe mensup

⁶³ Hakkâri merkezdeki Gravi aşiretinin bir kabilesinde (Gergeri *babıkı*) “son 20 yıl içinde yapılan evlilikleri dikkate alarak elde ettiğimiz verilere göre amcakızı evliliği 80’de 4 yani % 5’tir. Ayrıca grup içi yani aşiret içinden -amca kızı evlilikleri dahil - birbirleriyle evlenenlerin sayısı 80’de 20 yani % 25’tir. Geriye kalan % 75’lik gibi yüksek bir oran aşiret dışı evliliklerden oluşmaktadır. Dolayısıyla soy ideolojisinin temel dayanaklarından biri olan grup içi evlilikler oldukça azalmış durumdadır” (Tekin, 2010: 259).

olmanın semeresi ve faydası “o nesebe bağı olanların oluşturacağı güç ile yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanması”dır.

Dolayısıyla bir aşirette genellikle “topluluğun çıkarları ortak menfaat olarak üyelerin uhdesinde kalır” (Aydemir, 2011: 93).⁶⁴ (Bu özelliğin, sınırın bu tarafındaki Gerdi aşiretini diğer tarafındaki akrabalarıyla, Saddam Hüseyin’in saldırılarına karşı, nasıl birlikte hareket etmeye sevk ettiği bir sonraki kısımda gösterilecektir).

Soy ideolojisi aşiretteki sosyal ve siyasal dayanışmanın esası olmakla birlikte her zaman mutlak bir biçimde aşiretin bölünmesine engel olmayabilir. Hatta bazen aynı aşiretin farklı kollara ayrılmasının sebebi bile olabilir (Nikitin, 2002: 215). Bu durum çoğunlukla bir aşiretin reisi öldüğünde oğulları arasında çıkan anlaşmazlıklar ya da aşiret içi büyük kavgalar sonucunda ortaya çıkar.⁶⁵ Ancak, bu her zaman aşiretlerin kollara ayrılmasıyla sonuçlanmaz. Dolayısıyla aşiret ideolojisi her ne kadar soy ve akrabalık bağları üzerine kurulmuş olsa da bu her zaman ve her koşulda onun iç dayanışmasını güçlendirmekle sonuçlanmaz hatta bazen ilişkilerin gevşek bir hal almasına da yol açabilir.

Aşiretin kendi iç dayanışması kadar güçlü olmasa da aşiretlerin bir kısmı diğerlerine karşı -geleneksel düşmanlık ya da rekabet nedeniyle- birbirleriyle ittifak kurabilirler. Aşiretin kendi terminolojisinde bunu karşılayan bir terim olmamakla birlikte, bu konuyla ilgilenen araştırmacılar bu oluşumu ‘aşiret konfederasyonları’ olarak adlandırmışlar.

Kürtlerin aşiret yaşamlarının en çarpıcı özelliklerinden birisi de, aşirete bağlılığın sağlamasıdır. Bu bağlılığın çoğu kez dini hassasiyetlerinden daha güçlü olduğu görülmüştür. İlk bakışta Ortadoğu’da böyle bir şeyin pek alışılmadık olduğu düşünülse de hiç de az rastlanır değildir.

⁶⁴ Topluluk duygusunun oluşumuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. (Aydemir, 2011).

⁶⁵ Bu durumun bir örneğini yine Hakkâri’deki Gravi aşiretinde görmek mümkündür. Sözkonusu aşiretin kökeni Beytüşşebap’a dayanmaktadır. Fakat bir anlaşmazlık sonucunda kardeşlerden biri Van Çatak’a yerleşmiş “ve zaman içinde Gravi aşireti Beytüşşebap ve Çatak Gravileri olmak üzere iki kola ayrılmış ve bunlar Beytüşşebap Gravileri ve Çatak Gravileri olarak adlandırılmışlardır. Aynı adı taşımalarına rağmen aşiret reisleri farklıdır. Böylece başta iki kola ayrılan aşiret zamanla bağımsız iki aşiret haline gelmiştir” (Tekin, 2005: 12). Buna benzer bir durum Silopi’de Tayyan aşiretinde de sözkonusudur. Tayyan aşireti de kendi içinde bağımsız birçok kola ayrılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, aynı kökenden gelen ve Zap suyunun yukarı kesimlerinin sol kıyısında yaşayan Kürt göçebeleri Büyük Atruşi'ler ve Tiyari Hristiyanları sık sık nehrin sağ yanındaki Nesturi Hristiyanlarıyla ve Müslüman Kürtlerle savaşırlardı. Bu iki konfederasyon sırasıyla Bask-ı Çep (sol kanat) ve Bask-ı Rast (sağ kanat) diye bilinirdi (Jwaideh, 2009: 73–4).

Hakkâri'deki Ertuşi ve Pinyanişi aşiret konfederasyonları bugün de varlıklarını devam ettirmektedir.⁶⁶ Jwaideh'in yukarıda Nesturi Hristiyanlarıyla ittifak kurduğunu söylediği konfederasyon Pinyanişi'dir.⁶⁷ Bu konfederasyon yaklaşık 7-8 aşiretten oluşur ve "Sağ Kanat" (Bask-e Rast) olarak adlandırılır. Diğer taraftan Ertuşi (Artuşi) konfederasyonu da yine 7–8 aşiretten oluşur ve yörede Bask-e Çep (sol kanat) olarak adlandırılır (Tekin, 2005: 26).⁶⁸

Aşiretin yukarıda söz edilen özelliklerinin çoğunu günümüzde gözlemlemek artık mümkün değildir. Zira 1990'ların başında zorunlu göçlerle başlayan kırsal çözülme sürecinde şehirde modern değer ve kurumlarla karşı karşıya kalan yöre insanının bu süreç içinde aşirete özgü sosyo-kültürel değerlerini yitirdiği söylenebilir.

⁶⁶ Hakkâri'deki Ertuşi ve Pinyanişi aşiret konfederasyonlarının günümüzde de varlık göstermekle birlikte silik bir görüntü arz ettikleri söylenebilir. Söz konusu konfederasyonlar arasında eskiden beri bir rekabet olduğu bilinmektedir. "Son mirin sürülmesinden bu yana 130 yıl geçmiş olmasına rağmen halen bu ikili yapı süregelmektedir. Bunu en açık bir biçimde Türkiye'deki Hakkâri ilinin tek bir üyeyle temsil edildiği milletvekili seçimleri sırasında görebiliriz. Pinyanişi ve Ertuşi'den birer kişi genellikle iki rakip partinin birinden aday olur (bu partiler her zaman aynı parti değildir). Türkiye'deki parti sayısı çok olmasına rağmen Hakkâri'de seçimlerde sadece bu iki konfederasyonun desteklediği partiler varlık gösterir" (Bruinessen, 2003: 124). Bruinessen'in sözünü ettiği durum 1990'ların başına kadar ciddi olarak varlık göstermiştir. 1990'ların başına kadar seçim dönemlerinde, "genelelksel düşmanlıklar" ve "rafa kalkmış anlaşmazlıklar" yeniden canlanarak gündeme gelirdi.

⁶⁷ Jwaideh'in Hakkâri'deki Müslüman aşiretlerle Hristiyan aşiretler arasında kurulduğunu iddia ettiği ittifaklarla ilgili ağızdan ağıza bugüne kadar aktarılan bir olaydan söz edilir. Ertuşi konfederasyonu ve Gravi aşireti lideri İsmail Ağa, hükümetin 1924'te Nasturiler üzerine bir ordu gönderdiği sırada Tiyari Hristiyanlarına kaçmaları için haber göndermiş bunun haber üzerine Nasturilerin bir kısmı yerlerini terk ederek öldürülmekten kurtulmuşlardır.

⁶⁸ Hakkâri'deki aşiret konfederasyonlarının sağ ve sol olarak ikiye ayrılmaları Jwadih'in iddia ettiği gibi birinin Zap'ın sağında diğerinin de solunda olmasından ileri gelmemektedir. Zira Ertuşi konfederasyonu ile ittifak yapmış olan Nasturi Tiyari aşireti Zap'ın doğusunda bulunuyordu. Bir başka ifadeyle onların rakip konfederasyonu olan Pinyanişi ile coğrafi olarak aynı tarafta bulunuyordu. Söz konusu konfederasyonların sağ ve sol olarak adlandırılmaları Bruinessen'in (2003: 124) de vurguladığı gibi Hakkâri emirlerinin bir tarafı diğerine karşı kullanarak yönetimlerini sürdürmelerinden kaynaklanmış olması daha muhtemeldir. Ya da bu ikili yapı, Şerefhan'ın ünlü eseri Şerefname'de belirttiği gibi mir adaylarının başa geçmek için birbirleriyle mücadelede aşiretleri kullanmış olmalarından kaynaklanmıştır. Nitekim Şerefhan Hakkâri mirlerinden Zahid Bey'in Pinyanişi konfederasyonunun desteğiyle Zeynel Beyi yenip Hakkâri miri olduğunu ifade eder (1998: 85). Diğer taraftan İran göçebe aşiretlerini geniş çaplı olarak araştıran Richard Tapper de birbirine rakip aşiret konfederasyonlarının, hükümetlerin onları kontrol altında tutabilmek için oluşturduklarını dolayısıyla yönetim siyasetlerinin bir parçası olduklarını belirtir (2004: 35). "Birleşik ve güçlü bir aşiret konfederasyonunun doğmasından korkan zayıf bir yönetim, yerel rekabetleri ve ittifakları teşvik eder" (Tapper, 2004: 222).

Dolayısıyla söz konusu durumun bir “kültürel travma”yla sonuçlandığını söylemek mümkündür. Çünkü geleneksel dini değerlerin paylaşıldığı bu kolektif sosyo-kültürel değerler sistemi bir yandan şehirde modern değerlerin ve sert ideolojilerin saldırısına maruz kalmıştır. Diğer yandan da “Ulus devlet zihniyetinin, modernizmin ve popüler kültürün söz konusu değerleri aşındırması yanında PKK’nın da aşiret ideolojisini, dini ve geleneksel değerleri hedef alması bu insanların geçirmekte oldukları şoku kat kat arttırmıştır. Bu saldırılar...kolektif düzenin temel değerlerine karşı olduğu için sosyo-kültürel travmanın şiddeti daha da artmıştır” (Tekin, 2011: 97-8).

5.2.3.2. Din

Hakkâri’de nüfusun tamamına yakın müslümandır. Hakkâri 1920’lere kadar Müslüman ve Hıristiyan Nasturilerin beraber yaşadığı bir yerdi. Fakat 1924’te Nasturilerin nihai olarak bölgeden çıkarılmalarıyla daha önce dinsel açıdan heterojen olan bölge homojenleşti. Günümüzde Hakkâri’nin birçok köyünde Nasturilere ait kiliselerin kalıntılarını görmek mümkündür.

Hakkâri’de yerel halkın neredeyse tamamı Şafii mezhebine mensuptur. Din görevlilerinin (imam, müezzin vd.) büyük çoğunluğu da bu yörenin insanıdır. Dolayısıyla mezhep yönünden herhangi bir anlaşmazlık sözkonusu değildir. İmamlar toplum içinde saygın bir konuma sahiptirler. Hakkâri’de 1980’lere kadar özellikle kırsal kesimde imamlık ya fahri olarak yapıldı ya da dini eğitim almış biri zekât, fitre vb. karşılığında gelip imamlık (melati) yapardı. Ayrıca bu döneme kadar Hakkâri’deki imamların (*mela*) çoğu dini eğitimlerini Kuzey Irak’taki Duhok, Zaho gibi yerlerde almışlardır. Özellikle Hakkâri ve Şırnak’tan birçok kişinin Zaho’ya dini eğitim almak için gittiği ifade edilmektedir. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte en başta gelenlerden biri 1925’te ülkeyi laikleştirme projelerinden bir olan tekke ve zaviyelerin kapatılması sonucu buralarda verilen dini eğitimin ciddi oranda azalmış olmasıdır. Yukarıda da değinildiği gibi Nehri dini eğitim verme açısından bir merkezdi. Ayrıca Hakkâri merkezdeki Meydan Medresesi hem dini hem de diğer ilimlerin öğretildiği bir merkezdi. Fakat 1925’ten itibaren hem Nehri hem de bölgedeki diğer dini eğitim merkezleri bu özelliklerini kaybettiler. Oysa 1920’lere kadar sadece Hakkâri bölgesinden değil Kuzey Irak’ın birçok yerinden (Barzan, Revanduz vs.) dini eğitim almak amacıyla buraya birçok insanın geldiği

bilinmektedir. Ve belki de bu yörenin insanı yüzyıllar sonra ilk defa dini eğitim almak için sınırın diğer tarafına gitmek zorunda kalmıştır. Nitekim yörede halkın *mela* (imam ya da vaiz) dediği ve resmi olarak imamlık yapan veya yapmayan birçok kişinin 20–25 yıl öncesine kadar dini eğitim almak amacıyla sınırın karşı tarafına gidip orada belli bir süre ikamet ettiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla bu sınır (Irak-Türkiye) sadece maddi (ticari) ve soy (aşiret) bağlarını değil, dini ve manevi bağları da kesip-birleştirmiştir.

Günümüzde Hakkâri'nin ciddi bir sekülerleşme eğiliminin içinde olduğunu söylemek mümkündür. Hakkâri'de sekülerleşme süreci daha önce başlamış olmakla birlikte zorunlu göçlerin yaşandığı 1990'lı yıllarda toplumsal bir biçim almıştır. Sözkonusu dönemden bu yana insanların -özellikle genç kesimin- hayat tarzını modern seküler değerlerin belirlediğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte bu süreç Hakkâri'nin her yerinde aynı biçimde işlememektedir. Mesela Şemdinli bölgesi Hakkâri'nin diğer yerlerine göre daha dindar bir görünüm arz etmektedir. Bu durum onun geçmişiyle ilgili olduğu kadar bu bölgedeki aşiretlerin modern değer ve kurumlara karşı mesafeli bir tavır almalarından da kaynaklanmaktadır.

5.2.3.3. Dil

Hakkâri'de yerli halk Kürtçe konuşmaktadır. Hakkâri'de Kürtçe'nin üç lehçesinden biri olan Kurmanci lehçesi konuşulmaktadır.⁶⁹ Kurmanci lehçesi de kendi içinde beş alt lehçeye ayrılır: 1. Bayezidi, 2) Hakkâri, 3) Botani, 4) Şemdinani ve 5) Bahdinani (Abdulla, 2009: 67). Adlarından da anlaşıldığı gibi Hakkâri il sınırları içinde bu lehçelerden Hakkâri lehçesi ile Şemdinani (Şemdinli) lehçesi konuşulmaktadır. Hakkâri lehçesi sadece Hakkâri'de değil, Şırnak (Beytüşşebap ve Uluder) ve Van (Başkale, Gürpınar ve Çatak) ve diğer bazı yerlerde de konuşulmaktadır. Hakkâri lehçesi diğerleri içinde en çok Bahdinan lehçesine yakındır.

Şemdinli'de konuşulan Kürtçe'nin farklılığı Hakkâri'de (onunla karşılaşan) hemen herkes tarafından fark edilmektedir. Zira kullanılan bazı kelimelerin farklılığı

⁶⁹ Mc Kenzie, Kürtçe'nin genel olarak üç lehçeye ayrıldığını belirtir. a) Kurmanci (Kuzey) lehçeleri; Irak'ın Musul ve Bahdinan bölgesi ile Türkiye, Ermenistan vd. yerlerde b) Sorani (Merkez) lehçeleri; Erbil, Süleymaniye, Kerkük, Mahabad ve Sanandaj ve c) Gorani (Güney) Lehçeleri; Kermanşah ve çevresinde konuşulmaktadır (Mc Kenzie, 2004: 165–6).

ve aldıkları ekler ister-istemez dikkati çekmektedir.⁷⁰ Diğer taraftan Şemdinli dilsel yönden sınırın diğer tarafındaki sınıra yakın bölgeyle tam bir benzerlik göstermektedir.

5.3. Sınırdaki Yaşam ve Kültür

5.3.1. Bir Sınır Topluluğu Olarak Gerdi Aşireti

Özgen, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarına dair sayıtlı ve konuşmaların genellikle Türklük meseleleriyle ya da Osmanlı sınırlarıyla ilgili olduğuna dikkat çekerek, söz konusu sınırlardaki yerel topluluklar, köyler, kasabalar ve şehirler için sınırın ne anlama geldiğinin ise çoğunlukla görmezden geldiğini vurgular.

Kamuoyunun gözünde ve hatta siyasetçilerin ve devlet ricalinin nezdinde de, Suriye sınırı sadece Hatay meselesiyle, Irak sınırı Musul ve Kerkük'le eşdeğerdir. Başka şehirler yok mudur? Suriye'yle sınırdaş başka şehirler, Irak'la dipdibe kasabalar, köyler yok mudur? Bu kasabalar, köyler, şehirler kendi sınırlarını ne zamanlarda çizdiler? Suriye Irak ve İran sınırlarının çizilme ve onaylanma süreçlerine kısaca bir göz atmak dahi, bu sürecin sanıldığı kadar durağan ve istikrarlı olmadığını göstermeye yeter” (Özgen, 2004: 37-8).

Özgen'in bu eleştirisine katılmamak mümkün değil. Ayrıca Türkiye'nin sınırlarının, söz konusu olduğu her durumda güvenlik ya da terör meselesine bağlı olarak konuşulması ya da üzerine yazılması da çok alışıldık bir durumdur. Hemen her defasında sınırın ve sınırdaki şehir ve kasabaların jeo-stratejik ve jeopolitik açıdan ne kadar önemli olduklarının altı kalın çizgilerle çizilir. Diğer taraftan bu şehirlerin, kasabaların ve köylerin karşı tarafla olan sosyal, kültürel, ekonomik ve tarihi bağlarına ise hiç değinilmez. Bu nedenle sınır köylerinin, kasabalarının ve topluluklarının söz konusu özelliklerine yönelik bir yaklaşım bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır.

⁷⁰ Hatta bu farklılıktan dolayı saha araştırmasını yaptığımız sırada bazı soruların cevaplarını teyit etmek için söylenenleri birkaç kere tekrarlatmak durumunda kaldık.

Brunet-Jailly ve Dupeyron'a göre kültür bir sınır bölgesini birbirine bağlıyorsa bir engel olarak işleyen sınıra meydan okur ve onun "sınır etkisi"ni zayıflatır (2007: 6). Bir başka ifadeyle sınırın her iki tarafında da aynı dil, din, etnisite ve sosyo-ekonomik durum sözkonusu ise sınır bir meydan okumayla karşı karşıya demektir (Brunet-Jailly ve Dupeyron, 2007: 6). Türkiye-Irak sınırındaki Hakkâri ili sosyo-kültürel özellikler bakımından bu duruma uymaktadır. Sınırın her iki tarafında da aynı dil, din (hatta mezhep), toplumsal organizasyon (aşiret) v.b. özellikler geçerlidir. Özellikle Şemdinli'nin Derecik bölgesindeki insanlarla sınırın karşı tarafındakiler arasında, farklı devletlerin vatandaşları olmaları dışında, hiçbir farklılık yoktur. Söz konusu farklılığı ortadan kaldıran en önemli faktör ise bu mıntıkadaki insanlarla sınırın karşı tarafındakilerin aynı aşirete (Gerdi) mensup olmalarıdır.

Sınır bölgesindeki toplulukların kültürü sınırı etkiler ve sınırın işlerliği çoğu zaman onların aktivizmine bağlıdır (Brunet-Jailly, 2010: 6). Başka bir deyişle sınır yaşamının özellikleri kültürel peyzajın baskın şekillendiricileri olurlar (Minghi, 2002: 90). Dolayısıyla herhangi bir sınır bölgesinin kültürü, sınırı keskin bir şekilde bölmede ya da birbirine bağlamada önemli bir rol oynar.

Topluluklar, tanınabilen dışsal ipuçları, işaretler, belirtiler, sembolik nitelikler, alametler ve meziyetler aracılığıyla ister istemez fark edilirler (Conversi, 1999: 559). Bu bağlamda bir sınır topluluğu olan Gerdi aşireti hem sınır dolayısıyla hem de sahip olduğu özellikler nedeniyle Hakkâri'de ister istemez dikkat çekmektedir

Donnan ve Wilson'ın da işaret ettiği gibi bazı durumlarda "bir sınırın her iki tarafında kalan topluluklar arasındaki ya da her iki tarafın ulus ve etnik grubu arasındaki hudutları yabancıların ayırt etmesi zordur. Çünkü sınırın iki tarafındaki kültür biçimleri yakınlaşıp tek bir noktada kesişirler" (2002: 134). Sınırın söz konusu bu kültür biçimine Gerdi aşireti mıntıkası çok güzel bir örnek oluşturmaktadır. Zira Gerdi aşiretinin sınırın her iki tarafında ikamet eden üyelerinin yaşam tarzları bütün yönlerden (giyim biçimleri, kullandıkları diyalekt vs.) aynıdır.

Aslında bırakın yabancıları bölgedeki yerlilerin bile sınırı ayırt etmeleri çok zordur. Eğer sınır karakolları ve sınır taşları olmasaydı çok uzaktan değil sadece

Hakkâri merkezden ya da Yüksekova'dan gelen birinin ya da birilerinin bile buradan bir devlet sınırının geçtiğini fark etmeleri mümkün olmayacaktı. Dolayısıyla buradaki sınır kültürü, Donnan ve Wilson'ın (2002: 141) ileri sürdüğü gibi hiç de “melez uzamlar ve mekânlar” özelliğini göstermez.

Sınırlar her zaman engelleyici yönleriyle etkide bulunmazlar, bazen fırsatlar olarak pozitif yönleriyle de etki bulunurlar. Flynn'in (1997: 313) ifadesiyle sınır sakinleri serbestçe diğer tarafa gidip-gelebiliyorlarsa o zaman sınırlar “fırsat koridorları” olabilirler. Bu durum Gerdilerin sınırla etkileşimini çok güzel bir biçimde betimlemektedir. Zira sınırın her iki tarafında ikamet eden Gerdi aşireti mensupları sınırın engelleyici yönünden ziyade onun fırsatlar ve imkânlar sunan yönünü çok etkin bir şekilde kullanmaktadırlar.

Gerdi aşiretini Hakkâri'nin diğer aşiretlerinden ayıran önemli tarafı var. Hakkâri aşiretlerinin neredeyse hepsi Pinyanişi ve Ertuşi konfederasyonlarından birine mensup iken Gerdi değildir. Zira Gerdi (ve Herki) sınırın diğer tarafındaki Barzan aşiret konfederasyonuna bağlıdır. Barzan konfederasyonu Şirvani, Mizuri, Dolemeri, Beroji, Gerdi, Herki, Nizari ve Bınci aşiretlerinden oluşur. Bunlardan Gerdi ve Herki aşiretlerine mensup köyler sınırın Türkiye tarafında da bulunurlar. 1926'da sınır çizildikten sonra yerlerinde kalmışlardır. Gerdi aşireti -yukarıda da belirtildiği gibi- Şemdinli'nin sınırın sıfır noktasındaki Derecik (Rubarok) mıntıkasında yerleşiktir. Herki aşireti ise bu bölgenin batısı ile Çukurca arasındaki sınır hattında yerleşikti. Bugün bu mıntıkada Herki aşiretine ait sadece birkaç köyde insanlar bulunmaktadır. Bunun dışındakileri ise 1980'lerin sonlarından itibaren OHAL gerekçesiyle devlet tarafından boşaltıldı. Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Neden köylerin bir kısmı boşaltıldı da diğerleri değil? Çünkü devlet o zaman OHAL kapsamında olan köylülere iki seçenek sunmuştu: ya korucu olup köylerinde kalmaya devam edeceklerdi ya da köyleri boşaltacaklardı. Nitekim bu dönemde birçok köy boşaltılırken geriye kalanlar da korucu olmayı tercih ettiler. Bunun sonucunda Gerdi aşireti köylerini boşaltmak istemeyince korucu olmayı kabul ettiler.

5.3.1.1. Sınır Bölgesindeki Aktörler ve Sosyo-Politik İlişkiler

Sınır bölgeleri birçok sınır teorisyeninin de ifade ettiği gibi (Donnan ve Wilson, 2002; Wilson ve Donnan, 1998; Paasi, 1997, 1998, 1999, vd; Brunet-Jailly ve Dupeyron, 2007; Baud ve Schendel vs.) çok aktörlü, çok taraflı dolayısıyla çok karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu durum sınır bölgesindeki iktidar/güç mücadelesinin çok taraflı olmasına sahne olmaktadır. Bu çalışmanın araştırma alanını oluşturan Türkiye-Irak sınırı bir taraftan çoklu ve karmaşık bir yapı sergilerken diğer taraftan da buradaki aktörlerin birbirleriyle çatışmalarına ve/veya ittifak yapmalarına sahne olabilmektedir.

Molla (Mela) Mustafa Barzani hareketi ilk başladığı yıllardan 1980'lere ve daha sonraki yıllara kadar Hakkârililer tarafından yakından takip edilmiştir. Bugün bile, Irak Devleti'ne karşı Barzanilere doğrudan destek vermek için gidenlerin, orada kalanların, vurulanların hikâyeleri anlatılmaktadır. Özellikle şiddetli çatışmaların yaşandığı 1970'li yıllarda sınırın bu tarafından savaşmak için gidenlerin sayısı az değildi. Üstelik bu destek Irak Kürtleriyle aynı aşiretten olan Gerdi ve Herki aşiretleriyle de sınırlı değildi. Keza Hakkâri'nin her yerinden (Beytüşşebap, Uludere, Şırnak vs.) gidip doğrudan çatışmalara katılanların olduğu bilinmektedir.

Türkiye-Irak sınır bölgesinde devletlerin ve yerel toplulukların ve onların liderlerinin faaliyetlerini anlamak için biraz gerilere gitmekte fayda var. Zira bu sınır bölgesi sosyo-politik açıdan karmaşık ve çatışmalı bir süreç/süreçlere sahne olmuştur. Irak Kürtleri ile Irak Devleti arasında çatışmaların en yoğun olduğu yıllar 1970'li yıllardı. 1975'te Mustafa Barzani'nin liderliğindeki Kürtler Irak Devleti ile girdiği çatışmadan ağır bir yenilgi alarak İran'a sığındılar. Irak Devleti, Kürtlere bu ağır yenilgiyi verdikten hemen sonrasında da halka karşı sert uygulamalara girişti.⁷¹

“Kitlesele göç, halkın kitlesele olarak başka yerlere yerleştirilmesi, dağ köylerinin yakılıp yıkılması, bütün hızıyla devam ediyordu. Bildirildiğine göre,

⁷¹ Kürtlerin yaşadığı bu yenilginin Gerdilerin hafızasında hala canlılığını koruduğuna şahit olduk. Bu saldırıda ölen ya da yaralananlar arasında Gerdi aşiretine mensup olanlar da vardı. Gerçi bazı akrabaları sınırın bu tarafına kaçak yollardan geçmişti fakat peşmerge olanların çoğu İran'a kaçmıştı. Sınır köylerindeki halk ise toplu yerleşim kamplarına yerleştirilmişti.

Kürdistan köy ve mezralarının dörtte üçünden fazlası, buralarda yaşayan insanların Süleymaniye ve Erbil gibi büyük merkezlerin dış semtlerine ya da fiilen devletin denetiminde olan “model köyler”e yerleşmelerini sağlamak için tahrip edilmiştir” (McDowall, 1994: 34).

Oluşturulan “model köy” ya da “stratejik köy”lerden biri de Türkiye-Irak sınırının 50–60 km güneyindeki Diyana’dır. Gerdililer şimdi bile binden fazla Gerdi ailesinin burada ikamet ettiğini ifade etmektedirler. Nüfustan arındırılan sınır bölgesindeki köyler, yeniden yerleşimi önlemek amacıyla tahrip edildi ve boşaltılacak sınır bölgesinin genişliği önce 15’e sonra da 30 km’ye çıkarıldı (Bruinessen, 1994: 66–7). Bu tampon bölge doğuda Irak-İran-Türkiye sınırının kavşak noktası olan Şemdinli’den, batıda Irak-Suriye-Türkiye sınırının birleştiği Silopi’ye kadar boydan boya bütün Türkiye-Irak sınırını kapsıyordu. Ancak, “KYB ve KDP’nin üsleri hiç beklenmedik bir biçimde bu mıntikalarda kuruldu. Bu örgütler 1980’lerde buraları “kurtarılmış bölge” ilan ettiler ve halk, hükümetin denetlediği bölgelerden kaçarak ülkenin en kuzeyindeki bu bölgelerde faaliyet gösteren partilere katıldı” (Bruinessen, 1994: 66).

Diğer taraftan yenilgiden sonra Kürtler arasındaki ideolojik farklılıklar iyice gün yüzüne çıktı ve ayrışmalar yaşandı. Bu döneme kadar Irak’ta faaliyet gösteren ve Kürt siyasetine hakim olan KDP’den kopan gruplar yeni oluşumların içine girdiler. Bunlardan biri de Celal Talabani’nin başını çektiği Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) idi. Münir Morad, aslında bu bölünmenin “Irak Kürt topluluğu içindeki belli başlı iki demografik bloku yansıttığına işaret eder: “Kuzey Irak’ın daha aşiretsel ve Kırmançi diliyle konuşulan Bahdinan bölgesi ve kuzey-doğu bölgelerinde yaşayan, Sorani diliyle konuşan daha kentlileşmiş topluluk” (Morad, 1994: 125). Bununla birlikte sözkonusu ayrışma Morad’ın ileri sürdüğü gibi mutlak bir geçerliliğe sahip değildir. Mesela öteden beri Barzanilere bağlı olan Gerdi aşireti bu genellemenin dışındadır. Zira Gerdi aşireti (Irak’ın) “kuzey-doğu bölge”sinde yaşamakla birlikte kentli değil kırsal bir topluluktur ve linguistik olarak da Sorani ve Kurmanci karışımı bir dili konuşurlar.

“1976’dan sonra yeni partilerin kurulmasıyla birlikte Kürt siyasal hareketi içinde karşıt güçlerin oluşması farklı Kürt partileri arasında silahlı çatışmalara neden olmuştur” (Şerzad, 1994: 143). Şerzad (s.143), Kürt partilerin birbirleriyle çatışmasında merkezileşmiş devletlerin (Irak, İran ve daha sonra da Türkiye) önemli bir rolü olduğunu vurgular.⁷² Bununla birlikte Gerdi, Herki ve Goyan gibi Kürt aşiretlerinin Türkiye-Irak sınırının iki tarafına da yerleşmiş olmaları Kuzey Irak’taki PKK ile KDP ve KDP ile KYB arasındaki gerilim ve çatışmalara kısmen katkıda bulunmuştur (Kirişçi ve Winrow, 1997: 217). Kuşkusuz bu gerilim ve çatışmalarda aşiretsel yakınlık ve akrabalık bağlarının rolü önemli olmuştur.

Diğer taraftan “geleneksel olarak Türkiye-Irak sınırındaki bölgeleri kontrol etmekte olan KDP ile Türkiye arasındaki ilişkiler olumlu gelişmeler gösteriyordu. Barzani, Türkiye ile işbirliğine daha fazla istekli ve Kuzey Irak’taki Kürt özelemleri konusunda daha pragmatik davranmaya hazır olması nedeniyle Türkiye’de bazı yetkililerin güvenini bir ölçüde kazanmış görünüyordu” (Kirişçi ve Winrow, 1997: 169). Ayrıca, Mesut Barzani bir söyleşide (1994) “Türkiye dış dünyaya açılan tek pencерemiz oldu. Türkiye ile ilişkilerimizin son derece yaşamsal olduğunu düşünüyoruz” (Aktaran: Kirişçi ve Winrow, 1997: 166) ifadelerini dile getirmiştir.

1980’lerin başına kadar genel olarak Hakkâri’de Kürt etnisitesine dayalı siyaset yapan en belirgin oluşum Barzani taraftarlarıydı (Türkiye KDP’si). PKK’nın adı bu yıllarda daha yeni yeni duyulmakta, fakat Hakkâri’de pek bir varlık gösterememekteydi. Rafet Ballı, o yıllarda Hakkâri’de başlayan PKK-Barzani rekabetini şu şekilde dile getirir:

“Hakkâri’de bugün biri açık, diğeri alttan alta, iki mücadele sürüyor. PKK’nın devlete karşı yürüttüğü hareket açıkta cereyan ediyor. Barzanilerin Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ile PKK arasında 2 yıldır giderek artan rekabet ise, şimdilik pek dikkati çekmeyen gizli bir çekişme halinde gidiyor. KDP’nin Hakkâri’ye ilişkin siyaseti eskiye dayanıyor. Bazı Kürt kaynaklarına

⁷² Kirişçi ve Winrow’un (a.g.e.: 217) da işaret ettiği üzere “Türk yetkililer, PKK’nın Kuzey Irak’ta bir nüfuz egemenliği kurmaması ve böylece, gerçek bir pankürdist milliyetçi hareket yaratmamasıyla kuşkusuz ilgililer”. Hatta İran, Irak ve Suriye’nin de (toprak bütünlüklerini etkileyeceği için) PKK denetiminde bir pankürdist hareketin oluşmasına şiddetle karşı oldukları bilinmektedir.

göre, Barzaniler Hakkâri'yi Kuzey Irak'ın 'doğal uzantısı' sayıyorlar. Burada Türkiye kökenli Kürt gruplarının örgütlenmesini istemiyorlar. Şimdi iyice zayıflamış bulunan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi de, geçmişte burada örgütlenmiyordu. 12 Eylül'den önce Türkiye kökenli solcu Kürt gruplarının Hakkâri'de sadece gençlik ve aydın kesimde taraftar bulabilmesi de buna bağlanıyor.

Bu kuralı ilk bozan Kürt örgütü PKK oldu. 12 Eylül'den önce, değil köylük kesimde, Hakkâri'nin il ve ilçe merkezlerinde bile taraftarı bulunmayan PKK, 1982'den itibaren köylere girmeye başladı" (1992: 10-11).

1980'lerin ortasına doğru PKK'nın sınıra yakın yerlerde silahlı eylemler yapmaya başlamasıyla devlet buraları askerileştirmeye başladı. Bu yeni durum genelde Barzanilerin Türkiye Kürtleriyle, özelde de Gerdi ve Herki aşiretlerinin sınırın öte yakasındaki akrabalarıyla ilişkilerinin olumsuz etkilenmesi anlamına geliyordu. Zira söz konu aşiretlerin ikamet ettiği bu bölge o zamana kadar devlet tarafından kontrol edilmeyen bir yerdi ve adeta Benin-Nijerya sınırında ikamet edenlerin "sınır biziz" (Flynn, 1997) dedikleri durumla neredeyse aynıydı. Dolayısıyla devlet ve PKK arasındaki çatışmalar sınıra yakın bölgelerde ikamet eden ve karşı tarafla sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkilerini sürdüren Gerdi ve Herki aşiretleri için hiç de istenen bir durum değildi. Üstelik bu sınır sakinleri 1980'lerin sonlarında devletin "ya korucu ol ya da köyü boşalt" uygulamasıyla karşılaşınca durum daha kötü bir hal almaya başladı. Zira hangi seçeneği kabul ederlerse etsinler her ikisinden de zararlı çıkacakları ortadaydı. Koruculuğu kabul etmek her an PKK'nın saldırılarına maruz kalmak, dolayısıyla hayatların sönmesi demektir. Köyleri boşaltmak ise yerini yurdunu terk etmek, gideceği yeri belirsiz, barınma ve geçinme sıkıntısı ve daha birçok güçlüklerle karşılaşmak demektir. Nihayetinde bu sınır insanları köylerinde kalarak korucu olmayı seçtiler ya da seçmek zorunda kaldılar. Herkiler değilse de Gerdiler topyekûn korucu oldular. Böylece şimdiye kadar sınırın karşı tarafıyla sürdürdükleri ilişkilerini bundan sonra da sürdürmüş olacaktı.

Ballı, özellikle Şemdinli'nin sınır köylerinde görülen “Barzani-PKK çekişmesi yüzünden” devletin bu yıllarda sınır köylerinde korucu bulmakta hiç de zorlanmadığını vurgular (1992: 12). Barzani-PKK çekişmesi koruculuğun kabul edilmesinden sonra kanlı çatışmalara dönüştü. Çatışmalar özellikle 90'ların ortalarında şiddetli bir hal aldı. Sınırın karşı tarafında Barzani peşmergeleri ile PKK arasında ciddi kayıpların verildiği çatışmalar yaşanmaktayken; bu tarafta da Gerdi aşireti ile PKK çatışıyordu. Gerdiler bu dönemde “her aileden en az bir kayıp” olduğunu, yanı sıra PKK'nın da ciddi kayıplar verdiğini ifade etmektedirler. Bununla birlikte 1990'ların sonlarından itibaren bu bölgesel aktörler arasındaki çatışmalar gittikçe azalmış ve tabir-i caizse bu defter şimdilik kapanmış gözükmektedir.

Ancak iki taraf arasındaki çatışma ve düşmanlık durumu bir başka yönden de dikkati çekmiştir. Sınırın karşı tarafında PKK-Peşmerge, bu tarafında da PKK-Gerdi aşireti çatışması, aşiret yaşamının karakteristiklerinden biri olan kan davasının adeta siyasallaşmış bir versiyonuna işaret eder. Gerdi aşiretinin bu çatışma durumunda sınırın iki tarafında da aşiret ideolojisini en üst düzeyde harekete geçirmiş olduğunu söylemek mümkündür. Zira burada “anca beraber kanca beraber” anlayışının kolektif bir hal alarak sınırları aştığı bir örnekle karşılaşmaktayız.

Günümüzde Barzani, Hakkâri üzerindeki etkisini yitirmiş olmakla birlikte bunu Şemdinli ve özellikle de bir sınır aşireti olan Gerdiler için söylemek mümkün değildir. Bu etki sadece Gerdilerin sınır ticaretine, ya da ekonomik çıkarlarına indirgenecek kadar basit de değildir. Bu nüfuz, karşı tarafla daha derin ilişkilerin bir sonucudur. Bir başka ifadeyle iki taraf arasındaki ilişkilerin hem tarihsel hem sosyal hem de kültürel köklere sahip olmasının bir sonucudur.

5.3.1.2. Kuzey Irak'ta Kürtlerin Özerklik Elde Etmesi ve Gerdi Aşiretine Etkisi

Armstrong'un vurguladığı gibi sosyal, dini ve kültürel bağlar bütün topluluklar için temel bir öneme sahiptir, fakat bu bağlar özellikle aynı tarihi, inancı ve sembolleri paylaşan, ortak gelenek ve göreneklere sahip olan sınırdaki topluluklar için çok daha önemlidir (2003: 164).

Neredeyse 1930'lu yıllarda Irak devletiyle girişilen çatışma, zaman ilerledikçe şiddeti ve yıkımı da artarak devam etti ve nihayet 1990'ların başında sona erdi. Onbinlerce insanın hayatına mal olan bu çatışmalardan Gerdi aşireti de doğrudan etkilendi. Zira hem aşiretin bir bölümü sınırın karşı tarafında ikamet ediyor olması hem de Gerdilerin Barzan konfederasyonuna bağlı bir aşiret olması bu noktada etkili olmuştur. Dolayısıyla yaklaşık 60 yıl süren bu çatışmanın Gerdiler üzerindeki olumsuz etkisi sadece Irak Kürtleri'yle aynı etnik kökene sahip olmalarından değil, daha ziyade Gerdilerin sınırın karşı yakasındakilerle yakın akrabalık ilişkileri içinde olmalarından kaynaklanmıştır. Bu nedenle Irak Kürtlerinin özerklik elde etmeleri Gerdiler açısından en başta oradaki akrabalarının artık güvende olması, dolayısıyla artık mülteci durumuna düşmemeleri anlamına gelmektedir.

“Akrabalarımızın çoğu sınırın diğer tarafında yaşıyor. Uzun bir dönem Saddam zulmü altında yaşadılar. Onbinlerce insan öldürüldü (Halepçe Katliamı). Son 25 yıl içinde iki defa mülteci durumuna düştüler. Her iki seferde kendi akrabalarımızdan da ölenler oldu, büyük acılar yaşadık ve kayıplar verdik. Evlerimizi aylarca oradaki akrabalarımızla paylaştık, beraber yedik içtik ama Allah'a şükür şimdi artık güvendeler. Onların güvende olmalarını bilmek bizi mutlu ediyor” (Derecik merkez, erkek, 75 yaşında).

Irak Kürtlerinin özerklik elde etmesinden sonra 1990'ların ortalarından itibaren Gerdi aşiretine mensup bazı kimseler sınırın karşı tarafına yerleşti. Bundaki temel gerekçe sınırın karşı tarafında yaşam koşullarının görece daha iyi olmasıydı. Söz konusu dönemde sınırın bu tarafında yaşanan çatışmalara, geçim sıkıntısı, işsizlik ve sağlık hizmetlerine ulaşmanın güçlüğü de eklenince bazıları için karşı tarafa yerleşmek daha cazip gelmişti. Sınırın karşı tarafındakilerle sahip olunan aşiret ve akrabalık bağlarının yanı sıra öteden beri var olan sosyal ve kültürel birliktelik -ve geçmişte verilen siyasi destek- de karşı tarafa yerleşmeyi kolaylaştırmıştır.

Irak Kürtlerinin özerklik elde etmesi, -bölgedeki birçok insanın yanı sıra- Gerdilerin yaşam koşullarını olumlu yönde etkilemiştir. Özellikle doksanların başına kadar Irak Kürtlerinin acılarını paylaşan onlara hem maddi hem manevi destek olan bu taraftaki Gerdiler şimdi bunun karşılığını fazlasıyla görüyorlar. Üstelik bu karşılık

sadece sınırın sağladığı fırsatlarla sınırlı değil. Sınırın karşı tarafında mal mülk sahibi olmaya ve maddi yardımlara kadar birçok imkânla sahipler. Ancak bütün bu imkân ve fırsatlara rağmen bu insanlar Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları olmaktan memnuniyet duyduklarını belirtmektedir.

Özellikle son on yılda ülke genelinde yaşanan değişimleri yakından takip ediyorlar. Daha önce hastalarını tedavi ettirmek için sınırın karşı tarafına götürmek zorunda kalan yöre insanı son yıllarda sağlık politikasındaki gelişmelerle birlikte bu sıkıntılı durumdan kurtulduklarını belirtiyorlar.

“AK Parti Hükümeti'nden önce hastalarımızı doğru dürüst tedavi ettirmek için Van'a gitmemiz gerekiyordu. Çünkü bırakın Şemdinli'yi Yüksekova'da bile uzman doktor yok denecek kadar azdı. Zaten Şemdinli ya da Yüksekova'ya gittiğimizde de Van'a sevk ediliyorduk. Van bizim buraya 350km uzaklıkta, üstelik maddi imkânlarımız da yetersizdi. Bunun için hastalarımızı hem bize daha yakın olduğu için hem de imkânları daha iyi olduğundan Diyana'ya ya da Revanduz'a götürüyorduk. Fakat şimdi Şemdinli merkezde bile uzman doktorlar var, ayrıca devlet neredeyse bütün masrafları karşılıyor” (Aralık Köyü, erkek, 30 yaşında).

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi aslında sınır insanları her ne kadar devletin uçlarında yaşasalar da onun merkezinde olup bitenlerle yakından ilgilidirler. Ayrıca yaşam koşullarını iyileştirmek için sınırın her iki tarafındaki imkânları ve değişimleri de yakından takip ediyorlar. Dolayısıyla sınır insanları için sadakat ve aidiyet bağları kadar yaşam koşulları ve gelecekleri de bir o kadar önemlidir. Bu nedenle Gerdiler sadece iki devletin sınırında değil aynı zamanda iki farklı yaşam standardının da sınırındadırlar. Ve ikisinden de yararlanmaya çalışıyorlar. Bir bakıma “arada” olmanın imkânlarını değerlendiriyorlar. Aslında bu, Certeau'cu açıdan taktiksel bir durumu ifade eder. “Taktik, mekânsız olduğu için, zamana bağımlıdır ve kendi çıkarına kullanabileceği olasılıkları yakalamak için de sürekli tetikte” (2009: 54). Bu bağlamda, Gerdiler sınırın her iki tarafındaki imkân, fırsat ve avantajları kullanmak için tetikte beklemektedirler.

5.3.1.3. Karşı Tarafla İktisadi İlişkiler

Sınırın her iki tarafındaki Gerdiler arasındaki ticari ilişkiler de sosyo-kültürel ilişkiler gibi yoğun bir görünüm arz etmektedir. Ancak buradaki sınır ticaretini Hakkâri'nin diğer yerlerindeki sınır ticaretinden ayıran önemli bir faktör söz konusudur. Gerdilerin sınırın karşı tarafıyla girdikleri ilişkilerin temelinde olan akrabalık ya da aşirete dayalı bağlar ticari ilişkiler için sağlam ve kalıcı bir zemin oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle sınırın her iki tarafında varlık gösteren sosyo-kültürel sermaye, ekonomik sermayenin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Buna karşın Çukurca'nın sınır köylerinin (Üzümlü hariç, Narlı, Çığlı, Ortaköy vb.) sınırın karşı tarafıyla paylaştıkları (Gerdilerinkine benzer) bir sosyo-kültürel sermayeden söz edilemez. Bir başka ifadeyle sınırın karşı tarafıyla sahip olunan akrabalık bağları nadirdir. Çukurca'nın sınır köylerinde de sınır ticareti (kaçakçılık) yapılmakla birlikte onun akrabalık ya da aşiretsel bağlara dayandığı söylenemez. Söz konusu yerlerde ticari ilişkiler diğer birçok ilişki için bir zemin olmaktadır. Oysa durum Derecik (Gerdi) mıntıkasında bunun tam tersidir. Bu, sınırdaki bir ilin (Hakkâri) farklı bölgelerinde bulunan “sınır insanları”nın karşı tarafla kurdukları ilişkilere yakından bakıldığında onların birbirinden ne derece farklı özelliklere sahip olduklarını gösteren güzel bir örnektir.

1980'lere kadar iki taraf arasındaki temel iktisadi faaliyet koyun ticaretine dayanıyordu. Koyunlar genellikle bu taraftan götürülür, karşılığında da çay, gazyağı, elbiselik kumaş, ayakkabı vs. getirilirdi. Günümüzde ise ticaret önceki gibi malların karşılıklı değişimi üzerinden değil para karşılığında gerçekleşmektedir. Bir diğer değişim de bu taraftan herhangi bir malın diğer tarafa satılmayıp neredeyse tüm ticari malların karşıdan geliyor olmasıdır. Bunların başında da akaryakıt (benzin, mazot vs.), çay, sigara, pirinç, elbiselik kumaş, bazı küçük elektronik eşyalar vs. gelir.

Sınırın karşı tarafıyla yapılan ticari faaliyetler Gerdilerin yaşam koşullarının iyileşmesini sağlamıştır. Özellikle 90'ların ortalarından bu yana maddi imkânlarının arttığını belirten yöre insanı bunda özellikle iki faktörün etkili olduğunu dile getirmektedir: Devletin sınır ticaretine izin vermesi ile karşı tarafta Kürtlerin özerklik elde etmesi. Zira Irak Kürtleri bölgesel bir yönetim hüviyetini aldıktan sonra maddi

koşulları da öncekine göre olumlu yönde değişmiş ve bu değişim sınırın bu tarafını da etkilemiştir. Bir sınır sakinin aşağıdaki ifadeleri dönemsel açıdan sınır ticaretinin nasıl değiştiğini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır.

“Aslında çok uzun yıllardan beri sınır ticaretini yapıyoruz. Ben yetmişli ve seksenli yıllarda da sınır ticareti yaptım. Fakat o zaman şimdiki gibi serbest değildi. O dönemlerde asker, jandarma bizi gördüğünde kaçardık bazen de yakalanırdık. Hem Saddam hududu sıkı kontrol ederdi hem de Türk askeri. Üstelik bu dönemlerde Kürtlerle Irak devleti sürekli çatışma halindeydi ve kıtlık vardı. Özal döneminde ise sınır ticareti serbest oldu. Fakat karşı taraftaki akrabalarımız Saddam tarafından sürekli tehdit ediliyorlardı ve maddi durumları da bugünkü gibi iyi değildi. Asıl iyileşme doksanlı yılların ortalarından itibaren oldu. Operasyonlar olduğu zaman geliş gidiş olmuyor. Bunun dışında herhangi bir engelle karşılaşmıyoruz” (Derecik, erkek, 70 yaşlarında).

Bir başka sınır sakini de özellikle 90’lı yıllardan beri sınır ticaretinin yoğunlaştığını ve bazı nedenlerden dolayı gayrı-resmi bir meşruiyet kazandığını ima etmektedir:

“Sınır ticareti, özellikle 1992-93’ten bu yana yoğunluk kazandı. Bu mıntıkadakilerin büyük bir çoğunluğu geçimini bu ticaretten sağlıyor. Burada hayvancılık oldukça azalmış durumdadır. Zaten koruculuk maaşları da geçimimizi sağlamaya yetmiyor. Geriye sadece sınır ticaretini yapmak kalıyor. Buradaki resmi yetkililer de bunun farkındalar. Bizim karşı tarafla sahip olduğumuz bağları (akrabalık, aşiret) onlar da biliyor. Dolayısıyla serbest bir şekilde ticaret yapabiliyoruz” (Koryürek, Erkek, 45 yaşında).

Sınırın karşı tarafından alınacak mallar için illa oradaki köy ve kasabalara kadar gitmek gerekmiyor. Zira cep telefonları sınır ticareti yapanların işini epey kolaylaştırmıştır. Cep telefonlarıyla verilen siparişler sınırın sıfır noktası olan Hacıbekir çayına kadar arabalarla getirilir. Hacıbekir çayı iki taraf arasındaki yasal sınır hattıdır, dolayısıyla arabalarla getirilen mallar çayın karşı tarafında indirilerek teslim alınır ve bu tarafa geçirilir. Ayrıca bu faaliyetler sadece ticari amaçlarla

yapılmaz. Derecik bölgesindeki insanların çoğu ihtiyaç duydukları eşyaların (gıda, giyim, yakıt, yapı vs.) büyük bir kısmını da bu yoldan elde ederler.

5.3.1.4. Aşiret ve Akrabalık İlişkileri

Yukarıda da ifade edildiği üzere kentleşmeyle birlikte aşiret ve akrabalık bağlarının zayıfladığı veya çözüldüğü sosyolojik bir gerçektir. Buna karşın kırsal topluluklarda aşiret ve akrabalık bağları daha kuvvetlidir. Bu durumu Gerdiler arasında gözlemlemek mümkündür. Üstelik Gediler arasındaki akrabalık ve aşiret ideolojisinin kuvveti sadece sınırın bu tarafıyla sınırlı değildir.

Derecik'te görüşülen bir Gerdili (70'li yaşlarda) aşiret ideolojisine göndermede bulunarak karşı taraftaki akrabalarıyla ilişkilerini sürdürmenin zorunluluğunu şu şekilde vurgulamaktadır:

“Her şeyden önce sınırın bu tarafındaki Gerdilerle diğer tarafındakiler birdir. Biz amcaoğullarıyız (pısmam).⁷³ Akraba olmak her durumda bir ve birlikte olmak demektir. Aramızdan her ne kadar bir sınır geçiyor olsa da bu akrabalık ilişkilerimizi zayıflatmıyor. Sık sık gidip gelerek birbirimizin acılarına ve sevinçlerine katılıyoruz. Ayrıca birbirimize kız alıp-vererek ilişkilerimizi daha da kuvvetlendiriyoruz.

Kırca (Begor) köyünden bir köylü, sınırın karşı tarafındaki Gerdi mıntıkasını kastederek, onlara yakınlıklarını şu şekilde dile getirmektedir:

“Karşı taraftakilerle aramızda herhangi bir fark olduğunu düşünmüyorum. Çünkü adetlerden yaşam tarzına ve konuşma şekline kadar hemen her şeyimiz aynı. Fakat bu hususlarda Hakkâri ve Yüksekova ile aramızda birçok fark var. Bunu sadece biz söylemiyoruz, oralardan (Hakkâri ve Yüksekova) gelenler de bizim kendilerinden birçok yönden farklı olduğumuzu söylüyorlar.”

⁷³ Aşiret ideolojisinde amcaoğlu (pısmam) terimi dar anlamının ötesinde çok geniş bir anlamda kullanılır. Bir aşiretli için aynı atadan gelenlerin hepsi onun amcaoğullarıdır. Bu ifade o kadar geniş ki çoğu zaman birbirlerini şahsen tanımayanları da kapsayan bir tarzda kullanılır. Bir başka ifadeyle “hayali cemaat”in küçük bir versiyonudur.

Derecik (Rübarok) kasabasındaki yaşlı bir adam ise karşı tarafla sınırlar çizilmeden önceki duruma göndermede bulunarak şu ifadeleri kullanır:

“Biz sınırın diğer tarafındaki köylülerle akrabayız, aynı aşiretteniz. Seksen-doksan yıl öncesine kadar burada sınır diye bir şey yoktu. İngilizler geldi çıkarları uğruna bizi böldüler. Kimimiz bu tarafta (Türkiye) kaldı, kimimiz de karşı (Irak) tarafta. Ama birbirimizden kopmadık, karşılıklı olarak gidip geldik, halen de böyle devam ediyor. En başta biz, karşı taraftakilerle akrabayız, adet, gelenek ve göreneklerim aynı. Kız alıp veriyoruz, alışveriş yapıyoruz. Bu nedenlerle Hakkâri veya Yüksekova’ya göre kendimizi karşı tarafla elbette daha yakın görüyoruz.”

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere aşiret ve akrabalık bağları sınırın her iki tarafındaki Gerdileri birbirine sıkıca bağlamıştır. Başka bir deyişle Gerdi aşireti, teritoryasını ikiye bölen sınıra aşiret ve akrabalık bağlarıyla karşılık vermekte, fakat bunu yaparken sınıra karşı herhangi bir meydan okumaya girişmemektedir. Bunun yerine kendilerine yaklaşık 90 yıldır dayatılan bu sınırı dönem dönem “farklı uygulamalara tabi tutarak, derin bir dönüşüme uğratmışlardır” (De Certeau, 2009: 46). Dolayısıyla karşıyla akraba olmanın sosyal sermayesi ve haklılığı ile sınırı kendi sosyo-kültürel uzamsal yapılarına uydurmuşlardır. Bunun sonucunda da sınıra özgü bir kültür ortaya çıkmıştır.

5.3.1.5. Sınırdaki Toplumsal Cinsiyet ve Evlilikler

Sınır, onun karşı tarafında da akrabaları olan bir kadın ya da kadınlar için ne ifade eder? Kadınlar erkekler kadar sınır rahat geçebiliyorlar mı? Bir kadın için sınırdaki yaşamak neyi ifade eder? Bu ve bunun gibi sorular sınırı toplumsal cinsiyet açısından irdelemek için önayak olabilir. Kuşkusuz sınırların çoğu erkeklere sunduğu fırsatları kadınlara sunmaz. Bu durum, yerine ve toplumsal yapısına göre birçok nedeni olmakla birlikte, ataerkil topluluklarda toplumsal cinsiyet anlayışından kaynaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle kadın, Türkiye’nin doğu ve güneydoğu sınırlarında, sınırın öteki tarafıyla akrabalık ve diğer sosyal ilişkileri devam ettirmenin bir aracı konumundadır. Örneğin sınırın ikiye böldüğü Gerdi aşireti bu bölünmüşlüğü üstesinden gelmek ve akrabalık ilişkilerini sürdürmek için

birbirlerine kız alıp verirler. Dolayısıyla evlilikler endogamik (grup içi evlilik) bir özellik gösterir.

Sınırın karşı tarafıyla karşılıklı evliliklerin olup olmadığına yönelik bir soruya verilen cevapların hemen hepsi olumlu yöndedir. Hatta görüşülenlerin, akrabalık ilişkileriyle ilgili yönetilen sorulara verdikleri cevaplarda da karşılıklı evliliklere özel bir vurgu yapılmaktadır. Aslında sınırın her iki yakasındakiler aynı aşiretten olmakla birlikte sosyal bağlarını pekiştirmenin ve sürdürmenin bir aracı olarak karşılıklı evliliklere başvurumaktadırlar. Buna karşın Çukurca ile Beytüşşebap arasındaki sınır köylerinde (Üzümlü, Narlı, Çıgılı, Ortaköy) karşı tarafla evlilikler yok denecek kadar azdır. Zira söz konusu köylerle sınırın karşı tarafındakiler arasında aşiretsel değil az sayıda bireysel akrabalıklar söz konusudur. Dolayısıyla aşiret ideolojisinde önemli bir yeri olan endogamik evlilikler, Hakkâri'nin diğer yerlerine nazaran sınırın böldüğü Gerdi aşiretinde çok daha fazladır.

Bu sınır topluluğunun dikkati çeken bir diğer özelliği de çok eşliliğe dayanmasıdır. Erkekler çoğunlukla iki eşlidir, fakat üç eşlilere de rastlanmaktadır. Gerdi aşiretinin bu poligamik özelliği karşılıklı olarak sınırın diğer tarafına eş olarak giden kadın sayısını arttıran bir faktördür. Şunu da belirtmek gerekir ki, evlilik çağına gelen kızların çoğu ilk eş olarak değil, ikinci eş yani kuma olarak evlenmek istemektedir.⁷⁴ Bunun nedeni sorduğumuzda da şu şekilde bir gerekçeyle karşılaştık: Burada iki eşlilik adettir. Erkeklerin hepsi değilse de büyük bir çoğunluğu iki eşlidir. Kadın açısından tek eş olarak kalma ihtimali çok düşüktür. İkinci eş burada daha saygın olmak demektir dolayısıyla kızların çoğu ikinci eş olarak evlenmek istiyorlar. Burada evlilik çağındaki kızlarla yapılan görüşmelerde hemen hepsinin dile getirdiği şu ifade ikinci eş olmayı tercih etmelerini çok açık bir şekilde açıklamaktadır: “ilk eş olup üzerime kuma geleceğine, ikinci eş olurum daha iyi, çünkü burada ikinci eş daha kıymetlidir.” Bu ifadeler aslında bir sosyal-psikolojik üstünlük durumunu ifade

⁷⁴ Yerel terminolojide aynı kocanın eşleri olan kadınlar birbirlerinin “hevi”leridir. Birbirlerinin “hevi”leri olan kadınların hane içindeki ilişkilerinin genellikle kavgalı gürültülü olması nedeniyle bu terim günlük dilde deyimleşmiştir. Örneğin iki kız kardeş arasında bir anlaşmazlık ya da kavga olduğunda anne ya da babaları “siz hevi misiniz!” diye alay eder.

etmektedir. Bir başka deyişle kadın hem topluluğun hem de kocasının gözünde daha değerli bir konumda olmak istemektedir.

Gerdi kadınlarının çok eşlilikten çok fazla rahatsız olmadıkları ister istemez dikkati çeken bir tutum olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle buna yönelik bir karşı çıkışı açıkça göstermemektedirler. Acaba bunun nedeni sadece ataerkil kodların hâkim olduğu toplumsal cinsiyet yapısında kadının bastırılmışlığı mıdır diye düşünmüyor değil insan. Fakat şurası açıktır ki; bu durum tam da Bourdieu’nun (2003) ifadesiyle bir “simgesel şiddet” örneğidir. Zira kadınların en açık ifadeyle çok eşliliği doğal olarak algılamaları, onun suç ortaklığını kabul etmeleri anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle burada kadınlar, erkek egemenliğine dayanan “habitus şemaları”yla düşündükleri ve yaşadıkları için bu durumu içselleştirerek olağan olarak karşılamaktadırlar.

“Erkek tahakkümü, simgesel şiddet, bilincin ve iradenin kontrolü dışında, hem cinsleşmiş hem cinsleştirici habitus şemalarının karanlıklarında yer alan bir tanıma ve yanlış tanıma edimi aracılığıyla gerçekleştiğini en iyi gösteren örnektir. Ayrıca, zorlama ile rıza, dış dayatma ile iç itki arasındaki skolâstik karşıtlığı saf dışı bırakmadan simgesel şiddetin anlaşılamayacağını da gösterir” (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 171-2).

Şemdinli ve çevresindeki çok eşlilik Erdost’un da dikkatini çekmiştir. Ancak Erdost (1960’lı yıllarda) bu sosyal olguyu üretim ilişkileri temelinde açıklayarak onun sosyo-kültürel boyutunu ihmal etmiştir. Erdost (1987: 113–118) söz konusu olguyu kadınların yarı-göçebe yaşam koşullarında iş yükünün fazlalığına ve bu iş yükünün kadınları yıpratığına ve bunun sonucunda da kocalarının ikinci ve üçüncü eşleri aldıklarını ileri sürer. Oysa bu iddia birçok yönden sorunludur. Eğer durum Erdost’un ifade ettiği gibi olsaydı bugün çok eşliliğin ortadan kalkması gerekiyordu. Zira bugün hem Gerdiler arasında hem Şemdinli bölgesinde yarı-göçebe yaşam tarzı ortadan kalkmıştır. Üstelik teknolojik imkânlar (çamaşır makinası, buzdolabı vs.) da hayat şartlarını kadınlar için epey kolaylaştırmıştır. Fakat çok eşli evlilik halen çok yaygın bir şekilde devam etmektedir. Ayrıca sözkonusu dönemde, sadece Şemdinli’de değil, bütün Hakkâri yöresinde yarı-göçebe yaşam biçimi hâkim

olmasına, dolayısıyla kadının iş yükü çok fazla olmasına rağmen çok eşlilik parmakla sayılacak kadar azdı. Bir başka ifadeyle aşiret ağaları gibi kimseler dışında çok az sayıda kişi çok eşliydi.

Genelde Şemdinli’de özelde de Derecik mıntkasında (Gerdi aşireti) ikinci bir evlilik yapmak isteyen herhangi birinin üzerinde herhangi bir sosyal baskı hissetmesi gibi bir durum sözkonusu değildir. Bir başka ifadeyle çok eşlilik burada yaygın olduğu için “acaba bu durumu çevrem nasıl karşılar” gibi bir kaygı sözkonusu değildir. Oysa mesela Hakkâri il merkezinde ikinci evlilik yapmak isteyen biri için aynı şey söylenemez. Çünkü burada çok eşlilik -az olmakla birlikte- Şemdinli’ye göre sosyal boyutta olumsuz karşılanan bir olgudur.

Burada şu soru ister istemez akla gelmektedir: Gerdiler arasında çok eşliliğin bu kadar yaygın olmasında eşlerden herhangi birinin sınırın karşı tarafından olma gerekliliği belirleyici bir etken mi?

Bu soru çerçevesinde birçok kişiyle görüldü. Birinci eşi sınırın karşı tarafından olup ikinci eşi bu taraftan olan; birinci eşi bu taraftan olup ikinci eşi karşı taraftan olan ya da iki eşi de bu taraftan olan birçok kişinin olduğu tespit edildi. Dolayısıyla çok eşliliğin Gerdiler arasında yaygın olmasının sebebi olarak eşlerden herhangi birinin mutlaka karşıdan olduğu yönündeki yaklaşım pek gerçekçi değildir. Bununla birlikte çok eşliliğin bu denli yaygın olmasında sınırın karşı tarafıyla karşılıklı kız alıp-verme örüntüsü çok önemli etkindir.

Çok eşliliğin sadece sınırın her iki tarafındaki Gerdiler arasında geçerli bir örüntü olup-olmadığına yönelik bir soruşturma bu konudaki düğümün çözülmesini sağlamıştır. Çünkü bu soru bağlamında yapılan araştırma neticesinde Kuzey Irak’ın (sadece sınıra yakın yerlerde değil) genelinde çok eşliliğin yaygın olduğu gerçeğiyle karşılaşıldı. Bunun en açık kanıtı da çok eşliliğe dair bir yasal düzenlemenin 2008

yılının sonunda Bölgesel Kürt Parlamentosu tarafından yapılmış olmasıdır.⁷⁵ Dolayısıyla çok eşlilik burada bölgesel bir özellik göstermektedir.

Sonuç olarak çok eşlilik Gerdiler arasında -sınırın her iki tarafında da yaygındır ve bu olgu onların içinde bulunduğu sosyo-kültürel uzamla doğrudan ilgilidir. Bir başka ifadeyle sınırın bu tarafındaki Gerdiler arasında çok eşliliğin yaygın olmasının öncelikli nedeni karşı tarafın “sınır etkisi”dir. Dolayısıyla çok eşlilik Erdost’un ileri sürdüğü gibi ne üretim ilişkilerine bağlı olarak ne de çok sayıda çocuğa sahip olma isteğiyle açıklanabilir. Derecik bölgesinde günümüzde bu olgunun devam etmesinin temel nedeni sosyo-kültürel yapının sürdürüldüğü “habitus şemaları”nın, aşiret ve akrabalık bağları aracılığıyla sınırı aşan bir uzamda etki gösterebilmesidir.

5.3.1.6. Gerdilerin Sınır Algısı: “Ashında Burada Sınır Diye Birşey Yok”

Payan’ın belirttiği gibi (2006: 121) sınır, onu sadece medyadaki haberler aracılığıyla hep olumsuz olarak tanıyan, oradan çok uzaklarda yaşayan insanların algısında tehlikeli bir yerdir. Oysa sınırda yaşayan biri ya da birileri için sınır hem onun evi hem de bütün zorluklara rağmen ondan en iyi şekilde yararlanmaya çalıştığı yerdir. Bir başka ifadeyle sınır insanları, sınıra rağmen sınırla yaşayan ve yaşamak zorunda olan kimselerdir.

Cohen, sosyal sınırları kastederek “sınır, yalnızca sınırın karşıt yakalarında yer alanlar tarafından değil, aynı yakada yer alan insanlar tarafından da oldukça farklı terimler çerçevesinde algılanabilir” (1999: 9) diye ifade ettiği önermeyi Türkiye-Irak sınırı için ileri sürmek mümkündür. Daha önce de ifade edildiği gibi genellikle sınır topluluklarının ya da ‘sınır insanları’nın sınır algısı ile onu ulus-devletçi ya da resmi bakış açısından algılayanlar arasında çok büyük farklar vardır. Birinci kesim için

⁷⁵ Söz konusu yasada çok eşlilik kadınların rızasına bağlı olmak şartıyla sınırlanmış, fakat bu ve buna benzer şartlara rağmen yasa bölgedeki kadın kuruluşlarının tepkisiyle karşılaşmıştır.

sınır sosyal uzamlarına haksızca ve zorla empoze edilen bir bölme hattı iken; ikinci kesim için ise “biz”i “yabancı”dan ayıran farklılık ve güvenlik duvarlarıdır.⁷⁶

Zira sınırın aynı yakasında yer alan bazı kimseler Türkiye-Irak sınırını Kürtleri birbirinden ayıran bir sınır olarak algılarken; başka birileri bu sınırı kendilerinin mensup olduğu aşireti ikiye bölen dolayısıyla da onu akrabalarından ayıran bir sınır olarak algılayabilir.

Söz konusu durum daha özelleştirilerek de ifade edilebilir. Mesela Derecik bölgesinde sınır her birey için aynı şeyi ifade etmez. Bir başka ifadeyle bireylerin sınıra dair algıları birbirinden farklı özellikler gösterebilir. Örneğin bir aile reisi için sınırın karşı tarafına geçmek hem akrabalarını ziyaret etmek hem de oradan bir şeyler getirerek bu tarafta satmak ve bundan bir gelir elde etmektir. Fakat H. Hafsa gibi bir kadın için sınırın karşı tarafına gitmek, oradaki oğlu, gelini ve torunlarıyla hasret gidermeyi ifade eder. Söz konusu kadının bir oğlu sınırın karşı tarafındaki Diyana kasabasında yaşıyor. Diğer de bu tarafta ikamet ediyor. Sınırın Türkiye tarafındaki oğlunun eşi (H. Hafsa’nın gelini) Diyana’dan gelin olarak gelmiş, ancak gelinin ailesi 1990’lı yıllarda bu taraftan Diyana’ya göç etmiş ve halen orada yaşamaktadır. Dolayısıyla bu kadın (gelin) için de sınırın karşı tarafına geçmek anne babası, kardeşleri ve diğer akrabalarıyla özlem ve hasret gidermek demektir. Fakat bu durum diasporik bir özellik göstermez, çünkü sözkonusu kadının sınırın karşı tarafındaki ailesini ziyaret etmesi ile bu taraftaki herhangi bir köye gitmesi arasında bir fark yoktur. Belki tek farklılık ailesinin yaşadığı köyün daha uzak olmasıdır.

Aralık (Pareve) köyünde yaşayan, bir oğlu ve erkek kardeşi sınırın karşı tarafında (Diyana) ikamet eden bir kadın (55 yaşında) sınırın (Hacıbekir çayı), iki devlet toprağını birbirinden ayırdığına, bunun dışında ne sosyal ne de kültürel açıdan herhangi bir etkisinin olmadığına işaret eder. Aslında söz konusu kadının aşağıda dile getirdiği ifadeler Derecik bölgesinde görüşülen kişilerin ortak görüşünü de

⁷⁶ Bunun her yerde geçerli bir ilke olduğunu söylemek elbette gerçeğe uyuşmaz, fakat özellikle Ortadoğu, Afrika vb. gibi yerlerde çizilen sınırların birbirleriyle çatışan sınır algılarına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

yansıtmaktadır. Bir başka ifadeyle sınır, Gerdiler arasında coğrafi yönü dışında başka biçimde algılanmamaktadır.

“Burada hudut aşağıdaki Rubar (Hacıbekir çayı)’dır. Bu taraf Türkiye, diğer taraf da Irak’tır. Fakat bu hiçbir şekilde sınırın karşı tarafındaki akrabalarımızla ilişkilerimizi etkilemiyor. İstedığımız zaman gidip geliyoruz. Ha Besüsen’e (Ortaklar) gitmişim ha Beşiley’e farketmez.”⁷⁷

Fakat kadınların sınırla olan bu ilişkisi Hakkâri’nin her yerinde aynı özelliği göstermez. Bir başka ifadeyle kadınlar sadece Gerdi mıntıkasında (Derecik) sınırın karşı tarafına bu kadar rahat gidip gelebiliyorlar. Hakkâri’nin diğer yerlerinde sınırın karşı tarafına geçip ailesini ziyaret etmek kadınlar için hem zor hem de uzak ve meşakkatli bir yolculuğu göze almak demektir. Üstelik -Gerdili kadınların şimdiye kadar hiç ihtiyaç duymadığı- pasaporta sahip olmak da işin külfeti. Örneğin aslen Irak Kürtlerinden olup Hakkâri’ye gelin olarak gelen iki kadınla yapılan görüşmelerde, ailelerini ancak yılda bir ya da iki yılda bir ziyaret edebildiklerini belirttiler. Aslında Hakkâri sınıra sadece bir saatlik mesafede olmasına karşın sınır geçişi -Derecik bölgesinin aksine- yasaktır. Üstelik Hakkâri-Kuzey Irak bağlantısını sağlayan herhangi bir sınır kapısı da mevcut değildir. Sınırın karşı tarafına geçmek için önce Şırnak’a oradan Silopi’ye ve sonra da Habur Sınır Kapısı’na gitmek gerekiyor. Sözkonusu kadınların ailelerini görebilmeleri için bir bu kadar yolu da sınırın karşı tarafında almaları gerekiyor. Zira aileleri Çukurca istikametindeki sınırın karşı tarafındaki kasabalarda ikamet ediyorlar.

Gerdilerin sınır algısı bağlamında “karşı tarafı” nasıl gördükleri ve nasıl algıladıklarıyla ilgili olarak Diyana güzel bir örnek oluşturmaktadır.⁷⁸ Diyana (ya da Soran) Türkiye sınırına yaklaşık bir saat uzaklıkta olup, Erbil (Hewler) ilinin kazasıdır. Nüfusu 50.000 civarında olan Diyana’da 1000’den fazla Gerdi ailesinin

⁷⁷ Beşiley sınırın karşı tarafındaki Gerdi aşireti köyüdür.

⁷⁸ Türkiye-Suriye sınırının çizilme sürecini ironik bir yaklaşımla beyaz perdeye aktaran “Propaganda” adlı sinema filmindeki insanların vatan ve sınır algısı çok anlamlıdır. Sınırın çizilmesiyle birden kendini “yabancı memleketler”de bulan insanların ironik olduğu kadar dramatik de olan bu sosyal psikolojileri neredeyse Türkiye’nin bütün sınırlarında karşılaşılan bir olgudur.

ikamet ettiği söylenmektedir. Gerdililerin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Diyana onlar için hem bir sosyal sermaye hem de ticaret merkezidir.

Bu durum sınırın Türkiye tarafındaki Gerdililer için birçok fırsatlar sunmaktadır. Bir başka deyişle, Gerdi aşiretinin Diyana’da sahip olduğu bu sosyal sermaye sınırın bu tarafından oraya gidenlerin iş bulmasını ve ticari faaliyette bulunmasını oldukça kolaylaştırmaktadır. Nitekim son 15 yılda işsizlik nedeniyle Derecik bölgesinden Diyana’ya birçok kişinin gittiği ve oraya yerleştiği ifade edilmektedir.

Bu konuda görüşülen bir köylü, sınırın karşı tarafında sahip oldukları sosyal sermayenin işsizlik vb. gibi sorunların çözülmesinde nasıl etki gösterdiğini şöyle ifade etmektedir:

“Yaklaşık on yıl önce kardeşim askerden geldikten kısa bir süre sonra evlendi. Fakat işi olmadığı için geçim sıkıntısı çekti. Bir müddet sınır ticareti yaparak geçimini sağlamaya çalıştı, fakat bu çok uzun sürmedi. Kalıcı bir işte çalışmak istiyordu. Diyana’daki akrabalarımız (dayı) ona bu konuda yardımcı olacaklarını söyleyince oraya gitti ve bir süre sonra da ailesiyle oraya yerleşti” (Aralık, Erkek, 33 yaşında).

Söz konusu bölgede buna benzer birçok hikâye var. Bu hikâyelerden çıkan sonuç oldukça dikkat çekicidir, zira Kuzey Irak özellikle son 15 yıldır yaşam koşulları açısından sınırın bu tarafındaki insanlara cazip görünmeye başlanmıştır. İş bulmak için gidenlerin yanı sıra üniversite eğitimi için gidenlerin olduğu da ifade edilmektedir.

Bunun yanı sıra Gerdililer sınırın diğer tarafından söz ederken o taraftaki yerlerin (köy ve kasaba) adlarına göndermede bulunarak söz ederler. Örneğin oradaki akrabalarından söz ederken “sınırın diğer tarafındakiler” ya da “Irak Kürtleri” ifadelerinden ziyade “Diyana’daki falankes” ya da “Bermize’deki falan akrabamız”⁷⁹

⁷⁹ Bermize, Zerde, Galone, Kekla, Şanoşa, Deryasor, Beşiley, Hedine, Gerepeç, Hezır, Üpe vs. sınırın karşı tarafındaki Gerdi aşiretine mensup köylerdir.

vb. ifadeleri kullanırlar. Oysa sınır bölgesinden daha iç bölgelere gidildiğinde, mesela Hakkâri merkez ya da Yüksekova’da, sınırın diğer tarafındakiler için daha ziyade “Irak Kürtleri” ifadesi kullanılır. Kuşkusuz bu farklılık sınırın diğer tarafıyla doğrudan akraba olup olmama (yakınlık) ve kurulan ilişkilerle ilgilidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi sınır Gerdi aşiretini ikiye bölmüştür. Ancak bu onları hiçbir zaman birbirlerini öncelikle iki ulus-devletin vatandaşları olarak görmelerine neden olmamıştır. Bir başka ifadeyle sınır onları uzamsal olarak her ne kadar bölmüş olsa da, aslında zihinlerinde böyle bir sınır yoktur. Zaten birbirlerine psiko-sosyal ve sosyo-kültürel açıdan bağlılıkları da bunun işaretidir. Dolayısıyla aşiret ve akrabalık bağlarını yoğun olarak devam ettirmektedirler. Karşılıklı olarak gidip gelmekte ve birbirlerine kız alıp vermektedirler.

Bu bağlamda Türkiye-Irak sınırı ile Türkiye- Sovyetler Birliği (Gürcistan) sınırı arasında bir karşılaştırma yapmak yerinde olur. 1921’de çizilen Türkiye-Sovyetler Birliği sınırı birbirleriyle akrabalık bağlarına sahip olan 18 köyün bulunduğu (Artvin-Batum arasındaki) bir vadiden geçerek bu köyleri birbirinden kopardı. 1937’ye kadar geçişlere izin verilirken bu tarihten 1991’e kadar yani yaklaşık 55 yıl sınır geçişlere tamamen kapatıldı ve iki kuşak neredeyse birbirlerini hiç görmeden, tanımadan yaşayıp öldüler.⁸⁰ Buna karşın Türkiye-Irak sınırı ilk çizildiği günden şimdiye kadar neredeyse hiçbir dönem bütünüyle kapatılmadı ya da kapatılamadı. Bu nedenle sınırın her iki tarafındaki insanlar akrabalık ilişkilerini daima canlı tutabildiler.

Diğer taraftan Derecik bölgesindeki insanlar için sınırı geçmek gayet normal bir aktivitedir ve kendileri bunu illegal olarak adlandırmazlar. Zaten ‘kaçakçılık’ ya da ‘sınırı kaçak olarak geçmek’ gibi ifadeler günlük dilde pek rastlanmaz. Söz konusu ifadeler resmi yetkililer ya da bu bölgenin dışındakiler tarafından kullanılır. Sınırın karşı tarafıyla ilişkiler derin tarihi ve sosyo-kültürel köklere dayanır. Dolayısıyla buradaki durumla Kamazima’nın (2004) Tanzanya-Uganda sınırında yaşayan gruplar için ifade ettiği durum birbirine çok benzemektedir. “(Burada) Sınır-

⁸⁰ Bu konudaki bilgiler, TRT Belgesel kanalında yayınlanan (07.06.2012) “Sınırdaki Yaşam” adlı belgeselden alınmıştır.

ötesi aktiviteler tarihsel ve sosyal olarak kurulmuş köklere sahiptir, dolayısıyla sınırlar bu ilişkileri koparamaz ya da bu ilişkiler, illegal, yıkıcı ve gayrı-resmi aktivitelere indirgenemezler” (Kamazima, 2004: 7).

Bu bağlamda sınır Gerdiler açısından “silik” ya da “yok” hükmünde olmakla birlikte, bu, onların sınırın yasallığına başkaldırdıkları ve onu reddettikleri anlamına gelmemektedir. Bir başka ifadeyle, etkisi oldukça zayıf olan sınırın kendi yapılarına uydurulmaya müsait olduğu anlamına gelmektedir.

Sınır hattının geçtiği bölge genel anlamda Barzan konfederasyonunun özelde de Gerdi aşiretinin mıntıkasıdır. Dolayısıyla sınırın bu noktasında aidiyet duygusu ya da kimlik burada iki şekilde ortaya çıkar: Gerdi aşiretine mensubiyet ile Barzan konfederasyonuna bağlılık. Bu bağlamda Donnan ve Wilson (2002: 142) sınırdaki yaşayan insanların ortak bir aidiyet duygusuna sahip olabileceğini ve bu duygunun onları birbirlerine daha da yakınlaştırıp ortaklaştırdığına işaret eder. “Bu aidiyet duygusu onları, kendi ulusal toplulukları içinde kalan diğer yerlerin sakinlerinden ayırır” (2002: 142). Derecik bölgesindeki insanlar bu açıdan, Hakkâri’deki ya da Yüksekova’daki insanlar bir yana, Şemdinli’deki insanlardan bile ayrılırlar. Bu bağlamda Derecik’deki bir sınır sakinin şu ifadeleri dikkat çekicidir:

“Biz hemen her yönden (sosyal, kültürel ekonomik vb.) Şemdinli merkezden ziyade sınırın karşı tarafıyla daha yakın ilişkiler içindeyiz. Dolayısıyla sınırın karşı tarafındakilerle benzerliğimiz (adetler, giyim-kuşam vs.) Şemdinli ile olan benzerliğimizden daha fazladır diyebilirim” (Kırca, erkek, 50 yaşında).

Özetle, sınır Gerdiler için bir mekândır. Yani sosyal ilişkilerin tüm canlılığıyla var olduğu ve karşı tarafa taşındığı bir sosyal uzamdır. Bu bağlamda Alver’in (2010: 19–20) vurguladığı gibi mekân insanın duygularını, algılarını ve yaşam tarzını nasıl yansıtıyorsa, bir mekân olarak sınır da Gerdiler için tüm bunların ve daha nicesinin gerçekleştiği ve sürdürüldüğü bir uzamdır.

Karşı tarafla sosyo-kültürel ilişkiler sadece yukarıda ele alınanlarla sınırlı olmayıp hukuki yönden de varlık göstermektedirler. Bu bağlamda söz konusu sınır kültürünün bu yönden nasıl görüldüğüne değinmek gerekir.

5.3.1.7. Sınırın Ötesine Uzanan Davalar

Aşirete dayalı yaşam tarzının tipik özelliklerinden biri de adli olayların (kan davası, kız kaçırma, soygun vs.) resmi makamlara havale edilmeksizin aşiret sistemi içinde halledilmesidir. Nikitin'in (2002: 232-3) de vurguladığı üzere aşiret düzeninde "reisin adli yetkisi" (günümüzde büyük ölçüde ortadan kalkmıştır) bu tür olayların çözüme kavuşmasında ve kamu düzeninin sağlanmasında oldukça önemli bir role sahiptir. Eğer sözkonusu olaylardan herhangi biri aşiret içinde meydana gelmişse bu durumda aşiret ağası tarafların arasını bulmaya çalışır. Fakat olay aşiretler arasında meydana gelmişse bu durumda da çoğunlukla aşiretlerin bağlı bulunduğu konfederasyonun reisi tarafından halledilir.

Hakkâri'de son yıllara kadar aşiretler arasındaki anlaşmazlık ve davalarda aşiret konfederasyonlarının (Ertuşî ve Pınyanışî) reisleri önemli roller üstlenmişlerdir. Örneğin Ertuşî konfederasyonu içindeki herhangi bir dava Ertuşî reisi, Pınyanışî içindeki herhangi bir dava ise Pınyanışî reisi tarafından çözüme kavuşturulmaya çalışıldı. Davaların büyük bir çoğunluğu bu yolla çözüme kavuşturulmuş olmakla birlikte, tarafların çözüme yanaşmak istememeleri nedeniyle yıllarca çözümsüz kalan davalar da olmuştur.

Yukarıda da ifade edildiği Şemdinli'deki Gerdi ve Herki aşiretleri Hakkâri'deki diğer aşiretlerin aksine -Ertuşî veya Pınyanışî konfederasyonuna değil- sınırın diğer tarafındaki Barzan konfederasyonuna bağlıdırlar. Dolayısıyla adı geçen bu aşiretler kendi içinde çözemedikleri davaları Barzan'a götürüyorlar. Erdost (1987: 159) -1960'lı yıllarda- Şemdinli'nin sınır köylerindeki davaların Şemdinli'deki resmi adli makamlara değil de Barzan'a götürüldüğünü belirtir. Erdost davaların Barzan'a götürülmesinin, onların hem hızlı çözüme kavuşturulmaları hem de davaların bu tarafta fiziki zorluklar nedeniyle (Hakkâri-Derecik arası yaklaşık 200 km.) mahkemeye intikal edemeyeceğinden kaynaklandığını ileri sürer. Aslında, Erdost

sadece sınıra yakın yerlerde değil, diğer yerlerde de aşiretlilerin “sorunlarını mahkemeye getirmeden kendi aralarında çözümlemeye çalış”tıklarını belirtir (1987: 159). Ancak, Erdost bu tarz bir çözümü “kan helali denilen adetler”e indirgeyerek çok yüzeysel bir sonuca varır. Oysa bu durum yüzyıllardır süren bir sosyo-kültürel yapının kendi iç düzenini sağlamaya yönelik bir fenomendir. Özellikle devlet otoritesinin zayıf olduğu ve bu tür bir sosyo-kültürel yapıda seküler hukuk anlayışının meşruiyet sorunuyla karşılaştığı bir durumda davaların geleneksel yollardan çözülmesi kaçınılmaz olmuştur. Bir başka ifadeyle aşiretlinin kolektif zihniyet şemasıyla davayı ve davalıyı bireyselleştiren modern hukuk zihniyeti uyuşmamaktadır.

Dini ve aşiretsel bağların kuvvetli olduğu Gerdi gibi aşiretler diğer birçok yönden olduğu gibi davaların çözüme kavuşturulmasında da sınırı aşan bir yola başvurmaktadırlar. Ancak bu her davanın sınırın karşı tarafında halledildiği anlamına gelmez. Bir başka ifadeyle bu tarafta aşiret içinde çözülemeyen davalar karşı tarafta Barzaniler tarafından hallediliyor.

Koryürek (Begijne) köyünde görüşülen, birçok kan davasının (*gündari*) çözülmesinde rol almış ve Gerdi aşiretinin ileri gelenlerinden olan bir kişinin bu konuda dile getirdiği ifadeler oldukça dikkat çekicidir.

“Davalarımızın çoğunu bu tarafta kendi içimizde halletmeye çalışıyoruz. Fakat uzun bir süre çözüme kavuşmayan davalar da vardır. Diğer tarafta halledilen davalar genellikle uzun yıllar çözülemeyen kan davalarıdır. Barzaniler sadece Gerdilerin değil, Barzan aşiretine bağlı olan bütün aşiretlerin çözülemeyen davalarını çözüyor. Bu mıntıkadaki hemen herkes Barzanilerin sözünü dinler.”

Görüşülen bir başka kişi de davaların sınırın öteki tarafına havale edilmesini bir olay üzerinden örneklendiriyor: “Gerdiler arasında yaklaşık 20 yıl devam eden bir kan davası vardı. Arabulucular her ne kadar tarafları barıştırmaya çalıştılsa da olmadı. Fakat birkaç yıl önce Barzanilerin arabuluculuğuyla bu kan davası son buldu.”

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi aşiret ya da aşiret konfederasyonu liderinin “adli yetkisi” modernleşmenin hızlı ve yayılmacı karakterine karşı bu bölgede varlığını halen devam ettirmektedir. Bundan daha dikkat çekici olan ise söz konusu yetkinin sınırı aşan bir boyuta varması, dolayısıyla da bu tür geleneksel bağlılıkların halen varlığını devam ettirmesidir.

SONUÇ

Ulus-devlet sınırları hem sosyal hem de siyasal olarak inşa edilmişlerdir. Sınırlar özellikle ulus-devletin ideolojisi olan milliyetçilik açısından oldukça işlevsel fenomenlerdir. Belli bir teritorya içinde inşa edilen bir ulusal kültürel kimliği diğerlerinden ya da “yabancı”dan ayıran temel faktör sınırlardır. Bir başka ifadeyle ulus-devletler “hayali” ve “zoraki” cemaatlerini kurarken teritoryal sınırlara sıkça vurguda bulunurlar. Dolayısıyla söz konusu “cemaat”in kendine haslığını ve (bam)başkalığı sınırlarla belirlenir.

Ulus-devlet, sınırlarını bir ayırıcı faktör olarak kurumsallaştırarak onlar içinde kendine has bir teritoryal ulusal kültür inşa etme amacını güder. Dolayısıyla ulus-devletçi anlayışa göre sınır ve kültür eşbiçimlidir. Fakat söz konusu bu kültür çoğu durumda özellikle sınır bölgelerine nüfuz edemeyebilir. Donnan ve Wilson’un da vurguladığı üzere “yerel sınır kültürleri hemen her zaman devletin sınırlarını aşar ve böylece, bir kez daha, ulusal kültürle devlet hükümrânlığı sahası arasındaki uyum eksikliğini gözler önüne serer” (2002: 30). Bu açıdan sınırlar, sınırın her iki tarafında yaşayan insanları bir yandan ayırırken, diğer yandan da birleştirirler. Kuşkusuz bu durum ulus-devlet ve onun ideolojisi olan milliyetçilik açısından hoş karşılanmaz. Bununla birlikte sınır toplulukları sahip oldukları tarihsel sosyal ve kültürel bağlar ve yakınlıklar nedeniyle bu sınırları zorlayarak ilişkilerini devam ettirirler.

Kuşkusuz sınırlar çağımıza özgü fenomenler değildir, eski çağlarda Çin, Roma ve Mısır medeniyetlerinde de oldukları bilinen bir gerçektir. Fakat modern öncesi dönemde sınırlar değil, sınır boyları anlayışı hâkimdi. Bu anlayış modern öncesi devletlerin teritoryal anlayışlarına bağlı olarak sınır boylarının, buralarda yaşayan insanların din, kültür, sosyo-ekonomik yaşam ve yerleşim gibi özelliklerinin dikkate alınmasına dayanıyordu. Dolayısıyla modern devlet sınırlarının sosyal yaşamı keskin bir biçimde ikiye böldüğü bir durum sözkonusu değildi. Ancak modern ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte doğrusal sınır anlayışı yani “türdeş” bir toprak parçasını çevreleyen sınır anlayışı, tek meşru sınır anlayışı haline geldi. Böylece hudut ya da sınır bir mülkü çevreleyen, geçirgen ve belirsiz bir görünümünden, sınırlayan, ayırıştıran, katı ve askeri bir görünüme geçiş yapmış oldu.

Dolayısıyla günümüzde algılandığı şekliyle kesin hatlarla ayrılmış olan teritoryal sınırlar modern ulus-devletle ortaya çıkmış olup ne demografik ne de sosyo-kültürel ve ekonomik unsurlara dayanmaktadır. Böylece neredeyse bütün ulus-devlet sınırları ya belli savaşların sonucu olarak ya da diplomatik görüşmeler sonucunda belirlenmiş oldu. Bu anlamda Türkiye'nin sınırları iyi bir örnektir. Bu tezin alan araştırmasının da yapıldığı Türkiye-Irak sınırının belirlenme sürecine bakıldığında bu sınırın tamamen çatışmalar, diplomatik görüşmeler, manevralar ve pazarlıklar sonucunda belirlenmiş olduğu görülmektedir.

Batılıların Asya ve Afrika ve diğer yerlere empoze ettiği ve “kesin bir biçimde tanımlanan bir çizgi/hat olarak sınırın Avrupalı fikri” buralarda daha önce katiyen bilinmiyordu (Kolossoy, 2005: 611). Sınırın söz konusu bu anlayışının Avrupa dışında oluşması Avrupalı kolonyal güçlerin bu bölgeleri, toplumları ve ekonomileri Avrupalı normlara göre siyasi ve teritoryal olarak yeniden düzenlemesinin bir sonucuydu. Bilindiği üzere yirminci yüzyılın ilk çeyreğine doğru Müslümanların yaşadığı coğrafyada Batılıların kendi çıkarları doğrultusunda keyfi olarak çizdikleri bu sınırların çok önemli sonuçları olmuştur. Bunlardan biri bu coğrafyada yaşayan insanların o zamana kadar yabancı oldukları sosyo-politik birimler haline ayrışmaları ve böylece “yeni teritoryal rejim”ler içinde hem fiziksel hem de “sembolik şiddete” maruz kalmış olmalarıdır. Bir başka ifadeyle modern sınırlar “ümme”nin geniş coğrafyasını ulusun dar coğrafyasına dönüştürüp parçaladı. Dolayısıyla sözkonusu bölgede kurulan her yeni ulus-devletin yönetici seçkinleri uluslaştırma programlarıyla siyasi sınırları aynı zamanda sosyal ve kültürel sınırlar haline getirmeye giriştiler ve bunda başarılı da oldular. Kuşkusuz bu başarıda en büyük pay devletin ideolojisi olan milliyetçiliğe düşmüştür. Zira milliyetçilik teritoryal sınırların içindekileri türdeşleştirirken bu sınırların dışındakileri de ötekileştirip düşman olarak görür. Kısacası milliyetçilik sınırları ve vatani seküler kutsallaştırmalara tabi tutarak bunlar aracılığıyla toplumları birbirinden tecrid etmiş ve aralarına kalın duvarlar örmüştür.

Bu bölgede çizilen keyfi sınırların bir diğer önemli sonucu da Kürtler gibi bazı etnik toplulukların, Osmanlı bakiyesi olan topraklar üzerinde kurulan farklı ulus-

devletlerin sınırları içinde kalması ve bunun sosyo-politik sorunlar olarak günümüze kadar devam etmiş olmasıdır. Türkiye, Suriye, İran ve (yakın bir döneme kadar da) Irak'ın Kürt sorunuyla karşılaşmalarının temelinde Batılılar tarafından bölgeye empoze edilen bu keyfi sınırlar vardır.

Daha özelde de Türkiye-Irak sınırının çizilmesiyle birlikte sınır bölgesinde yaşayan yerel toplulukların (aşiretler) yaşamı önemli ölçüde dönüşmüştür. Bu sınırın çizilmesinden sonra özellikle Hakkâri bölgesindeki göçer aşiretlerin sosyo-ekonomik yaşamı önemli ölçüde bir dönüşüm geçirmiştir. 1920'li yıllara kadar Hakkâri'de yaşayan Nasturilerin nihai olarak bölgeden çıkarılmaları neticesinde onların yerleşim yerlerine Kürt aşiretleri yerleşti. Türkiye-Irak sınırı belirlenmeden önce koyun sürülerini otlatmak amacıyla kışın Kuzey Irak'a giden Ertuşi ve Pinyaşi konfederasyonlarına bağlı göçer Kürt aşiretleri, Nasturilerin Hakkâri'den çıkarılmasından sonra gitmemeye başlamışlar. Zira Nasturilere ait köy, mezra ve meralar söz konusu aşiretlerin bu ihtiyacını büyük ölçüde karşılıyordu. Bu durum bir taraftan her aşiretin belli bir bölgeye yerleşerek göçebelikten yarı-göçebelige geçmesini sağlarken, diğer taraftan da onları, sınırı aşp daha uzak bölgeler gitme zorluğundan ve devletlerin (Türkiye ve Irak) kısıtlamalarıyla karşılaşmaktan kurtarmıştı. Yerel toplulukların yaşam tarzındaki bu dönüşüm sadece burası ile sınırlı olmayıp neredeyse Türkiye'nin bütün güneydoğu sınırlarında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu coğrafyada modern sınırlarla ilk olarak karşılaşan ve onlara maruz kalanların aşiretler olduğu söylenebilir.

Üç devletin kavşak noktasında olan Hakkâri, sınırın çok yönlülüğü ve çelişkileri açısından çok iyi bir örnek göstermektedir. Sınırının bir bölgesinde (Türkiye-İran) ticari faaliyetler baskın iken, diğerinde (Türkiye-Irak) sosyal ve kültürel bağlar daha baskındır. Söz konusu bu durum sınırdaki ilçelere de yansımaktadır. Örneğin, Türkiye-İran sınırında olan Yüksekova'nın sınırla ilişkisi daha çok ticaret yönelimli iken; Türkiye-Irak sınırındaki Şemdinli'ninki ise özellikle sosyo-kültürel (aşiret, akrabalık, gelenek ve görenekler vs.) yönelimlidir. Bunun yanı sıra yine Türkiye-Irak sınırında olan Çukurca ise adeta sınıra sıkışp kalmış ve tabir-i caizse sınırdan payına sadece güvenlik, strateji ve terör düşmüştür. Dolayısıyla sınır

bölgesinde (Hakkâri) sınır tek bir şekilde etki göstermemektedir. Hakkâri’de sınırın her bir bölgesinde karşı tarafla kurulan ilişkiler birbirinden oldukça farklıdır.

Türkiye’nin güneydoğu sınırları, bu konuda araştırma yapan sosyal bilimciler tarafından genellikle tekçi (monist) ve belirlemeci (determinist) yaklaşımlarla ele alınmıştır: Sınırı kaçakçılık bağlamında “yeni bir meslek” olarak (Bruinessen, 2003) ya da “etno-politik bir direnç” olarak (Yeğen, 1999) görenlerden; sınırı, “birikim rejimleri” oluşturarak “sınıfsal yapıları” dönüştüren yönüyle (Özgen, 2005) ve onu feodal ve kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde ele alanlara (Erdost, 1987; Beşikçi, 1992) kadar hemen hepsi sınırın sosyo-kültürel ve tarihsel yönlerini ihmal etmişlerdir. Bu bakımdan bu tezin saha bölümünde sınırın iktisadi ve siyasi yönleri yanında özellikle onun sosyo-kültürel boyutu üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla bu araştırma sınırın ve sınır bölgesinin sosyolojik görünümüne odaklanmıştır. Bir başka ifadeyle sınır-insan ve sınır-topluluk ve sınır-kültür ilişkisine odaklanmıştır.

Bu bağlamda bu araştırmanın önemli sonuçlarından biri sınırın, sınır insanları tarafından resmi ya da devletçi bakış açısından çok daha farklı bir şekilde algılanıyor olmasıdır. Başka bir deyişle sınır, sınır insanları ve devlet için aynı anlama gelmemektedir. Birincisi için sınır, içinde bulunulan sosyal, kültürel ve ekonomik uzamsal bütünü parçalayan bir anlam taşıırken; ikincisi (ve bu açıdan bakanlar) için egemenliğin ve güvenliğin işareti ve “bizi” “yabancı”dan ayıran hat anlamına gelmektedir.

Her şeyden önce engellemeyi ifade eden sınır bazen fırsatlara da dönüştürülebiliyor. Dolayısıyla sınır, sınır insanları için “fırsat koridorları” (Flynn, 1997) olarak işlev görebilir. Sınırın, söz konusu insanlara imkân ve fırsat sunmasında her iki taraftaki ortak sosyal sermayenin varlığı büyük bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte sınırın, sınır insanları için imkân ve fırsatlara dönüşmesi sadece sınırda yaşayanlara bağlı bir durum değildir. Devlet kurum ve yetkililerinin de bunda önemli bir payı var ve çoğunlukla devletle sınır toplulukları arasında resmi olmayan anlaşmalara bağlıdır. Özellikle güneydoğu sınırları daima terör ve güvenlik meseleleriyle ilişkilendirilen Türkiye’de devletle sınır toplulukları arasındaki bu zımni anlaşmalar çoğunlukla istikrarsız bir seyir gösterir.

Bu tezin vardığı önemli sonuçlardan biri de sınır bölgesindeki sosyo-kültürel yapının sınırı aşan bir boyuta varmasıdır. Bu durum Gerdi aşireti örneğinde çok açık bir biçimde görülmektedir. Sınır bölgesinin her iki tarafında da yerleşik bulunan Gerdi aşireti sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan neredeyse hiçbir farklılık göstermeyip ortak bir “biz” duygusuna da sahiptirler. Her iki tarafın birbiriyle kurdukları ilişkilerin sıklığı bunun göstergesidir. Aşiret ideolojisi ve kültürü Gerdi mıntıkasında sınırı aşan bir boyuta vararak onu silikleştirmektedir. Bir başka ifadeyle sınır burada büyük ölçüde anlamını yitirmiş ve tabiri caizse sembolik bir dönüşüme uğramıştır.

Şunu da hemen belirtmek gerekir ki sınırın Gerdi mıntıkasında geçirdiği bu dönüşümde aşiret ve akrabalık bağlarının yanı sıra Gerdilerin korucu olması da büyük bir rol oynamaktadır. Zira, Gerdiler, devlet ile PKK arasında çatışmaların en yoğun yaşandığı bir dönemde köylerini boşaltmayarak korucu olmayı tercih ettiler. Bu, bir taraftan, onlarca can kaybına rağmen, onların sınırın karşı tarafındaki akrabalarıyla bağlarının kopmasını engellemiş, diğer taraftan da ticari anlamda sınırdan faydalanmalarına imkân vermiştir. Bu bağlamda yaklaşık bir asırdır sınırla birlikte yaşayan Gerdiler için koruculuk aynı zamanda bir dönüm noktası olmuştur. Gerdiler koruculuğu kabul ettikleri 1980’lerin sonuna kadar da sınırın öte yakasındaki akrabalarıyla sosyal ve ekonomik ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Fakat onların bu faaliyetleri hem Irak hem de Türkiye’deki resmi makamlar ve yetkililer tarafından sürekli yasa-dışı olarak görülmüştür. Dolayısıyla söz konusu döneme kadar çoğunlukla sınırın katı ve engelleyici yüzüyle karşılaşmışlardır.

Bir sınır topluluğu olan Gerdilerin 1980’lerin sonunda korucu olmaları ve bundan birkaç yıl sonra da (1992–3) Irak Kürtlerinin federasyon hüviyetini alması, Gerdiler için sınırın “kapı”larının her iki taraftan da tümenden açılması demek oldu. Dolayısıyla da bu, sınırın Gerdiler açısından sosyal ve kültürel yönden silikleştiği ve ekonomik yönden de getirilerinin en fazla olduğu bir dönem oldu. Böylece bu örnekte de görüldüğü üzere sınırın yapısı süreç içerisindeki çeşitli faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Bu bağlamda sınır, sınır insanların davranış örüntülerini etkileyerek onların kültürünü de dönüştürebilmektedir. Kısacası sınır insanları için

sınır onların davranış örüntülerine yön veren ve günlük yaşamlarının çerçevesini oluşturan temel unsurlardan biridir.

Bu araştırmanın saha kısmında da görüldüğü gibi sınırlar sadece iktisadi, siyasi ve stratejik (güvenlikçi) yaklaşımlarla ele alınamaz. Bunların yanı sıra sınırın sosyal ve kültürel yönden ne tür ilişkilere neden olduğu ve sınır insanları tarafından nasıl algılandığı üzerinde durulması gereken boyutlardır. Bu bağlamda sosyolojinin yeni bir alt dal olan sınır sosyolojisine önemli görevler düşmektedir.

Ayrıca bu araştırma sınırın tekçi (monist) yaklaşımlarla da ele alınamayacağını göstermektedir. Zira sınır hem çok yönlü hem de çelişkili bir fenomendir. Bir yandan insan ve eşyanın geçişini engellerken diğer taraftan da onların geçişine izin verebilir. Yine bazı insanların geçişine izin verirken, bazılarını da engeller. Dolayısıyla sınır bu noktada ayırimcılık yapar yani insanları bir çifte standarda tabi tutar.

KAYNAKLAR

- Abdulla, Nejat (2009). *İmparatorluk Sınır ve Aşiret: Kürdistan ve 1843–1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, (Çeviren: Mustafa Aslan), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Ackleson, Jason M. (1999). “Discourses of Identity and Territoriality on the US-Mexico Border” *Geopolitics*, 4: 2, s. 155–179
- Ahmed, Akbar S. (1995). *Postmodernizm ve İslam* (Çeviren: Osman Ç. Deniztekin), İstanbul: Cep Kitapları.
- Agnew, John (2005). “Sovereignty Regimes: Territoriality and State Authority in Contemporary World Politics”, *Annals of the Association of American Geographers*, 95: 2, s. 437-461.
- Akdevelioğlu, Atay ve Kürkçüoğlu, Ömer (2001). Arap Olmayan Ülkelerle İlişkiler, (Editör: Baskın Oran), (3. Baskı). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 204-212.
- Akgün, Birol ve Ünlü, Hayati (2010). “Tarihten Günümüze Şırnak ve Çevresinin Değişen Jeopolitik Konumu ve Geleceği”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, 14-16 Mayıs. Ankara: Şırnak Üniversitesi Yayınları, s. 414-430.
- Akın, Mahmut Hakkı (2009). *Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya.
- Aktay, Yasin (1999). *Türk Dinin Sosyolojik İmkânı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktay, Yasin (2010). *Tarih Bozumu: Tarih Sosyolojisi Denemeleri*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Albert, Mathias (2001). ‘Territoriality and Modernization’, Workshop “*The Cluster of Water, Energy and the Human Environment: Towards an Extra Territorial Concept for the Middle East*” Jordan, October 20-21, 2001.

- Alvarez, R. Robert (1995). The Mexican-US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands, *Annual Review of Antropology* vol. 53, s. 447-470.
- Alver, Köksal (2010). *Siteril Hayatlar*. (2.Baskı), Ankara: Hece Yayınları.
- Amaral, Ilidio Do (2002). “New Reflections on the Theme of International Boundaries”, (Editör: Clive H. Schofield), *Global Boundaries: World Boundaries*, Volume 1, London, Taylor & Francis e-Library, s.16-22.
- Anderson, Benedict (2007). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çeviren: İ. Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları.
- Anderson, James (2001). “Towards A Theory of Borders: States, Political Economy and Democracy” *Annales. Ser. hist. sociol.* 11. 2(26), s. 219-232.
- Anderson, James, O’Dowd, Liam (1999). Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance, *Regional Studies*, Volume: 33.7, s. 593-604.
- Anderson, James, O’Dowd, Liam and Wilson, Thomas M. (2005). Why Study Borders Now? (Edited by: J. Anderson, L. O’Dowd, T.M.Wilson), *New Borders for a Changing Europe: Cross-border Cooperation and Governance*, London, Taylor & Francis e-Library, s.1-12.
- Anderson, Malcolm (1996). *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World*, Oxford: Polity Press.
- Anderson, Malcolm and Bort, Eberhard (2001). *The Frontiers of the European Union*, New York: Palgrave Publishers.
- Anzaldua, Gloria (1987). *Borderlands/La Frontera: the new Mestiza*, San Francisco: Spinsters/Aunt Lute.
- Arfa, Hassan (2006). *Kürtler: Tarih&Politika* (Çeviren: Faysal Nerse), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Arık, Remzi Oğuz (1968). *Coğrafyadan Vatana*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Armstrong, Warwick (2003). "Culture, Continuity and Identity in the Slovene-Italian Border Region" *European Studies* 19: 145-169
- Asiwaju, Anthony I. (2002). "Borders and Borderlands as Linchpins for Regional Integration in Africa" (Editör: Clive H. Schofield), *Global Boundaries: World Boundaries*, Volume 1, London: Taylor & Francis e-Library, s. 57-75.
- Aslan, Ali (2009). "Modern Dünyada Sınırlar", *Anlayış Dergisi*, Sayı: 74, s. 42-44.
- Aydemir, Mehmet Ali (2011). *Sosyal Sermaye: Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Araştırması*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aydın, Mesut (2000). *Türkiye ve Irak Hudutu Meselesi*, Ankara: ASAM Yayınları.
- Aydın, Süavi (2000). *Modernleşme ve Milliyetçilik* (2. Baskı). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Aydın, Mustafa (2009). *Moderniteye Dışarıdan Bakmak*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Ayman, Zehra, (2006). Bellek Mekanı Olarak Sınır ve Ötekilik: Kars Şehri, *Toplum ve Bilim*, 107, s.145-189.
- Bağcı, Cahit (2001). "Van İli Sınır Köyleri Üzerine Sosyolojik Bir Yaklaşım: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, s.353-380.
- Bağlar, Mazhar ve Özensel, Ertan (2011). *Türkiye’de Töre ve Namus Cinayetleri: Töre ve Namus Cinayeti İşleyen Kişiler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, İstanbul: Destek Yayınları.
- Bağlar, Mazhar ve Özensel, Ertan (2005). *Çokkültürlü Vatandaşlık: Kanadalı Türklerin Aidiyet Çabaları ve Değer Yapıları*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ballı, Rafet (1992) *Kürt Dosyası*, (3. Baskı), İstanbul, Cem Yayınevi.
- Banerjee, Paula (2010). *Borders, Histories, Existences: Gender and Beyond*, New Delhi: Sage Publications India Pvt Ltd.

- Barkin, J. Samuel and Cronin, Bruce (1994). "The State and the Nation: Changing Norms and the Rules of Sovereignty in International Relations" *International Organization*, Vol. 48, No.1, s. 107-130.
- Barth, Fredrik (2001a). Giriş, (Derleyen: Fredrik Barth), *Etnik Gruplar ve Sınırları*, (Çevirenler: A. Kaya, S. Gürkan), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Barth, Fredrik (2001b). *Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri*, (Çevirenler: Serap R. Şengül ve Hişyar Özsoy), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Batuman, Bülent (2010), The Shape of the Nation: Visual Production of Nationalism Through Maps in Turkey, *Political Geography*, 29, s. 220-234.
- Baud, Michiel and Schendel, W. van (1997). "Toward a Comparative History of Borderlands" *Journal of World History*, Volume 8, Number 2, s. 211-242.
- Bauman, Zygmunt (2009). *Sosyolojik Düşünmek* (6. Baskı). (Çeviren: Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beşikçi, İsmail (1992a). *Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti)* Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Beşikçi, İsmail (1992b). *Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller I-II*, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Biggs, Michael (1999). Putting the State on the Map: Cartography, Territory and European State Formation, *Comperative Studies in Society and History*, Vol. 41, No: 2, s. 374-405.
- Bigo, Didier (2007). Detention of Foreigners, States of Exception, and the Social Practices of Control of the Banopticon, (Ed: P. Kumar Rajaram ve C. Grundy-Warr), *Borderscapes: Hidden Geographies and Politics at Territory's Edge*, (Borderline Vol. 29), Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Blake, Gerald (2000). Geographers and International Boundaries, *IBRU Boundary and Security Bulletin*, Winter, s. 55-62.

- Blandy, Sarah and Sibley, David (2010). Law, Boundaries and the Production of Space, *Social & Legal Studies*, 19 (3), s. 275-284.
- Bois, Thomas (2004). *Kürtler'de Toplumsal Yaşam*, (V. Minorsky, T. Bois ve D. N. Mac Kenzie) *Kürtler&Kürdistan*, İstanbul: Doz Yayınlar.
- Borneman, John (1998). "Grenzregime (Border Regime): The Wall and its Aftermath" (Edited by: T. Wilson ve H. Donnan) *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*, Cambridge, Cambridge University Press, s.162-190.
- Bourdieu, Pierre ve Wacquant, Loic J.D. (2003). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, (Çeviren: Nazlı Ökten), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bray, Zoe (2002), Boundaries and Identities on the Franco-Spanish Frontier, CIBR Working Papers in Border Studies, CIBR/WP02-2.
- Brandell, Inga (2006). *State Frontiers: Borders and Boundaries in the Middle East*, London: I.B. Tauris.
- Breitung, Werner (2009). "Macau Residents as Border People - A Changing Border Regime from a Sociocultural Perspective", *Journal of Current Chinese Affairs*, 38, 1, s. 101-127.
- Breuilly, John (1998). Sovereignty, Citizenship, and Nationality: Reflection on the Case of Germany, (Ed: M. Anderson and E. Bort), *The Frontiers of Europe*, London, Pinter.
- Brubaker, Rogers (2004). "In the Name of the Nation: Reflections on Nationalism and Patriotism", *Citizenship Studies*, Vol. 8, No. 2, s. 115-127.
- Bruinessen, Martin van (1992). "Kürt Toplumu, Etnisite, Ulusçuluk ve Mülteci Sorunları" (Editörler: P. G. Kreyenbroek ve Stefan Sperl), *Kürtler (Güncel Bir Araştırma)* (Çeviren: Yavuz Alogan), İstanbul: Cep Kitapları, s. 38-72.
- Bruinessen, Martin van (2003). *Ağa, Şeyh, Devlet*, (Çeviren: Banu Yalkut), İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bruinessen, Martin van (2000). *The Sâdatê Nehrî or Gîlânîzâde of Central Kurdistan*. Thierry Zarcone, Ekrem Işın & Arthur Buehler (eds.), The Qâdiriyya Order, *Journal of the History of Sufism*, special issue, Vol. 1-2, İstanbul, Simurg, s.79-91.
- Brunet-Jailly, Emmanuel (2010). The State of Borders and Borderlands Studies 2009: A Historical View and a View From the Journal of Borderlands Studies, *Eurasia Border Review*, Volume 1 No. 1 Spring 2010, s.1-15.
- Brunet-Jailly, Emmanuel and Dupeyron, Bruno (2007). “Introduction: Borders, Borderlands, and Porosity”, (Edited by: Emmanuel Brunet-Jailly), *Comparing Border Security in North America and Europe*, Ottawa, University of Ottawa Press, s.1-17.
- Buchanan, Allen and Moore, Margaret (2003). Introduction: The Making and Unmaking of Boundaries, (Edited by: A. Buchanan, M. Moore), *States, Nations, and Borders: The Ethics of Making Boundaries*, Cambridge, Cambridge University Press. s. 1-15.
- Bulaç, Ali (1998). *Modern Ulus Devlet* (2. Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bulaç, Ali (2010). *Kürtler Nereye*, İstanbul: Çıra Yayınları.
- Burke, Peter (2005). *Tarih ve Toplumsal Kuram*, (Çeviren: Mete Tunçay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları.
- Cangızbay, Kadir (2007). *Hiçkimsenin Cumhuriyeti* (2. Baskı). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Celil, Celile (2001). *Kürt Aydınlanması*. (Çeviren: Arif Karabağ), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Cohen, Anthony P. (1999). *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, (Çeviren: Mehmet Küçük), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Connerton, Paul (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* (Çeviren: Alaeddin Şenel), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Conversi, Daniele (1995). “Reassessing Current Theories of Nationalism: Nationalism as Boundary Maintenance and Creation”, *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol.1, No.1, Spring 1995, s.73-85.
- Conversi, Daniele (1999). “Nationalism, Boundaries, and Violence”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 28, No. 3, s. 553-584.
- Coşkun, İsmail (1997). *Modern Devletin Doğuşu*, İstanbul: Der Yayınları.
- Cox, Kevin, R. (2002). *Political Geography: Territory, State, and Society*, Massachusetts: Blackwell Publishers Inc.
- Crampton, Jeremy W. (2007), Maps, Race and Foucault: Eugenics and Territorialization Following World War I, (Edited by Jeremy W. Crampton and Stuart Elden), *Space, Knowledge, and Power : Foucault and Geography*. Ashgate.
- Cunningham, Hilary and Heyman, Josiah McC. (2004). Introduction: Mobilities and Enclosures at Borders, *Identities: Global Studies in Culture and Power*, Routledge, 11, s.289-302,
- Çalışkan, Gülhanım (1994). 1980 Sonrası Okutulan Coğrafya Ders Kitaplarında Mekan ve Birey Kurguları, *Toplum ve Bilim*, 64-65, s.158-179.
- Çarkoğlu, Ali ve Toprak, Binnaz (2006). Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Darkot, Besim (1979). Şemdinan, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, s. 405-6.
- Davutoğlu, Ahmet (1992). “Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetlerarası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı” *Divan*, s. 1-63.
- Davutoğlu, Ahmet (2002). “İslam Dünyasının Siyasi Dönüşümü: Dönemlendirme ve Projeksiyon”, *Divan*, s. 1-50.
- Davutoğlu, Ahmet (2003). *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu* (11. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.

- De Certeau, Michel (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi I: Eylem, Uygulam, Üretim Sanatları* (Çeviren: Lale Arslan Özcan), Ankara: Dost Kitabevi.
- Delaney, Carol (2001) *Tohum ve Toprak* (Çevirenler: S. Somuncuoğlu ve A. Bora), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Delaney, David (2005). *Territory: A Short Introduction*, Malden: Blackwell Publishing.
- Dellannoi, Gil (1998). Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz, (Hazırlayan: Jean Leca), *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Çeviren: Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları.
- Diener, Alexander C. and Hagen, Joshua (2010a). Introduction: Borders, Identity, and Geopolitics, (Edited by: Alexander C. Diener and Joshua Hagen), *Borderlines and Borderlands: Political Oddities at the Edge of the Nation-State*, New York, Rowman & Littlefield Publishers, s. 1-14.
- Diener, Alexander C. and Hagen, Joshua (2010b). Conclusion: Borders in a Changing Global Context, (Edited by: Alexander C. Diener and Joshua Hagen), *Borderlines and Borderlands: Political Oddities at the Edge of the Nation-State*, New York, Rowman & Littlefield Publishers, s. 189-194.
- Donnan, Hosting ve Wilson, Thomas M. (2002). *Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*, (Çeviren: Zeki Yaş), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Dubensky, Kate (2004). *At the Limit of the Modern System of States: Border and Boundary Practices in Cyprus*, Master of Arts, University of Victoria.
- Durgun, Sezgi (2011). *Memalik-i Şahane'den Vatana*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Edmonds, C. J. (2003). *Kürtler, Türkler ve Araplar: Kuzey-doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, (Çevirenler: S. Şengül ve R. Şengül), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Elden, Stuart (2010). Land, Terrain, Territory, *Progress in Human Geography*, 34 (6), s.799-817.
- Erdost, Muzaffer İlhan (1987). *Şemdinli Röportajı*. İstanbul: Onur Yayınları.
- Erözden, Ozan (1997). *Ulus-Devlet*, Ankara: Dost Kitabevi.

- Falay, Nihat (2007). 19. Yüzyıl Sonlarında Van Gölü Havzası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı. *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*. 06-08 Haziran. Hakkâri: Ajans-Türk Basın ve Basım, 466-479.
- Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer (2001). Sancak (Hatay) Sorunu, (Editör: Baskın Oran), (3. Baskı), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, s.279-292.
- Flynn, Donna K. (1997). "We Are the Border": Identity, Exchange, and the State Along the Benin-Nigeria Border, *American Ethnologist* 24(2), s.311-330.
- Foucault, Michel (1980). Questions on Geography, (Editör: Colin Gordon), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, New York, Pantheon Books, s.63-77.
- Foucault, Michel (1991). "Governmentality", (Edited by: G. Burchell, C. Gordon and P. Miller) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Chicago: University of Chicago Press. s. 87-104.
- Gellner, Ernest (2008). Uluslar ve Ulusçuluk, (Çevirenler: B. Ersanlı ve G.G. Özdoğan), İstanbul: Hil Yayınları.
- Giddens, Anthony (2008). *Ulus, Devlet ve Şiddet* (2. Baskı). (Çeviren: Cumhuriyet Atay), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Giddens, Anthony (2000). *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, (Çeviren: Ümit Tatlıcan), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Gökalp, Ziya (1992). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Gupta, Akhil and Ferguson, James (1992). Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference, *Cultural Anthropology* 7 (1), s. 6-23.
- Hakli, Jouni (2001). In the Territory of Knowledge: State-Centred Discourses and the Construction of Society, *Progress in Human Geography* 25,3, s. 403–422.
- Hakli, Jouni (2002), Mapping the Historical Sense of Finland, *Fennia* 180: 1–2, s. 75–81.

- Hann, Chris and Beller-Hann, İdliko (1998). Markets, Morality and Modernity in North-East Turkey, in (Ed: Thomas M. Wilson and Hastings Donnan), *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*, Cambridge, Cambridge University Press, s.237-262.
- Harley, J. B. (1988). Maps, Knowledge, and Power, (Edited by: D. Cosgrove, S. Daniels), *The Iconography of Landscape*, Cambridge University Press.
- Harvey, David, (2005). The Sociological and Geographical Imaginations, *Int. J. Polit Cult Soc.* 18, s. 211–255.
- Hay, William Rupert (2005). *Kürdistan'da İki Yıl: 1918-1920* (Çeviren: Fahriye Adsay), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Hayward, Katy (2004). From Barriers To Bridges: The Europeanisation Of Ireland's Borders, CIBR Working Papers in Border Studies CIBR/WP04-1, s.1-38.
- Helvacıoğlu, Banu (1994). Evvel Mekan İçinde Kalbur Zamanlar içinde: Tarihi-Coğrafi Materyalizm, *Toplum ve Bilim*, 64-65, s.77-89.
- Heyman, Josiah McC. (1994). The Mexico-United States Border in Anthropology: A Critique and Reformulation, *Journal of Political Ecology*, Vol.1, s.43-66.
- Heyman, Josiah McC. (1999). Why Interdiction? Immigration Control at the United States-Mexico Border, *Regional Studies*, 33: 7, s.619- 630.
- Hobsbawm, Eric J. (1995). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçekçilik*, (Çeviren: Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Holdich, Thomas H. (1916). *Political Frontiers and Boundary Making*, London, Macmillan and Co., Limited.
- <http://www.archive.org/details/politicalfrontie00holdiala>
- Işık, Oğuz (1994). Değişen Toplum/Mekan Kavrayışları: Mekanın Politikleşmesi, Politikanın Mekanlaşması, *Toplum ve Bilim*, 64-65, s.7-36.
- İbn-i Haldun (2004). Mukaddime (I.Cilt), (Çeviren: Halil Kendir), Ankara: Yenişafak Kültür Armağanı.

- İçduygu, Ahmet and Kaygusuz, Özlem (2004). The Politics of Citizenship by Drawing Borders: Foreign Policy and the Construction of National Citizenship Identity in Turkey, *Middle Eastern Studies*, Vol.40, No.6, s. 26-50.
- İnsel, Ahmet (1990). Türkiye Toplumunun Bunalımı (1. Baskı). İstanbul: Birikim Yayınları.
- İzıbrak, Reşat (1951). *Cilo Dağı ve Hakkâri ile Van Gölü Çevresi Coğrafya Araştırmaları*, İstanbul: Ankara Üniversitesi DTCTF Yayını.
- Jwaideh, Wadie (2009). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi* (6.Baskı). (Çevirenler: İ. Çekem ve A. Duman), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kahler, Miles (2008). *The Misplaced Westphalian Moment: Mapping Modern Statehood*, Annual Meeting of the American Political Science Association, August 28-31. S.1-81.
- Kamazima, Switbert R. (2004). "Borders, Boundaries, Peoples And States: A Comparative Analysis of Post-Independence Tanzania-Uganda Border Regions", PhD. Thesis, University of Minnesota.
- Karabağ, Servet (2002). *Mekanın Siyasallaşması*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Kasaba, Reşat, (2004). "The Changing Status of Tribes in the Ottoman Empire" (Edited by Joel S. Migdal), *Boundaries and Belonging: States and Societies in the Struggle to Shape Identities and Local Practices*, Cambridge, Cambridge University Press, s.27-49.
- Karpat, Kemal H. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, (Çeviren: Güneş Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kearney, Michael, (1998). "Transnationalism in California and Mexico at the end of Empire" (Edited by: T. Wilson ve H. Donnan) *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*, Cambridge, Cambridge University Press, s.117-141.

- Kemp, Adriana (2004). "Dangerous Populations": State Territoriality and the Constitution of National Minorities (Edited by Joel S. Migdal), *Boundaries and Belonging: States and Societies in the Struggle to Shape Identities and Local Practices*, Cambridge, Cambridge University Press, s.73-98.
- Kıray, Mübeccel (2001) *Ereğli*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kızılkaya, Muhsin (1999). *Eski Zaman Eşkiaları* (2. Baskı). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Kirişçi, Kemal ve Winrow, M. Gareth (1997). *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi* (2. Baskı). (Çeviren: Ahmet Fethi), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kolossov, Vladimir ve O'Loughlin, John (1998). New Borders for New World Orders: Territorialities at the *fin-de-siecle*, *GeoJournal* 44.3, s. 259-273.
- Kolossov, Vladimir (1999). Ethnic and Political Identities and Territorialities in the Post-Soviet Space, *GeoJournal* 48, s. 71–81.
- Kolossov, Vladimir (2005). Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches, *Geopolitics*, 10, s. 606–632.
- Kratochwil, Friedrich (1986). Of Systems, Boundaries, and Territoriality: An Inquiry into the Formation of the State System, *World Politics*, Vol. 39, No: 1, s. 27-52
- Kristof, Ladis K. D. (1959). The Nature of Frontiers and Boundaries, (Edited by: R.E. Kasperson and J.V. Minghi), *The Structure of Political Geography*, Chicago, Aldine.
- Kurczewska, Joanna (2009). Border Metaphors in the Polish Sociology of Borderlands, *Polish Sociological Review*, 2(166), s.193-212.
- Lacoste, Yves (2004). *Coğrafya Savaşmak İçindir*, (Çeviren: Aylin Ertan), İstanbul. Doruk Yayınları.
- Lapid, Yosef (2001). Identities, Borders, Orders: Nudging International Relations Theory in a New Direction, (Edited by: M. Albert, D. Jacobson, Y. Lapid),

Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory, Borderlines Vol: 18, s.1-20.

Lattimore, Owen (1962). *Studies in Frontier History (Collected Papers 1928-1958)*, London: Oxford University Press.

Leach, Edmund R. (2001). *Rewanduz Kürtleri*, (Çevirenler: S. Birwan, H. Özsoy, S. R. Şengül), İstanbul: Aram Yayınları.

Lewis, Bernard (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (9. Baskı). (Çeviren: Metin Kırıatlı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Luhman, Niklas (1982). 'Territorial Borders as System Boundaries', (Edited by: Raimondo Strassoldo and G. Delli Zotti) *Cooperation and Conflict in Border Areas*, Milan: Franco Angeli, s. 235-244.

Lundgren, Asa (2008). *İstenmeyen Komşu: Türkiye'nin Kürt Politikası* (Çeviren: N. Ü. Kuglin), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Malkki, Liisa (1992). National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees, *Cultural Anthropology*, Vol. 7, No. 1, s. 24-44.

Mardin, Şerif (2002). Türkiye'de Toplum ve Siyaset, (Derleyenler: M. Türköne ve Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yayınları.

Martinez, Oscar J. (2002). The Dinamic of Border Interaction: New Approaches to Border Analysis, in (Editör: Clive H. Schofield), *Global Boundaries: World Boundaries*, Volume 1, London, Taylor & Francis e-Library, s.1-14.

McDowall, David (1994). "Kürt Sorunu: Tarihsel Bir Bakış", (Editörler: P. G. Kreyenbroek ve S. Sperl), *Kürtler (Güncel Bir Araştırma)*, (Çeviren: Yavuz Alogan), İstanbul: Cep Kitapları, s. 14-37.

Micallef, Roberta (2006). Hatay Joins the Motherland, (Editör: Inga Brandell), *State Frontiers: Borders and Boundaries in the Middle East*, London: I.B. Tauris.

Migdal, Joel S. (2004). "Mental Maps and Virtual Checkpoints: Struggles to Construct and Maintain State and Social Boundaries", (Edited by Joel S.

- Migdal), *Boundaries and Belonging: States and Societies in the Struggle to Shape Identities and Local Practices*, Cambridge, Cambridge University Press, s.3-23.
- Mignolo, W. D. and M. V. Tlostanova (2006). "Theorizing From the Borders: Shifting to Geo-and Body-Politics of Knowledge" *European Journal of Social Theory*, 9(2), s. 205-221.
- Minghi, Julian V. (1963). Boundary Studies and National Prejudices: The Case of the South Tyrol, *The Professional Geographer*, 15: 1, s. 4-8.
- Minghi, Julian V. (2002). European Borderlands: International Harmony, Landscape Change and New Conflict (Edited by Carl Grundy-Warr), *Eurasia World Boundaries Series*, Vol. 3, New York, Taylor & Francis e-Library, s.89-100.
- Morad, Münir (1994). "İrak ve Türkiye'de Kürtlerin Durumu: Mevcut Eğilimler ve Umutlar", (Editörler: P. G. Kreyenbroek ve S. Sperl), *Kürtler (Güncel Bir Araştırma)*, (Çeviren: Yavuz Alogan), İstanbul: Cep Kitapları, s. 119-137.
- Mülki İdare Amirleri Sınır Görevi Rehberi (2007). (Hazırlayanlar: Yılmaz Kurt ve Mustafa Çöğgün), Ankara: Araştırma ve Etütler Merkezi Yayınları, No: 9.
- Najmabadi, Afsaneh (2000) "Sevgili ve Ana olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak" (Derleyen: Ayşe Gül Altınay), *Vatan, Millet, Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Neuman, W. Lawrance (2009). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I-II*. (Çeviren: Sedef Özge), İstanbul: Yayınodası Yayıncılık.
- Newman, David (2001). Boundaries, Borders, and Barriers: Changing Geographic Perspectives on Territorial Lines, (Edited by: M. Albert, D. Jacobson, Y. Lapid), *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*, (Borderlines Vol: 18), Minneapolis, University of Minnesota Press, s.137-151.
- Newman, David (2005). *World Society, Globalization and a Borderless World: The Contemporary Significance of Borders and Territory*, Zurich, World Society Focus Paper Series, s.1-24.

- Newman, David (2006). Border and Bordering: Towards an Interdisciplinary Dialogue, *European Journal of Social Theory*, 9(2), s.171–186.
- Newman, David (2010a). Territory, Compartments and Borders: Avoiding the Trap of the Territorial Trap, *Geopolitics*, 15: 4, s.773-778
- Newman, David (2010b). The Renaissance of a Border That Never Died: The Green Line between Israel and the West Bank, (Edited by: Alexander C. Diener and Joshua Hagen), *Borderlines and Borderlands: Political Oddities at the Edge of the Nation-State*, New York, Rowman & Littlefield Publishers, s.87-106.
- Newman, David and Paasi, Anssi (1998). Fences and Neighbours in the Postmodern World: Boundary Narratives in political Geography, *Progress in Human Geography*, 22, s. 186-207.
- Nikitin, Bazil (1979). Nesturiler, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, s. 207-212.
- Nikitin, Bazil (2002). *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme* (5. Baskı). (Çevirenler: H. Demirhan, C. Süreyya), İstanbul: Deng Yayınları.
- Oda-Angel, Francisco (2000). A Singular International Area: Border and Cultures in the Societies of the Strait of the Gibraltar, Working Paper 23, *The Center for Comparative Immigration Studies*, University of California, San Diego. <http://www.ccis-ucsd.org/PUBLICATIONS/wrkg23.PDF>
- O'Dowd, Liam (2005). The Changing Significance of European Borders, (Edited by: J.Anderson, L.O'Dowd and T.M.Wilson) *New Borders for a Changing Europe: Cross-Border Co-operation and Governance*, London, Taylor & Francis e-Library, s.13-36.
- O'Dowd, Liam (2001). "Analysing Europe's Borders", *IBRU Boundary and Security Bulletin*, Summer 2001.
- Oommen, T.K. (1994). *Contested Boundaries and Emerging Pluralism*, Collegium Budapest/Institute for Advanced Study, Discussion Papers No. 8. s. 1-18.
- Oran, Baskın (2001). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular*,

Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980, İstanbul: İletişim Yayınları.

O'Shea, Maria (2004). *Trapped Between the Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan*, London: Routledge.

Özcan, Mesut (2009). "Ortadoğu'da Sınırlar ve Sorunlar", *Anlayış Dergisi*, Sayı: 74, s. 44-46.

Özgen, H. Neşe (2005). Sınırın İktisadi Antropolojisi: Suriye ve Irak Sınırlarında İki Kasaba, iç. Ed. B. Kümbetoğlu, H. B. Gedik, *Gelenekten Geleceğe Antropoloji*, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Özgen, H. Neşe (2004). *Sınır Kasabaları Sosyolojisi Projesi:2001-2004*, İzmir: TÜBİTAK.

Özhan, Taha ve Diğerleri. (2009). Türkiye'nin Kürt Sorunu Algısı, SETA&POLMARK, Ankara: SETA Yayınları. <http://www.setav.org>.

Özkan, Hande (2002). "Türkiye'de Tek Parti Dönemi Coğrafya ve Mekan Anlayışları: Yatay Bir Dönemlendirme Denemesi", *Toplum ve Bilim*, 94, s. 143-174.

Paasi, Anssi (1997). "Geographical Perspectives on Finnish National Identity", *GeoJournal*, 43: s. 41-50

Paasi, Anssi (1998). "Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World of Flows", *Geopolitics*, 3: 1, s. 69-88.

Paasi, Anssi (1999). Boundaries as Social Practice and Discourse: The Finnish-Russian Border, *Regional Studies*, Vol. 33.7, s. 669-680.

Paasi, A. and Prokkola, E.K. (2008). "Regional Dynamics, Cross-border Work and Everyday Life at the Finnish-Swedish Border Area", *Space and Polity*, 12 (1), s.13-29.

- Paasi, A. (2009). "Bounded Spaces in a 'borderless world': Border Studies, Power and the Anatomy of Territory", *Journal of Power*, 2:2, s. 213-234.
- Payan, Toni (2006). *The Three U.S.-Mexico Border Wars: Drugs, Immigration, and Homeland Security*, Westport: Praeger.
- Perera, Suvendrini (2007). "A Pacific Zone ? (In)Security, Sovereignty, and Stories of the Pacific Borderscape" (Edited by: P. K. Rajaram and C. Grundy-Warr), *Borderscapes Hidden Geographies and Politics at Territory's Edge* (Borderlines, Vol. 29), Minneapolis, University of Minnesota Press, s. 201-227.
- Pınarcıoğlu, Melih (1994). Yeni Coğrafya ve Yerellikler, *Toplum ve Bilim*, 64-65, 90-111.
- Polama, Margaret M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çeviren: Hayriye Erbaş), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Prescott, J.V.R., Triggs, Gillian D. (2008), *International Frontiers and Boundaries: Law, Politics and Geography*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden.
- Rajaram, Prem Kumar ve Grundy Warr, Carl (2007). "Introduction" (Edited by: P. K. Rajaram and C. Grundy-Warr), *Borderscapes Hidden Geographies and Politics at Territory's Edge* (Borderlines, Vol. 29), Minneapolis, University of Minnesota Press, s.ix-xl.
- Rooke, Tetz (2006). Tracing the Boundaries: From Colonial Dream to National Propaganda (Editör: Inga Brandell), *State Frontiers: Borders and Boundaries in the Middle East*, London: I.B. Tauris.
- Rumford, Chris (2006). "Theorizing Borders", *European Journal of Social Theory*, 9 (2), s.155-169.
- Sadowski, Andrzej (2009). "The Borderland of Civilizations As A Research Category in the Sociology of Borderland", *Limes* Vol: 2, s. 82-92.

- Sack, Robert D. (2009). Introduction, *Human Territoriality: Its Theory and History*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sahlins, Peter (1998). State Formation and National Identity in the Catalan Borderlands During the Eighteenth and Nineteenth Centuries, in (Edited by: Thomas M. Wilson and Hastings Donnan), *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*, Cambridge: Cambridge University Press, 31-61.
- Saigol, Rubina (2000). “Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma alanları Olarak Kadın Bedenleri”, (Derleyen: Ayşe Gül Altınay), *Vatan, Millet, Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Santamaria, Yves (1998). Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi, (Hazırlayan: Jean Leca), *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Çeviren: Siren İdemen, İstanbul: Metis Yayınları.
- Saybaşıllı, Kemali (1999). Bütünselci Devlet, Yetkeci Devlet, Demokratik Devlet ve Türkiye, (Editör: Zeynep Rona), *Bilanço 1923-1998*, cilt 1, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s: 27-33.
- Seydiyani, İbrahim (2009). *Adının Arayan Coğrafya*, İstanbul: özedönüş Yayınevi.
- Shaw, E. Kural (1999). “Türk Dil Devrimi’nin Ulusal Kimlik Açısından Geniş Konumu”, (Editör: Zeynep Rona), *Bilanço 1923-1998*, cilt 1, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s: 267-274.
- Sibley, David (2003). *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*, London: Taylor & Francis e-Library.
- Smith, Anthony D. (2002a). *Ulusların Etnik Kökeni*, (Çevirenler: Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Smith, Anthony D. (2002b). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, (Çeviren: Derya Kömürcü), İstanbul: Everest Yayınları.
- Soguk, Nevzat (2007). “Border’s Capture: Insurrectional Politics, Border -Crossing Humans, and the New Political”, (Edited by: P. K. Rajaram and C. Grundy-Warr), *Borderscapes Hidden Geographies and Politics at Territory’s Edge* (Borderlines, Vol. 29), Minneapolis, University of Minnesota Press, s.283-308.

- Soja, Edward W. (1971). *The Political Organization of Space*, Resource Paper No: 8,
- Stokes, Martin (1998).” Imagining 'the South': Hybridity, Heterotopias and Arabesk on the Turkish-Syrian Border”, (Edited by: Thomas M. Wilson and Hastings Donnan), *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*, Cambridge: Cambridge University Press, 263-288.
- Storey, David (2001). *Territory: The Claiming of Space*, London: Prentice Hall.
- Strassoldo, Raimondo (1982). ‘Boundaries in Sociological Theory: A Reassessment’, (Edited by: R. Strassoldo and G. Delli Zotti) *Cooperation and Conflict in Border Areas*, Milan: Franco Angeli, s. 245-272.
- Şerefhan (1998). *Şerefname: Kürt Tarihi*, (Çeviren: M. Emin Bozarslan), İstanbul: Deng Yayınları.
- Tapper, Richard (2004). *İran’ın Sınır Boylarında Göçebeler: Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*, (Çeviren. F. Dilek Özdemir), Ankara: İmge Kitabevi.
- Taylor, P.J. (1994). “The State as Container: Territoriality in the Modern World-System”, *Progress in Human Geography*, 18 (2), s. 151–162.
- Taylor, P. J. ve Flint, Colin (2000). *Political Geography: World Economy, Nation-State and Locality*, (Fourth Edition), Singapore: Prentice Hall.
- Tekin, Ferhat (2005). *Hakkâri Örneğinde Aşiret, Cemaat ve Akrabalık Örüntülerinin Kırsal Çözülme ve Modernleşme Sürecindeki Siyasal ve Toplumsal Sonuçları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üni. S.B.Enstitüsü, Konya.
- Tekin, Ferhat (2010). Modernleşme ve Kırsal Çözülme Sürecinde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, 14-16 Mayıs. Ankara: Şırnak Üniversitesi Yayınları, s. 253-264.
- Tekin, Ferhat (2011). Kültürel Travma Olarak Zorunlu Göç, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, No: 25, s. 91-100.

- Tekin, Mehmet (2000), *Hatay Tarihi -Osmanlı Dönemi-* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Tuna, Ömer (2009). “Türkiye’yi “Sınır’lamak”, *Anlayış Dergisi*, Sayı: 74, s. 52-53.
- Van Houtum, Henk (2000). “An Overwiev of European Geographical Research on Borders and Border Regions”, *Journal of Borderlands Studies*, Vol.15, s.57-83.
- Van Houtum, Henk, and Strüver, Anke (2002). “Borders, Strangers, Doors and Bridges”, *Space & Polity*, Vol. 6, No. 2, s. 141-146.
- Van Houtum, Henk, and Scott, James (2005). “Boundaries and the Europeanisation of Space:The EU, Integration and Evolving Theoretical Perspectives on Borders”, *EXLINEA*, Contr. Nr. HPSE-CT-2002-00141, s.1-33.
- Van Houtum, Henk (2005a). “The Geopolitics of Borders and Boundaries”, *Geopolitics*,10,s.672–679.
<http://www.ru.nl/ncbr/html/files/geopoliticsborders.pdf>
- Van Houtum, Henk (2005b). “Borders of Comfort:Spatial Economic Bordering Processesin the European Union”, (Edited by: J.Anderson, L.O’Dowd and T.M.Wilson) *New Borders for a Changing Europe: Cross-Border Co-operation and Governance*, London: Taylor & Francis e-Library, s.37-59.
- Vila, Pablo (2003). “Processes of Identification on The U.S.-Mexico Border”, *The Social Science Journal* 40, s.607-625.
- Vila, Pablo (2000). *Crossing Borders, Reinforcing Borders: Social Categories, Metaphors and Narrative Identities on the U.S.-Mexico Frontier*, Austin: University of Texas Press.
- Wagner, Heather Lehr (2004). *The Division of the Middle East: The Treaty of Sèvres*, Chelsea House Publishers.
- Walby, Sylvia (2003). “The Myth of the Nation-State: Theorizing Society and Politics in a Global Era”, *Sociology*, 37, s. 529-546.

- Waterman, Stanley (2002). “Boundaries and the Changing World Political Order”, (Edited by: Clive H. Schofield), *Global Boundaries: World Boundaries*, Volume 1, London, Taylor & Francis e-Library, s. 23-35.
- Wigram, W.A. ve Wigram, Edgar T.A. (2004). *İnsanlığın Beşiği: Kürdistan’da Yaşam*, (Çeviren: İbrahim Bingöl), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Wilson, Thomas M. and Donnan, Hastings (1998).” Nation, State and Identity at International Borders”, (Editör: T. Wilson ve H. Donnan) *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*, Cambridge: Cambridge University Press, s.1-30.
- Yalçın-Heckmann, Lale (2002). *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, (Çeviren: Gülhan Erkaya), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalçın, Semih (1998). “Misak-ı Milli ve Lozan Belgelerinde Musul Meselesi”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yeğen, Mesut (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu* (1.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, Ahmet (2001). “*Ne Mutlu Türküm Diyebilene*”: *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yiftachel, Oren (1996). *Nation Building or Ethnic Fragmentation? Frontier Settlement and Collective Identities in Israel*, Lewis Center for Regional Policy Studies, Working Paper Series.
- Yuval-Davis, Nira and Stoetzler, Marcel (2002). Imagined Boundaries and Borders: A Gendered Gaze, *European Journal of Women's Studies*, Vol. 9(3): s.329-344.
- Zartman, I. William (2010). “Movement, and Response”, (Edited by: I. William Zartman) *Understanding Life in the Borderlands: Boundaries in Depth and in Motion*, University of Georgia Press, s.1-18.

Zürcher, Eric Jan (1999). “The Borders of the Republic Reconsidered”, (Editör: Zeynep Rona), *Bilanço 1923-1998*, cilt 1, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s: 53-59.

Zürcher, Eric Jan (2010). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner, (25. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Ferhat Tekin			
Doğum Yeri:	Hakkâri			
Doğum Tarihi:	23.03.1976			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	50.Yıl İlkokulu		Hakkâri	
Ortaöğretim	Hakkâri Lisesi	Ortaokul	Hakkâri	
Lise	Batman Sağlık Meslek Lisesi		Batman	1996
Lisans	S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi	Sosyoloji	Konya	2001
Yüksek Lisans	Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü	Sosyoloji	Konya	2005
Doktora	Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü	Sosyoloji	Konya	2012
İlgi Alanları:	Sınır Sosyolojisi, Zorunlu Göç, Modernleşme, Aşiretler.			
İş Deneyimi:	2001'den beri Sağlık Bakanlığı'na bağlı çeşitli kamu hastanelerinde sağlık memuru olarak çalışmaktadır.			
Beceriler				
Tel:	05076974218			
E-Posta:	ferhadtekin@gmail.com			
Adres	Yazır Mah. Elmalılı Hamdi Hoca Cd. No:20/28 Selçuklu/Konya			